

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Сумський державний університет
Академія техніко-гуманітарна в м. Бельсько-Бяла (Польща)
Київський національний університет технологій і дизайну

Управління інноваційною складовою економічної безпеки

Монографія
За загальною редакцією д.е.н., професора Прокопенко О.В.,
к.е.н., доцента Школи В.Ю., к.е.н. Щербаченко В.О.

У 4-х томах

Том II.
Науково-практичні засади формування інноваційних
компонентів забезпечення науково-технологічної
та виробничої безпеки економічної системи

Публікація містить результати досліджень, проведених за грантом
Президента України за конкурсним проектом Ф74
«Розвиток механізмів управління інноваційною складовою
економічної безпеки України» (номер державної реєстрації 0117U007024)

Суми
ТОВ «Триторія»
2017

*Рекомендовано до друку вченою радою Сумського державного
університету (протокол № 4 від 14 грудня 2017 р.)*

Рецензенти:

Клісінський Я.С., д.е.н., керівник департаменту міжнародного менеджменту Академії техніко-гуманітарної в м. Бельсько-Бяла (Польща);

Мехович С.А., д.е.н., професор, професор кафедри економічного аналізу та обліку Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»;

Михайлова Л.І., д.е.н., професор, завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності та євроінтеграції Сумського національного аграрного університету.

- У67 Управління інноваційною складовою економічної безпеки** : монографія у 4-х томах / за ред. д.е.н., професора Прокопенко О.В. (гол. ред.), к.е.н., доцента Школи В.Ю., к.е.н. Щербаченко В.О. – Суми: ТОВ «Триторія», 2017. – Т. II. Науково-практичні засади формування інноваційних компонентів забезпечення науково-технологічної та виробничої безпеки економічної системи. – 284 с.

ISBN

У монографії розкрито теорію та методологію управління інноваційною складовою економічної безпеки, науково-практичні засади формування інноваційних компонентів забезпечення науково-технологічної та виробничої безпеки економічної системи, питання управління інноваційним базисом фінансової та інвестиційної складової економічної безпеки, розроблення та валідації нових методів оцінки глобальних та локальних викликів у системі забезпечення соціальної та екологічної безпеки території. Дослідження проведено за грантом Президента України за конкурсним проектом Ф74 «Розвиток механізмів управління інноваційною складовою економічної безпеки України» (номер державної реєстрації 0117U007024).

Для фахівців у галузі управління інноваціями та економічною безпекою, викладачів, аспірантів і студентів вищих закладів освіти.

ISBN

ЗМІСТ

ТОМ I

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ СКЛАДОВОЮ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

РОЗДІЛ 1 СУЧАСНА ПАРАДИГМА УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ СКЛАДОВОЮ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: МАКРОЕКОНОМІЧНІ ВИМІРИ

РОЗДІЛ 2. МІКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ СКЛАДОВОЮ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

ТОМ II

НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ КОМПОНЕНТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ТА ВИРОБНИЧОЇ БЕЗПЕКИ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

РОЗДІЛ 3 ІНСТИТУЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНЕ ПРОЕКТУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

РОЗДІЛ 4 МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ КОНЦЕПЦІЇ КОМПЛАСЕНСУ ОСВІТНЬО-НАУКОВОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ КОМПОНЕНТИ ВИРОБНИЧОЇ СКЛАДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

ТОМ III

УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ БАЗИСОМ ФІНАНСОВОЇ ТА ІНВЕСТИЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

РОЗДІЛ 5. РОЗРОБКА НАУКОВО-МЕТОДИЧНИХ ЗАСАД ТА ПРАКТИЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ

РОЗДІЛ 6. ІННОВАЦІЙНІ ФІНАНСОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

ТОМ IV

РОЗРОБКА ТА ВАЛІДАЦІЯ НОВИХ МЕТОДІВ ОЦІНКИ ГЛОБАЛЬНИХ ТА ЛОКАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТЕРИТОРІЇ

РОЗДІЛ 7. ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЗОВНІШЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

РОЗДІЛ 8. ІННОВАЦІЙНІ ДРАЙВЕРИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

РОЗДІЛ 9. ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕГРОВАНОГО ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ В УМОВАХ ПЕРЕХОДУ ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ

ЗМІСТ ТОМУ II
«НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ
КОМПОНЕНТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ
ТА ВИРОБНИЧОЇ БЕЗПЕКИ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ»

Управління інноваційною складовою економічної безпеки: науково-технологічне та виробниче забезпечення (передмова).....	6
--	---

РОЗДІЛ 3. ІНСТИТУЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНЕ ПРОЕКТУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	13
---	-----------

3.1 Інноваційна діяльність і економічна безпека держави.....	14
3.2 Роль і значення інноваційної діяльності як фактора забезпечення економічної безпеки в Україні.....	22
3.3 Аналітика ролі інституту інтелектуальної власності у вимірі «конкурентоздатність – національна безпека» (теоретичний та емпіричний аналіз).....	31
3.4 Визначення тенденцій інноваційного розвитку та зайнятості в Україні та її регіонах...	44
3.5 Інноваційно-освітній кластер як інструмент управління регіональним розвитком	57
3.6 Напрями модернізації освітньої та наукової діяльності вищих закладів освіти як чинник підвищення їх конкурентоспроможності.....	67
3.7 Диверсифікація джерел фінансування як спосіб забезпечення економічної безпеки вищої освіти.....	78
3.8 Дуальна освіта як інноваційна технологія забезпечення кадрового потенціалу національної економіки України	87
3.9 Управління економічною безпекою інтелектуального бізнесу як ключовою складовою інноваційної моделі економіки	91
3.10 Роль технологічних платформ у смарт-індустриалізації України.....	100
3.11 Інноваційний бізнес-дизайн: як цифрові технології змінюють компанії	110
3.12 Креативність в системі векторів підвищення рівня економічної безпеки України.....	122
3.13 Доцільність й добровільність нововведень – основа безпеки й сталого розвитку України	132

3.14 Оцінка комерційного потенціалу інтелектуального продукту як передумова прийняття рішення щодо його комерціалізації	144
3.15 Оцінка збитків від порушення виключних прав як фактор формування економічної безпеки інтелектуальної власності	154

РОЗДІЛ 4. МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ КОНЦЕПЦІЇ КОМПЛЕКСУ ОСВІТНЬО-НАУКОВОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ КОМПОНЕНТИ ВИРОБНИЧОЇ СКЛАДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

167

4.1 Промислова політика як фактор у системі управління економічною безпекою регіону з позиції формування екологічних бар'єрів.....	168
4.2 Врахування запитів стейкхолдерів зі сталого розвитку у діяльності компаній аграрного сектору як основа економічної безпеки України	176
4.3 Механізми інноваційно-інвестиційного розвитку аграрного сектора економіки у регіоні зрошення.....	184
4.4 Інноваційний розвиток виноробних підприємств в умовах кризи.....	194
4.5 Ключові загрози інноваційному розвитку хімічної промисловості як базової галузі в контексті забезпечення національної економічної безпеки України.....	204
4.6 Виклики та загрози економічній безпеці інноваційних проектів публічно-приватного партнерства у дорожньому господарстві	209
4.7 Проблеми та перспективи інноваційного розвитку підприємств машинобудування в Україні	218
4.8 Використання результатів SWOT-аналізу при формуванні інноваційної стратегії розвитку підприємств машинобудівної галузі	224
4.9 Шляхи забезпечення конкурентоспроможності легкої промисловості України в контексті формування її економічної безпеки	239
4.10 Інноваційний туризм — невід'ємна складова економічної безпеки України.....	249
4.11 Комплексний підхід до безпеки інформаційних потоків туристичних підприємств..	260
4.12 Інноваційні підходи до моделювання та впровадження інформаційних систем.....	268
4.13 Інституційне забезпечення інноваційного розвитку підприємств водопровідно- каналізаційного господарства.....	275

УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ СКЛАДОВОЮ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНЕ ТА ВИРОБНИЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ (ПЕРЕДМОВА)

Управління інноваційною складовою економічної безпеки України є важливою та актуальною науково-прикладною проблемою, яка вирішується у представленій читачам монографії. Особливо важливим завданням вирішення даної проблеми є формування відповідного науково-технологічного та виробничого забезпечення. Розв'язанню даного завдання присвячено том II монографії.

В цілому, монографія узагальнює наукові дослідження з управління інноваційною складовою економічної безпеки. В ній розкрито теорію та методологію управління інноваційною складовою економічної безпеки, науково-практичні засади формування інноваційних компонентів забезпечення науково-технологічної та виробничої безпеки економічної системи, питання управління інноваційним базисом фінансової та інвестиційної складової економічної безпеки, розроблення та валідації нових методів оцінки глобальних та локальних викликів у системі забезпечення соціальної та екологічної безпеки території. Монографія складається з чотирьох томів.

Том I присвячено теорії та методології управління інноваційною складовою економічної безпеки. Представлено сучасну парадигму управління інноваційною складовою економічної безпеки в макроекономічних вимірах. Розкрито мікроекономічні аспекти управління інноваційною складовою економічної безпеки.

Том II присвячено формуванню новітньої концепції формування інноваційних чинників забезпечення науково-технологічної та виробничої безпеки економічної системи. Запропоновано підходи до інституційно-технологічного проектування інноваційних моделей забезпечення науково-технологічної безпеки національної економіки. Запропоновано механізм реалізації принципів концепції комплаєнсу освітньо-наукової та практичної компоненти виробничої складової економічної безпеки.

Том III присвячено питанням управління інноваційним базисом фінансової та інвестиційної складових економічної безпеки. Розроблено науково-методичні засади та практичний інструментарій управління фінансовою безпекою. Запропоновано інноваційні фінансові технології та інструменти забезпечення інвестиційної безпеки.

Том IV присвячено дослідженню глобалізаційних детермінант зовнішньоекономічної безпеки. Досліджено глобалізаційні детермінанти зовнішньоекономічної безпеки. Визначено інноваційні драйвери соціальної безпеки регіонів України. Сформовано механізм реалізації інтегрованого територіального управління екологічною безпекою в умовах переходу до сталого розвитку.

Зокрема, в томі II, присвяченому формуванню науково-технологічного та виробничого забезпечення управління інноваційною складовою економічної безпеки, для наукового забезпечення науково-технологічної безпеки національної економіки досліджено інноваційну діяльність і економічну безпеку держави, визначено роль і значення інноваційної діяльності як фактора забезпечення економічної безпеки в Україні, подано аналітику ролі інституту інтелектуальної власності у вимірі «конкурентоздатність – національна безпека» (теоретичний та емпіричний аналіз), визначено тенденції інноваційного розвитку та зайнятості в Україні та її регіонах, виконано наукове дослідження інноваційно-освітнього кластера як інструменту управління регіональним розвитком, окреслено напрями модернізації освітньої та наукової діяльності вищих закладів освіти як чинник підвищення їх конкурентоспроможності, науково обґрунтовано диверсифікацію джерел фінансування як спосіб забезпечення економічної безпеки вищої освіти, проаналізовано наукові засади дуальної освіти як інноваційної технології забезпечення кадрового потенціалу національної економіки України, науково обґрунтовано управління економічною безпекою інтелектуального бізнесу як ключову складову інноваційної моделі економіки, проілюстровано визначальну роль технологічних платформ у смарт-індустріалізації України, досліджено інноваційний бізнес-дизайн і доведено, що цифрові технології суттєво змінюють компанії, досліджено креативність в системі векторів підвищення рівня економічної безпеки України, досліджено доцільність й добровільність нововведень як основу безпеки й сталого розвитку України, здійснено оцінку комерційного потенціалу інтелектуального продукту як передумови прийняття рішення щодо його комерціалізації, а також оцінку збитків від порушення виключних прав як фактору формування економічної безпеки інтелектуальної власності.

Також у томі II з метою формування механізму реалізації принципів комплаєнсу освітньо-наукової та практичної компоненті виробничої складової економічної безпеки досліджено наукові основи промислової політики як фактору у

системі управління економічною безпекою регіону з позиції формування екологічних бар'єрів, науково обґрунтовано врахування запитів стейкхолдерів зі сталого розвитку у діяльності компаній аграрного сектору як основу економічної безпеки України, сформовано механізми інноваційно-інвестиційного розвитку аграрного сектора економіки у регіоні зрошення, визначено особливості інноваційного розвитку виноробних підприємств в умовах кризи, досліджено ключові загрози інноваційному розвитку хімічної промисловості як базової галузі в контексті забезпечення національної економічної безпеки України, досліджено виклики та загрози економічній безпеці інноваційних проектів публічно-приватного партнерства у дорожньому господарстві, а також проблеми та перспективи інноваційного розвитку підприємств машинобудування в Україні, запропоновано науково-методичні підходи до використання результатів SWOT-аналізу при формуванні інноваційної стратегії розвитку підприємств машинобудівної галузі, визначено шляхи забезпечення конкурентоспроможності легкої промисловості України в контексті формування її економічної безпеки, розроблено наукові засади інноваційного туризму як невід'ємної складової економічної безпеки України, розроблено комплексний підхід до безпеки інформаційних потоків туристичних підприємств, а також інноваційні підходи до моделювання та впровадження інформаційних систем, удосконалено інституційне забезпечення інноваційного розвитку підприємств водопровідно-каналізаційного господарства.

До авторського колективу тому II монографії увійшли представники 27 навчальних і наукових установ, громадських організацій, політичних фондів, а також бізнес-структур: Академії техніко-гуманітарної в м. Бельсько-Бяла (Польща), Вищої школи економіко-гуманітарної (м. Бельсько-Бяла, Польща), ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», Громадської спілки «Експертна Міжгалузева Асоціація України» (м. Київ), ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ), ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Донецького національного технічного університету (м. Покровськ), Інституту економіки промисловості НАН України (м. Київ), Інституту зрошуваного землеробства НААН України (м. Херсон), Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України (м. Одеса), Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, Київського національного лінгвістичного університету, Київського національного

торговельно-економічного університету, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київського національного університету технологій та дизайну, Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне), Полтавського університету економіки і торгівлі, Представництва Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні (м. Київ), Сумського державного університету, Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєверодонецьк), Української Асоціації Маркетингу (м. Київ), Харківського національного університету будівництва та архітектури, Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова, Черкаського державного технологічного університету, Чернігівського національного технологічного університету, “Waste Management Systems INC” (м. Лос-Анджелес, США).

Авторами тому II монографії є досвідчені та молоді науковці з перелічених навчальних і наукових установ, громадських організацій, політичних фондів, а також бізнес-структур України, Польщі та США:

Прокопенко О.В., д.е.н., проф., професор кафедри менеджменту Академії техніко-гуманітарної в м. Бельсько-Бяла (Польща), професор кафедри бізнес-економіки Київського національного університету технологій та дизайну, *головний редактор* (передмова);

Школа В.Ю., к.е.н., доц., доцент кафедри економічної теорії Сумського державного університету, *редактор* (передмова);

Щербаченко В.О., к.е.н., асистент кафедри економічної теорії Сумського державного університету, *редактор* (передмова);

Божкова В.В., д.е.н., проф., професор кафедри маркетингу на управління інноваційною діяльністю Сумського державного університету (п. 4.8);

Варганова О.В., д.е.н., проф., професор кафедри міжнародних економічних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєверодонецьк) (п. 4.5);

Верба В.А., д.е.н., проф., професор кафедри стратегії підприємства, директор Інституту управлінського консультування ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (п. 3.11);

Грановська Л.М., д.е.н., проф., головний науковий співробітник лабораторії економіки Інституту зрошувального землеробства НААН України (м. Херсон) (п. 4.3);

Іванова В.В., д.е.н., проф., професор кафедри економіки підприємства та економічної кібернетики Полтавського університету економіки і торгівлі (п. 3.9);

Ілляшенко С.М., д.е.н., проф., завідувач кафедри маркетингу та управління інноваційною діяльністю Сумського державного університету, завідувач кафедри маркетингу Вищої школи економіко-гуманітарної (м. Бельсько-Бяла, Польща) (п. 3.1);

Карпенко Н.В., д.е.н., проф., завідувач кафедри маркетингу ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (п. 4.9);

Коніщева Н.Й., д.е.н., проф., професор кафедри обліку та аудиту ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ) (п. 3.6);

Косенко О.П., д.е.н., професор кафедри економіки і маркетингу Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (п. 3.15);

Момот Т.В., д.е.н., проф., завідувач кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова (п. 4.6);

Набока О.Г., д.е.н., проф., перший проректор ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ) (п. 3.6);

Перерва П.Г., д.е.н., проф., академік Академії економічних наук, декан економічного факультету Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (п. 3.15);

Телстов О.С., д.е.н., проф., професор кафедри маркетингу на управління інноваційною діяльністю Сумського державного університету (п. 3.13);

Шевцова Г.З., д.е.н., доц., провідний науковий співробітник Інституту економіки промисловості НАН України (м. Київ) (п. 3.10);

Бондаренко С.А., к.е.н., с.н.с., докторант відділу економічного регулювання природокористування Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України (м. Одеса) (п. 4.4);

Гусаковська Т.О., к.е.н., доц., доцент кафедри менеджменту ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (п. 3.14);

Іваннікова М.М., к.е.н., доцент кафедри маркетингу ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (п. 4.9);

Іванова О.М., к.е.н., доцент кафедри економічної кібернетики Київського національного торговельно-економічного університету (п. 4.11);

Ілляшенко Н.С., к.е.н., доц., доцент кафедри маркетингу на управління інноваційною діяльністю Сумського державного університету (п. 3.1);

Карінцева О.І., к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки та бізнес-адміністрування Сумського державного університету (п. 4.1);

Кизенко О.О., к.е.н., доц., докторант кафедри стратегії підприємства ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (п. 3.11);

Колосок С.І., к.е.н., доцент кафедри управління Сумського державного університету (п. 4.7);

Кравченко Т.В., к.е.н., асистент кафедри економіки підприємства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (п. 3.12);

Лирик І.В., к.е.н., доц., доцент кафедри маркетингу Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана; директор Української Асоціації Маркетингу (м. Київ) (п. 3.8);

Магомедова А.М., к.е.н., асистент кафедри економіки підприємства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (п. 3.12);

Макаренко І.О., к.е.н., доцент кафедри бухгалтерського обліку та оподаткування Сумського державного університету (п. 4.2);

Матвєєва Ю.Т., к.е.н., старший викладач кафедри управління Сумського державного університету (п. 3.2);

Мирошниченко Ю.О., к.е.н., доцент кафедри управління Сумського державного університету (п. 3.2);

Мороз Е.Г., к.е.н., доцент кафедри менеджменту Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне) (п. 4.13);

Нагорний Є.І., к.е.н., доц., доцент кафедри маркетингу на управління інноваційною діяльністю Сумського державного університету (п. 3.1);

Омельяненко В.А., к.е.н., старший науковий співробітник Сумського державного педагогічного університету (п. 3.3);

Онисенко Т.С., к.е.н., асистент кафедри економіки підприємства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (п. 3.12);

Панченко О.В., к.е.н., старший викладач кафедри управління Сумського державного університету (п. 4.7);

Пересадько Г.О., к.е.н., доц., доцент кафедри міжнародної економіки Сумського державного університету (п. 4.12);

Підлісна О.В., к.е.н., доцент кафедри маркетингу та реклами Київського національного торговельно-економічного університету (п. 4.12);

Подлужна Н.О., к.е.н., доц., доцент кафедри менеджменту Донецького національного технічного університету (м. Покровськ) (п. 3.4);

Солодовнік О.О., к.е.н., доц., професор кафедри фінансів та кредиту Харківського національного університету будівництва та архітектури (п. 4.6);

Тарасенко С.В., к.е.н., старший викладач кафедри міжнародної економіки Сумського державного університету (п. 4.1);

Ткачов М.М., к.е.н., доцент кафедри права Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (п. 3.15);

Харченко М.О., к.е.н., доц., доцент кафедри економіки та бізнес-адміністрування Сумського державного університету (п. 4.1);

Холявко Н.І., к.е.н., доц., доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки Чернігівського національного технологічного університету (п. 3.7);

Шипуліна Ю.С., к.е.н., доц., доцент кафедри маркетингу на управління інноваційною діяльністю Сумського державного університету (п. 3.1);

Яворська О.Г., к.б.н., доцент кафедри туризму та фізичного виховання Київського національного лінгвістичного університету (п. 4.10).

Громико М.Г., генеральний директор “Waste Management Systems INC” (м. Лос-Анджелес, США) (п. 4.12);

Давліканова О.Б., координатор проектів Представництва Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні (м. Київ) (п. 3.8);

Дяченко А.В., аспірант кафедри економіки та бізнес-адміністрування Сумського державного університету (п. 4.1)

Максименко О.Л., Президент Громадської спілки «Експертна Міжгалузева Асоціація України» (м. Київ) (п. 3.8);

Носонова Л.В., аспірант кафедри маркетингу на управління інноваційною діяльністю Сумського державного університету (п. 4.8);

Пономаренко О.С., аспірант кафедри економічної теорії Сумського державного університету (п. 4.5);

Якушев О.В., викладач кафедри менеджменту та бізнес-адміністрування Черкаського державного технологічного університету (п. 3.5).

Публікація містить результати досліджень, проведених за грантом Президента України за конкурсним проектом Ф74 «Розвиток механізмів управління інноваційною складовою економічної безпеки України» (номер державної реєстрації 0117U007024).

РОЗДІЛ 3

ІНСТИТУЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНЕ ПРОЕКТУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВО- ТЕХНОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

3.1 Інноваційна діяльність і економічна безпека держави*

Однією з головних цілей економічної політики держави є забезпечення її економічної безпеки, яка розглядається як стан ефективного використання наявних ресурсів і можливостей їх ефективної реалізації, що дозволяє запобігати внутрішнім і зовнішнім загрозам та забезпечує умови стійкого розвитку у світовому співтоваристві цивілізованих країн. На сучасному етапі розвитку світової економіки, що характеризується завершенням п'ятого технологічного укладу і фактичним початком четвертої промислової революції [9], одним з найбільш ефективних засобів забезпечення економічної безпеки держави є створення і впровадження інновацій, які дозволяють виділити, посилити та реалізувати її порівняльні конкурентні переваги і зайняти на цій базі міцні конкурентні позиції на світовому ринку. Практика свідчить, що країни, які є лідерами економічного зростання, своїм успіхом у вирішальному ступені зобов'язані активній інноваційній діяльності, яка всіляко підтримується і стимулюється на державному рівні. Їх економічна безпека забезпечується за рахунок інновацій, які дозволяють оперативно реагувати на різноманітні загрози: демографічні, енергетичні, екологічні тощо. Вітчизняна економіка, основу якої становлять виробництва третього та четвертого технологічних укладів, не в змозі протидіяти цим загрозам, що загрожують системним відривом від технологічно розвинених країн, посиленням залежності від них і міжнародних фінансових інституцій, зниженням національної безпеки держави, складовою якої є економічна безпека.

З цих позицій постає проблема дослідження впливу інноваційних факторів на економічну безпеку держави для пошуку шляхів цілеспрямованого управління інноваційною політикою для підтримання економічної безпеки України.

Дослідженням впливу інноваційної діяльності на економічну безпеку держави займалися багато вітчизняних науковців. Так, Дудка Ю.П. [6] аналізує світові рейтинги і місце України в них, зазначає незначний вплив інноваційного потенціалу країни на її економічну безпеку. Маслак О.О. [16], Олексюк В.М. [17] досліджують окремі аспекти впливу інноваційного розвитку держави на її економічну безпеку. Кириченко О.С. [12] розглядає поняття інноваційної безпеки як складової економічної безпеки підприємств, а

*Робота виконана за рахунок бюджетних коштів МОН України, наданих на виконання науково-дослідних тем: «Механізм управління знаннями в системі інноваційного розвитку господарюючих суб'єктів» (№ ДР 0117U002255); «Фундаментальні основи управління розвитком інноваційної культури промислових підприємств» (№ ДР 0115U000687); «Механізм управління формуванням стратегій випереджаючого інноваційного розвитку промислових підприємств» (№ ДР 0117U003928)

також роль інноваційної діяльності у її забезпеченні. Денисенко М.П. та Лойко В.В. [5] розглядають підходи до оцінки інноваційної складової економічної безпеки регіону. Вони на основі аналізу фактичних даних роблять висновок, що суттєве відставання в інноваційній діяльності несе загрозу економічній безпеці регіону і державі у цілому. Петрова І.Л. [18] розглядає процес становлення ринку інновацій в Україні з позицій забезпечення її економічної безпеки. Гончар В.Г. [4] за результатами аналізу фактичних даних доводить вплив факторів науково-технічного прогресу на економічну безпеку України. Він показує, що інноваційна діяльність є важливим фактором забезпечення економічної безпеки держави. Болдуєва О.В., Богма О.С. [1] досліджують роль інноваційних факторів у забезпеченні економічної безпеки національної економіки. Показують, що інновації є основою конкурентоспроможності, яка, в свою чергу, є основою економічної безпеки. Пропонують послідовність етапів активізації інноваційної діяльності для забезпечення економічної безпеки держави.

Проте, незважаючи на значні напрацювання, практично не розкритими залишилися питання, що стосуються формалізованого визначення взаємозв'язку між показниками стану інноваційної діяльності і показниками стану економічної безпеки держави; не розкрито порядок взаємодії факторів, що визначають успіх переходу національної економіки на інноваційний шлях розвитку, а також їх вплив на складові економічної безпеки держави.

Дослідження взаємозв'язку між станом інноваційної діяльності і економічної безпеки держави пов'язано з проблемою вибору їх показників. Проте, якщо щодо показника інноваційності економіки особливих розбіжностей немає, то інтегральний показник економічної безпеки, яка має багато складових, визначити важче. Існує також певна неоднозначність поглядів на поняття економічної безпеки держави [7], які характеризують різні аспекти її економічного стану і розвитку: стійкість; незалежність, інтереси тощо. Проведений нами аналіз показав наступне. Серед великого кола різноманітних світових рейтингів, які використовують різні показники, що характеризують згадані вище аспекти економічного розвитку, у якості інтегрального показника доцільно взяти індекс глобальної конкурентоспроможності держави. Він характеризує здатність успішно конкурувати на міжнародних ринках, протидіяти конкурентному тиску, відстоювати свої економічні інтереси тощо.

Аналіз свідчить, що існує певний зв'язок між показниками інноваційності країн світу та показниками їх економічної безпеки, оскільки практично одні й ті ж країни (за незначним винятком) займають за ними чільні позиції (див. табл. 3.1).

Таблиця 3.1

**Позиції країн світу за показниками інноваційності і конкурентоспроможності
за 2016 р. (побудовано авторами за даними [23, 24])**

Інноваційність економіки [24]		Глобальна конкурентоспроможність [23]	
Рейтинг, країна	Показник	Рейтинг	Показник
1. Швейцарія	66,28	1. Швейцарія	5,86
2. Швеція	63,57	2. США	5,85
3. Великобританія	61,93	4. Сінгапур	5,71
5. США	61,4	3. Нідерланди	5,66
6. Фінляндія	59,9	4. Німеччина	5,65
7. Сінгапур	59,16	5. Гонконг	5,53
8. Ірландія	59,03	6. Швеція	5,52
9. Данія	58,45	7. Великобританія	5,51
10. Нідерланди	58,29	8. Японія	5,49
11. Німеччина	57,94	9. Фінляндія	5,49
...
56. Україна	35,72	81. Україна	4,11

З викладеного вище (враховуючи дані табл. 3.1) слідує, що для підвищення рівня економічної безпеки України необхідно активізувати інноваційну діяльність її підприємств та установ, посилити ефективність заходів державного стимулювання інноваційної діяльності, формувати інноваційно-сприятливе середовище. Узагальнення літературних джерел [2, 3, 11, 13, 14, 15, 21] і світової практики інноваційної діяльності свідчить, що інноваційність економіки держави визначається наступним:

- часткою витрат на науку (НДДКР) у ВВП (фінансове забезпечення);
- рівнем потенціалу інноваційного розвитку (ППР) держави, основу якого становлять актуальні знання, а також люди, що їх генерують, накопичують і які здатні втілювати їх у нові вироби, технології, методи управління тощо у всіх сферах людської діяльності [9, 10];
- ефективністю методів державного регулювання і стимулювання інноваційної діяльності;
- наявністю і розвиненістю інноваційної інфраструктури;
- рівнем інноваційної культури держави і підприємств та установ як її елементів.

Розглянемо позиції України за даними факторами. За часткою витрат на НДДКР у ВВП (0,6% у 2015 р., при законодавчо встановлених 1,7%) Україна значно відстає від країн, що зазначені у табл. 1. Для порівняння (дані за 2015 р.) [22]: Японія – 3,47%; Фінляндія – 3,17%; Швеція – 3,16%; Данія – 3,05%; Німеччина – 2,87%; США – 2,77%; Франція – 2,26%; Нідерланди – 1,97%; Великобританія – 1,7%; Ірландія – 1,5%. Це при тому, що ВВП цих держав набагато більший, ніж в Україні. Так, у 2015 р. США витратили на фінансування НДДКР – 497 млрд. дол., Японія – 143 млрд. дол., а Україна – 0,6 млрд. дол.

Позиція України за однією з найважливіших складових потенціалу інноваційного розвитку – часткою науковців у загальній кількості населення – 0,49% (за 20 років ця частка зменшилася у 3,5 рази) [19] істотно поступається країнам з високим рівнем інноваційності економіки. Для порівняння: Фінляндія – 3,27%; Данія – 3,16%; Ісландія 2,96% тощо.

Аналіз основних методів державного регулювання і стимулювання інноваційної діяльності, які показали свою ефективність у світовій практиці і вітчизняних реалій їх застосування, який виконаний одним з авторів [20], свідчить, що в Україні вони носять переважно декларативний характер.

Рівень інноваційної інфраструктури знаходиться на низькому рівні [11], що не сприяє розвитку інноваційної діяльності і переходу вітчизняної економіки на інноваційний шлях розвитку.

Практично не приділяється уваги розвитку інноваційної культури [20], яка відіграє роль однієї з головних складових інноваційно-сприятливого середовища в країнах, що є лідерами інноваційного зростання.

Аналіз процесів економічного зростання країн, які зробили ставку на інновації та інноваційну діяльність, дозволив сформувати узагальнену схему їх переходу на інноваційний шлях розвитку (рис. 3.1).

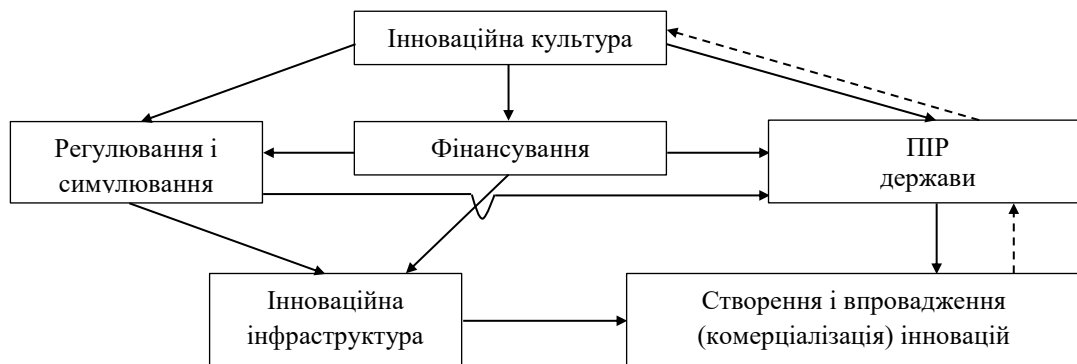

Рис. 3.1. Узагальнена схема взаємодії факторів, що визначають успіх переходу національної економіки на інноваційний шлях розвитку (авторська розробка)

Як слідує з рис. 3.1, в основу формування передумов переходу економіки держави на інноваційний шлях розвитку покладено її інноваційну культуру. Її основні підсистеми та їх елементи, а також оцінка їх стану в Україні подано в [8]. Згідно схеми на рис. 3.1 результативність інноваційної діяльності значною мірою залежить від рівня ППР, який розглядається як сукупність ресурсів та спроможностей їх реалізувати для розвитку держави на основі створення та впровадження інновацій у різних сферах людської діяльності.

В процесі створення і комерціалізації інновацій посилюється ППР, що, в свою чергу, впливає на розвиток інноваційної культури (напрями впливу подано на рис. 3.1 пунктиром). ППР господарюючого суб'єкта різного рівня узагальнення (підприємства чи установи, регіону чи галузі, національної економіки у цілому) включає три потенціали підсистеми:

- ринковий потенціал, як наявність ринкових конкурентних переваг, або спроможність їх сформувати, що відповідають підкріпленим купівельною спроможністю запитам споживачів;

- інноваційний потенціал, як спроможність створити інноваційні розробки і втілити їх у нові продукти, технології, методи управління тощо, які відповідають запитам споживачів і дозволяють реалізувати конкурентні переваги господарюючих суб'єктів;

- виробничо-збутовий потенціал, як технічну спроможність і економічну доцільність виготовити і просувати інновації на національному і міжнародних ринках, які дозволять посилити позиції держави (її підприємств та установ) на них, забезпечить її економічну безпеку.

Фактично у процесі взаємодії факторів, які зазначені на рис. 3.1, формується і розвивається інноваційно-сприятливе середовище, що сприяє активізації діяльності зі створення і впровадження (комерціалізації) інновацій, а через неї - зростанню рівня економічної безпеки держави.

Результати інноваційної діяльності проявляються у вигляді:

- 1) нової (модернізованої) продукції (виробів чи послуг), що більшою мірою відповідає потребам і запитам споживачів чи формує нові потреби і запити;

- 2) нових (модернізованих) технологій виробництва і реалізації продукції, які є більш ефективними, ніж традиційні;

- 3) нових методів управління діяльністю підприємств чи установ, які є більш ефективними, ніж традиційні;

- 4) нових методів управління державою та її регіонами, які є більш ефективними ніж традиційні;

- 5) нових методів організації життєдіяльності суспільства, які підвищують якість життя людей.

Вони сприяють формуванню і реалізації відносних конкурентних переваг і переходу на шлях інноваційного розвитку у руслі концепції інноваційного випередження, а відповідно – зростанню рівня економічної безпеки держави. У табл. 3.2 подано основні напрями впливу інноваційної діяльності на складові економічної безпеки держави та очікувані результати.

Таблиця 3.2

**Напрями, характер і результати впливу інновацій і інноваційної діяльності
на складові економічної безпеки держави (авторська розробка)**

Складові економічної безпеки	Вплив інновацій	Результати впливу
Технологічна	Зростання рівня конкурентоспроможності інноваторів змушує конкурентів активізувати інноваційну діяльність	Техніко-технологічне оновлення виробничих потужностей, підвищення ефективності використання ресурсів, підвищення продуктивності праці
Макроекономічна	Радикальні інновації ініціюють відмирання традиційних і виникнення нових галузей (сукупностей галузей)	Розвиток нових виробництв, виникнення нових галузей, що сприяє економічному зростанню
Фінансова	Інноваційна продукція змінює існуючі потреби (електромобілі) чи стимулює нові (інтернет, гаджети)	Зростання прибутку господарюючих суб'єктів, доходів населення, наповнення бюджету
Зовнішньоекономічна	Інноваційна продукція дозволяє скористатися перевагами першовідкривача ринку, зайняти на ньому міцні позиції	Проникнення на зарубіжні ринки, витіснення зарубіжних конкурентів на національному ринку, покращення балансу зовнішньої торгівлі
Інвестиційна	Нові виробництва і технології, що мають значні ринкові перспективи приваблюють інвесторів	Зростання інвестиційної привабливості, залучення національних і зарубіжних інвесторів
Інноваційна	Інноваційна діяльність вимагає нових знань і навичок персоналу, відповідного інфраструктурного забезпечення, зміни корпоративної культури. Вона переводить ПІР інноваторів на новий рівень, що відкриває нові ринкові можливості і т.д.	Зростання інноваційної культури на національному рівні і рівні окремих підприємств та установ, підвищення інноваційності економіки, перехід на інноваційний випереджаючий розвиток
Енергетична	Використання альтернативних джерел енергії. Зменшення енергомісткості виробництва і побуту тощо	Підвищення енергетичної ефективності, енергетична незалежність
Продовольча	Зростання продуктивності, зменшення енергомісткості, ефективне використання ресурсів	Продовольча незалежність, збалансоване харчування населення
Демографічна	Автоматизація побуту, зростання доходів, збільшення загальної тривалості життя і тривалості його активної частини, збільшення частки вільного часу	Поліпшення демографії в країні, зменшення рівня протиріч інтересів різних груп населення
Соціальна	Механізація і автоматизація виробництва, зменшення потреб у робочій силі, зміна характеру праці. Розвиток сфери послуг (медичних, навчальних, відпочинку тощо), збільшення їх доступності. Скорочення робочого дня і тижня, можливість працювати дистанційно	Підвищення якості життя та індексу щастя населення, соціальна гармонія

На рис. 3.2 подано схему впливу інноваційної діяльності на складові економічної безпеки держави.

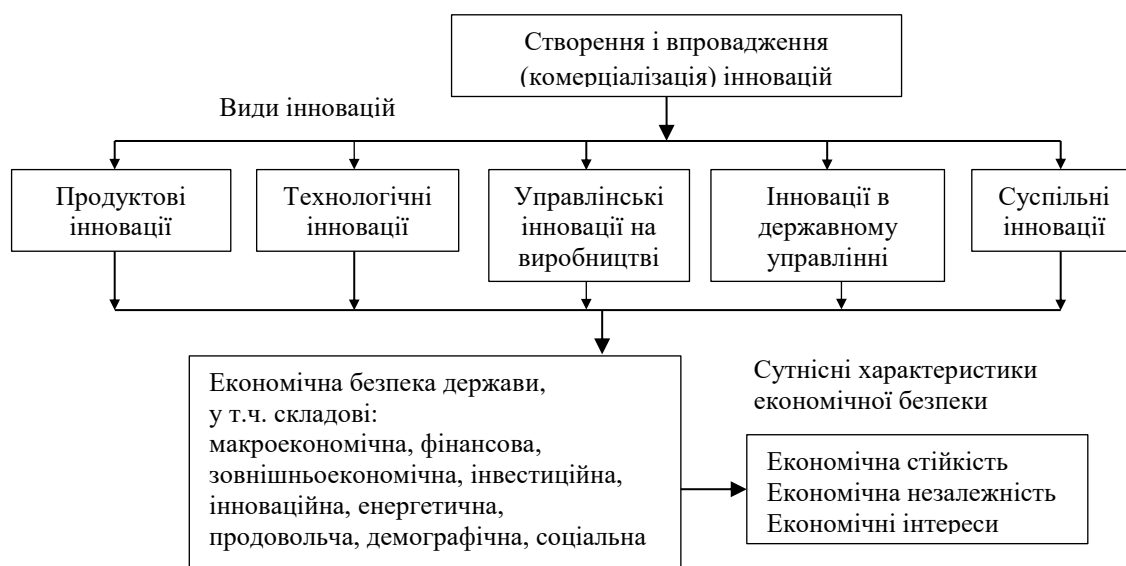

Рис. 3.2. Схема впливу інноваційної діяльності на економічну безпеку держави
(авторська розробка)

Узагальнюючи викладене, можна зазначити наступне:

- на основі аналізу статистичних даних підтверджено залежність рівня економічної безпеки держави від рівня інноваційності її економіки, держави з високим рівнем інноваційності мають високий рівень економічної безпеки (у якості її інтегрального показника ми обрали глобальну конкурентоспроможність);
- деталізований аналіз рівня інноваційності економіки України показав, що вона значно поступається країнам, які розвиваються інноваційним шляхом, що загрожує системним відривом через несумісність техніки, технологій, стандартів якості життя тощо;
- на основі аналізу процесів економічного зростання країн, які зробили ставку на інновації та інноваційну діяльність, розроблено загальну схему взаємодії факторів, що визначають успіх переходу національної економіки на інноваційний шлях розвитку; в процесі цієї взаємодії формується і розвивається інноваційно-сприятливе середовище, яке сприяє активізації інноваційної діяльності і відповідно - зростанню рівня економічної безпеки держави;
- виконано авторську систематизацію напрямів, характеру і результатів впливу інновацій і інноваційної діяльності на складові економічної безпеки держави;
- розроблено укрупнену схему впливу інноваційної діяльності на економічну безпеку держави.

Отримані результати поглиблюють теоретичні засади управління інноваційним розвитком національної економіки в частині уточнення ролі, місця та характеру впливу

факторів, які сприяють переходу національної економіки на інноваційний шлях розвитку та зростанню на цій основі економічної безпеки держави, як у цілому, так і у розрізі її окремих складових. Подальші дослідження повинні бути спрямованими на статистичне обґрунтування взаємозв'язку між показниками стану інноваційної діяльності і показниками стану економічної безпеки держави.

1. Болдуєва О.В. Роль інновацій у забезпеченні економічної безпеки країни / О.В. Болдуєва, О.С. Богма // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2015. – Випуск 2 (12), Том 3. – С. 89-94.
2. Геєць В.М. Інноваційні перспективи України / В. М. Геєць, В. П. Семиноженко. – Харків : Константа, 2006. – 272 с.
3. Головінов О.М. Інноваційна активність і інноваційні процеси в національній економіці / О. М. Головінов // Економіка та держава. – 2013. – № 6. – С. 4-8.
4. Гончар В.Г. Вплив науково-технічного прогресу на економічну безпеку держави / В.Г. Гончар // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Серія: Економічні науки. – 2013. - № 5-6 (76-77). – С. 180-192.
5. Денисенко М.П. Інвестиційно-інноваційна складова економічної безпеки на регіональному рівні / М.П. Денисенко, В.В. Лойко // Вісник Житомирського державного технологічного інституту. Серія: Економічні науки. – 2013. - № 1 (63). – С. 238-242.
6. Дудка Ю.П. Рейтинги України у міжнародних вимірах та їх вплив на економічну безпеку / Ю.П. Дудка // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. - № 4. – С. 36-41.
7. Захарченко В.И. Экономическая безопасность и конкурентная разведка : [учебное пособие (конспект лекций)] / Под ред. В.И. Захарченко. – Одесса : Атлант, 2017. – 519 с.
8. Ілляшенко С.М. Інноваційна культура суспільства як соціокультурний механізм активізації інноваційної діяльності / С.М. Ілляшенко, Ю.С. Шипуліна, Н.С. Ілляшенко // Проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки: Матеріали XX міжнародної науково-практичної конференції, Одеса, 7-11 вересня 2015 р. Том 1. Частина 1 / Національна академія наук України, Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України, Київ-Одеса, 2015. - С. 138-143.
9. Ілляшенко С.М. Перспективи і загрози четвертої промислової революції та їх урахування при виборі стратегій інноваційного зростання / С.М. Ілляшенко, Н.С. Ілляшенко // Маркетинг і менеджмент інновацій. - 2016. - № 1. - С. 11-21.
10. Ілляшенко С.М. Управління знаннями в системі інноваційного розвитку організації / С.М. Ілляшенко, Ю.С. Шипуліна, Н.С. Ілляшенко, А.О. Комарницька // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2017. – № 1. – С. 231-241.
11. Інноваційна Україна 2020 : національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця та ін. ; НАН України. – К., 2015. – 336 с.
12. Кириченко О.С. Інноваційна безпека як невід'ємна складова економічної безпеки та ефективного проектно орієнтованого розвитку сучасних підприємств [Електронний ресурс] / О.С. Кириченко // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2012. – № 1. Т.1. – Режим доступу: <http://fkd.org.ua/article/viewFile/28783/25811>

13. Колыванов В.Ю. Основные направления активизации инновационной деятельности при формировании инновационной экономики / В. Ю. Колыванов, М. Б. Магомедов, Г. С. Гамидов // Инновации. – № 4 (102). – 2007. – С. 51-54.
14. Корсак К. Від традиційних моделей організації економіки – до інноваційної / К. Корсак // Персонал (Журнал інтелектуальної еліти). – 2010. – № 2. – С.12-17.
15. Краус Н.М. Інноваційна економіка: дефініція поняття та інституціональний базис розвитку / Н.М. Краус // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка. – 2015. – Випуск 2 (4). Частина 1. С. 36-42.
16. Маслак О.О. Безпека інноваційного розвитку промисловості як складова національної безпеки країни / О.О. Маслак // БІЗНЕС ІНФОРМ. – 2014. – № 4. – С. 93-97.
17. Олексюк В.М. Інноваційний розвиток як складова економічної безпеки держави / В.М. Олексюк. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://chtei-knteu.cv.ua/herald/content/download/archive/2012/v3/NV-2012-v3_18.pdf
18. Петрова І.Л. Становлення ринку інновацій в контексті економічної безпеки України / І.Л. Петрова // Ефективна економіка. – 2013. – № 8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2221>
19. Попович О.С. Новий бюджет і доля науки / О.С. Попович, І.О. Булкін // Спільне [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://commons.com.ua/uk/novij-byudzheth-i-dolya-nauki/>
20. Шипуліна Ю.С. Сучасні підходи до інтенсифікації інноваційного розвитку промислових підприємств: теоретичний огляд // Маркетинг і менеджмент інновацій.- Суми: ТОВ «ВТД «Університетська книга », 2012. – №3. – С. 128-140.
21. Федотов А.А. Основные концепции инновационного развития: исторический анализ // Вісник донецького національного університету. Серія В: Економіка і право. 2008. – Вип. 2. – С. 203-208.
22. Фінансування наукових досліджень в Україні та світі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edclub.com.ua/analytika/finansuvannya-naukovyh-doslidzhen-v-ukrayini-ta-sviti>
23. The Global Competitiveness Report 2017–2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>
24. The Global Innovation Index 2016. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2016.pdf

3.2 Роль і значення інноваційної діяльності як фактора забезпечення економічної безпеки в Україні

Проблема забезпечення економічної безпеки країни займає одне з визначальних місць у макроекономічній політиці розвинених держав світу. На сьогодні рівень економічної безпеки держави суттєво залежить від інновацій, активізації інноваційної діяльності та модернізації інноваційної сфери. Саме тому на особливу увагу заслуговують питання, пов'язані з дослідженням інноваційної діяльності країни як одного з головних факторів забезпечення економічної безпеки в Україні.

Дослідження в контексті забезпечення економічної безпеки держави на основі використання інновацій здійснене у працях таких вчених, як О. Болдуєва, О. Богма, С. Воробйов, Т. Куценко, Т. Крушельницька, А. Никифоров, В. Пабат, М. Чистов. Вагомий внесок у проблематику розробки теоретико-методологічного апарату господарсько-правового забезпечення інноваційної безпеки та її місця в системі економічної безпеки держави зробили С. Шевченко та М. Левковець. Зокрема, питання взаємозв'язку економічної безпеки та інноваційного розвитку досліджені такими вченими, як М. Бендигов, Т. Бурмістрова, А. Варшавський, О. Власюк, М. Денисенко, В. Заварухін, О. Кириченко, П. Коренюк, В. Лященко, Л. Мінделі, О. Мітякова, І. Ревак, С. Федосова, В. Федорович, М. Хрустальов та ін.

Згідно із законодавством України інноваційна діяльність – це діяльність, що спрямована на використання й комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг. Інноваційна діяльність здійснюється в різних видах, а саме в створенні нових видів продукції з якісно новими властивостями, у вдосконаленні технології та організації виробництва [7].

В працях А. Варшавського, В. Шлемко [5], І. Ревака [11] поняття «інноваційна безпека» визначено як стан науково-технологічного та виробничого потенціалу держави, який дає змогу забезпечити стабільне функціонування національної економіки при виникненні певних загроз за рахунок власних інтелектуальних і технологічних ресурсів. З цим підходом збігається визначення, затверджене у «Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України», в якій важливою складовою економічної безпеки є науково-технологічна безпека (НТБ), що визначена як стан науково-технологічного та виробничого потенціалу держави, який дає змогу забезпечити належне функціонування національної економіки, достатнє для досягнення, підтримки конкурентоздатності вітчизняної продукції, а також гарантування державної незалежності за рахунок власних інтелектуальних і технологічних ресурсів [9].

Сучасний стан інноваційної безпеки в Україні характеризується багатьма показниками першочерговими серед яких є: стан наукової, науково-технічної бази, науково-дослідних інститутів, лабораторій та організацій; стан вищої наукової освіти; показники кількості наукових та науково-технічних розробок та цінність цих розробок та їх відповідність потребам часу, науково-технічному прогресу та розвитку світової наукової думки; показники впровадження інновацій на промислових підприємствах, в тому числі впровадження нових технологічних процесів, безвідходних та ресурсозберігаючих

технологій, патентування, продаж та купівля винаходів та розробок вітчизняних вчених на міжнародному ринку інтелектуальної власності [7]. Так, за останніми даними [3] в період з 2005 по 2015 роки кількість організацій, які виконували наукові дослідження й розробки зменшилася на 35 %. Зменшення проходило поетапно незначними коливаннями. Значною мірою кількість таких організацій почала зменшуватися починаючи з 2013 р. (рис. 3.3).

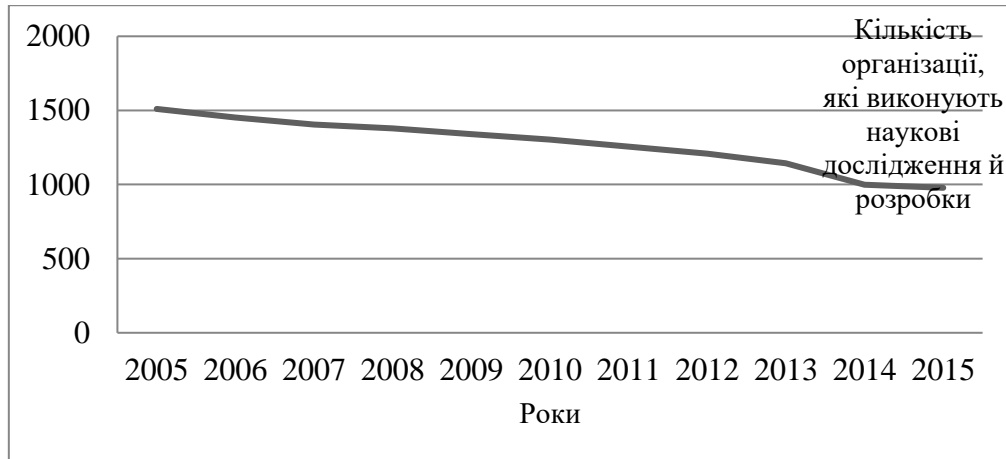

Рис. 3.3. Динаміка кількості організацій, які виконують наукові дослідження й розробки в Україні (розроблено автором за даними [3])

Всього обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт в Україні у фактичних цінах у період з 2005 р. по 2015 р. виріс з 4818,6 млн. грн. до 12611,0 млн. грн., проте питома вага обсягу виконаних науково-технічних робіт у ВВП України впала на 70,3 %, з 1,09 у 2005 р. до 0,64 % у 2015 р. (табл. 3.3). При цьому необхідно враховувати, що для ефективної реалізації наукою своєї інноваційної функції, тобто для створення комерційно завершених інновацій, фінансування ВВП має бути не нижчим 1,7% ВВП. Критичний рівень, необхідний для виживання науки – це 0,9%, тільки після цього порогу починається економічний ефект від науки [13].

Необхідно зазначити, що рівень економічної безпеки країни можна оцінити за методикою, наведеною у [9]. За зазначеною методикою на підставі останніх статистичних даних про наукову та інноваційну діяльність здійснено розрахунок індикаторів оцінки науково-технологічної безпеки України за 2010 – 2015 рр. (табл. 3.4).

У результаті дослідження визначено, що частка витрат на наукову і науково-технічну діяльність в Україні у 2015 р. залишається меншою, ніж 1% ВВП – наукоємність ВВП склала 0,62%, у тому числі за рахунок коштів державного бюджету – 0,21% (2014 р. – 0,26%). Це значення є найменшим за період 2005–2015 рр., що свідчить про втрачання наукою здатності виконувати економічну функцію [3].

Таблиця 3.3

Обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт (розроблено за даними [3])

Рік	Всього, у фактичних цінах, млн. грн.	У тому числі				Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП, %
		фундаментальні дослідження	прикладні дослідження	розробки	науково-технічні послуги	
2005	4818,6	902,1	708,9	2406,9	800,7	1,09
2006	5354,6	1141,0	841,5	2741,6	630,5	0,98
2007	6700,7	1504,0	1132,6	3303,1	761,0	0,93
2008	8538,9	1927,4	1545,7	4088,2	977,7	0,90
2009	8653,7	1916,6	1412,0	4215,9	1109,2	0,95
2010	9867,1	2188,4	1617,1	5037,0	1024,6	0,90
2011	10349,9	2205,8	1866,7	4985,9	1291,5	0,79
2012	11252,7	2621,9	2057,7	5369,9	1203,2	0,80
2013	11781,1	2695,5	2087,8	5772,8	1225,1	0,80
2014	10950,7	2475,2	1910,2	5341,5	1223,8	0,69
2015	12611,0	2465,6	2271,3	6523,0	1351,1	0,64

За даними 2014 р., частка обсягу витрат на наукові дослідження та розробки у ВВП країн ЄС у середньому становила 2,03%. Більшою за середню частка витрат на дослідження та розробки була у Фінляндії – 3,17%, Швеції – 3,16%, Данії – 3,05%, Австрії – 2,99%, Німеччині – 2,87%, Бельгії – 2,46%, Словенії – 2,39%, Франції – 2,26%; меншою – у Чорногорії, Румунії, Кіпрі, Латвії та Сербії (від 0,36% до 0,77%) [16].

Важливим ресурсним показником вважається чисельність кадрів, зайнятих у сфері досліджень і розробок. Незважаючи на незначне збільшення кількості спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи, по відношенню до загальної чисельності зайнятих в економіці країни (на 1000 осіб) у 2015 р. порівняно з 2014 роком (збільшення на 1,04%), загалом з 2005 р. кількість працівників організацій, що здійснюють наукову і науково-технічну діяльність, скоротилася на 40,4%, у т.ч. дослідників – на 36,9% [3].

Позитивну динаміку мають показники, що характеризують частку підприємств, що впроваджують інновації, в загальній кількості промислових підприємств. Проте частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі промислової продукції протягом 6-ти років за періодом, що досліджувався має негативну динаміку. З 2010 р. по 2015 р. частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі промислової продукції впала на 36,8 % (рис. 3.4–3.5).

Таблиця 3.4

Динаміка індикаторів стану науково-технологічної безпеки України

(розраховано за даними [3])

Показники, одиниця виміру	Порогові значення	Фактичні значення						Тенденція зміни і оцінка значень
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Питома вага видатків державного бюджету на науку у ВВП, %	не менше 1,7	0,34	0,29	0,33	0,33	0,26	0,21	небезпечна зона
Кількість спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи, % до загальної чисельності зайнятих в економіці країни (на 1000 осіб)	не менше 9	4,41	4,18	4,05	4,03	3,84	3,88	небезпечна зона
Частка підприємств, що впроваджують інновації, в загальній кількості промислових підприємств, %	не менше 50	11,5	12,8	13,6	13,6	12,1	15,2	небезпечна зона
Відношення кількості впроваджених об'єктів промислової власності (винаходів, корисних моделей, промислових зразків до зареєстрованих), %	не менше 90	75	68	61	53	51	55	небезпечна зона
Частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі промислової продукції, %	не менше 5	3,8	3,8	3,3	3,3	2,5	1,4	небезпечна зона
Індекс зміни активності створення зразків нової техніки, %	не менше 100	103	135	105	85,9	162	73,5	небезпечна зона
Індекс зміни активності освоєння нових видів продукції, %	не менше 100	86,7	134	105	92,2	116	85,7	небезпечна зона
Співвідношення частки фундаментальних, прикладних досліджень, науково-технічних розробок та послуг, виконаних власними силами в загальному обсязі (Ф:П:Р), у %	15:25:60	22:16:61	21:18:61	23:18:59	23:18:59	23:17:60	22:18:60	небезпечна зона

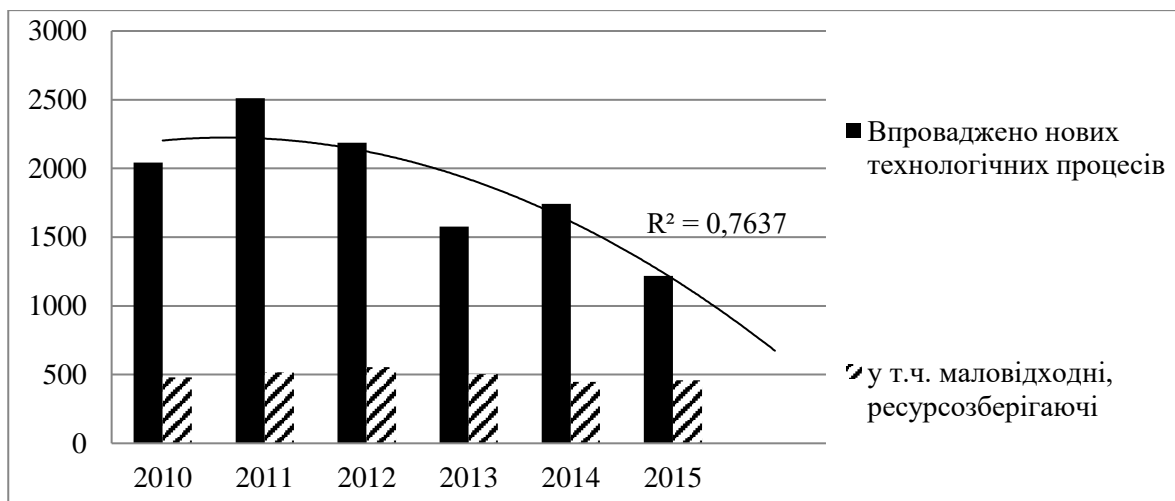

Рис. 3.4. Динаміка впроваджених нових технологічних процесів, у т.ч. маловідходні, ресурсозберігаючі (розроблено за даними [3])

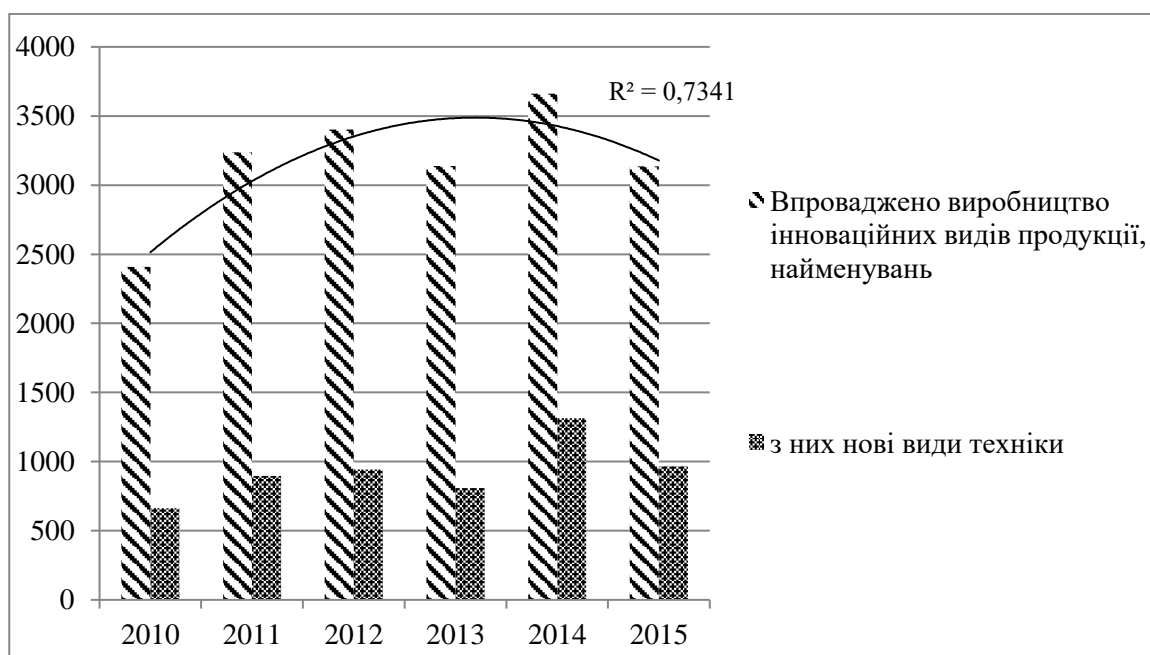

Рис. 3.5. Динаміка впровадження виробництва інноваційних видів продукції, найменувань (розроблено за даними [3])

Динаміка індексів зміни активності створення зразків нової техніки та освоєння нових видів продукції має високий розмах коливань, тобто нестійкий характер розвитку.

Співвідношення обсягів фінансування основних видів наукової і науково-технічної діяльності в 2015 р. дещо змінилося порівняно з 2014 р. у бік збільшення частки фінансування науково-технічних розробок та зменшення часток фінансування фундаментальних і прикладних досліджень і становило: Ф:П:Р = 22:18:60

(оптимальне, на думку експертів, Ф:П:Р = 15:25:60). Загалом це співвідношення за досліджуваний період жодного разу не відповідало пороговим значенням. Наблизитися до оптимального співвідношення обсягів фінансування основних видів наукової і науково-технічної діяльності за рахунок внутрішнього перерозподілу не вбачається можливим у зв'язку з вкрай низьким загальним рівнем фінансування наукової сфери в Україні. Шляхами вирішення цього питання можуть бути [1]: підвищення рівня підтримки наукової сфери з державного бюджету з недопущенням скорочення видатків, що спрямовуються на виконання фундаментальних досліджень, та одночасним збільшенням обсягів фінансування прикладних досліджень та науково-технічних розробок; залучення коштів вітчизняних та іноземних замовників.

Проведений аналіз показав, що за досліджуваний період майже всі показники оцінки перебувають нижче порогових значень, а, отже, становлять загрозу інноваційній безпеці. Крім того, більшість показників мають тенденцію щорічного зменшення, що становить загрозу економічній безпеці країни загалом.

У свою чергу, одним з основних параметрів, що відображає рівень інноваційності країни є Глобальний інноваційний індекс [15]. Глобальний інноваційний індекс 2015 охоплює 141 країну, використовує 79 показників для виявлення й аналізу глобальних інноваційних тенденцій.

За глобальним інноваційним індексом 2015 р. п'ятьма найбільш інноваційними країнами стали Швейцарія, Великобританія, Швеція, Нідерланди і США. Також до першої десятки увійшли: Фінляндія (6 місце), Сінгапур (7 місце), Ірландія (8 місце), Люксембург (9 місце), Данія (10 місце). Україна посіла 64 місце серед 141 досліджуваної країни, набравши 36,45 балів зі 100 можливих (2014 р. - 63 серед 143 країн). Динаміка рангу України за Глобальним інноваційним індексом за період з 2009 по 2015 р. відображає наступне: після суттєвого покращення позиції у ранжуванні 2010 р. порівняно з 2009 р., всі наступні роки (2010-2015 рр.) Україна займала приблизно однакову позицію (табл. 3.5).

Крім Глобального інноваційного індексу на особливу увагу заслуговує Індекс інноваційної ефективності, який розраховується на основі тих же показників та підіндексів, що й Глобальний інноваційний індекс, шляхом рейтингування відношення Інноваційного вихідного індексу до Інноваційного вхідного індексу. Індекс інноваційної ефективності характеризує створення сприятливих умов для інноваційної результативності.

За цим показником у 2015 р. Україна посідає 15 місце серед 141 досліджуваної країни (табл. 3.6). Для порівняння, у 2014 р. Україна посідала 14 місце, що свідчить про зниження ефективності інноваційної діяльності [1].

Таблиця 3.5

Динаміка рангу України в рейтингу Глобального інноваційного індексу

(за даними [1])

Роки	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Ранг країни	79 (із 130)	61 (із 132)	60 (із 125)	63 (із 141)	70 (із 142)	63 (із 143)	64 (із 141)

Таблиця 3.6

Динаміка рейтингу країн за Індексом інноваційної ефективності за 2010-2015 рр.

(за даними [1])

Країна	Рейтинг за Індексом інноваційної ефективності					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Україна	54	40	14	31	14	15

Отже, позиції нашої держави в різних міжнародних рейтингах свідчать про те, що зростання економіки країни можливо лише за умов проведення цілеспрямованої інноваційної політики, приведення у відповідність до неї підприємницької діяльності, здійснення реальних кроків у напрямі реалізації необхідних структурних змін в економіці та технологічної модернізації виробництва.

Серед основних бар'єрів для розвитку інновацій в Україні відносять: недосконалість інституцій, а саме політичного, регуляторного та бізнес середовища; слабо розвинена інфраструктура, у тому числі й інноваційна, оскільки залишаються на низькому рівні показники валового нагромадження капіталу у % ВВП, екологічної стійкості, доступності та якісної роботи електронного уряду.

Таким чином, при формуванні та розвитку інноваційної системи України на сучасному етапі необхідно пріоритетну увагу приділити інституціональному забезпеченню інноваційної діяльності, формуванню мотиваційного механізму до переходу реального сектору економіки на інноваційний шлях розвитку [1].

До головних загроз інноваційної безпеки України можна віднести такі: недостатнє фінансування; зниження кількості спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи; використання застарілих технологій; низька результативність інноваційної діяльності. регіональні та галузеві диспропорції у вкладенні капіталу в різних його формах;

Для орієнтації на досягнення інноваційної безпеки як підсистеми економічної безпеки необхідно реалізувати такі пріоритети [4]:

- формування стійкої та ефективної інституційної структури, що забезпечує стабільні умови виконання організаційно-управлінських функцій;

- удосконалення методології розроблення, оцінювання та відбору інвестиційних та інноваційних проектів, а також визначення принципів та механізмів державного інвестування для реалізації проектів, які потребують державної фінансової підтримки;

- визначення пріоритетних для надання державної фінансової підтримки інвестиційних проектів, спрямованих на розвиток експортоорієнтованого та імпортозамінного виробництва, високотехнологічної конкурентоспроможної продукції, розвиток інфраструктурних і базових секторів економіки, об'єктів електроенергетики, які виробляють електричну енергію з використанням альтернативних джерел енергії;

- трансформування структури економіки країни та регіонів, зокрема, для переходу на випуск наукоємної продукції, створення надійних фінансових умов для забезпечення інвестування інноваційних проектів;

- перехід від декларативної форми захисту інвесторів до дієвої системи нормативно-правового регулювання інноваційної сфери, розвиток державно-приватного партнерства;

- оптимізація податкових відрахувань: перехід від суто фіскальної функції податкової системи до дієвої регулюючої.

Активізація інноваційних процесів дозволить прискорити економічний розвиток держави, досягти необхідного рівня конкурентоспроможності, ефективності суспільного виробництва і рівня добробуту народу, а також зміцнити рівень економічної безпеки.

1. Аналітична довідка. Стан розвитку науки і техніки, результати наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності, трансферу технологій за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/content/>

2. Болдуєва О. В. Роль інновацій у забезпеченні економічної безпеки країни [Електронний ресурс] / О. В. Болдуєва, О. С. Богма // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2015. – Вип. 2(3). – С. 85-90. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpaeiv_2015_3_2_14

3. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

4. Дурицька Г.В. Інвестиційно-інноваційна безпека країни в умовах транс націоналізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/Admin/Downloads/Fin_pr_2015_2_39.pdf

5. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько: Монографія. – К. : НІСД, 1997. – 144 с.

6. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / За заг. ред. В.М. Гейця та ін.; НАН України. – К., 2015. – 336 с.
7. Кириченко О. С. Інноваційна безпека як невід’ємна складова економічної безпеки та ефективного проектно-орієнтованого розвитку сучасних підприємств / О. С. Кириченко // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. – 2012. – Вип. 1. – Т. 1. – С. 94–99.
8. Козлова А. І. Індикатори інноваційного розвитку економіки і промислових підприємств. [Електронний ресурс] / А. І. Козлова // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». № 10, 2014. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3760>
9. Наказ Міністерства економіки, торгівлі і розвитку від 02.03.2007р. №60 «Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України» – Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://me.kmu.gov.ua/control/uk/index>
10. Наукова та інноваційна діяльність. Офіційний сайт Державна служба статистики України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
11. Ревак І. О. Інформаційна база оцінювання науково-технологічної безпеки України / І. О. Ревак // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 10. – С. 247–254.
12. Рогач С.М. Поняття і види економічної діяльності [Електронний ресурс] / С.М. Рогач, Т.А. Гуцул, В.А. Ткачук та ін. // Економіка і підприємництво, менеджмент. – К.: ЦП «Компринт», 2015. – 714 с. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/80375/ekonomika/ekonomika_i_pidpriyemnitstvo_menedzhment.
13. Стан та законодавче забезпечення фінансування наукової та науково-технічної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dkni.gov.ua>
14. Global Innovation Index (2015), “Country Ranking” [Electronic Resource]. – Access Mode: <https://www.globalinnovationindex.org/content/page/data-analysis>
15. The Innovation Imperative in Manufacturing. How the United States Can Restore Its Edge / Report BCG, 2009. – P. 25-27
16. The Global Innovation Index 2014. [Electronic Resource]. – Access Mode: <http://www.globalinnovationindex.org/content.aspx?page=gii-full-report-2014>
17. The Global Innovation Index 2015. [Electronic Resource]. – Access Mode: <https://globalinnovationindex.org/userfiles/file/reportpdf/GII-2015-v5.pdf>

3.3 Аналітика ролі інституту інтелектуальної власності у вимірі

«конкурентоздатність – національна безпека» (теоретичний та емпіричний аналіз)

Теза інновацій та інтелектуальної власності є дуже актуальною для України, яка прагне стати конкурентоздатною країною в сучасному світі, який наразі вступає в нову для себе епоху постіндустріального розвитку. В сучасних умовах, коли відбуваються істотні зміни в більшості галузей економіки і сферах діяльності, виникає новий тип суспільства – це суспільство знань, які вже стали ключовим ресурсом розвитку. В сучасну епоху традиційні ресурси та фактори виробництва стають другорядними,

а на перший план виходять знання – в останні десятиліття лідирують галузі, пов'язані з виробництвом і розподілом нематеріальної продукції – знань та інформації. Відтак світовий досвід показує, що визначальним фактором сучасного економічного розвитку стають не матеріальні ресурси, а ресурси, пов'язані з інтелектуальною діяльністю та її результатами.

У 1980-ті роки, після того, як ряд економістів зробили свій внесок у доказ важливості інновацій для економічного зростання, з'явилися нові теорії зростання (зокрема, теорії ендогенного зростання), в яких технічний прогрес формулювався як ендогенна змінна, яка могла залежати від цілеспрямованої політики. Відповідно до них темпи тривалого зростання країни можуть залежати від політики уряду, зокрема й від ефективності охорони прав інтелектуальної власності. У випадку відсутності захисту прав інтелектуальної власності на виробництво інтелектуального продукту виділялося б недостатньо ресурсів, оскільки конкуренти могли б за мінімальних витрат користуватися результатами чужої інтелектуальної праці.

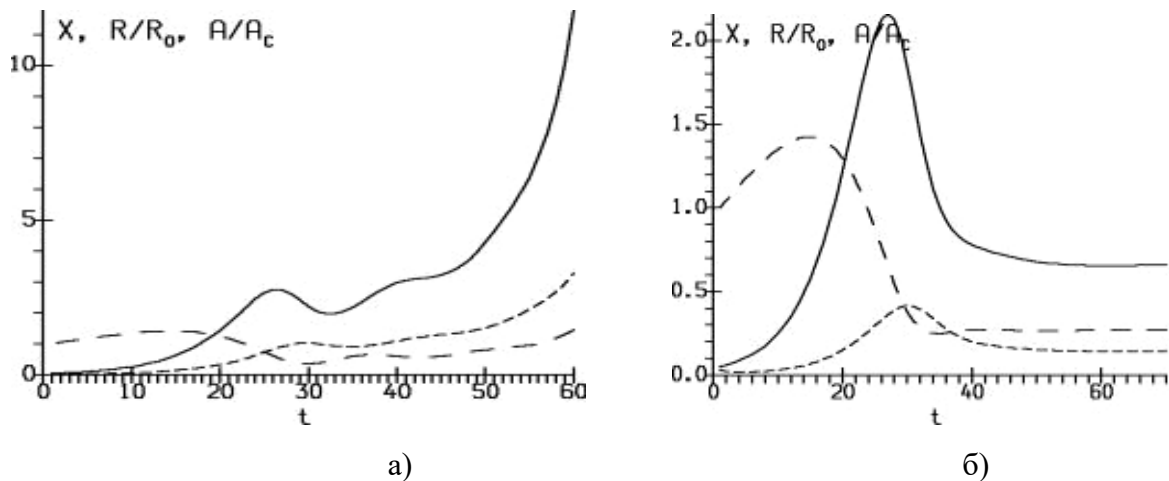
Захист інтелектуальної власності стає особливо актуальним в умовах глобалізації, в процесі економічної інтеграції на основі прискорення науково-технічного прогресу, що проявляється в посиленні взаємозалежності між країнами, інформаційній відкритості та активному міжнародному науково-технічному співробітництві. Окремі автори наголошують на аспекті інтелектуалізації, які є основою для розвитку глобальної економіки на якісно новому рівні.

Будучи за своєю природою деполітизованою сферою, у сучасних умовах інтелектуальна власність помітно впливає на міжнародну економіку в цілому, а також на відносини окремих країн та регіональних об'єднань. В цілому інтелектуальну власність можна вважати істотною складовою державного суверенітету, адже вона відіграє важливу роль у широкому спектрі областей, які варіюються від безпеки та комунікацій до охорони здоров'я, й включає майже всі аспекти науки і техніки. Незалежно від рівня свого розвитку багато країн прийшли до розуміння величезних вигід від наявності високотехнологічних виробництв й реалізують відповідну стратегію нової (інноваційної) індустріалізації та інтелектуалізації традиційних виробництв.

Статистика переконливо доводить взаємозв'язок між різними індикаторами економічного зростання, досліджень та розробок, національної безпеки й інтелектуальної власності. Окремі економісти пояснювали процес економічного зростання, виходячи з

двох рушійних джерел: наявності факторів виробництва, зокрема фізичного та людського капіталу, і використання нових технологій. Численні дослідження свідчать, що фактори, які впливають на економічну ефективність, залежать від взаємодії цих двох джерел, а також від пропорцій між працею та фізичним капіталом, з одного боку, і новими технологіями – з іншого [7].

Зазначений вище висновок ілюструє рис. 3.6 – а (випадок переходу до високих технологій дозволив знайти нові джерела розвитку) і рис. 3.6 – б (випадок, коли в силу недостатності ресурсів, що направляються на науку, не можуть бути створені економічно ефективні високі технології, згодом ресурси вичерпуються, а грошей на фінансування науки та освіти стає ще менше).

- а) типові макроекономічні траєкторії у випадку стійкого розвитку і росту економіки;
- б) типові макроекономічні траєкторії країни, яка упустила ресурсні можливості: фінансування інтелектуальної сфери було урізано вдвічі, в результаті до критичного моменту початку спаду виробництва розвиток інтелектуальної сфери не досяг необхідного рівня і не зміг зробити помітного впливу на розвиток суспільства. Результат – вихід на рівень невідновлювальних ресурсів.

Рис. 3.6. Сценарії розвитку країни [1]

Патентна система як провідний елемент інституту інтелектуальної власності, що забезпечує захист виключних прав на винаходи на певний період часу та право розпоряджатися ним, допомагає стимулювати технологічний розвиток. Надання монопольного права на винахід може розглядатися як обмін між державою та винахідником. Останньому надається обмежене виключне право в обмін на негайне розкриття нових винаходів, так що винаходи не зберігаються в секреті і суспільство одержує певні вигоди від їх розкриття [12].

Спеціалістами ОЕСР було виявлено тісний позитивний кореляційний зв'язок між кількістю патентів та фінансовими витратами у сфері досліджень і розробок – коефіцієнт кореляції складає 0,95 (для США, Німеччини, Японії) [11].

Темпи росту заявок до патентних офісів чітко відображають тенденції економічного розвитку: кількість заявок на патенти порівняно із 1992 роком зросла більш, ніж на 40%, що свідчить про нову хвилю світового розвитку, а також зростання конкуренції на ринку інновацій, посилення глобалізації та появу технологічно орієнтованих фірм.

Емпіричний аналіз даних обсягів ресурсів, зайнятих у НДР, і економічного зростання у багатих країнах і регіонах показав наявність між ними позитивного зв'язку. Fagerberg I, Verspagen B. і Caniels M. (1997) виявили позитивний зв'язок між числом використаних у країні патентів та економічним ростом [15]. Подібний результат був отриманий Расі і Piglaru (2001), які виявили значну кореляцію між використанням патентів в економіці регіонів Європи та ростом продуктивності [16].

Більшість емпіричних досліджень вимірюють інновації за допомогою факторів входу (витрат), які дають явно невірну картину. Інновації не є просто функцією, але пов'язані з іншими характеристиками процесу НДДКР, а саме ймовірнісна природа винаходів, можливості того, що віддача сектора НДДКР не є постійною (фактор виснаження ідей).

Як альтернатива чистому входу, орієнтованому на вимір власних зусиль НДДКР, можна сконцентруватися на стороні випуску сектора ДДКР – мірою в цьому випадку може стати число патентів на одного зайнятого (Pat), використовуючи наступну специфікацію для темпу росту продуктивності:

$$\Delta \ln A_t = \varphi_3 Pat_t \quad (1)$$

де A – загальний фактор продуктивності.

Зв'язок між патентною активністю та ВВП і ВВП за паритетом купівельної спроможності країни групи БРІК наведено на рис. 3.7. Для України розрахунки не виявляють такого зв'язку.

Відзначимо також, що патенти зазвичай реєструють на рахунках материнських компаній (особливо у випадку з ТНК), місце розташування яких часто не збігається з регіоном, де проводилися дослідження, що створює певні проблеми з точністю вимірів та аналітичними висновками.

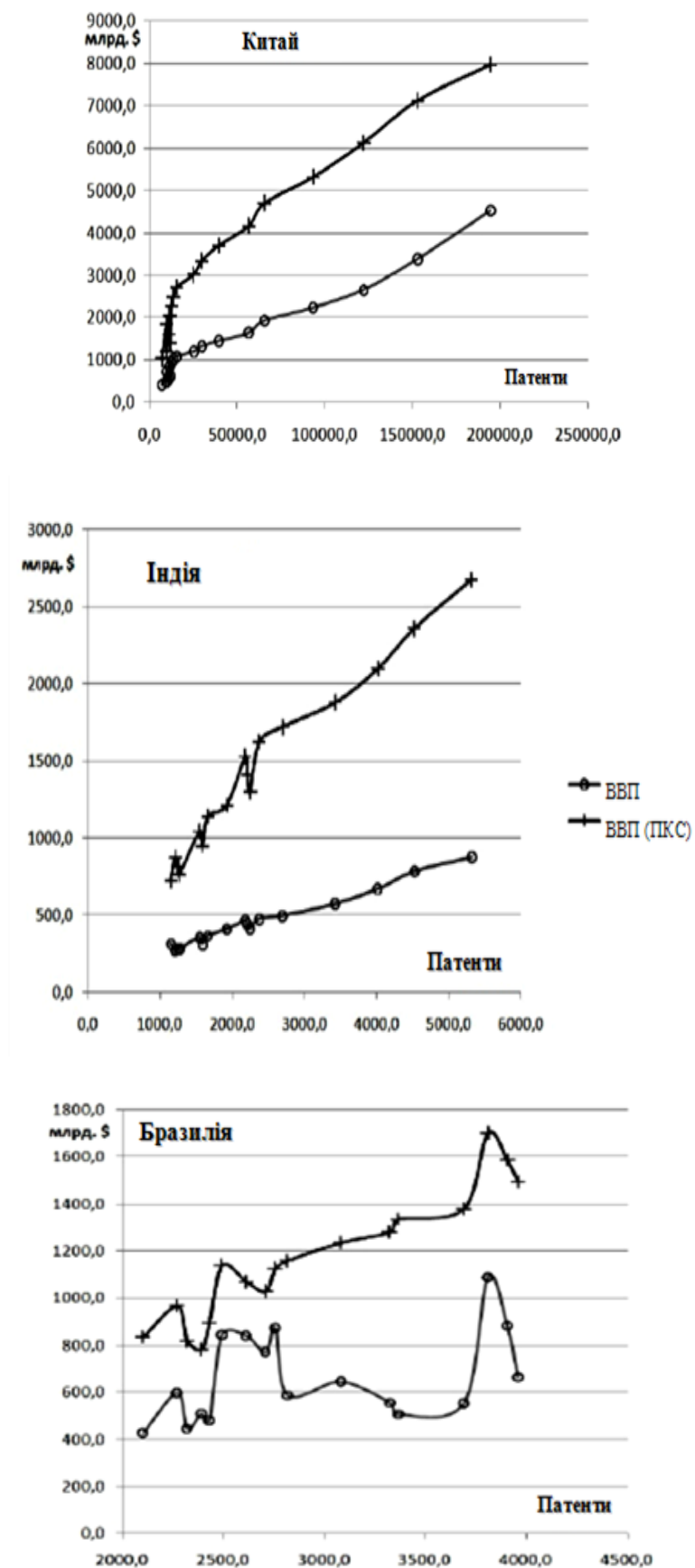

Рис. 3.7. Аналіз тенденцій розвитку окремих країн на основі патентної статистики [17]

Інтелектуальна власність поступово, але неминуче стає головним стратегічним ресурсом, що забезпечує конкурентоздатність національної економіки, а економіка знань породила нове середовище конкуренції, у якій іде боротьба за виключні права на нові ідеї та винаходи. У світі безупинно ростуть наукоємність продукції і вартість технологічних розробок. У таких умовах ринковий успіх підприємств все більше базується на новому знанні, а інтелектуальна власність стає головним фактором розвитку будь-якої країни, а в сучасних умовах – і швидкості подолання сучасної глобальної кризи, яка носить структурний характер, тобто припускає серйозну зміну галузевих пропорцій світової економіки та зміну її технологічного базису.

Сьогодні частка інтелектуального продукту у загальній вартості продукту складає приблизно – 35%, а за прогнозами сягатиме 70%. Частка нових або удосконалених технологій, продукції, обладнання, які містять нові знання або рішення, у розвинутих країнах складає 70–85% приросту ВВП [8]. В Україні ж загальний обсяг видатків на дослідження і розробки у ВВП (наукоємність ВВП) залишається в межах 1%. Водночас в ЄС показник наукоємності ВВП у середньому складає 2%. В свою чергу неокласики (Солоу, Ромер) показали, що лише 50% приросту ВВП можуть бути забезпечені ростом трудових ресурсів та фізичного капіталу, інші ж 50% припадають саме на інтелектуальний капітал.

Дослідженнями також було встановлено, що в країнах ЄС підприємства, які не використовують інтелектуальний капітал (зокрема, інтелектуальну власність), отримують у середньому 14% прибутку, ті, що використовують час від часу, – 39%, а ті, які ставлять в основу стратегічного розвитку, – до 61% прибутку [14].

В Україні через відсутність стратегії розвитку держави і суспільства інтелектуальна власність практично не враховується ні в собівартості продукції, ні в балансовій вартості підприємств та становить менше 1% їх вартості. Водночас в країнах ЄС нематеріальні активи становлять сьогодні від 50 до 85% вартості майна підприємств, а в Україні об'єкти інтелектуальної власності, навіть при використанні їх у випуску продукції, значною мірою не ідентифікуються, не захищені охоронними документами, їх майнові права не оцінені, не визначені творці цих об'єктів, а також їх власник. За деякими оцінками обсяг незареєстрованих нематеріальних активів на підприємствах України становить 200-250 млрд. дол. США. Відтак капіталізація підприємств при приватизації була та наразі є заниженою до 50-80% [13].

Варто враховувати й якісний аспект інституту інтелектуальної власності. Відомо, що інвестування НДР є дорогим задоволенням. Інвестори не вкладатимуть кошти в цей вид

діяльності, якщо не матимуть впевненості, що одержать частку від очікуваних у результаті цього вигід. Є переконливі аргументи того, що інтелектуальна власність відіграє вирішальну роль у стимулюванні НДР. Більш того, ефективна охорона інтелектуальної власності забезпечує можливість вносити позитивний вклад у зусилля країн з залучення прямих іноземних інвестицій, стимулювання міжнародної торгівлі та формування необхідних умов міжнародного трансферу технологій [5].

У 90-ті роки XX ст. стрімке розширення міжнародної торгівлі після створення СОТ також посилювало увагу та викликало потребу в охороні інтелектуальної власності, передусім у галузі високих технологій та інших наукомістких сферах. В світі посилювалося прагнення фірм до патентування своїх винаходів, одержання правової охорони на знаки для товарів і послуг та інші об'єкти промислової інтелектуальної власності з метою формування іміджу та збільшення вартості компанії.

Американська фірма "Dupon" розподіляє країни світу на чотири групи (А, В, С, D) за практичною вартістю патентів (табл. 3.7). Для визначення лідерства країни у розвитку науки і техніки було введено метод статистичного аналізу, який підраховував кількість зареєстрованих патентів на винаходи та кількість посилань на них в опублікованих наукових працях. Добуток кількості патентів на винаходи на індекс цитування і характеризує науково-технічний рівень країни [9].

Таблиця 3.7

Розподіл країн світу за практичною цінністю патентів

Практична цінність	Країни
А – найбільша	Австралія, Великобританія, Німеччина, Канада, Нідерланди, США
В – середня	Гонконг, Данія, Ізраїль, Італія, Нова Зеландія, Норвегія, Фінляндія, Франція, Швейцарія, Південна Корея, Південно-Африканська Республіка, Японія
С – низька	Австрія, Аргентина, Бельгія, Болівія, Угорщина, Греція, Індонезія, Іспанія, Колумбія, Польща, Португалія, колишні республіки СРСР, Туреччина, Чилі, Бразилія, Китай, Мексика, Тайвань
D – не мають практичної цінності	більше 120 країн

Таким чином, економічно розвинені країни виявляють більшу цікавість до підвищення ефективності наукової сфери; інтенсивніші вкладення в створення інтелектуальної власності, що забезпечують зростання їх ефективності; чим вище рівень розвитку економіки країни, тим активніше в інноваційному процесі приймає участь приватний сектор.

З табл. 3.7 ми бачимо, що економіки країн, що здійснюють інтенсивніші вкладення в НДР, представлені найчастіше глобальними компаніями – лідерами світових ринків, які активно проводять наукові дослідження, реально підтверджують ефективність вкладень в цю сферу (хоча середня швидкість росту глобальних компаній в кінці XX століття складала 0,1%, інтенсивність їх НДДКР в періоді, що досліджується, виросла на 4,1%).

Країни, де ВВП на душу населення на 30% вище середньосвітового рівня (США, Японія, Швейцарія і Норвегія) вкладають в наукову сферу в 1,5 разу більше. Країни, що мають ВВП на душу населення менше 50% середньосвітового рівня (країни Східної Європи, Туреччина і Мексика), витрачають на розвиток науки в 4,5 разу менше. Різниця в об'ємах фінансування НДР в абсолютному вираженні між лідером (США) і аутсайдером аналізованої сукупності (Туреччина) складає 154 рази.

Аналіз показує, що інтенсивність зв'язку між об'ємом витрат на НДР і ВВП з розрахунку на душу населення країни досить висока (коефіцієнт кореляції 0,68): в середньому в сукупності приріст рівня добробуту країни на 1 пункт пропорційний підвищенню вкладень в розвиток науки на 0,02% від об'єму ВВП.

Ряд аналітиків стверджує, що прийняття сильної системи прав інтелектуальної власності не завжди веде в плані економічних вигід до однакових і справедливих результатів для всіх націй (груп країн). Деякі з них наводять статистичні дані, щоб вивести позитивну і, імовірно, нелінійну залежність між правами інтелектуальної власності, їх промисловим використанням і технологічними витратами. У міжнародному аспекті існує асиметрія: країни Півночі (виробники і споживачі інтелектуальних продуктів) і країни Півдня (споживачі інтелектуальних продуктів).

Deardorff показав, що від захисту ІВ у країнах Півдня Північ виграє, а Південь програє через більш високі ціни на нові технології, відтак захист ІВ впливає на світову економіку неоднозначно. У своєму дослідженні Diwan і Rodrik показали, що країни Півдня можуть використовувати патентний захист, якщо він сприяє НДДКР у пріоритетній для даної країни області. Більш сильні права інтелектуальної власності впливають на міжнародне поширення технологій через торгівлю, прямі іноземні інвестиції або міжнародне ліцензування [12].

Захист прав інтелектуальної власності сьогодні здійснюється не тільки на рівні окремих країн або міждержавних відносин, але в глобальному масштабі. При цьому початок нового етапу було покладено угодою TRIPS, яка є найбільш системною в даній сфері, містить стандарти охорони різних об'єктів права інтелектуальної власності.

На необхідності прийняття Угоди TRIPS у рамках СОТ у першу чергу наполягали США, ЄС і Японія, в той час як країни, що розвиваються, вважали, що не зможуть скористатися вигодами стандартів і вони будуть гальмувати розвиток. Як компроміс Угоду TRIPS було прийнято, хоча до кінцевої мети розвинених країн – універсальної гармонізації прав інтелектуально власності з їх стандартами, поки далеко. Прагнучи до неї, розвинені держави продовжують поширювати свої правила за допомогою різних угод про вільну та багатосторонню торгівлю.

Ставши членом СОТ, Україна взяла зобов'язання імплементувати у законодавство положення пов'язаних у цьому зв'язку договорів і угод. У договорах з розвиненими країнами Україна частково прийняла їх стандарти регулювання правовідносин, але, враховуючи різний стан економік, імплементация є проблемною: дискусійними, зокрема, є положення у фармацевтичній, де різниця між країнами проявляється найбільше (фінансування охорони здоров'я і тривалість життя).

Так, проблема СНІДу привернула увагу до питання про владу і цінову політику фармацевтичної індустрії, а якщо говорити більш узагальнено, то до наслідків ініційованої США міжнародної Угоди про комерційні аспекти прав інтелектуальної власності (СКАПІС). Фармацевтичні корпорації Півночі прагнуть перешкодити урядам і компаніям Півдня (Індії, Південної Африки, Бразилії), що намагається створити більш доступні медичні препарати для свого населення. Південна Африка та Бразилія у 2001 р. зуміли домогтися в цій боротьбі певних успіхів, але СКАПІС і патенти залишаються проблемними з погляду поширення медичних та сільськогосподарських знань.

В цьому контексті варто навести посилання на лауреата Нобелівської премії з економіки Eric S. Maskin [10], дослідження якого започаткували ідею того, що патенти не завжди є стимулом до інновацій, а на динамічних ринках зменшують кількість інновацій і добробут загалом. Пізніші дослідження описували діяльність домінуючих гравців на ринку (зазвичай це ТНК), які діють за стратегією «захисних інновацій», ускладнюючи діяльність нових гравців (малих та середніх компаній), грають на руку компаніям-лідерам, які отримують зиски від своїх інновацій, але не на користь користувачів, які хотіли б мати більші можливості для вибору.

Що ж до України, то її економіка на відміну від розвинених країн не змогла забезпечити ефективність інноваційних стимулів, включаючи рівень малих і середніх підприємств, виробництво споживчих товарів тощо. В результаті Міжнародний альянс інтелектуальної власності ставить Україну в список країн з низькими стандартами охорони інтелектуальної власності.

Наразі в Україні навіть можна говорити про появу «інтелектуальної пустелі» та «інтелектуального болота». Ці нові економічні категорії можна трактувати у двох аспектах [3]:

– інтелектуалізація праці та запровадження новітніх технологій здебільшого мають місце у великих промислових центрах (Київ, Дніпропетровськ, Харків, Львів), тобто тут акумулюється висока концентрація інтелекту, тоді як провінція залишається осторонь від більшості суспільно-політичних та економічних процесів;

– названі категорії можна застосувати до галузей промисловості, а саме: в Україні відбувається швидкий розвиток тимчасово прибуткових (в короткостроковій перспективі або циклі) галузей поряд з необґрунтованим занепадом високоперспективних.

В Україні не відбувається активного розвитку патентування, а отже, і активізації інноваційної діяльності за основними пріоритетними галузями промисловості. За даними аналітичних матеріалів НАН України окремі технічні напрями розробляються недостатньо, що дуже гальмує розвиток інноваційних галузей, які визначені у світовій економіці як високотехнологічні, а саме: авіаційно-ракетна, комп'ютерна техніка, засоби автоматизації, апаратура зв'язку [10].

Саме тому в Україні, на наш погляд, необхідно запровадити технології прогнозування технологічного розвитку – методики форсайта. Форсайт являє собою систему методів експертної оцінки стратегічних напрямків соціально-економічного та інноваційного розвитку, виявлення технологічних проривів, здатних вплинути на економіку і суспільство в середньо- і довготерміновій перспективі [11]. За результатами форсайту державою має реалізовуватися відповідна політика, особливо у сфері управління інтелектуальною власністю за пріоритетними напрямами (рис. 3.8).

Якщо подивитися на етапи розвитку прогнозування та його методів, то можна виділити наступні три періоди:

- 1) прогнозування розвитку технологій (оцінка принципової можливості відкриттів і розробок на їх основі);
- 2) оцінка наслідків появи та впровадження нових технологій;
- 3) зосередження на більш довгострокових нерозв'язаних проблемах, коли технологічний прогноз прив'язується до варіантів вирішення певної значимої проблеми (проблема національної безпеки).

Рис. 3.8. Використання технологій форсайту для розвитку національної системи охорони інтелектуальної власності (розроблено автором)

На нашу думку, саме третій варіант є найбільш доцільним для України, яка має діяти на випередження з метою відновлення конкурентоздатності та перебудови економіки. Так, західноєвропейські країни зазвичай дотримуються селективної стратегії науково-технічного розвитку, визначаючи для себе пріоритетні наукові напрямки інноваційного характеру (порівняльні технологічні переваги країн – відношення частки у всіх патентах країни до частки у всіх патентах світу), розробка яких дозволяє ефективно використати наявні ресурси інтелектуальної власності і тим самим розширити, та зміцнити свої позиції на світових ринках технологій в умовах глобалізації (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Проблеми науково-технологічного форсайту в ряді європейських країн [11]

Проблеми	Австрія	Данія	Ірландія	США	Фінляндія	Німеччина	Швеція	Україна
Глобалізація	+		+	+	+	+	+	+
Суспільство знань	+		+	+	+	+	+	+
Інформація	+		+	+		+		+
Здоров'я	+	+	+	+	+	+	+	+
Навколишнє середовище та енергія	+	+	+	+		+	+	+
Регіональні відмінності			+	+			+	+

Світовий досвід форсайт-досліджень показує, що пріоритетом користуються роботи, які проводяться разом з державними організаціями (університети, національні науково-дослідні центри) і приватного/корпоративного капіталу (центри розвитку) на засадах часткового фінансування, також роботи міждисциплінарного характеру. Увага до проблем і стану у сфері інтелектуальної власності у процесі форсайту може вирішити проблему вибору інноваційних пріоритетів та їх підтримки, й у такий спосіб визначити шлях розвитку суспільства.

Проте для проведення досліджень у сфері інтелектуальної власності та прогнозування тенденцій необхідною є наявність емпіричної бази. В якості такого аналітичного інструменту, можна розглядати розроблені нами на основі даних про розвиток країн моделі залежності числа офіційно зареєстрованих патентів резидентами як результативного показника інноваційної системи та основних показників, які впливають на її розвиток [17].

Таким чином, результуючі форми потенціалу суспільства у вигляді наукових досягнень та інноваційних інтелектуальних продуктів стають сьогодні рушійною силою підвищення конкурентоспроможності національного виробництва. З огляду на вищенаведене в рамках стратегії забезпечення національної безпеки необхідно прийняти до уваги питання інтелектуальної власності і зрозуміти, яким чином вона підвищує конкурентоздатність бізнесу на експортних ринках.

1. Афанасьев А.В. Основные проблемы коммерциализации интеллектуальной собственности России в условиях глобализации мировой рыночной экономики // Имущественные отношения. – 2005. – № 2 (41).
2. Гришин В.В. Инновационные разработки как объекты интеллектуальной собственности [Электронный ресурс] // Методология экономической науки. – 2009. – №2. – Режим доступа: http://www.mirec.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=118
3. Гришнова О.А. Інтелектуалізація праці – визначальна ознака постіндустріального суспільства // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2009. – С. 147–150.
4. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua/
5. Дмитришин, В.С. Економіка, заснована на інтелектуальній власності, запорука успішної держави // Наука та інновації. – 2008. – № 4. – С. 20–25.
6. Економічні проблеми ХХІ століття: міжнародний та український виміри / За ред. С.І. Юрія, С.В. Савельєва. – К.: Знання, 2007. – 595 с.
7. Ідріс К. Інтелектуальна власність – потужний інструмент економічного зростання [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://know-ua.com/books/kamil_idris/
8. Ліщук В.І. Міжнародна передача технологій як інноваційний фактор економічного зростання / В.І. Ліщук // Збірник наукових праць. Серія «Економічна теорія та економічна історія», Випуск 4. – Луцьк: ЛДТУ, 2007.
9. Онуфрик І.П. Об'єкти права промислової власності в умовах глобалізації // Науковий вісник НЛТУ, – 2008. – №. 18.1. – С. 100–111.
10. Рудченко І. Трансферт технологій як елемент інноваційної інфраструктури // Теорія і практика інтелектуальної власності, 2008. – №4 (42). – С. 61–68.
11. Семёнова Н.Н. Форсайт в условиях глобализации / Н.Н. Семёнова // Информационное общество. – 2008. – № 3-4. – С. 112–124.
12. Сю Куан Э. Влияние международного трансфера технологий на развивающиеся страны [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.wipo.int/edocs/mdocs/govbody/ru/a_39/a_39_13_add_1.doc 25
13. Федулова Л. Стратегія управління інтелектуальною власністю в умовах інноваційної економіки / Л. Федулова // Персонал. – 2006. – № 11. – С. 72.
14. Цибульов П. Інтелектуальний капітал – визначальний ресурс економічного зростання // Наука та інновації. – 2008. – Т 4.– № 3. – С. 55–74.
15. Fagerberg I, Verspagen, B. and Caniels, M. (1997), Technology, growth and unemployment across European regions, Regional Studies, 31. – pp. 457–466.
16. Paci R. and Piglaru, F. (2001), Technological catch-up and regional convergence in Europe, University of Cagliari, CRENoS Working Paper, no 01/01.
17. Омеляненко В.А. Міжнародний трансфер високих технологій та національна безпека: тенденції, виклики, перспективи: монографія / В. А. Омеляненко. – Суми. Триторія, 2017. – 248 с.

3.4 Визначення тенденцій інноваційного розвитку та зайнятості в Україні та її регіонах

Підвищення конкурентоспроможності, інноваційності порівняно з іншими країнами та забезпечення економічного зростання України можливо при формуванні стану економіки знань (далі – ЕЗ). Перетворення вибору векторів розвитку національної економіки повинно бути зосереджено саме на виявленні основних драйверів формування ЕЗ у регіональних і національних проявах та встановленні того, яким чином вони впливають на її важливі характеристики – спроможність збереження й створення робочих місць й можливі шляхи збільшення ВВП та ВРП – при орієнтації на важелі знаннєвого розвитку у всіх сферах суспільної діяльності. Для усунення перешкод і створення умов до формування ЕЗ в Україні необхідно встановлення передумов у процесах національного й регіонального розвитку та основних тенденціях, які характеризують прояви якісного та кількісного знаннєвого зростання, тому актуальним завданням для України стає моніторинг стану національної економіки з позицій можливості побудови ЕЗ.

Українські науковці досліджують означену проблему з різних сторін, акцентують основну увагу на особливостях розвитку української економічної політики. Так, Ю. Іванов досліджує перспективи розвитку ЕЗ в Україні та узагальнює її сучасне розуміння [3]. В. Геєць розглядає ЕЗ як підґрунтя та головну складову «інноваційної економіки» [2]. Ю. Бажал досліджує теорію та практику розбудови ЕЗ [1]. Праці І. Каленюк, О. Кукліна, О. Пащенко та Л. Яковенко присвячено методології формування системи вищої освіти, здатної забезпечити потреби ЕЗ [4; 12]. У роботі В. Тищенко [6] здійснено оцінку регіонального розвитку ЕЗ за основними компонентами (інновації, освіта) та на її основі виконано кластеризацію регіонів України. Водночас, не дивлячись на велику кількість досліджень, що присвячено оцінці можливостей побудови ЕЗ в Україні, з теоретико-методологічного боку не визначено сучасні передмови знаннєвого розвитку країни з позицій його впливу на основні макроекономічні показники.

Базою дослідження виступила Донецька область, яка зіткнулася з гострими проблемами різкого скорочення кількості промислових підприємств й суб'єктів малого та середнього бізнесу, і, як наслідок, зменшенням числа робочих місць. Але при цьому нею було збережено великий людський потенціал, кадри високої кваліфікації і досвіду, активну молодь й потужну наукову школу, які здатні до запровадження знаннєвих перетворень у регіоні та його містах.

Періодом для дослідження було обрано останні десять років, тобто 2007-2016 рр., що має дозволити встановити статистичні залежності та висвітити якісні тенденції, що спостерігаються на ринку праці регіону.

Для визначення тенденцій, які склалися в процесах зайнятості населення, з метою встановлення можливостей національної та регіональної економіки створювати нові робочі місця як інструмента формування ЕЗ зроблено аналіз показників економічно активного і зайнятого населення в Україні та середньооблікової кількості штатних працівників у Донецькій області протягом 2007-2016 рр. (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Показники економічно активного і зайнятого населення в Україні та середньооблікової кількості штатних працівників у Донецькій області протягом 2007-2016 рр. (тис. осіб) [7-11]

Показники	Роки									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Економічно активне населення у віці 15-70 років	22322,3	22397,4	22150,3	22051,6	22056,9	22011,5	21980,6	19920,9	18097,9	17955,1
у працездатному віці	20606,2	20675,7	20321,6	20220,7	20247,9	20393,5	20478,2	19035,2	17396,0	17303,6
Зайняте населення у віці 15-70 років	20904,7	20972,3	20191,5	20266,0	20324,2	20354,3	20404,1	18073,3	16443,2	16276,9
у працездатному віці	19189,5	19251,7	18365,0	18436,5	18516,2	18736,9	18901,8	17188,1	15742,0	15626,1
Середньооблікова кількість штатних працівників	11413	11389	10653	10758	10556	10588	10164,4	8959	8065	7868
Середньооблікова кількість штатних працівників у Донецькій області	1287	1279	1169	1156	1139	1148	1097	924	472	457

Встановлено, що динаміка чисельності економічно активного населення віком 15-70 років в Україні протягом 2007-2013 рр. не мала значних коливань, проте відбулося скорочення даного показника на 341,7 тис. осіб. Треба враховувати, що за цей період спостерігалось зменшення чисельності наявного населення країни на 3,8 млн. осіб [7; 11].

Переломним моментом для зміни стабільної динаміки показника економічно активного населення України у віці 15-70 років став 2014 р. Протягом року чисельність економічно активного населення скоротилася майже на 2060 тис. осіб порівняно із 2013 р. Наступні два роки характеризувалися найбільшими негативними тенденціями, у результаті яких абсолютне зменшення показника досягло 4026 тис. осіб у 2016 р. порівняно із 2013 р. та чисельність економічно активного населення у віці 15-70 років в Україні наблизилася до рекордно низького рівня – 17955,1 тис. осіб (рис. 3.9).

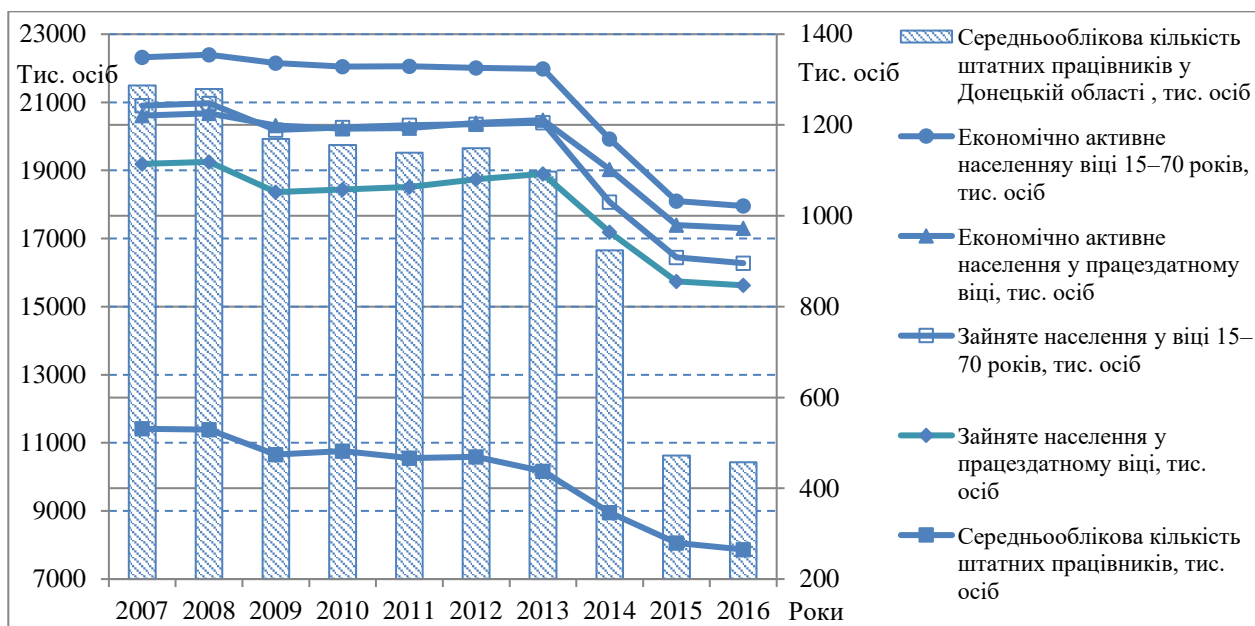

Рис. 3.9 Динаміка економічно активного і зайнятого населення в Україні та середньооблікової кількості штатних працівників у Донецькій області протягом 2007-2016 рр. (побудовано автором за даними [7-11])

При цьому загальне зменшення чисельності економічно активного населення склало 4367 тис. осіб у 2016 р. порівняно з 2007 р., тобто скорочення економічно активного населення у віці 15-70 років протягом 2013-2016 рр. зросло в 11,78 разів порівняно з тенденцією скорочення населення у період 2007-2013 рр.

Динаміка показника економічно активного населення працездатного віку в Україні мала аналогічну тенденцію до змінення протягом досліджуваного періоду. Незначні коливання цього показника відбувалися протягом 2007-2013 рр., а загальне скорочення показника за цей період склало 128 тис. осіб. У 2014 р. зменшилась чисельність економічно активного населення працездатного віку на 1443 тис. осіб, його значення склало 19035,2 тис. осіб. Загальне скорочення показника економічно активного населення працездатного віку в Україні досягло 4329,3 тис. осіб та склало 17303,6 тис. осіб у 2016 р. [7-11].

Аналогічна тенденція скорочення чисельності є також характерною і для зайнятого населення в Україні. Так, загальне зменшення чисельності зайнятого населення віком 15-70 років протягом 2007-2016 рр. становило 4627,8 тис. осіб, для працездатного населення – 3563,4 тис. осіб. Основні зміни відбулися протягом 2013-2016 рр. та склали відповідно 4127,2 та 3275,7 тис. осіб. Треба зазначити, що процеси скорочення чисельності зайнятого населення будуть відбуватися й далі, що буде обумовлено загальною тенденцією падіння чисельності населення в Україні. За найбільш вірогідним прогнозом чисельність населення

України у 2050 р. буде складати 36158,4 тис. осіб [5, с.108], що менше відповідного показника на 6,4 млн. осіб або на 15% порівняно з 2017 р. [11, с. 23]. Таке скорочення населення обумовлено наявністю демографічних проблем у суспільстві, основними серед яких є скорочення рівня народжуваності, збільшення смертності, зміна міграційних потоків.

Водночас слід зауважити, що згадані прогнози були зроблені до 2014 р., тобто вони не враховують істотних факторів впливу на чисельність населення країни, а тому реальна ситуація може бути ще більш песимістичною. Отже, кількісне природне та механічне скорочення зайнятого населення повинно супроводжуватися якісними перетвореннями у національній економіці за рахунок модернізації дійсних та створення нових робочих місць, орієнтованих на виробництво новітніх або вдосконалених товарів, послуг й технологій. Трансформаційні процеси призначення робочих місць повинні передбачати врахування творчих проявів, прихованих талантів, врахування потенційних можливостей персоналу, що буде сприяти підвищенню інноваційності результатів діяльності підприємств будь-яких масштабів виробництва та потребують високого рівня знань й навичок, які повинні постійно оновлюватися та нагромаджуватися. У свою чергу, підвищення зайнятості за рахунок знансєвих чинників буде змінювати якість зростання ВВП та покращувати рівень та збагачувати зміст життя населення України.

Наступний показник, що зазнає негативних тенденцій зміни, - це середньооблікова кількість штатних працівників, яка за період 2007-2016 рр. в цілому по країні скоротилася на 3545 тис. осіб, а в Донецької області – на 830 тис. осіб, тобто частка загального скорочення показника середньооблікової кількості штатних працівників Донецької області становила 23,4%. Різке зменшення середньооблікової кількості штатних працівників в Донецькій області на 173 тис. осіб відбулося у 2014 р. За період 2014-2016 рр. воно склало 640,1 тис. осіб. Проте для Донецької області така зміна рівня досліджуваного показника свідчить про масштабні зрушення в економічному та соціальному становищі регіону, номінальне скорочення чисельності населення, зменшення ВРП та скорочення робочих місць. Отже, 2014 р. говорить про новий важкий етап у розвитку Донецької області та суттєве погіршення стану ринку праці. Прискорення трудових міграційних процесів, вибуття наукових кадрів та інтелектуальних ресурсів до інших областей України та за її межі змінюють звичний високий рівень якості та кількості населення регіону на більш низькі позиції порівняно з іншими регіонами. Поряд з цим спостерігається прибуття тимчасово переміщених осіб, які характеризуються високою трудовою мобільністю з додатковими можливостями підвищення ефективності праці. При цьому, скоротилася чисельність безробітних, яка склала 14,1 тис. осіб у 2016 р., що менше на 7,1 тис. осіб

порівняно з 2015 р. [10, с. 33; 11, с. 33]. Отже, проблеми формування людського капіталу в регіоні тісно пов'язані з економічними труднощами, які полягають в трансформації структури промисловості регіону та його соціальної інфраструктури, порушення виробничих взаємозв'язків підприємств через кризу.

Так, сучасний соціально-економічний стан Донецької області вимагає від підприємств адекватної реакції на зовнішні впливи, підтримки стійкості функціонування та збереження відповідних темпів розвитку за рахунок більш прискорених дієвих заходів, що оснований на впровадженні інновацій в їх виробничо-комерційну діяльність при підвищенні ступеня знаннєємності робочих місць та максимальному використанні трудових ресурсів. Швидке реагування на зовнішні виклики та концентрація зусиль на прискоренні інноваційного розвитку забезпечить збереження існуючих та створення нових робочих місць на ринку праці Донецької області. Але у ситуації, яка склалася у регіоні, необхідною є активна регіональна підтримка підприємництва, створення програм щодо відкриття бізнесу, орієнтованого на інновації та венчурні технології, фінансування науково-технічних розробок, що прискорить вихід із стану депресивності.

Також з подальшою деталізацією виявлення тенденцій у зміні якості та кількості трудових ресурсів були досліджені базисні темпи зменшення показників чисельності економічно активного і зайнятого населення в Україні та середньооблікової кількості штатних працівників у Донецькій області протягом 2007-2016 рр. (рис. 3.10).

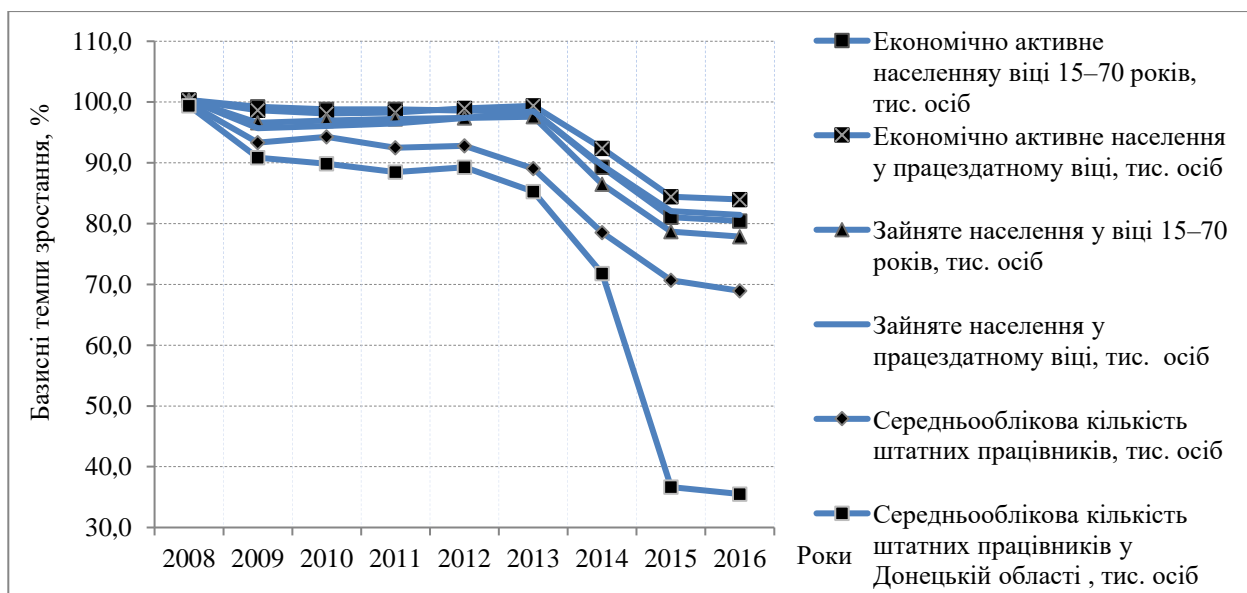

Рис. 3.10. Динаміка показників економічно активного і зайнятого населення в Україні та середньооблікової кількості штатних працівників у Донецькій області
(побудовано автором за даними [7-11])

Розраховані індекси базисних темпів зростання чисельності економічно активного і зайнятого населення в Україні свідчать про те, що протягом 2007-2013 рр. спостерігалось поступове скорочення значень кожного з показників, а у 2014 р. базисні темпи зростання коливалися від 92,4 до 71,8%. Найбільшого падіння зазнала середньооблікова кількість штатних працівників у Донецькій області у 2016 р. – 35,5% відносно 2007 р., а для України темп зменшення аналогічного показнику склав 68,8%. Також значного скорочення зазнала чисельність зайнятого населення у віці 15-70 років у 2016 р. порівняно із базисним роком. Тобто можна констатувати про те, що систематично зменшується зайнятість населення, що непрямо сигналізує про критичний соціальний стан економіки Донецької області. Тому підтверджується потреба в активізації процесів створення робочих місць на основі формування ЕЗ у суспільстві та поширенні принципів концепції знаннєво-інтелектуального розвитку на всі сфери національної економіки.

Таким чином, в Україні та Донецькій області протягом 2007-2016 рр. відбувається скорочення чисельності зайнятого населення та середньооблікової кількості штатних працівників, при цьому мають місце значні коливання у бік зменшення показників протягом 2014-2016 рр., що обумовлено загальними тенденціями скорочення чисельності населення в країні.

Для визначення готовності України для формування ЕЗ та модернізації існуючих та створення нових робочих місць з підвищенням їх рівня інноваційності досліджено потенційні можливості здійснення українськими підприємствами інноваційної діяльності. З цією метою для визначення тенденцій у національній економіці зроблено оцінку динаміки кількості промислових підприємств, які займаються інноваційною діяльністю та впроваджують інноваційні види продукції і нові технологічні процеси; показників обсягу наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами підприємств; показників кількості працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок; оплати праці працівників секторів ЕЗ.

Так, у 2015 р. частка промислових підприємств, що займалися інноваціями в Україні, склала 17,3%, при цьому зростання цього показника дорівнює 5,8% порівняно з 2007 р. Спостерігається тенденція зростання цього показника та приріст у середньому за рік складає 0,73%. Найбільша частка серед напрямів

інноваційної діяльності припадає на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення та складає 9,8% у 2015 р., що більше на 2,2% порівняно з 2007 р. Коливання цього показника відбувається у межах 7,0-10,9% протягом 2008-2015 рр. та у середньому його збільшення відбувалося щорічно на 0,49%, тобто інші напрями інноваційної діяльності представлені дуже обмежено, переважають не власні розробки нових технологій, товарів й послуг, які стають результатом процесу генерації знань та ідей, а придбання такої ж композиції продуктів із зовнішніх джерел.

За напрямками інноваційної діяльності промислові підприємства виконували внутрішні та зовнішні науково-дослідні роботи, при цьому динаміка цих показників за вісім років мала лінійний вигляд та не мала значних коливань у бік зростання. У 2015 р. ці показники становили 3,2% та 1,5% відповідно. У 2015 р. промислові підприємства України вдвічі більше займаються внутрішніми науково-дослідними роботами порівняно із зовнішніми [10].

Відносно стійка ситуація щодо динаміки кількості промислових підприємств, які займаються інноваційною діяльністю в Україні, залишається протягом 2007-2015 рр., що є недопустимим при формуванні ЕЗ в суспільстві.

Результатом інноваційної діяльності є впровадження інноваційних видів продукції та нових технологічних процесів у виробництві (табл. 3.10, 3.11).

Встановлено, що відбувається тенденція збільшення кількості впроваджених інноваційних видів продукції та нових технологічних процесів в Україні протягом 2007-2015 рр. Проте у 2015 р. темпи зростання показників кількості впроваджених інноваційних видів продукції складає 128,2% порівняно з 2007 р., причому нових для ринку інноваційних продуктів для ринку – 65,2%, а нових тільки для підприємства – 161,1%, тобто спостерігається вирівнювання інноваційного розвитку підприємств всередині галузі та порівняно із іншими підприємствами, але впровадження інноваційно нових видів продукції для ринку скоротилося протягом 2007-2015 рр. Показник кількості впровадження нових технологічних процесів в діяльність підприємств мав тенденцію збільшення протягом 2007-2010 рр., але пізніше спостерігалось його скорочення. Так, темп зростання цього показника у 2015 р. склав 85,8% порівняно з 2007 р., тобто відбувається загальне скорочення впровадження нових технологічних процесів в Україні протягом 2007-2015 рр. (рис. 3.11), що в цілому гальмує процеси знаннєвого розвитку на регіональному та державному рівнях.

Таблиця 3.10

Динаміка кількості промислових підприємств, які займаються інноваційною діяльністю в Україні протягом 2007-2015 рр.

(розраховано автором на основі [8, с.167; 9, с.165; 10, с.208])

Показник	Роки									Абсолютне відхилення показника у 2015 р. відносно 2007 р. або 2008 р.	Середнє зростання показника протягом 2007-2015 рр.
	2007*	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015**		
Частка промислових підприємств, що займалися інноваціями	11,5	13	12	13,8	16,2	17,4	16,8	16,1	17,3	5,8	0,73
за напрямками інноваційної діяльності:											
внутрішні науково-дослідні роботи		2,5	2,2	2,1	2,4	2,1	2,1	1,9	3,2	0,7	0,1
зовнішні науково-дослідні роботи		1,4	1,2	1,2	1,3	1,3	1,1	0,9	1,5	0,1	0,01
придбання машин, обладнання, програмного забезпечення		7,6	7	7,9	10,3	10,9	10,6	9,9	9,8	2,2	0,3
придбання зовнішніх знань		1	0,8	0,9	1	0,9	0,8	0,8	0,7	-0,3	-0,04
навчання та підготовка персоналу		2	2,4	2,1	2,9	3,2	3,3	3,2	...		
ринкові запровадження інновацій		1,3	1,1	1	1,3	1	0,9	0,8	...		
інші		2,2	1,8	1,8	2,2	2	1,6	1,4	4,4	2,2	0,3
Сума навчання та підготовки персоналу, ринкових запроваджень інновацій та інших напрямів інноваційної діяльності, %		5,5	5,3	4,9	6,4	6,2	5,8	5,4	4,4	-1,1	-0,16

* Дані за 2007 р. відсутні у зв'язку з іншою структурою представлення інформації у статистичних збірниках. Дані за 2016 р. відсутні, тому що у 2016 р. було змінено періодичність розрахунку показників – один раз на два роки.

** З 2015 р. показники навчання та підготовка та ринкові запровадження інновацій віднесено до напрямку «інші»

Таблиця 3.11

Динаміка показників впровадження інноваційних видів продукції та нових технологічних процесів (розраховано автором на основі [8, с.167; 9, с.165; 10, с.208])

Показники	Роки								
	2007*	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Впровадження інноваційних видів продукції, найменувань		2446	2685	2408	3238	3403	3138	3661	3136
у т.ч. нових для ринку		840	719	606	900	672	640	540	548
нових тільки для підприємства		1606	1966	1802	2338	2731	2498	3121	2588
Впровадження нових технологічних процесів	1419	1647	1893	2043	2510	2188	1576	1743	1217
з них маловідходних, ресурсозберігаючих та безвідходних	634	680	753	479	517	554	502	447	458

*Дані деяких показників у 2007 р. відсутні у зв'язку з іншим підходом їх структуруванням

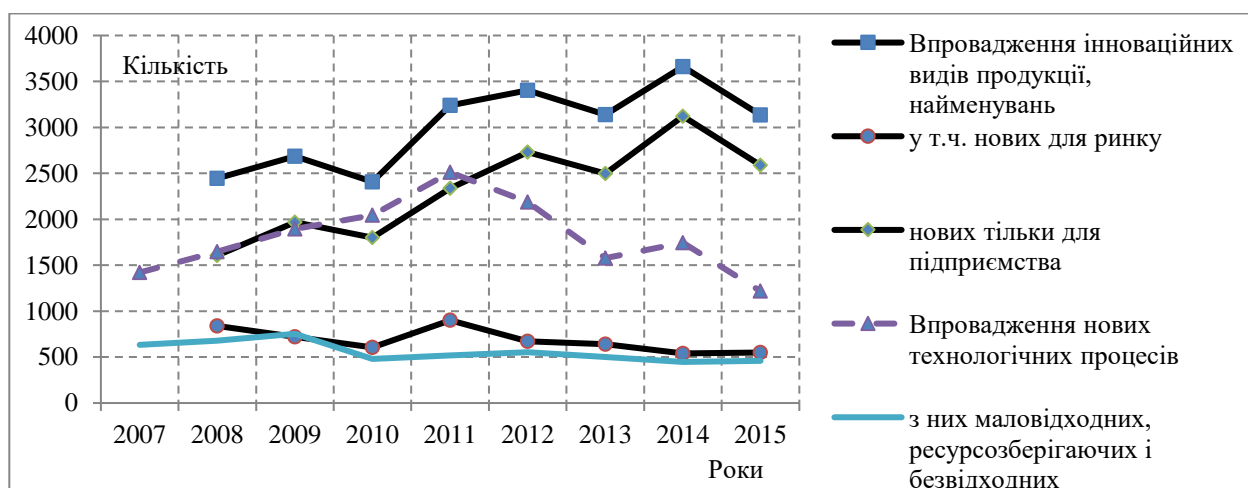

Рис. 3.11. Динаміка кількості впроваджених інноваційних видів продукції та нових технологічних процесів в Україні протягом 2007-2015 рр.

(побудовано за даними [7, с. 166; 9, с. 165; 10, с. 208])

Наступним етапом аналізу діяльності підприємств з позиції спроможності сприяти становленню ЕЗ в країні за критерієм інноваційності є обсяг наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами підприємств (рис. 3.12), який збільшився на 88,2% у 2015 р. порівняно з 2007 р. Найбільшими темпами зростання характеризувалися обсяги прикладних досліджень та розробок, які дорівнюють 200,5% та 197,5% відповідно у 2015 р. порівняно з 2007 р. Водночас слід враховувати, що показники обсягу наукових та науково-технічних робіт наведено без обліку фактору часу та у подальших дослідженнях потребують корегування на інфляційні коливання.

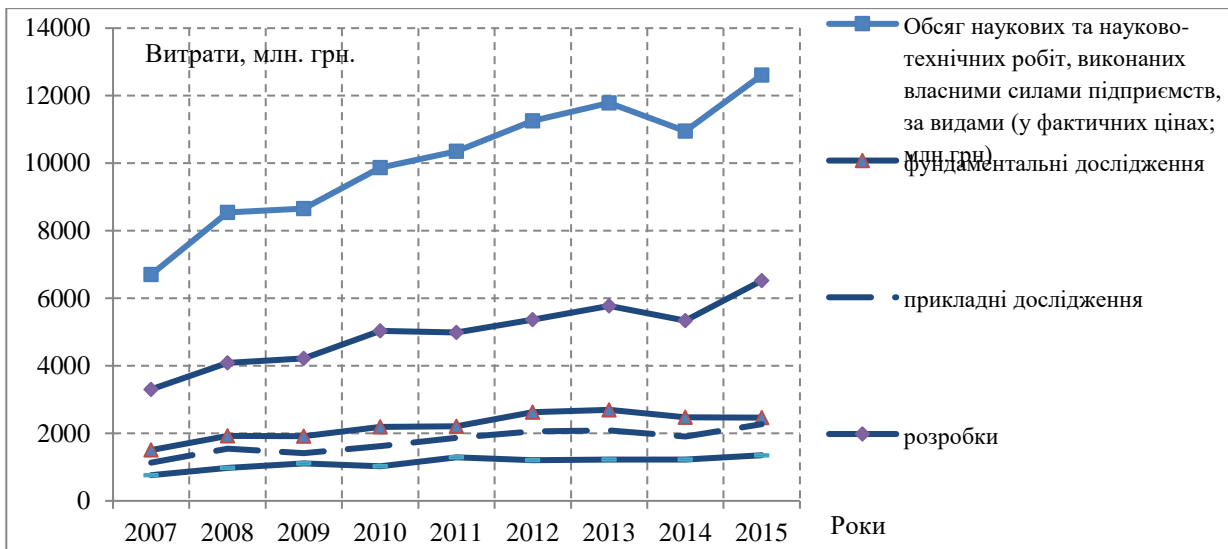
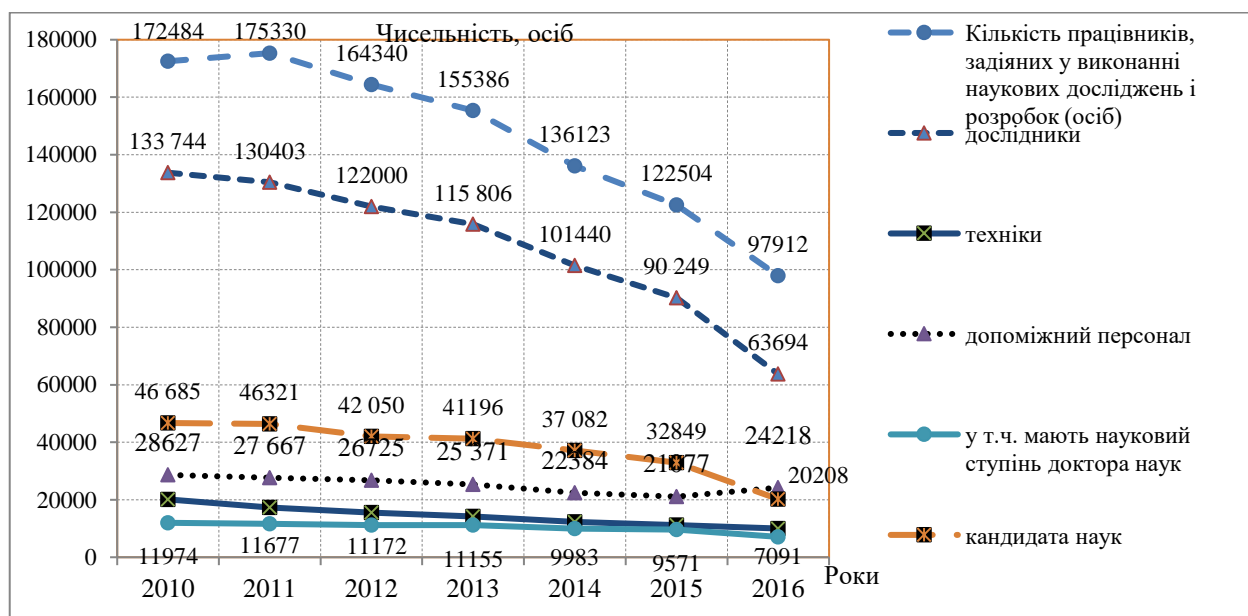

Рис. 3.12. Динаміка показників обсягу наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами підприємств, за видами протягом 2007-2015 рр.

(побудовано автором за даними [9, с. 161; 10, с. 202])

Встановлено, що разом із недостатніми темпами зростання обсягів наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами підприємств протягом 2007-15 рр., систематично скорочувалася чисельність персоналу, який займався науковою діяльністю та дослідженнями у виробничих цілях (рис. 3.13).

Примітка. Дані за 2016 р. представлені без урахування науково-педагогічних працівників.

Рис. 3.13. Динаміка кількості працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок протягом 2010-2016 рр. (осіб)

(побудовано за даними [11, с.204])*

Протягом 2010-2016 рр. загальна кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок скоротилася в 1,8 рази, при цьому критичних значень набула динаміка кількості дослідників та техніків, яка скоротилася більше ніж у 2 рази. Найбільший потенціал до здійснення наукової діяльності мають доктори наук, скорочення чисельності яких відбулося в 1,7 рази у 2016 р. порівняно з 2010 р. Чисельність кандидатів наук за той же період скоротилася в 2,3 рази. Найбільш стабільною залишається кількість допоміжного персоналу, задіяного у процесах наукових розробок. Отже, можна стверджувати про низький рівень залученості науковців до процесу наукових досліджень та розробок й використання їх науково-інтелектуального потенціалу, що було доцільно було б застосовувати у інтеграції виробничої, освітньої та наукової діяльності та кластеризації підприємств, ЗВО та наукових установ на регіональному рівні.

Однією з причин незадовільної динаміки кількості працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, є низький рівень заробітної плати (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

**Співвідношення середньомісячної номінальної заробітної плати
штатних працівників секторів ЕЗ порівняно з її рівнем по Україні
(розраховано автором за даними [9, с.22; 10, с.20])**

Сектори ЕЗ	Роки									
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Інформація та телекомунікації				1,41		1,42	1,41	1,49	1,70	1,84
Професійна, наукова та технічна діяльність				1,28		1,41	1,37	1,52	1,61	1,56
у т. ч. наукові дослідження та розробки	1,29	1,29	1,34	1,28	1,24	1,23	1,23	1,23	1,19	1,18
Освіта	0,78	0,80	0,85	0,84	0,79	0,84	0,83	0,79	0,75	0,73

Середньомісячна заробітна плата у секторі освіти протягом 2007-2016 рр. залишалася менше середньо національного рівня та коливалася у межах 0,73-0,85. У 2016 р. показник співвідношення середньомісячної заробітної плати у секторі освіти до її рівня по Україні досяг найменшого значення та склав 0,73.

Негативна ситуація спостерігалася також у секторі наукових досліджень та розробок, співвідношення середньомісячної заробітної плати в якій до її рівня в Україні протягом 2007-2016 рр., мав коливання у межах 1,29-1,18, тобто сектор, який потребує найвищого

рівня використання знаннєво-інтелектуального потенціалу та творчих навичок, мав оплату праці, яка несуттєво відрізнялася від середньомісячної номінальної заробітної плати в Україні. Отже, руйнується дія мотиваційного механізму управління персоналом у секторі освіти, наукових досліджень та розробок, що знижує рівень його ефективність праці. При цьому спостерігається інтенсивність збільшення заробітної плати у секторі «Інформація та телекомунікації», що створює умови для розвитку ЕЗ в країні та прискорює процеси генерації, розповсюдження та нагромадження знань для населення та у всіх галузях національної економіки.

Важливою характеристикою підприємств, організації та установ, яка дозволяє оцінити ступінь формування ЕЗ в країні та її регіонах за рахунок мережевої та цифрової економіки, є можливість доступу та ефективного використання мережі Інтернет. Але такий облік у статистиці ведеться лише починаючи з 2016 р., що обмежує можливості дослідження динаміки показників ефективності використання українськими підприємствами. При цьому поява таких статистичних даних свідчить про позитивні тенденції у суспільстві щодо використання мережі Інтернет, електронної комерції.

Таким чином, було встановлено, що стан економічної безпеки країни може зміцнюватися за рахунок наближення економіки до стану ЕЗ та стійкого інноваційного розвитку, яке може гальмуватися при несвоєчасному попередженні діям загроз демографічного характеру та з боку недостатнього рівня розвитку процесів виробництва та впровадження інновацій в діяльність підприємств та установ. Серед загроз демографічної спрямованості слід виокремити постійне зменшення економічно активного населення України, зростання базисних темпів скорочення зайнятого населення у віці 15-70 років, середньооблікової кількості штатних працівників як в Україні, так і в Донецькій області та особого значення набуває звужене відтворення населення та міграційні процеси. Для запобігання дії цим загрозам необхідно прискорити процеси створення нових робочих місць і підвищити ступінь їх інноваційності як результат наближення процесів становлення ЕЗ в Україні та областях. Їх реалізація залежить від рівня ефективності політики країни, спрямованої на формування ЕЗ на всіх рівнях управління, ступеня інтенсивності перетворень у сферах ЕЗ – освіти, науки, виробництва за рахунок впровадження інновацій; нових стандартів мислення населення, орієнтованих на інтелектуальний розвиток протягом всього життя; від інтеграції дій органів влади, підприємницького сектору та населення.

Визначено, що дія загроз з боку недостатнього рівня інноваційного розвитку в країні та її регіонах обумовлена скороченням чисельності персоналу, який займається науковою діяльністю та дослідженнями у виробничих цілях. При цьому науково-інтелектуальний

потенціал сучасних науковців є невичерпаним, та потребує більш активного процесу їх залучення до наукових досліджень та розробок. Такий стан зайнятості наукових працівників пояснюється низьким рівнем оплати їх праці, що знижує ефективність праці та перешкоджає швидкому розвитку ЕЗ. Отже, в умовах формування знаннєвої економіки необхідно своєчасно запобігати діям загроз соціальної та економічної спрямованості за рахунок оптимізації рівня заробітної плати працівників секторів ЕЗ та підтримки процесів інвестування в освіту, інноваційну діяльність та наукові дослідження, які відбуваються на базі підприємств та установ.

1. Бажал Ю. М. Знаннєва економіка – економіка конкурентоспроможності / Ю.М. Бажал // Інформаційне суспільство. Шлях України. – К.: Бібліотека інформаційного суспільства. – 2004. – С. 219-224.
2. Геєць В.М. Про характер перехідних процесів до економіки знань / Геєць В.М. // Економіка знань: виклики глобалізації та Україна / під заг. Ред. А.П. Гальчинського, С.В. Львовичкіна, В.Л. Семиноженка. – Г.: Владар, 2004. – 261 с.
3. Іванов Ю. Б. Розвиток регіонів України в умовах формування економіки знань: монографія / Ю. Б. Іванов, В. Ф. Тищенко, В. М. Остапенко. – Х.: ВД «Інжек», 2012. – 349 с.
4. Каленюк І. С., Куклін О. В. Розвиток вищої освіти та економіка знань: монографія / І. С. Каленюк, О. В. Куклін. – К.: Знання, 2012. – 343 с.
5. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. / за ред. Е.М. Лібанової. – К.: Український центр соціальних реформ, 2006. – 138 с.
6. Тищенко В. Ф. Діагностика вектору розвитку економіки знань: регіональний аспект/ В.Ф. Тищенко // Економічний часопис-XXI.– 2013. – 9-10(1). – С. 31-34.
7. Україна у цифрах у 2007 році. Статистичний щорічник України / Державний комітет статистики України [За ред. О.Г. Осауленка; Відп. за ред. П.П. Забродський]. – К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2008. – 259 с.
8. Україна у цифрах у 2008 році. Статистичний щорічник України / Держкомстат України; [За ред. О.Г. Осауленка; Відп. за ред. Н.П. Павленко]. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – 258 с.
9. Україна у цифрах у 2011 році. Статистичний щорічник України / Держкомстат України; [За ред. О.Г. Осауленка; Відп. за ред. О.Е.Остапчук]. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2012. – 250 с.
10. Україна у цифрах у 2015 році. Статистичний щорічник України / Держкомстат України; [За ред. І.М. Жук; Відп. за ред. О.А. Вишневська]. – К.: Консультант, 2016. – 239 с.
11. Україна у цифрах у 2016 році. Статистичний щорічник України / Держкомстат України; [За ред. І.С.Вернера; Відп. за ред. О.А. Вишневська]. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2017. – 240 с.
12. Яковенко Л.І. Економічні основи модернізації вищої освіти в умовах становлення економіки знань / Л.І. Яковенко, О.В. Пащенко. – Полтава: Скайтек, 2011. – 216 с.

3.5 Інноваційно-освітній кластер як інструмент управління регіональним розвитком

Вибір євроінтеграційного вектору розвитку України заснований на прагненні досягнення більш високих стандартів якості життя її населення та забезпеченні достатнього рівня конкурентоспроможності економіки на національному та міжнародному рівнях. Практичне втілення у життя означеної мети може бути реалізованим виключно завдяки комплексній результативній взаємодії трьох основних соціальних інститутів – держави, освіти та виробництва. При цьому роль держави полягає у створенні передумов для існування та розвитку суспільства, забезпеченні економіко-правового підґрунтя ефективного й конкурентоспроможного функціонування різних секторів економіки країни та формуванні державної стратегії регіональної, національної та міжнародної взаємодії. Основним функціональним навантаженням інституту освіти є надання громадянам сучасних знань зі всіх сфер життєдіяльності країни й формування у них професійних вмінь і навичок, якісне використання яких має стати умовою інноваційного розвитку економіки країни. Виробництво ж відіграє ключову роль у економічному та інноваційному розвитку країни та є головним учасником створення валового внутрішнього продукту. Акумулявання та практична реалізація названих ролей і функцій можлива завдяки запровадженню на національному та регіональному рівнях дієвого інструментарію підтримки, здатного об'єднати потенціал і можливості кожного соціального інституту та досягти на цій основі синергетичного ефекту. Таким інструментарієм може виступати кластеризація економіки шляхом утворення інноваційно-освітніх, промислових та інших видів кластерів, що являє собою ефективний та результативний метод розв'язання перспективних завдань, які стоять перед Україною.

Сучасний орієнтир стратегічного спрямування економічної політики України на євроінтеграцію викликаний прагненням громадян держави мати більш високі стандарти якості життя. Для того, щоб досягти кінцевого результату поставленої мети, необхідно розуміти, що соціально-економічний розвиток, інноваційна та освітня сфери економіки, конкурентоспроможність держави та її регіонів мають сильний взаємозв'язок і потребують нових методів управління. Найбільш результативним серед таких методів слід вважати кластеризацію як процедуру об'єднання різних сфер діяльності з метою досягнення головної мети – регіонального розвитку.

Проблеми кластеризації досліджували останню чверть століття науковці різних країн. Так, Ю. Андрєєв розглядав вклад кластерів у розвиток економіки регіону [1]. М. Афанасьєв досліджував тенденції світової кластеризації економіки [2]. М. Войнаренко окреслив кластерні технології, що застосовуються в системі підтримки конкурентоздатності та розвитку підприємницьких структур [4]. Є. Монастирний охарактеризував ресурсний підхід до оцінки інноваційного кластера [7]. С. Пятінкін та Т. Бикова дослідили тенденції розвитку процесів кластеризації у світі [9]. В. Чевганова визначила сутність та економічне значення кластерів для економіки країни [11]. Г. Яшева розглядала підвищення кадрового забезпечення регіональних виробничих кластерів як фактор інноваційного розвитку регіонів [14]. При цьому процеси кластеризації стрімко набирали всесвітнього визнання і поступово сформувалися у два взаємопов'язаних проте самостійних напрями, а саме: теорія та методологія – у процесах дослідження та розробки наукових основ теорії кластерів, визначення та адаптування методологічних інструментів розповсюдження досягнень у різних галузях (цьому аспекту присвятили праці такі науковці, як: Є. Безвушко, Р. Бошма, Е. Віссер, Ю. Ефимичев, С. Крауч, М. Портер, М. Превезер, Г. Свен, Н. Семенова, Х. Фаррелл, Х. Шмітт); практичний досвід – в організації бізнес-середовищ шляхом складних процесів кооперації (форм організації), спеціалізації, консолідації (закріплення) та гармонізації діяльності бізнес-процесів та розвитку нових технологій управління з метою підвищення конкурентоспроможності та стійкості національної економіки будь-якої країни світу (цей аспект досліджували Т. Андерссон, М. Войнаренко, Ю. Ковальова, І. Пилипенко, Т. Різак, С. Соколенко, Е. Фезер, В. Чужиков).

Існування різних наукових шкіл підтверджує актуальність та зацікавленість у дослідженні теоретичних і методичних напрямів розвитку кластерних форм. Кластери в своєму функціонуванні націлені на формування ефективних комунікацій і взаємовигідної діяльності влади, підприємств і ринкових інфраструктурних об'єднань [13]. Кластерні форми є ефективним інструментом регіонального розвитку будь-якої країни та створюють необхідне підґрунтя для впровадження й реалізації пріоритетних завдань економічного розвитку територій. Водночас, не зважаючи на досить активну наукову зацікавленість питаннями кластеризації та наявні наукові здобутки у цій сфері, теорія створення та функціонування інноваційно-освітніх кластерів і досі не набула належної уваги, що не дозволяє на регіональному та національному рівнях досягти високих темпів економічного й соціального зростання.

Центром інноваційного розвитку, де вирішуються соціально-економічні завдання держави, є кластери в регіонах, в яких структурується певний економічний простір. Поява кластерів в Україні, на відміну від економічно розвинених країн світу, зумовлена галузевим розподілом згідно планової економіки колишнього СРСР та пояснюється прагненням країни відповідати сучасним критеріям розвитку економічних систем, забезпечити яку й покликані кластерні форми. Україна, як унітарна держава, має ставити завдання сформувати високорозвинену та конкурентоздатну економіку, в якій інновації та освіта відіграють ключову роль, а процеси кластеризації є інструментом втілення таких цілей у життя.

З огляду на багатофункціональність та широкі можливості таких об'єднань постає необхідність уточнення сутності поняття «кластер» як основного генератора регіонального розвитку економіки. Діяльність кластерів дає можливості зосередити увагу бізнес-середовища, освіти, державних органів влади на процесах, які вони виконують, більш якісно та ефективно. На основі досліджень вітчизняних та зарубіжних наукових праць з проблематики організації кластерів та кластерних ініціатив було систематизовано найбільш поширені визначення сутності цієї категорії (табл. 3.13).

Аналіз наявних підходів, що застосовуються науковцями світу до конкретизації сутності поняття «кластер» дозволив зробити висновки про те, що здебільшого трактування здійснюється на базі визначення М. Портера, розробленого ним у 1990 р., із додатковим акцентуванням уваги на окремих аспектах, що мали першочергове значення у різних дослідженнях. При цьому більшість науковців розділяють загальну думку щодо ключової ролі кластера у перспективному розвитку регіональної економіки як потужного конкурентоспроможного інструменту, здатного підвищити ефективність діяльності як окремих учасників економічних відносин, так і загалом економічної системи.

У результаті дослідження наявних підходів було виокремлено п'ять основних аспектів конкретизації сутності поняття «кластер»: конкурентоспроможність, географічне розташування, певна галузь, технологічний цикл виробництва та збуту, інноваційний розвиток (табл. 3.14).

Проведене дослідження дозволило встановити, що найбільш використовуваними критеріями, які застосовують науковці при визначенні сутності поняття «кластер», є географічне розташування та конкурентоспроможність. Аспекти діяльності кластеру у певній галузі, технологічний цикл виробництва та збут будь-якої продукції мотивують учасників об'єднань до безперервного покращення своєї роботи та являють собою кінцевий результат саме інноваційно-освітньої діяльності, в якій інноваційна складова має ключове значення для регіонального розвитку.

Таблиця 3.13

Систематизація підходів до визначення поняття «кластер» (складено автором)

Автор, рік	Визначення поняття «кластер»
1	2
М. Портер 1990 р.	група взаємопов'язаних компаній (постачальники, виробники та ін.), що географічно є сусідами, і пов'язаних з ними організацій (освітні заклади, органи державного управління, інфраструктурні компанії), які діють у певній сфері і взаємодоповнюють одна одну
Х. Шмітц 1992 р.	група підприємств, що належать одному сектору і діють у безпосередній близькості один до одного
С. Розенфельд 1997 р.	концентрація фірм, які мають синергетичний ефект від їх географічної близькості, навіть тоді, коли їх масштаб зайнятості може не бути виразним або помітним
Г. Свен, М. Превезер 1998 р.	велика група фірм, пов'язаних галузями в окремій місцевості
Е. Фезер 1998 р.	не тільки пов'язані між собою і підтримуючі галузі та інститути, які є більш конкурентними на основі їх взаємозв'язків
В. Ельснер 1998 р.	група фірм, які функціонально пов'язані як вертикально, так і горизонтально. Функціональний підхід підкреслює якість існуючих взаємозв'язків між фірмами й інститутами, що підтримують кластер, і такі взаємозв'язки визначаються через ринок
М. Штайнер, С. Гартман 1998 р.	ряд взаємодоповнюючих фірм (у виробничому або обслуговуючому секторах), суспільних, приватних і напівсуспільних дослідних інститутів та інститутів розвитку, які пов'язані ринком праці і/або зв'язками витрати-випуск і/або технологічними зв'язками
Є. Безвужко 1999 р.	об'єднання за територіальною ознакою схожих, пов'язаних між собою взаємодоповнюючих підприємств
Дж. Роландт, Р. Хертаг 1999 р.	мережі взаємозалежних фірм (включаючи спеціалізованих постачальників), пов'язаних одна з одною в ланцюг виробництва доданої вартості
Т. Еган 2000 р.	форма промислової організації, яка залежить від мереж високоспеціалізованих, взаємозв'язаних фірм приватного сектора і установ суспільного сектора, чия кінцева продукція проникає на ринки за межі регіону
Ж. Мінгальова, С. Ткачова 2000 р.	індустріальний комплекс, сформований на базі територіальної концентрації мереж спеціалізованих постачальників, основних виробників та споживачів, пов'язаних технологічними ланцюжками та такими, що виступають альтернативою секторального підходу
М. Войнаренко 2000 р.	галузево-територіальне добровільне об'єднання підприємств, що тісно співпрацюють з науковими установами і органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності кінцевої продукції та економічного зростання регіону. Кластер – це неформальне об'єднання організацій і фірм, пов'язаних між собою технологічно й економічно за ознакою географічної близькості

Продовження табл. 3.13

1	2
Я. Дранев 2001 р.	мережа постачальників, виробників, споживачів, елементів виробничої інфраструктури, дослідницьких інститутів, взаємозв'язаних в процесі створення додаткової вартості
С. Крауч, Х. Фаррелл 2001 р.	тенденція для фірм схожого типу бізнесу розташовуватися близько одна до одної, хоча без володіння особливо важливою присутністю в області
Л. Берг, Е. Браун, 2001 р.	найтісніше пов'язаний з місцевим або регіональним розмахом мереж. Більшість визначень розділяють поняття кластерів як локалізованих мереж спеціалізованих організацій, чиї процеси виробництва тісно пов'язані через обмін товарами, послугами і/або знанням
С. Соколенко 2002 р.	група близьких, географічно взаємопов'язаних підприємств, та організацій, які з ними співпрацюють, спільно діють в певному виді бізнесу та характеризуються спільністю напрямів діяльності і взаємодоповненням один одного
Е. Віссер, Р. Бошма 2002 р.	географічні концентрації фірм, залучених у схожу і пов'язану діяльність
Т. Андерссон 2004 р.	спільного розташування фірм та інших дійових осіб усередині концентрованої географічної області, кооперації навколо певної функціональної ніші і встановлення тісних взаємозв'язків і робочих альянсів для посилення їх колективної конкурентоспроможності
М. Афанасьєв, Л. Мясникова 2005 р.	господарський блок, який включає фірми та організації, пов'язані випуском кінцевої продукції і географічним положенням
І. Пилипенко 2007 р.	група географічно сконцентрованих компаній з однієї або суміжних галузей і інститутів, що їх підтримують, розташовані в певному регіоні, які виробляють подібну або взаємодоповнюючу продукцію і яка характеризується наявністю кластера і їх співробітниками, за рахунок якого підвищується конкурентоспроможність кластера в світовому господарстві
Н. Семенова 2008 р.	сукупність фірм й інших організацій, пов'язаних певною виробничою областю
О. Кузьмін 2010 р.	територіально обмежена система підприємств, яка забезпечує цикл від виробництва до реалізації продукції, у межі якої входять: підприємства основного виробництва, підприємства та організації, що обслуговують основне виробництво, фінансові організації, а також науково-дослідні установи, які забезпечують інноваційний розвиток
Т. Різак 2015 р.	добровільне об'єднання підприємницьких структур відповідних галузей, які тісно співпрацюють з науковими (освітніми) установами, громадськими організаціями й органами влади як по вертикалі, так і по горизонталі, генеруючи при цьому потребу в об'єднанні дедалі більшого числа фірм з однаковими або спорідненими ресурсами з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції і сприяння економічному розвитку регіону, а також забезпечення інноваційного розвитку національної економіки

Узагальнення аспектів конкретизації сутності поняття «кластер»

(розроблено автором)

Автори	Аспекти конкретизації сутності поняття «кластер»				
	конкуренто-спроможність	географічне розташування	певна галузь	технологічний цикл виробництва та збуту	інноваційний розвиток
С. Розенфельд					
Н. Семенова					
В. Ельснер, М. Штайнер, С. Гартман, Дж. Роландт, Р. Хертаг, Я. Дранев, Л. Берг, Е. Браун					
М. Войнаренко, Т. Андерссон					
С. Соколенко, І. Пилипенко					
В. Чужиков, Ю. Ковальова					
Т. Еган, Ж. Мінгальова, С. Ткачова, М. Афанасьєв, Л. Мясникова					
М. Портер, Х. Шмітц, Г. Свен, М. Превезер, Є. Безвушко, С. Крауч, Х. Фаррелл, Е. Віссер, Р. Бошма, Ю. Ефимичев					
Е. Фезер					
Т. Різак					
О. Кузьмін					

Позитивні ефекти, корисність кластерів для суспільства, адміністрації та бізнесу, а також практичні результати впровадження кластерного підходу відображено на рис. 3.14.

Рис. 3.14. Взаємодія суб'єктів кластерів (розроблено автором)

Науковці з різних країн світу, а саме Е. Бергман, М. Енрайт, Е. Фезер, Ю. Андреев, Л. Гонтаржевська, Н. Добрева виокремили різні види кластерів, до яких було віднесено регіональні, транскордонні, туристичні та галузеві напрями функціонування, кожен з яких має певне значення для регіонального розвитку економіки. Ю. Головня, А. Кричківська, В. Комар, В. Новіков, А. Киреева, В. Чужиков, О. Лук'яненко виділили у своїх дослідженнях агропромислові, медичні, ІТ та авіаційні кластери, що мають вплив на прикладні напрями діяльності конкретних галузей. М. Портер, Е. Бергман, Е. Фезер, О. Скоч, Дж. Сіммі, Дж. Сеннетт, А. Бутенко, Є. Лазарева, Г. Грекова, О. Фіхтнер у своїх працях навели приклади промислових, наукомістких, інноваційних та освітніх кластерів, що мають інноваційно-освітню спрямованість. Проведений аналіз дозволив узагальнити та запропонувати класифікацію кластерів, де в якості критеріїв було обрано територіальну ознаку, галузь та напрями діяльності (рис. 3.15).

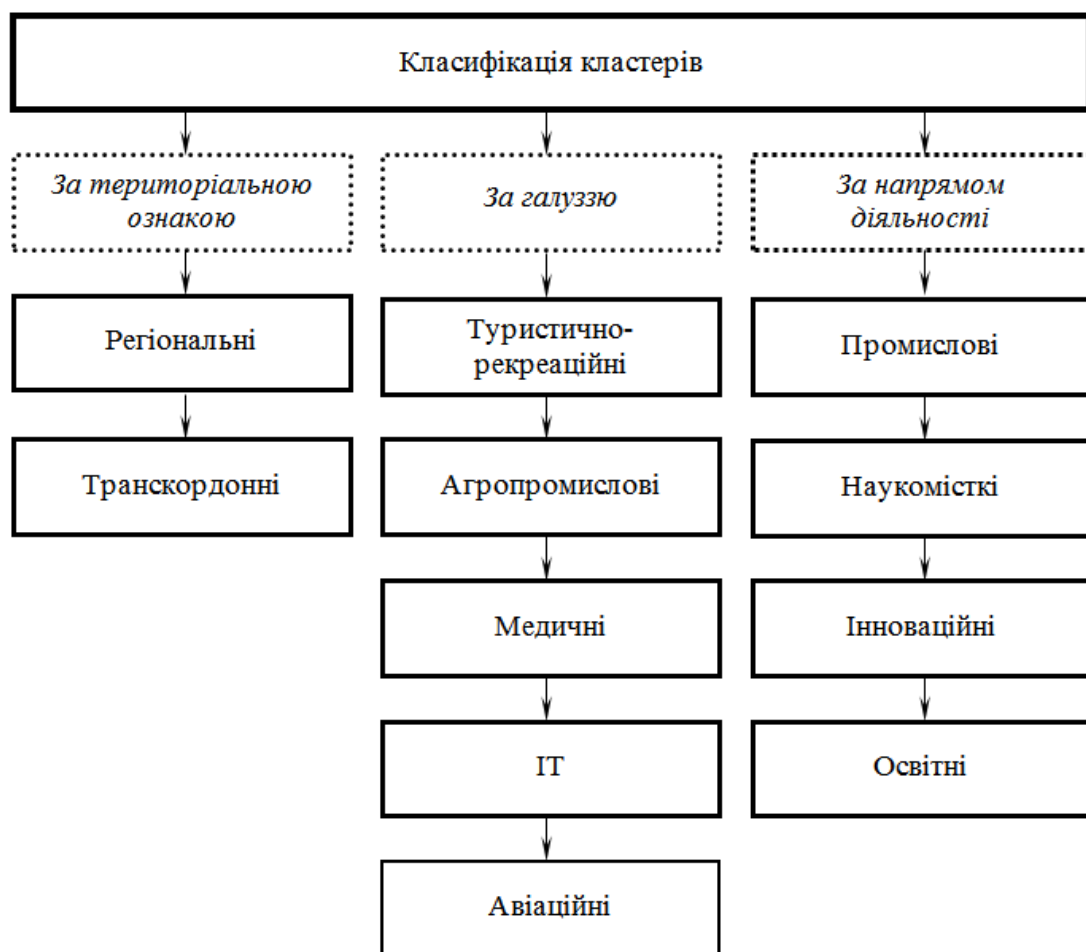

Рис. 3.15. Класифікація кластерів за певною територією, галуззю та напрямом діяльності (класифіковано автором)

Наведена класифікація кластерів ідентифікує пріоритетні види економічної діяльності та характеризує їх перспективність для розвитку регіонів. Проте відсутність взаємодії та взаємоузгодженості цих напрямів діяльності породжують необхідність формування та впровадження інноваційно-освітніх кластерів з метою отримання синергетичного ефекту від поєднання зусиль кожного з трьох учасників об'єднання.

Систематизацію підходів до класифікації та визначення сутності видів кластерів, які відносяться до інноваційно-освітніх кластерів, визначено в табл. 3.15.

Таблиця 3.15

**Систематизація підходів до класифікації та визначення сутності кластерів за
напрямом діяльності (розроблено автором)**

Вид кластеру	Автор/рік/джерело	Зміст визначення поняття
Промисловий	М. Портер 1990 р.	ряд галузей, що взаємодіють як «покупець-постачальник» або «постачальник-покупець», а також за допомогою спільних технологій, спільних каналів закупівель або розподілу, спільних трудових об'єднань
	Е. Бергман, Е. Фезер 1999 р.	можуть бути визначені у найзагальнішому вигляді як група комерційних підприємств і некомерційних організацій, для яких членство в групі є важливим елементом підвищення індивідуальної конкурентоспроможності. Кластер пов'язують в єдине ціле операції купівлі-продажу, спільні технології, покупці, канали розподілу або ринки праці
Наукомісткий	О. Скоч 2007 р.	виникли порівняно недавно: об'єднані в них підприємства, як правило, базуються на нових технологіях і знаннях, приносять побічний результат досліджень університетів і науково-дослідних інститутів
Інноваційний	Дж. Сіммі, Дж. Сеннетт 1999 р.	велика кількість пов'язаних індустріальних і/або сервісних компаній з високим рівнем співпраці (зазвичай через ланцюг постачань), що функціонують в однакових ринкових умовах
	А. Бутенко, Є. Лазарева 2009 р.	як підсистема регіональної інноваційної системи – це сукупність компонентів кластера, які мають власну структуру: суб'єкти розробки і пропозицій наукових ідей, проектів, науково-технічної продукції, продуктів; суб'єкти реалізації наукових ідей, науково-технічної продукції, інноваційних проектів; функціональні підсистеми інноваційної інфраструктури: фінансова, інформаційна, експертизи, маркетингова, логістична, ін.
Освітній	Г. Грекова, О. Фіхтнер 2010 р.	структуроутворюючими в кластерах виступають освітні заклади різного рівня, які заключають угоди з базовими підприємствами регіону на підготовку спеціалістів визначеного рівня та проведення НДДКР

Промислові кластери дозволяють взаємодіяти галузям в загальній системі відносин «постачальник-покупець» за рахунок фінансових, матеріальних, трудових та інших ресурсів із використанням спільних технологій. Наукомісткі види кластерів у своїй діяльності використовують новітні технології та розробки, являють собою підприємства, що прогресують за рахунок науково-дослідницьких відкриттів. Інноваційні кластери втілюють розробки і пропозиції наукових ідей та інноваційних проектів за рахунок власної інноваційної інфраструктури. Освітні види кластерів готують висококваліфікованих фахівців для підприємств, які проводять НДДКР. Проте немає ефективної взаємодії означених видів кластерів, тому необхідно створити інноваційно-освітні кластери, які в собі поєднують всі позитивні наслідки функціонування (рис. 3.14) та будуть діяти як єдиний механізм.

Вищенаведена систематизація підходів до визначення видів кластерів включає в себе специфічні особливості щодо організації та функціонування, об'єднує в собі ресурсну базу, інфраструктуру, ринок праці й логістику (промисловий кластер) та наукове забезпечення, технології, виробництво і маркетинг (інноваційний кластер). Специфіка інноваційного кластеру полягає у зв'язках із державною інноваційною системою, де задіяні суб'єкти розробки і пропозицій наукових ідей, проектів, науково-технічної продукції, продуктів та суб'єкти реалізації наукових ідей, науково-технічної продукції, інноваційних проектів, що здійснюють свої функції у підсистемах інноваційної інфраструктури.

Важливість інноваційної складової в діяльності кластерів визначено в наукових працях Є. Монастирного [8], який зосереджує увагу на взаємодії суб'єктів кластерних об'єднань. С. Денсєжніков [6] у своїх дослідженнях визначає теоретико-методологічні запити створення інноваційних освітніх кластерів. Важливість освітньої складової в організації кластерів визначено в наукових працях М. Хмари та В. Шевчук, де висвітлено сутність поняття «освітній кластер» та процеси кластеризації у сфері вищої освіти України [10; 12]. Інноваційний кластер, як підсистема регіональної інноваційної системи, за думкою А. Бутенко, Є. Лазаревої [3] містить сукупність: елементів кластера, які мають свою внутрішню структуру («Наука», «Освіта», «Організації інфраструктури», «Великі підприємства», «Малий та середній бізнес»); взаємозв'язків між елементами, що знаходять прояв у фінансових, інформаційних, матеріальних та людських потоках, інтенсивність яких вища, ніж в системі в цілому; зв'язків кластера з регіональною інноваційною системою. Освітні кластери за думкою Г. Грекової, О. Фіхтнер [5], мають у структурі вищі навчальні заклади різних рівнів акредитації, що заключають угоди з підприємствами регіону на підготовку кваліфікованих спеціалістів та проведення різноманітних наукових досліджень.

Вважаємо за доцільно визначити сутність поняття «інноваційно-освітній кластер», яке включатиме в себе структурні елементи, що висвітлено в дослідженнях. Інноваційно-освітній кластер – це система взаємопов'язаних ЗВО, бізнес-структур, організацій та промислових підприємств, в якій бізнес-інкубатор виконує роль розвитку підприємництва, що опікується молодими фірмами, допомагаючи їм вдосконалюватися і розвиватися під час стартового початкового періоду, що має безліч перспектив та можливостей (освітньо-інноваційна активність бізнес-середовища підвищується шляхом залучення науково-педагогічного складу та студентства ЗВО).

Надання громадянам сучасних знань є економічним та соціальним інтересом держави, який буде реалізовуватися шляхом підтримки системи освіти, формування на її базі комплексних інформаційних центрів, стимулювання бізнес-інкубаторів як основного інструменту кластеризації та надання консультаційних послуг. Завдяки цим процесам буде формуватися державна стратегія регіональної, національної та міжнародної взаємодії з використанням кластерної економіки. Саме об'єднання освітньої та інноваційної складової сприятимуть прогресу у розвитку регіональної економіки та ефективному функціонуванню кластерів у цій сфері, підвищуючи їх потенціал.

1. Андреев Ю.А. Эффективность кластеров в развитии экономики региона / Ю.А. Андреев // Современные аспекты экономики. – 2007. – № 20 (113). – С. 82-85.

2. Афанасьев М. Мировая конкуренция и кластеризация экономики / М. Афанасьев, Л. Мясникова // Вопросы экономики. – 2005. – № 4. – С. 76.

3. Бутенко А.І. Феномен кластера у формуванні інноваційної моделі економіки регіону [Електронний ресурс] / А. І. Бутенко, Є. В. Лазарева // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – №2. – С. 26. – Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/pdf/2_2009/9.pdf.

4. Войнаренко М. П. Кластерні технології в системі підтримки конкурентоздатності та розвитку підприємницьких структур / М. П. Войнаренко // Вісник Технологічного університету Поділля. – 2003. – № 6, ч. 2. – С. 8.

5. Грекова Г.И. Сетевые механизмы интеграции России в европейское образовательное пространство / Г.И. Грекова, О.А. Фихтнер // Вестник Челябинского государственного университета. Экономика. – 2010. – № 26 (207). – Выпуск 28. – С. 11–17.

6. Денежніков С.С. Теоретико-методологічні запити створення інноваційних освітніх кластерів [Електронний ресурс] / С.С. Денежніков // Філософія науки: традиції та інновації. – 2016. – № 1-2 (13-14). – Режим доступу: <http://repository.sspu.sumy.ua/bitstream/123456789/1340/1/Teoretyko-metodolohichni%20zapyty.pdf>.

7. Монастырный Е.А. Ресурсный подход к оценке инновационного кластера / Е.А. Монастырный, Я.Н. Грик // Инновации. – 2006. – № 5(92). – С. 56.

8. Монастырный Е. А. Инновационный кластер / Е. А. Монастырный // Инновации. – 2006. – № 2 (89). – С. 41.
9. Пятинкин С. Ф. Развитие кластеров: сущность, актуальные подходы, зарубежный опыт / авт.- сост. С. Ф. Пятинкин, Т. П. Быкова. – Минск: Тесей, 2008. – С. 7.
10. Хмара М. Кластеризація у сфері вищої освіти України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.edu-trends.info/wp-content/uploads/2015/04/Khmara_abstract_16_04_15.pdf.
11. Чевганова В. Кластери та їх економічне значення / В. Чевганова, І. Брижань // Економіка України. – 2002. – № 11. – С. 36.
12. Шевчук В. О. Освітній кластер: суть поняття [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/14_NPE_2015/Economics/14_193006.doc.htm.
13. Якушев О.В. Світовий досвід розвитку кластерів: можливості адаптації в Україні / Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. Випуск 38: у чотирьох частинах Частина І. Том 1. / М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. – Черкаси: ЧДТУ, 2014. – С.168.
14. Яшева Г.А. Совершенствование кадрового обеспечения региональных производственных кластеров как фактор инновационного развития регионов [Электр. ресурс] / Г. А. Яшева // Инновации и подготовка научных кадров высшей квалификации в Республике Беларусь и за рубежом: материалы международной научно-практической конференции / под ред. И. В. Войтова. – Минск: ГУ «БелИСА», 2008. – 316 с. – Режим доступа: http://belisa.org.by/ru/izd/other/Kadr2008/kadr08_182.html

3.6 Напрями модернізації освітньої та наукової діяльності вищих закладів освіти як чинник підвищення їх конкурентоспроможності

Для виходу України на провідні позиції у світі вона має стати «державою з сильною економікою та з передовими інноваціями» [1]. Це відповідає «Цілям сталого розвитку 2016–2030», розробленим ООН, у яких наголошено необхідність сприяння «поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх». Для цього необхідно «домогтися підвищення продуктивності в економіці шляхом диверсифікації, технічної модернізації та інноваційної діяльності» [2].

Єдиною можливістю забезпечення конкурентоспроможності країни на світовому ринку, прогресивного соціального та економічного розвитку є внесення інновацій у свій шлях до зростання. Україна зобов'язана зробити питання про розвиток досліджень та інновацій одним із пріоритетних пунктів порядку денного її політичних та методологічних заходів [3]. Це потребує фундаментальних змін державних пріоритетів щодо політики розширеного відтворення людського капіталу, розвитку трудового потенціалу на основі націленості системи вищої освіти на потреби ринків праці.

Важливим чинником, який також обумовлює необхідність модернізації вітчизняних ЗВО, є реформування державного управління, стратегій соціально-економічного та регіонального розвитку країни. Стратегією сталого розвитку «Україна–2020» [1] передбачено здійснити 62 реформи та програми розвитку держави. Для реалізації державної політики сталого розвитку першочергове значення має реформа державного управління та децентралізація державних повноважень шляхом їх передачі на місцевий рівень. Метою політики децентралізації державного управління є відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудова ефективної системи територіальної організації влади України, реалізація у повній мірі положень Європейської хартії місцевого самоврядування, принципів субсидіарності, повсюдності і фінансової самодостатності місцевого самоврядування [1. с. 9].

Згідно з Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2020 р. метою її реалізації є «створення умов для динамічного, збалансованого розвитку регіонів України задля забезпечення соціальної та економічної єдності держави, підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів, активізації економічної діяльності, підвищення рівня життя населення, додержання гарантованих державою соціальних та інших стандартів для кожного громадянина незалежно від місця проживання [4. с. 11]. В умовах обмеженості фінансових ресурсів, які уряд може спрямувати на розвиток територій, підвищення рівня життя населення, додержання гарантованих державою соціальних та інших стандартів, забезпечення економічного зростання регіонів можливо досягти шляхом більш ефективного використання власного потенціалу, внутрішніх та зовнішніх можливостей.

За версією державної регіональної стратегії центрами економічного зростання та концентрації економічної активності в перспективі будуть переважно міста обласного значення [4, с. 12]. Це вимагає від органів місцевого самоврядування формування політики, адекватної вищепереліченим процесам, стимулювання активізації партнерських взаємовідносин, співробітництва територіальних громад. З огляду на необхідність посилення ролі та можливостей міст в загальноекономічному розвитку як центрів економічного зростання та концентрації економічної активності авторами обґрунтовано, що в умовах необхідності побудови інноваційної моделі соціально-економічного розвитку для забезпечення конкурентоспроможності на внутрішніх і зовнішніх ринках пріоритетним напрямом мобілізації власних можливостей і переваг міста є суттєве розширення науково-дослідницької та освітньої діяльності ЗВО, наукових установ, наукоємних виробництв, розташованих на його території.

В першу чергу це стосується університетів як середовища, де створюються особливі умови для вирощування соціально відповідальних особистостей, які спроможні успішно адаптуватися до вимог інноваційної економіки. Відповідно, суттєві конкурентні переваги мають міста, на території яких розташовані університети, вищі навчальні та науково-дослідні заклади, наукоємні виробництва, які названі авторами інноваційно перспективними містами [5]. Для підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів за рахунок розширення функціональних можливостей міст дуже важливо забезпечити розвиток інтелектуального та нагромадження людського капіталу, активізацію інноваційної та інвестиційної діяльності. Це можливо здійснити за рахунок розвитку інтелектуального і творчого потенціалу міста на основі формування його інформаційно-освітньо-виховного простору та відповідної модернізації освітньої та наукової сфер, яка зараз здійснюється в усіх країнах. У сучасному суспільстві зростають соціальний та гуманітарний компоненти наукової й інноваційної діяльності, світоглядно-ціннісна роль освіти [6, с. 84].

Підвищення конкурентоспроможності закладів вищої освіти потребує якісних змін щодо освітньо-виховної, науково-дослідної, інноваційної діяльності. Головним засобом для вирощування конкурентоспроможного фахівця в умовах інноваційної економіки повинна стати переорієнтація освітньої діяльності ЗВО від знаннєвої (когнітивно-інформаційної) до компетентнісної парадигми. Компетентнісна парадигма спрямована на посилення практичної орієнтації освіти та прагне підготувати фахівця, який володіє не набором фактів, а способами й технологіями їхнього одержання. Відповідно до зазначеної парадигми очікуваним результатом освітнього процесу є не система знань, умінь і навичок, а набір заявлених державою ключових компетенцій, без яких неможлива діяльність сучасної людини в інтелектуальній, суспільно-політичній, комунікаційній, інформаційній і інших сферах [6, с. 103; 7, с. 527; 8, с. 159].

Сучасні реалії вимагають підготовки фахівців, конкурентоспроможних на ринку праці, здатних вдосконалювати суспільство, самостійно ставити та реалізовувати цілі, творчо мислити, аналізувати свою діяльність та приймати обґрунтовані рішення. Традиційна система навчання не відповідає вирішенню проблем, які виникають у процесі діяльності фахівців в нових соціально-економічних умовах. В результаті система професійної освіти не завжди гнучко й вчасно реагує на потреби ринку праці. Це виявляється в зростанні частки випускників ЗВО, які не працевлаштовуються за спеціальністю.

За статистичними даними, це майже 60% випускників. В той же час працедавці змушені все активніше вкладати інвестиції в створення альтернативних освітніх структур. У зв'язку з цим, система освіти в Україні перебуває в стані трансформації освітньої парадигми [7–9], тому потрібно узагальнювати накопичений в світі унікальний досвід модернізації діяльності ЗВО в умовах ринкової економіки з точки зору пошуку нових форм і технологій організації процесу підготовки кадрів для національної економіки. Це сприятиме підвищенню якості та соціальної значимості освіти, створенню адекватного сучасним умовам контенту професійної освіти: оперативному оновленню її змісту та технологій підготовки фахівців до майбутньої діяльності; інтенсифікації способів подання та засвоєння системних знань; орієнтації педагогічного процесу на підготовку затребуваних на ринку праці фахівців. Аналіз науково-методичної літератури та результати власних досліджень свідчать, що сучасність потребує створення працівника нового типу, який поєднав би в собі високий професіоналізм, мобільність та високу соціальну відповідальність. Процес підготовки майбутніх фахівців повинен сприяти поступовому нагромадженню й узагальненню студентом спеціальних знань, уявлень, виробленню у нього практичних умінь і навичок, особливих особистісних якостей, необхідних для успішної роботи в обраній професійній сфері в умовах конфліктного, динамічного, мінливого, ризикованого конкурентного середовища.

Запровадження державних освітніх стандартів нового покоління на засадах компетентнісного підходу проголошує нові принципи освітньої діяльності ЗВО: орієнтація навчання на задоволення поточних і перспективних потреб ринку праці; забезпечення відповідності професійної підготовки тенденціям функціонування сучасного конкурентного середовища; забезпечення професійної спрямованості підготовки як основи конкурентоспроможності на ринку праці; відображення в змісті навчання методології наукового пізнання новітніх досягнень науково-технічного прогресу в сфері інформаційних і комунікаційних технологій; створення професійно орієнтованого освітнього середовища як основи формування ключових професійних компетенцій фахівця [9, с. 248].

Індикатором їхньої результативності стає професійна та соціальна компетентність випускника, формування якої передбачає високий рівень підготовки фахівців, які завдяки професійній освіті отримують особистісні та професійні компетентності; розвиток творчого інноваційного мислення; реалізацію виховної функції ЗВО для розкриття творчого потенціалу, здібностей і креативності мислення майбутніх фахівців; активізацію соціальної позиції, виховання відповідальності за економічне і соціокультурне становище в країні; орієнтацію на професійну мобільність випускників та їх участь у соціальних проектах

міського, регіонального, всеукраїнського або міжнародного рівня; постійне вдосконалення інформаційного і науково-методичного забезпечення освітнього процесу щодо нарощування інноваційного та соціокультурного потенціалу міст, де розташовані ЗВО; впровадження інтегрованих інноваційних програм, які об'єднують навчальну, наукову та виробничу підготовку фахівця, що сприятиме подоланню розриву між професійною освітою та потребами ринку праці.

Практичне спрямування дисциплін, що вивчаються, розвиток умінь застосовувати знання, професійні й особистісні компетентності при вирішенні науково-практичних і виробничих завдань забезпечують успішність професійної адаптації та гармонізацію майбутнього фахівця з бізнес-спільнотою, підвищує гарантії його працевлаштування. Це підтверджується результатами багатьох опитувань представників бізнесу стосовно вимог до професійних якостей і соціально-психологічних характеристик своїх працівників. Наприклад, за результатами дослідження, яке було проведено Консорціумом із вдосконалення менеджмент-освіти в Україні спільно з Центром інновацій та розвитку «Бізнес-освіта» на основі інтерв'ю з керівниками українських і іноземних компаній, визначено, що пріоритет вони віддають діловим якостям працівників. Співвідношення між такими рисами, як ділові якості, навички та знання експерти оцінили, відповідно, 65%, 19% і 16%. Серед найважливіших ділових якостей 51% респондентів назвали енергію, динамізм та бажання працювати; 47% – ініціативність та прагнення ризикувати, беручи відповідальність на себе; 20% – відданість компанії, відкритість, відсутність професійних стереотипів; 18% – чесність та порядність; 16% – творчість та інноваційність, зорієнтованість на клієнта та відданість йому. Крім професіоналізму представники бізнесу хотіли бачити у працівників навички спілкування (31%); вміння ефективно взаємодіяти з іншими, включаючи роботу в команді (20%), аналізувати та узагальнювати (14%); прагнення постійно вчитися та розвиватися (12%); здатність працювати незалежно і самостійно (10%); уміння моделювати, прогнозувати, спроможність приймати рішення (8%). Щодо оцінки фактора знань найважливішою умовою ефективності працівника експерти вважають наявність професійних спеціалізованих знань, відповідних функціям, які він виконуватиме в компанії [10, с. 225–227].

Узагальнення світових тенденцій модернізації освітньо-наукової сфери дозволило авторам обґрунтувати можливість підвищення ролі ЗВО у вирішенні проблем інноваційного розвитку на основі розширення багатостороннього взаємовигідного партнерства з органами влади та місцевого самоврядування, суб'єктами бізнес-середовища та громадянського суспільства, співпраці з національними і міжнародними науково-дослідними центрами [5–9, 11–13].

У Законі України «Про вищу освіту» зазначено, що реалізація державної політики в цій сфері має здійснюватися шляхом гармонійної взаємодії національних систем освіти, науки, бізнесу та держави з метою забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку країни на основі наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності ЗВО та їх інтеграції з виробництвом [14].

Для багатьох університетів у світі партнерство з науковими організаціями та бізнес-середовищем стало стратегічним пріоритетом. Аналіз досвіду розвитку партнерства університетів свідчить, що його налагодження сприятиме підвищенню рівня практичної підготовки студентів та педагогів, зростанню їх конкурентоспроможності за рахунок вдосконалення процесу навчання згідно з вимогами ринку праці; розширенню можливостей праці в інноваційному середовищі; розвитку науково-дослідницької діяльності та зростанню інноваційного потенціалу ЗВО.

Важливим напрямом підвищення ефективності партнерства навчальних закладів з працедавцями є розвиток корпоративної системи навчання за рахунок розробки та реалізації професійно орієнтованих навчальних програм на базі внутрішньофірмових навчальних центрів або у партнерстві з ЗВО. Корпоративна система навчання стає іміджевим атрибутом успішності як для бізнесу, так і для навчального закладу, оскільки має певні переваги, до яких належать: можливість додаткового фінансування професійної освіти за рахунок бізнес-структур; адаптація змісту та форм освіти до ділових стратегій конкретного бізнесу; можливість навчатися на робочому місці, перетворюючи отримані знання та навички в досвід практичної діяльності; підвищення якості підготовки та продуктивності праці на виробництві; гарантованість працевлаштування за спеціальністю [15, с. 147].

Важливою умовою ефективного застосування професійно-орієнтованої технології у фаховій підготовці з метою розширення практичного досвіду в професійній діяльності є запровадження в інфраструктурі освітнього закладу навчально-тренувальних підрозділів, основною метою яких є формування знань, умінь і компетенцій студентів на основі посилення практичної підготовки для підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці. Досягнення цього можливо через здійснення таких форм роботи: забезпечення навчання на основі безперервного тренінгового процесу на всіх стадіях підготовки фахівців за рахунок створення різного роду віртуальних підприємств; проведення тренінгових занять та організація проходження студентами практики на базі віртуальних підприємств; організація бізнес-турнірів на основі симулятивних моделей функціонування підприємств у ринковому середовищі; впровадження у процес викладання профільних дисциплін сучасних інноваційних та інформаційних технологій навчання; залучення до навчального процесу

фахівців-практиків у сфері управління та економіки; організація викладачами та студентами науково-пошукових досліджень і проектних розробок; проведення науково-методичних семінарів, ділових ігор, круглих столів, конференцій, симпозіумів, відео-конференцій і дистанційних семінарів (вебінарів) [16, с. 25].

Співпраця вищої освіти та бізнесу у рамках корпоративного навчання на основі розробки та реалізації нових професійно орієнтованих навчальних програм, створення в інфраструктурі освітніх закладів навчально-тренувальних підрозділів дозволять вирощувати новий тип працівника, який поєднує в собі професіоналізм, мобільність, соціальну відповідальність.

В сучасних умовах актуалізуються питання розробки нормативно-законодавчої бази розвитку різних форм партнерства університетів у навчальній та науково-дослідній діяльності, впровадженні інновацій. Як стверджують фахівці, можливості використання «сучасних форм і механізмів інтеграції науки, освіти та бізнес-середовища визначаються вектором соціально-економічних перетворень, який формує потреби держави, суспільства, економіки в нових науково-освітніх моделях. При цьому для реалізації сучасних моделей інтеграції та адекватних їм фінансово-економічних механізмів потрібно корегування норм законодавства, а також підтримка інтеграційних процесів з боку держави» [17].

Визначення ролі ЗВО у контексті національної інноваційної системи дає змогу стверджувати, що в умовах кризових явищ та обмеженості різного роду ресурсів потрібен пошук більш ефективних форм партнерства суб'єктів інформаційно-освітньо-виховного простору. Стрімке зростання «економіки знань» обумовлює необхідність формування регіональних (міських) систем взаємовигідних партнерських взаємовідносин ЗВО, суб'єктів господарювання, громадянського суспільства, органів влади та місцевого самоврядування, націлених на підвищення ефективності соціально-економічного розвитку та якості життя в контексті інвестиційно-інноваційних моделей підвищення конкурентоспроможності міста, регіону, держави.

Таким чином, модернізація освітньо-виховної, науково-дослідницької, інноваційної діяльності ЗВО на основі створення різноманітних організаційно-економічних форм інноваційної інфраструктури стає важливим ресурсом залучення їх науково-інноваційного потенціалу до вирішення проблем соціальної та економічної політики міст, в яких вони розташовані. Наприклад, за рахунок використання інноваційних та організаційних резервів факультету психології, економіки та управління ДЗВО «Донбаський державний педагогічний університет» визначено напрями удосконалення інфраструктурної підтримки суб'єктів підприємництва міста Слов'янська [6, 11–13]. З метою обґрунтування заходів щодо

підвищення ефективності діяльності підприємців в контексті стратегії соціально-економічного розвитку міста запропоновано створити науково-інноваційний центр бізнес-освіти; консалтинговий центр (наукова підтримка бізнес-планування; проведення семінарів з актуальних проблем розвитку підприємництва та конкурсів бізнес-планів); навчальний центр з бухгалтерського обліку та аудиту (підготовка та підвищення кваліфікації бухгалтерів малих та середніх підприємств; видача відповідних сертифікатів).

Для розвитку молодіжного підприємництва запропоновано сформувати бізнес-інкубатор та різні віртуальні навчальні підприємства залежно від особливостей сфер діяльності. Їх основними завданнями повинні бути науково-методична допомога молоді в започаткуванні бізнесу, розробка пропозицій щодо підвищення ефективності розвитку підприємництва з урахуванням гендерної компоненти, організація зустрічей з успішними підприємцями міста та майстер-класів для студентів і викладачів університету, організація різних видів практик для студентів факультету на підприємствах міста, розробка та реалізація спільних програм з працевлаштування випускників.

Удосконалення інноваційної інфраструктури університету дозволить здійснити трансформацію партнерських взаємозв'язків у місті, сприятиме формуванню єдиного інформаційно-освітньо-виховного простору, підвищенню якості інформаційних, наукових, методичних, організаційних та інших послуг за рахунок впровадження нових освітніх технологій [5, с. 56–57; 6, с. 104; 7, с. 528; 8, с. 160; 11, с. 126]. Завдяки формуванню дистанційної системи корпоративної освіти як форми соціального партнерства можливо на якісно новому рівні здійснити організацію одержання вищої освіти серед підприємців міста, навчання їх сучасним бухгалтерським технологіям; перепідготовку фахівців та підвищення кваліфікації за пріоритетними видами економічної діяльності, наприклад, відповідно до потреб готельно-ресторанного та туристичного комплексів курортно-туристичного міста; одержання другої вищої освіти за професіями, що дають змогу займатися підприємницькою діяльністю; організацію навчання для соціально незахищених категорій населення (молоді, жінок, пенсіонерів, інвалідів, безробітних).

Серед заходів науково-організаційного забезпечення розвитку бізнес-середовища в місті можна назвати проведення навчальних семінарів і тренінгів для працівників малих і середніх підприємств з питань підвищення рівня їх конкурентоспроможності в умовах реалізації державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності; аналізу реалізації інноваційних проектів у сфері підприємництва; впровадження інформаційних технологій, систем управління якістю; удосконалення фінансової, логістичної, маркетингової діяльності; надання науково-методичної допомоги роботодавцям,

здійснення роз'яснювальної та консультаційної роботи з питань податкового, митного законодавства та соціально відповідального бізнесу; проведення на базі університету ярмарок вакансій; висвітлення в засобах масової інформації питань щодо переваг соціально відповідального бізнесу, легалізації «тіньової» зайнятості, детінізації заробітної плати найманих працівників.

Формування на якісно новому рівні системи підтримки підприємництва на основі удосконалення інноваційної інфраструктури та ефективного використання місцевих ресурсів сприятиме створенню умов для розвитку малого та середнього бізнесу, підвищенню ефективності його діяльності, зростанню обсягів надходження до бюджетів усіх рівнів від його функціонування, поліпшенню бізнес-клімату та створенню позитивного іміджу міста для збільшення інвестиційних ресурсів, зростанню рівня конкурентоспроможності економіки міста на основі активізації інноваційних процесів.

Серед складових очікуваного економічного та соціального ефекту від реалізації заходів щодо формування інфраструктури підтримки підприємництва міста за рахунок науково-освітньої та консультативної діяльності університету на основі надання бухгалтерських, фінансових, економічних, юридичних, управлінських, інформаційних, науково-методичних, науково-організаційних та психологічних консультацій можна назвати такі: підвищення внеску підприємництва у забезпечення зайнятості населення за рахунок створення нових робочих місць і відповідне зниження рівня безробіття; збільшення кількості підприємців у місті; залучення до ринку праці соціально незахищених верств населення (жінок, молоді, інвалідів, пенсіонерів, безробітних); підвищення рівня заробітної плати підприємців та найманих працівників; зниження соціальної напруженості у місті за рахунок зростання доходів населення, а також умов життя населення на основі розвитку соціальних об'єктів інфраструктури міста, покращення якості життя громадян в результаті поліпшення психологічного клімату в місті.

Важливим соціальним ефектом від запропонованих заходів стане активізація залучення молоді до підприємницької діяльності. Завдяки можливостям, які відкриються за рахунок більш ретельної практики та знань, одержаних на створених об'єктах інфраструктури підтримки підприємництва, молодь буде краще адаптуватися до реалій ринкового середовища. За своєю суттю бізнес-освіта сприяє вихованню спільноти активних та успішних людей, які відчують виклики часу та прагнуть до особистого розвитку, створення креативного середовища, в якому виникають оригінальні ідеї, формується системний підхід до розробки стратегічних програм та проєктів розвитку підприємництва, розробляються механізми їх ефективної реалізації.

Створення перелічених об'єктів інфраструктурної підтримки підприємництва на базі університету, надання відповідних послуг консультативного, освітнього, наукового, експертного, аналітично-інформаційного та іншого характеру реально з юридичної точки зору, тому запропоновано уточнити та доповнити перелік платних послуг у сферах освітньої, наукової та науково-технічної діяльності [13, с. 336–338], в результаті чого можливо підвищення рівня доходів фахівців ЗВО.

Таким чином, в умовах необхідності побудови інноваційної моделі економічного зростання для забезпечення конкурентоспроможності на внутрішніх і зовнішніх ринках та децентралізації державних повноважень шляхом передачі їх на місцевий рівень модернізація освітньої та науково-дослідницької діяльності стає важливим чинником мобілізації власних можливостей і переваг міст та регіонів, з точки зору підвищення їх конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості.

Запропоновано пріоритетні напрями модернізації освітньої та науково-дослідницької діяльності, підвищення інноваційності та конкурентоспроможності ЗВО та наукових установ, розташованих на території міста, серед яких: переорієнтація парадигми освітньої діяльності від знаннєвої (когнітивно-інформаційної) на компетентністну; створення ефективної системи підготовки та підвищення кваліфікації фахівців місцевих органів влади, місцевого самоврядування та суб'єктів бізнес-середовища; формування різноманітних організаційно-економічних форм інноваційної інфраструктури ЗВО; розширення переліку платних послуг, які можуть надаватися вищими навчальними закладами; участь у формуванні та реалізації регіональних стратегій розвитку, їх моніторингу та оцінці результатів впровадження; формування єдиного інформаційно-освітньо-виховного простору міста, в якому розташовані навчальні заклади.

Модернізація освіти та науки в контексті концепції «економіки знань» в умовах кризових явищ та обмеженості ресурсів потребує якісно нового рівня взаємовідносин між суб'єктами інформаційно-освітньо-виховного простору, бізнес-середовища, громадянського суспільства, органами влади та місцевого самоврядування. Це обумовлює актуальність пошуку нових організаційних форм партнерства ЗВО, як провідника майбутніх інноваційних змін у соціально-економічному становищі, з іншими суб'єктами держави, суспільства, бізнесу, освіти, культури, громадянського суспільства. В першу чергу це стосується нових форм інфраструктурної інноваційної підтримки розвитку підприємництва як значущого резерву підвищення ефективності соціально-економічного розвитку країни, окремих регіонів і міст.

Реалізація заходів щодо формування інноваційної інфраструктури підтримки підприємництва міста за рахунок освітньої, науково-дослідницької та консультативної діяльності університету на основі розвитку партнерських взаємовідносин сприятиме розвитку проектів соціально значущої інфраструктури міста, бізнес-середовища, розширенню переліку і обсягів різноманітних послуг населенню, суб'єктам господарювання та формуванню єдиного інформаційно-освітньо-виховного простору міста. Використання конкурентних переваг регіональної економіки завдяки включенню наукового та освітнього потенціалу ЗВО у вирішення соціальних та економічних проблем міста сприятиме підвищенню якості життя населення, інтелектуального, культурного, духовного рівня суспільства.

1. Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України. – 2015. – № 2. – Ст. 154. – С. 14. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

2. Цілі сталого розвитку на 2016–2030 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>.

3. Системи досліджень та інновацій України. Інструмент політичної підтримки програми «Горизонт 2020». Короткий зміст та рекомендації щодо покращення секторальної політики. Європейська Комісія, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rio.jrc.ec.europa.eu/en/file/10275/download?token=kwjtjC2SO>.

4. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 6.08.2014 р. № 385 [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України. – 2014. – № 70. – Ст. 1966. – С. 23. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%DO%BE>.

5. Коніщева Н.Й. Визначення стратегічних чинників соціального розвитку та економічного зростання в інноваційно перспективних містах / Н.Й. Коніщева // Global world: науковий альманах. Том 2 (II). – Острого: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2016. – С. 50–57.

6. Набока О.Г. Роль ЗВО у соціально-економічному розвитку невеликого міста / О.Г.Набока // Польсько-українське співробітництво в розв'язанні сучасних соціально-економічних проблем: наука, освіта, досвід: збірник тез доп. міжн. наук.-практ. конф., Слов'янськ, 13-19.02.2017 р. – Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2017. – С. 102–104.

7. Набока О.Г. Підготовка конкурентоспроможних фахівців у контексті вимог інноваційної економіки / О.Г. Набока, Н.Й. Коніщева, В.О. Власов // Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури: виклики постіндустріальної економіки: IV міжнар. наук.-практ. конф., Львів, 18–19 травня 2017 р. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2017. – С. 527–528.

8. Коніщева Н.Й. Модернізація діяльності ЗВО як стратегічний чинник сталого розвитку / Н.Й. Коніщева, О.Г., Набока, В.О. Власов // International Economic Relations and Sustainable Development (Міжнародні економічні відносини та сталий розвиток): I міжнар. наук.-практ. конф., Суми, 5–6 травня 2017 р. – Суми: Сумський державний університет, 2017. – С. 158–160.

9. Набока О.Г. Подолання суперечностей фахової підготовки майбутніх економістів в умовах зміни освітньої парадигми / О.Г. Набока // Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому навчальному закладі освіти: X міжнар. наук.-пед. читання, Ірпінь, 29–30 березня 2012 р. – Ч. 2. – Ірпінь, 2012. – С. 242–248.

10. Босак О.В. Фактори конкурентоспроможності ЗВО в системі формування економіки знань / О.В. Босак // Регіональна економіка. – 2008. – №4. – С. 223–227.
11. Коніщева Н.Й. Формування інформаційно-освітньо-виховного простору міста на основі розвитку партнерських взаємовідносин / Н.Й. Коніщева, В.М. Воропаєв // Global world: науковий альманах. – Острого: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2015. – С. 119–127.
12. Коніщева Н.Й. Пропозиції щодо формування інфраструктури підтримки підприємництва міста Слов'янська / Н.Й. Коніщева, В.М. Воропаєв // Світовий досвід теорії та практики публічного управління: зб. наук. праць. Сер. громадянське суспільство. Вип. 9 / За заг. ред. О.М. Руденко, С.В. Штурхецького. – Острого: Ун-т глобальних стратегій управління, Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2015. – С.100–112.
13. Коніщева Н.Й. Інноваційна підтримка розвитку інфраструктури підприємництва / Н.Й. Коніщева, В.М. Воропаєв // Інноваційна економіка: теоретичні та практичні аспекти: монографія. – Вип. 1 / За ред. д.е.н., доц. Є.І. Масленнікова. – Херсон: Вид-во Грінь Д.С., 2016. – С. 316–343.
14. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України. – 2014. – № 63. – Ст. 1728. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/1556-18>.
15. Набока О.Г. Корпоративна система навчання як інноваційний підхід у підготовці майбутніх економістів / О.Г. Набока // Професійно-творча самореалізація педагога в умовах інноваційної освіти: Всеукр. наук.-практ. конф, Суми, 25–26 жовтня 2012 р. – Суми: Вид-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2012. – С. 146–147.
16. Набока О.Г. Особливості фахової підготовки майбутніх економістів у навчально-тренувальних підрозділах освітнього закладу / О.Г. Набока // Професійна підготовка студентів – освітня складова суспільного розвитку: І міжнар. наук.-практ. конф, Київ, 5 грудня 2012 р. – Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. – С. 25–26.
17. Раєвнева О.В. Сучасні напрямки розвитку взаємовідносин між вищою школою та бізнес-структурою [Електронний ресурс] / О.В. Раєвнева, Л.В. Гриневич, О.І. Горохова. – Режим доступу: <http://gisar.eu/ru/node/448>.

3.7 Диверсифікація джерел фінансування як спосіб забезпечення економічної безпеки вищої освіти

Поглиблення наукових підходів до трактування сутності економічної безпеки суттєво розширило сферу використання даного поняття, зокрема, у пізнанні економічних процесів, що відбуваються в системі вищої освіти країни. Поняття об'єкту економічної безпеки вищої освіти у науковій літературі розглядають достатньо широко, включаючи до їх складу елементи різних рівнів (макро-, мезо-, мікроекономічний рівні), різної природи (матеріальні і нематеріальні) і ступеня новизни (традицій та сучасні), що дає змогу їх відповідним чином класифікувати. До об'єктів прийнято відносити: власне систему вищої освіти; заклади вищої освіти; науково-педагогічний, адміністративний персонал, студентів; фінансові та інформаційні ресурси; земельні ділянки, обладнання, устаткування, елементи інфраструктури, якими володіють університети [5; 8].

Критерії, що визначають рівень економічної безпеки вищої освіти, можна згрупувати в три блоки: ресурсного забезпечення (у тому числі, фінансового характеру), економічної безпеки задіяних осіб, управлінського забезпечення [5; 8]. Проблематичною в умовах наростаючих ресурсних обмежень для вітчизняних вищих навчальних закладів є група критеріїв ресурсного забезпечення. У більшості випадків ці критерії зводяться до визначення ступеню забезпеченості системи вищої освіти в цілому та університетів, зокрема, фінансовими ресурсами, що логічно пов'язано з рівнем матеріально-технічного забезпечення навчально-виховного і науково-дослідного процесів (із особливим акцентом на наявності та ефективності експлуатації інформаційно-комунікаційних технологій).

Ключові загрози економічній безпеці вищої освіти систематизовано у табл. 3.16. Фінансові загрози чинять вагомий вплив на економічну безпеку вищої освіти, оскільки безпосередньо корелюють з рівнем конкурентоспроможності ЗВО як на національному, так і на міжнародному рівнях. Скорочення та недостатність фінансування обмежує потенційні можливості університетів у модернізації освітнього процесу (це негативно відбивається на якості освітніх послуг, рівні конкурентоспроможності випускників на ринку праці, ступені задоволення запитів роботодавців у кваліфікованій робочій силі; спричинює дисбаланс із розвитком ринку праці) і науково-дослідної діяльності (це негативно позначається на рівні затребуваності результатів науково-дослідної діяльності на ринку, параметрах їх комерціалізації в реальному секторі економіки, загострює проблеми відставання в темпах науково-технічного й інноваційного розвитку).

Таблиця 3.16

Основні загрози економічній безпеці вищої освіти (складено автором на основі [5, 8])

Загрози	Характеристика
фінансові	зменшення обсягів фінансування ЗВО; вплив фінансово-економічних криз
посилення конкуренції	з боку іноземних ЗВО, які в умовах сучасної глобалізації та інтернаціоналізації вищої освіти активно виходять на іноземні ринки освітніх послуг (у тому числі намагаючись мінімізувати негативний вплив демографічних проблем у власній країні на розвиток системи освіти)
відставання в науково-технічній сфері	загроза посилення технологічного відриву національної економіки від економік провідних країн світу; загроза відставання в обсягах знань та інформаційних ресурсів (до яких мають доступ і можуть оперувати науковці та викладачі країни)
непрогнозованої зміни ринку праці	зміни, на які в силу існування часового лагу в діяльності ЗВО (у середньому – п'ять років від прийому студентів до випуску університетами фахівців) система вищої освіти буде неспроможна своєчасно та в повному обсязі відреагувати

Перед українською системою вищої освіти найбільш гостро постають питання забезпечення фінансово-економічної безпеки: труднощі ресурсного забезпечення, що обтяжуються застарілістю матеріально-технічної бази більшості ЗВО країни, доповнюються все зростаючими фінансовими загрозами. На поточному етапі розвитку чинна модель та механізми фінансування вітчизняних ЗВО є недостатньо гнучкими, нерідко виступають чи спричиняють виникнення бар'єрів на шляху модернізації освітньої та науково-дослідної діяльності, а відповідно, потребують перегляду й осучаснення [3,4]. Наразі, враховуючи ключові макроекономічні тенденції, геополітичну ситуацію, актуальні проблеми забезпечення економічної безпеки та наявні ресурсні обмеження, університети країни постають перед двома альтернативними шляхами розвитку:

- збереження традиційних схем фінансування і, як наслідок, – зорієнтування векторів діяльності на раціоналізацію та підвищення ефективності використання виділених фінансових ресурсів, вимушена практично тотальна економія, зменшення обсягів діяльності, скорочення штатів і т.п. (в умовах загострення міжнародної конкуренції даний шлях не спроможний забезпечити економічну безпеку закладів вищої освіти у середньо- і довгостроковій перспективі);

- диверсифікація джерел фінансування, активізація фандрейзингової діяльності та впровадження новітніх фінансових схем.

Останній варіант видається найбільш перспективним з огляду на сучасні тенденції: з одного боку, постійно зростаючі потреби навчально-наукових установ у вдосконаленні матеріально-технічної бази, впровадженні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, модернізації комп'ютерних систем тощо; з іншого боку, обмеженість і недостатність державного фінансування, переважаюча частка якого спрямовується на оплату праці, виплату стипендій студентам та часткове покриття вартості комунальних послуг, що у цілому не дозволяє говорити про наявність міцного підґрунтя для економічної безпеки системи вищої освіти країни. Обсяги державного фінансування вищої освіти в Україні у гривневому еквіваленті зростають (30595,9 млн.грн. у 2016 р. проти 7934,1 млн. грн. у 2005 р.), що з огляду на інфляційні процеси в країні (48,7% у 2015 р., 12,9% у 2016 р. [6,7]) не дозволяє говорити про наявність стійких позитивних тенденцій. Аналіз відносних параметрів фінансування дозволяє констатувати скорочення питомої ваги видатків на вищу освіту у сукупних видатках зведеного бюджету на освіту: з 6,6% у 2010 р. до 4,4% у 2016 р. [6,7] (табл. 3.17), що пояснюється ускладненням геополітичної ситуації, загостренням проблем економічної безпеки, хронічною дефіцитністю державного бюджету. Окрім того, також спостерігається поступова зміна державних і суспільних поглядів на вищу

освіту – не виключно як на суспільне благо, що має фінансуватись державою, а розгляд ЗВО як економічних суб’єктів – і освітніх послуг як товару, що, відповідно, частково знімає фінансові зобов’язання з державного сектору.

Таблиця 3.17

Динаміка видатків зведеного бюджету на вищу освіту в Україні [6,7]

Показники	Загальні видатки зведеного бюджету, млн.грн.	Видатки, у % до		Загальні видатки зведеного бюджету, млн.грн.	Видатки, у % до	
		загальних видатків	ВВП		загальних видатків	ВВП
<i>Рік</i>	<i>2000</i>			<i>2014</i>		
Усього	48148,6	100,0	100,0	523004,8	100,0	100,0
із них на освіту – всього	7085,5	14,7	4,2	100105,6	19,1	6,4
у т.ч., вищу	2285,5	4,7	1,3	28340,5	5,4	1,8
<i>Рік</i>	<i>2005</i>			<i>2015</i>		
Усього	141989,5	100,0	100,0	679871,4	100,0	100,0
із них на освіту – всього	26801,8	18,1	6,1	114193,5	16,8	5,8
у т.ч., вищу	7934,1	5,7	1,8	30981,8	4,6	1,6
<i>Рік</i>	<i>2010</i>			<i>2016</i>		
Усього	377842,8	100,0	100,0	701801,3	100,0	100,0
із них на освіту – всього	79826,0	21,1	7,4	109155,2	15,6	6,6
у т.ч., вищу	24998,4	6,6	2,3	30595,9	4,4	1,9

ЗВО України протягом останніх більш ніж двох десятиріч регулярно стикаються з проблемою недостатнього фінансування, що пояснюється значною їх прив’язаністю до державного фінансування та порівняно низькою диверсифікацією фінансових джерел. Надмірна залежність вітчизняних університетів від фінансування з державного бюджету суттєвим чином загострює проблеми економічної безпеки вищої освіти, ставлячи під загрозу можливості розвитку та оперативної й адекватної реакції університетів на виклики динамічно мінливого зовнішнього економічного середовища. Наразі особливо актуалізувалась необхідність переходу від історично усталених, традиційних

підходів до фінансування вищої освіти та науки до сучасних методик і джерел. На загальнодержавному рівні в даному напрямі робляться певні кроки, що нерідко супроводжуються безсистемністю, недостатньою науковою обґрунтованістю, неузгодженістю з вітчизняними реаліями та непослідовністю. Очевидним також є те, що ефекти від практично будь-яких реформаційних змін у системі вищої освіти доцільно оцінювати тільки після проходження певного часового періоду – часовий лаг у таких питаннях пояснюється необхідністю періоду для адаптації та підлаштування суб'єктів системи до фінансових новацій і, відповідно, налагодження дієвих механізмів функціонування, прогнозування та планування в змінених умовах.

На нашу думку, важливим напрямом у посиленні економічної безпеки вищої освіти є диверсифікація джерел фінансування ЗВО. Особливий теоретико-прикладний інтерес у питаннях диверсифікації джерел фінансування становлять питання розширення співробітництва вітчизняних університетів із суб'єктами підприємницького сектору. В українських реаліях особливу увагу органів державної влади доцільно зосереджувати на розвитку та стимулюванні інтересу бізнес-середовища до посилення співробітництва з університетами. Оцінки Світового економічного форуму («Глобальний звіт з інформаційних технологій – 2016») демонструють порівняно слабкі рейтингові позиції України за параметрами: внесок компаній у підготовку персоналу (3,9 бала проти 5,7 бала у Швейцарії як лідера рейтингу), спроможність підприємств до інновацій (4,2 бали проти 6,0 балів у Швейцарії), вплив інформаційно-комунікаційних технологій на бізнес-моделі (3,8 бала проти 5,9 бала у Фінляндії та Великобританії) [2]. Більше того, за параметром «Видатки компаній на дослідження» у Глобальному рейтингу конкурентоспроможності Україна у 2016 р. посіла 54 місце; за критерієм «Взаємозв'язки вищих навчальних закладів з промисловістю у сфері наукових досліджень» – 74 місце; «Рівень освоєння технологій» – 100 місце із 140 країн світу [1]. Пролонгація вказаних тенденцій у середньо- та довгостроковій перспективі цілком імовірно призведе до зниження рівня інноваційного розвитку, конкурентоспроможності на світовому ринку та, відповідно, рентабельності вітчизняних підприємств. З огляду на це суб'єкти секторів держави, підприємництва та вищої освіти мають усвідомлювати виключну актуальність та взаємовигідність партнерства.

На поточну етапі, на жаль, не можемо говорити про достатню розвиненість контактів сектору вищої освіти з підприємницьким сектором, що проявляється у порівняно невисоких показниках фінансування бізнесом діяльності вітчизняних ЗВО. Проведений економіко-статистичний аналіз дозволив виявити низку проблемних аспектів, головними серед яких в аналізованому контексті є: віддистанційованість вищої освіти й академічної науки від

реальної економіки – як за освітнім (за кваліфікаційною, професійною структурою й обсягами підготовки кадрів – неузгодженість з ринком праці), так і за науково-дослідним (тематика і ступінь практичної цінності виконуваних наукових робіт – незатребуваність бізнесом і низька конкурентоспроможність результатів) вектором; низький, порівняно із середньоєвропейськими параметрами, рівень інноваційної активності вітчизняного бізнесу, а відповідно, і його зацікавленості в проведенні та фінансуванні науково-дослідних робіт; недостатність фінансування суб'єктів сектору вищої освіти, що тягне за собою проблеми неможливості оперативної та своєчасної модернізації матеріально-технічної бази навчального і дослідницького процесів; недостатня апробованість інструментів фандрейзингу; низька диверсифікованість джерел фінансування діяльності суб'єктів вищої освіти; відсутність практики застосування ендаумент-фондів університетів; нерозвиненість механізмів комерціалізації ЗВО результатів наукових досліджень; переважання трансферу знань та інформації на безоплатній основі; проблеми, недоліки фінансового менеджменту в освітній сфері тощо.

Беручи до уваги обґрунтовану необхідність диверсифікації джерел фінансування ЗВО як одного із основних напрямів підвищення рівня їх економічної безпеки, необхідно чітко визначити точки спільних інтересів підприємств та університетів (рис. 3.16).

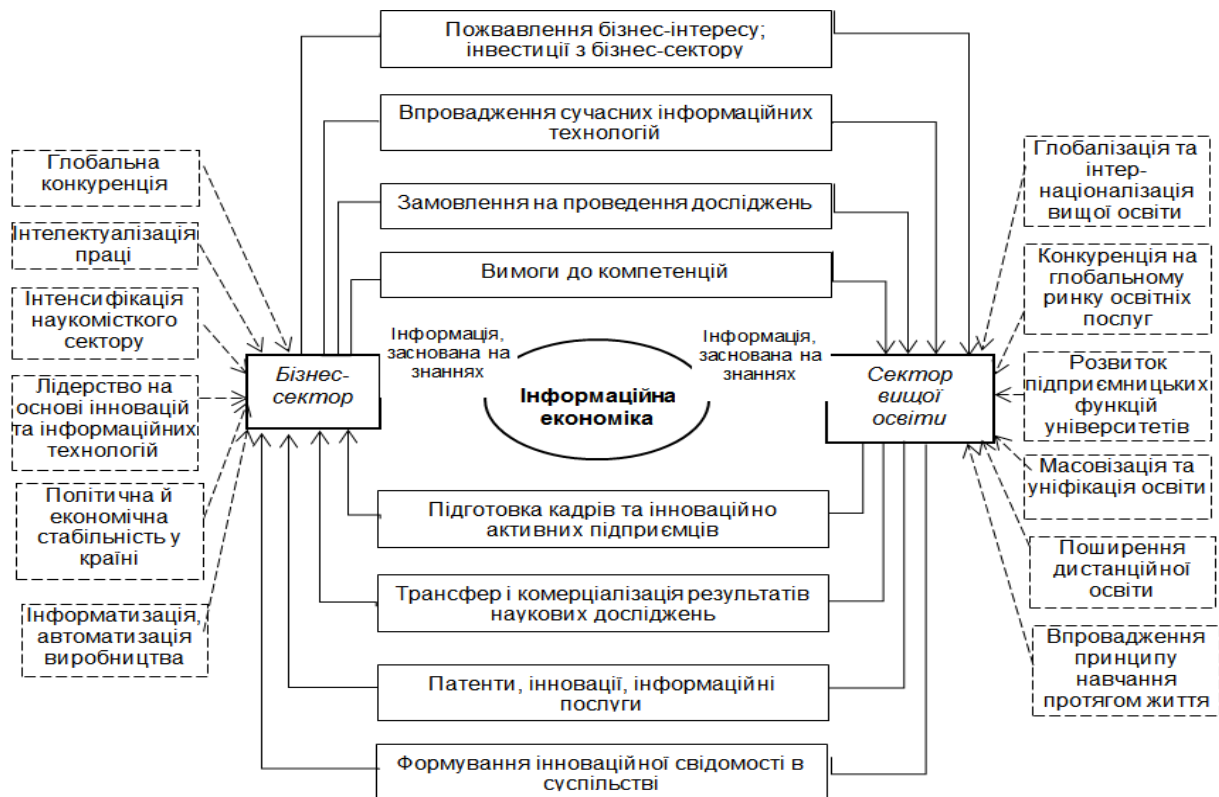

Рис. 3.16. Напрями співробітництва секторів підприємництва та вищої освіти в умовах інформаційної економіки (розроблено автором)

У цілому, на нашу думку, доцільно виокремити два головні вектори модернізації економічних відносин між секторами вищої освіти і підприємництва:

1) освітній вектор – підготовка для інноваційно активних підприємств кадрів, спроможних навчатись протягом життя та демонструвати високу продуктивність праці в умовах формування економіки інформаційного типу. Співробітництво за даним вектором включає:

- з боку підприємств – формування замовлень на підготовку кадрів у розрізі професійної та кваліфікаційної структури; конкретизацію та регулярне оновлення переліку вимог до знань і професійних компетенцій студентів; створення умов для організації повноцінного практичного навчання студентів (практики, стажування, майстер-класи досвідчених фахівців, участь у студентських круглих столах, конференціях та ін. заходах);

- з боку ЗВО – організацію навчального процесу відповідно до запитів роботодавців; гарантування високого якісного рівня освітніх послуг; належне матеріально-технічне забезпечення освітнього процесу, регулярне оновлення інформаційно-комунікаційних технологій, використання ліцензованого профільного програмного забезпечення, інформатизація навчання; впровадження інновацій та нових форм навчання, що ґрунтуються на сучасних інформаційних техніко-технологічних потужностях (дистанційна освіта); формування у студентів додаткових компетенцій, залучення до дослідної діяльності тощо;

2) науково-дослідний вектор – спільна ініціація або надання консультаційно-експертної підтримки в реалізації науково-технічних, інноваційних проектів на різних етапах життєвого циклу, що конкретизовано по сферах відповідальності секторів, передбачає:

- з боку підприємницького сектору – формування замовлень на проведення наукових досліджень (господарські договори) як прикладного (орієнтованих на вирішення конкретних практичних завдань і проблем; зазвичай середньострокової тривалості; на поточному етапі переважають у структурі університетських досліджень в Україні), так і фундаментального (орієнтованих на генерацію нових знань; зазвичай довгострокової тривалості; на поточному етапі вітчизняні підприємства демонструють низький рівень зацікавленості в фінансуванні фундаментальних наукових робіт і проектів) характеру; впровадження результатів наукових досліджень в реальну практику господарювання; активну позицію і безпосередню участь на етапах реалізації, стабілізації та завершення інноваційних проектів, що ґрунтуються на науково-технічних роботах;

- з боку сектору вищої освіти – проведення досліджень, продукування нових знань, винахідницька діяльність, патентування; забезпечення належного фінансування, матеріального і технічного супроводу дослідницьких процесів, науковців і лабораторій; ініціацію інноваційних проектів, популяризацію науково-технічних послуг ЗВО для представників підприємницького сектору; відповідальність та головна частка активності на етапах концепції та розробки (досліджень) у рамках інноваційних проектів; гарантування високої якості науково-технічної продукції; трансфер і комерціалізацію знань та інформації в реальному секторі економіки.

Зазначені вектори співробітництва секторів підприємництва та вищої освіти доцільно розглядати як найбільш опрацьовані, перевірені практикою та перспективні напрями, що закладають основи стійкого розширення джерел фінансування та стабільного нарощення притоку приватних інвестицій до університетських бюджетів. У підсумку, це дозволяє підвищити рівень економічної безпеки як на рівні навчальних закладів, так і на рівні системи вищої освіти в цілому за рахунок мінімізації залежності від єдиного джерела фінансування.

Поточні економічні, соціальні, політичні, геополітичні негаразди та проблеми в Україні спричиняють низку ресурсних обмежень, зокрема, фінансового характеру. У таких умовах особливо загострюються питання забезпечення фінансово-економічної безпеки вищої освіти країни. Модернізації та подальшого вдосконалення потребують моделі фінансування ЗВО в Україні з метою створення сприятливих умов для: 1) повноцінної їх інтеграції в економічне середовище і, відповідно, перетворення на повноправних суб'єктів економічних відносин; 2) більш повної реалізації їх потенціалу в напрямі активізації процесів становлення інформаційної економіки завдяки трансферу й комерціалізації згенерованих у секторі вищої освіти знань, інформації та технологій; 3) налагодження ефективної комунікації і тісних ділових контактів у рамках спіралі «держава – бізнес – освіта – громадськість»; 4) диверсифікації джерел фінансування (збільшення притоку фінансових ресурсів з підприємницького сектору та зниження залежності від державного фінансування з огляду на соціально-економічну, політичну нестабільність в країні та хронічну дефіцитність державного бюджету).

Удосконалення моделі та механізмів фінансування сектору вищої освіти України доцільно реалізовувати на кількох рівнях. На макrorівні державою з метою посилення економічної безпеки вищої освіти має гарантуватись транспарентність, антикорупційність, об'єктивність процесів фінансування при поступовому та виваженому розширенні меж фінансової автономії навчальних установ країни з оптимізацією їх структури, дослідницької

тематики, обсягів та структури підготовки кадрів для національної економіки (відповідно до потреб розвитку стратегічно важливих в умовах формування інформаційної економіки галузей). Особливої уваги та необхідності подальшого ґрунтовного наукового опрацювання й обґрунтування, на нашу думку, потребує конкурсно-грантово-проектна схема фінансування ЗВО в Україні, що ґрунтується на засадах конкурентності та прагнення до постійного саморозвитку. Впровадження такої схеми фінансування вимагає забезпечення висококваліфікованого освітнього менеджменту та експертної мережі вітчизняних й іноземних оцінювачів, консультантів та інших стейкхолдерів.

Виключної актуальності в умовах зростаючих фінансових загроз економічній безпеці вищої освіти набуває необхідність диверсифікації джерел фінансування діяльності сектору, що передбачає реалізацію ЗВО країни фандрейзингової діяльності на якісно вищому рівні. Формування інформаційної економіки значно розширює можливості залучення інвестицій з бізнес-сектору. Підприємницькі структури з орієнтацією на інноваційний розвиток та збереження стабільної конкурентної позиції у висококонкурентних ринкових умовах поступово нарощують обсяги попиту на інформаційні ресурси, інноваційні розробки, технічні винаходи, інформаційно-комунікаційні технології, створення яких передбачає проведення фахових наукових досліджень, а відповідно, спричинює доцільність налагодження ділових відносин з навчально-науковими та дослідницькими установами (замовлення на підготовку кадрів, на виконання наукових і науково-технічних робіт; господарські договори; експертні та консультаційні послуги; спільна ініціація та впровадження інноваційних проектів; комерціалізація результатів наукових досліджень тощо). Оперативна й адекватна реакція сектору вищої освіти на динамічні запити підприємницького сектору гарантуватиме активізацію притоку приватних інвестицій, наповнення університетських бюджетів, активну диверсифікацію фінансових джерел та, відповідно, підвищення рівня економічної безпеки завдяки мінімізації залежності від одного джерела надходження фінансових ресурсів.

1. The Global Competitiveness Report 2016-2017. [Electronic Resource]. – Access mode: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2016-2017-1>
2. The Global Information Technology Report 2016. [Electronic Resource]. – Access mode: <https://www.weforum.org/reports/the-global-information-technology-report-2016>
3. Варналій З.С. Фінансування державних вищих навчальних закладів України / З.С.Варналій, О.В.Красільник, Л.П.Хмелевська. – К.: Знання України, 2017. – 231 с.
4. Каленюк І.С. Напрями трансформації механізмів фінансування освіти в сучасному світі / Каленюк І.С. // Демографія та соціальна економіка. – 2017. - № 1 (29). – С. 24–36.

5. Кирсанов К.А. Экономическая безопасность образования и образовательных учреждений: проблемы периодизации / Кирсанов К.А. // Вестник ЮРГТУ (НПИ). – 2012. – № 2. – С. 65-79.
6. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2016/17 навч. року. Статистичний бюлетень / Відп. за випуск І.В. Калачова // К.: Державна служба статистики України, 2017.
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
8. Привезенцев В. Стратегические цели обеспечения экономической безопасности в сфере образования [Электронный ресурс] / Привезенцев В. – Режим доступа: <http://www.ug.ru/archive/40688>

3.8 Дуальна освіта як інноваційна технологія забезпечення кадрового потенціалу національної економіки України

Серед факторів, що впливають на економіку країни, якість підготовки кадрів є одним з ключових. Від кваліфікацій та навичок напряму залежить характер прийнятих рішень на кожному рівні, а отже, доходи компанії, об'єми сплачених податків у бюджет країни, темпи інноваційного розвитку та рівень і якість життя населення в цілому.

Відсутність системної співпраці закладів вищої освіти та роботодавців призводить до розриву між очікуваннями останніх та кваліфікаціями випускників, які щорічно виходять на ринок праці у пошуках першого робочого місця. Оновлення змісту освіти відстає від потреб економіки, а у інформаційному світі, в якому стрімкий розвиток технологій спричинить зникнення пластів професій та потребу перевчатися кожні 5 років, підходи до організації навчання мають теж змінюватися, щоб відповідати вимогам нового часу.

Про впроваджену дуальну форму здобуття освіти можна говорити лише тоді, якщо вона проводиться не лише в рамках освітнього закладу, але й на підприємстві, в установі чи організації, що вимагає налагодження ефективної співпраці між сторонами.

В Україні традиція тісної співпраці із роботодавцями зберігалася у освітніх закладах, але, на жаль, таку співпрацю не можна було визначити як «дуальну форму здобуття освіти». Вперше визначення дуальної форми здобуття освіти на законодавчому рівні було дано у Законі України № 2145-VIII "Про освіту", прийнятому Верховною Радою України 5 вересня 2017 р. [1].

Сам термін почав з'являтися на слуху, коли Представництво Фонду імені Фрідріха Еберта в Україні (ФФЕ) у 2013 р. розпочало в партнерстві із ГО «Українська Асоціація Маркетингу» проект «Впровадження елементів системи дуальної освіти у ЗВО України задля підвищення конкурентоспроможності випускників на ринку праці». В рамках проекту було проведено перший значний захід в Україні, присвячений виключно дуальній освіті, –

Міжнародну науково-практичну конференцію "Дуальна освіта як відповідь на виклики, що стоять перед сучасною системою української освіти" під головуванням Лілії Гриневич, на той момент Голова Комітету з питань науки і освіти Верховної Ради України. На конференції 18-19 вересня 2014 р. в Національному технічному університеті «Київський політехнічний інститут» була розроблена та представлена «Дорожня карта із впровадження дуальної освіти в Україні». Проект також передбачав кампанію із популяризації німецького досвіду дуальної форми здобуття освіти серед всіх зацікавлених сторін – ЗВО, роботодавців, профспілок, аналітичних центрів, HR, із залученням Міністерства освіти і науки України, Міністерства соціальної політики України та Міністерства молоді та спорту України.

У 2016 р. ФФЕ та ряд ЗВО підписали меморандуми про співпрацю з метою апробації та адаптації німецької системи дуальної форми здобуття освіти до українського законодавства та потреб і можливостей ринку праці.

В рамках Проекту був розроблений Проект «Концепції підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти», представлений у вересні 2017 р. на громадське обговорення, в якому головне завдання дуальної форми здобуття освіти окреслено як вдосконалення системи підготовки висококваліфікованих фахівців і забезпечення успішної адаптації здобувачів освіти до професійної діяльності.

Концепція передбачає приведення змісту і результатів навчання у відповідність до потреб сучасної економіки та подолання розриву між компетентностями випускника та очікуваннями роботодавців. Вона спрямована на забезпечення взаємозв'язку, взаємопроникнення та взаємовпливу різних систем (наука і освіта, наука і виробництво чи громадський сектор), які дозволять вносити якісні зміни, спрямовані на підвищення якості освіти. Важливо, що це створює підґрунтя для подолання відставання якості підготовки фахівців від реальних вимог ринку праці та забезпечення національної економіки висококваліфікованими фахівцями та посилення ролі роботодавців та фахових об'єднань у системі підготовки кваліфікованих кадрів: від формування змісту освітніх програм до оцінювання результатів навчання.

Перевагами дуальної освіти для студента є можливість поєднувати отримані теоретичні знання з практичним досвідом роботи на одному чи декількох підприємствах, в установах чи організаціях; підвищити шанси на отримання першого робочого місця одразу після закінчення навчального закладу; мати на завершення навчання стаж роботи, необхідний для подальшого професійного зростання, а також реалістичне бачення власного кар'єрного шляху; отримати практичний досвід під час навчання та можливість заробітку (отримання грошової винагороди) ще в процесі навчання.

Перевагами дуальної освіти для підприємства є можливість впливати на навчальний процес для підготовки фахівця із затребуваними знаннями, вміннями і компетентностями; отримувати кваліфіковані кадри, які готові якісно працювати без додаткових витрат на первинне ознайомлення із робочими процесами на підприємстві, в установі чи організації чи на перепідготовку; ще під час навчання відбирати найталановитіших здобувачів освіти для працевлаштування після закінчення навчання.

Високий рівень зацікавленості представників підприємств реального сектору економіки, роботодавців саме в такій формі освіти як дуальна на сьогодні не є даниною «моді» чи демонстрацією прихильності «визнаному тренду».

Можливість ринку праці отримувати кваліфікованого фахівця одразу після закінчення освітнього закладу без додаткових матеріальних та часових витрат на його перепідготовку на робочому місці стає найважливішою перевагою дуальної форми освіти на сьогодні для роботодавця. Останній має бути зацікавлений у формуванні, підвищенні та реалізації кадрового потенціалу, якщо це забезпечує йому прогнозований розвиток підприємства.

Отже, у розрізі визначення переваг дуальної форми здобуття освіти пропонується особливу увагу приділити очікуванням від використання такої форми навчання на робочому місці, що сприятиме зменшенню витрат підприємства на формування кадрового потенціалу, який повинен відповідати запиту ринку праці.

Основними при аналізі кадрового потенціалу підприємства, установи чи організації є: зростанням рівня впровадження новітніх технологій, акцентування уваги на сутності праці людини, на зростанні загального освітнього та культурного рівня співробітника та вимог до рівня прийняття самостійних рішень.

Міжнародний досвід щодо формування та розвитку кадрового потенціалу в різних економічних системах описали в своїх роботах видатні вчені, такі як: Г. Десслер, П. Друкер, Г. Емерсон, А. Файоль. Також, питанням формування та управління кадровим потенціалом приділяли в своїх дослідженнях багато уваги й вітчизняні вчені, серед яких: Т.В. Берглезова, О.А. Бугуцький, О.Д. Гудзинський, Д. Дункан, І.В. Лилик, О.Л. Максименко, Е.В. Маслов, М.А. Окландер, Г.В. Осовська, Т.Б. Решетілова, І.Ф. Степаненко, В.К. Тарасов, В.В. Травін, А.І. Турчинов, А.В. Шегда, О.К. Шефалюк та інші. Безумовно, багато питань щодо вивчення кадрового потенціалу потребує окремих досліджень.

На наш погляд, ідеї, які прослідковуються у вітчизняних авторів: О.С. Федонін, І.М. Репіна, О.І. Олексюк, є найбільш прийнятним для застосування при дослідженні кадрового потенціалу економічних систем більших за масштабами, ніж підприємство.

Адже саме прогнозування, визначення передбачуваних показників найважливіших чинників дозволяють забезпечити стійкість економічної системи та її сталий розвиток.

В будь-якій виробничій, підприємницькій, освітянській діяльності будь-якого масштабу важливішим фактором та джерелом розвитку є людський ресурс, кадровий склад з певним рівнем кваліфікацій, освіти, спеціальної підготовки, досвіду.

Безперечно, рівень кваліфікації кадрів є запорукою та підґрунтям високої продуктивності праці, та водночас потребує відповідного рівня забезпечення виробничого процесу та його управлінської складової.

Такий взаємний вплив та взаємозалежність стають стимулюючим фактором для розвитку підприємства чи будь-якої іншої за масштабами економічної системи. Рівень кваліфікації кадрів є впливовим серед таких факторів, оскільки:

- 1) високий рівень механізації та автоматизації виробництва в нинішніх умовах потребує дійсно висококваліфікованих кадрів;
- 2) інтенсивність використання засобів виробництва (машин, робототехніки, матеріально-технічних, енергетичних та навіть інформаційних джерел та ресурсів) залежить від рівня кваліфікації найманих працівників;
- 3) вибір форм та підходів до організації праці, а також методів управління безпосередньо залежить від рівня кваліфікації співробітників.

Ефективність виробничої діяльності напряду залежить від кадрової політики та кадрового адміністрування, а саме через заповнення кожного робочого місця, кожної посади персоналом відповідної кваліфікації.

Непрозоре формування кадрового потенціалу, непрогнозовані зміни у кадровому складі можуть привести до значних втрат, порушення сталого розвитку та унеможливлення забезпечення економічної безпеки підприємства та/або іншої економічної системи.

В свою чергу, така постановка задачі певним чином впливає на кон'юнктуру ринку освітніх послуг, висуваючи вимоги надавати не тільки спеціальні знання, а й спеціальні навички, які формуються виключно на практиці.

Враховуючи, що особа, яка сьогодні починає здобувати освіту, виходить на ринок праці за 4-5 років після вступу до освітнього закладу, поступове отримання нею практичних навичок під час навчання за дуальною формою освіти дає змогу сформувати кваліфікованого фахівця відповідно до стану розвитку технологій та потреб ринку праці.

Це також ставить завдання перед освітніми закладами щодо формування освітніх програм, які мають враховувати прогнози щодо змін та розвитку в межах спеціальностей і професій.

Формування та розвиток кадрового потенціалу є невід'ємною частиною кадрової політики економічної системи будь-якого рівня, масштабу тощо. Запровадження дуальної освіти дозволить як враховувати потреби реального сектору економіки, так й впливати на розвиток сфери освіти. Саме такий цільний взаємозв'язок та двосторонній вплив ринку праці та ринку освітніх послуг розкриває інноваційну сутність дуальної форми освіти в контексті забезпечення кадрового потенціалу національної економіки.

1. Законі України № 2145-VIII "Про освіту" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

3.9 Управління економічною безпекою інтелектуального бізнесу як ключовою складовою інноваційної моделі економіки

Світова економіка переходить на якісно новий рівень (постіндустріальний етап) свого розвитку. Оскільки забезпечення конкурентоспроможності національних економік все більше залежить від такого нематеріального фактору як знання, а також здатності до його накопичення та використання разом із природними та матеріальними ресурсами для створення економічних благ, то знаннєнасичені види економічної діяльності у провідних країнах стають основним показником рівня розвитку та базо утворюючим чинником їх економічної безпеки.

Економічна безпека – це не просто стан захищеності національної економіки від внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечення її конкурентоспроможності на світових ринках та стійкого економічного зростання. Економічна безпека – це стан умов для формування конкурентного статусу економічних суб'єктів і підвищення їх інноваційної активності, тобто «...готовність і здатність інститутів влади створювати механізми реалізації і захисту національних інтересів розвитку вітчизняної економіки, підтримки соціально-політичної стабільності суспільства» [5, С. 16].

Ураховуючи світові тенденції в економіці, можна стверджувати, що інноваційна складова є ключовою для досягнення економічної безпеки.

Однією із складових Глобального індексу конкурентоспроможності є інноваційні чинники та низка чинників, що сприяють формуванню людського капіталу та потенціалу як основи для розробки та впровадження інновацій, зростання інноваційної активності.

Загалом, рейтинги України за індексами міжнародної конкурентоспроможності та їх динаміка свідчать про її достатньо низький рівень і занадто повільний прогрес. Так, у 2017 р. Україна посідала 81 місце серед 137 країн [7], хоча за складовою «Інновації» її позиція значно вища – 61 місце.

Україна погіршила свої позиції, зокрема, за інноваційною складовою на 9 пунктів та за складовою, що характеризує вищу освіту та професійну підготовку (базу для формування людського потенціалу), на 2 пункти (табл. 3.18).

Таблиця 3.18

Складові Глобального індексу конкурентоспроможності України у 2015–2017 рр. [6, 8]

Показники	Рейтинг		
	2015-2016	2016-2017	2017-2018
Загальний індекс	79	85	81
1. Основні вимоги	101	102	96
1.1. інституції	130	129	118
1.2. інфраструктура	69	75	78
1.3. макроекономічне середовище	134	128	121
1.4. охорона здоров'я та початкова освіта	45	54	53
2. Фактори підвищення продуктивності	65	74	70
2.1. вища освіта і професійна підготовка	34	33	35
2.1.1. частка освіти	14	11	16
2.1.2. якість освіти	46	46	49
2.1.3. навчання за місцем роботи:	74	85	79
- доступність спеціалізованих науково-дослідних і навчальних закладів	78	77	68
- ступінь підготовки персоналу	74	94	88
2.2. ефективність ринку товарів	106	108	101
2,3. ефективність ринку праці	56	73	86
2,4. розвиток фінансового ринку	121	130	120
2,5.технологічна готовність	86	85	81
2,6.розмір ринку	45	47	47
3. Інновації та фактори вдосконалення	72	73	77
3.1. відповідність бізнесу сучасним вимогам	91	98	90
3.2. інновації	54	52	61
3.2.1. здатність до інновацій	52	49	51
3.2.2. якість науково-дослідних інститутів	43	50	60
3.2.3.витрати компаній на дослідження і розробки	54	68	76
3.2.4.співпраця університетів та промисловості у дослідженнях та розробці	74	57	73
3.2.5.державні закупівлі високотехнологічної продукції	98	82	96
3.2.6.наявність вчених та інженерів	29	29	25

Україна має низькі позиції стосовно тих чинників, які суттєво впливають на формування основи інноваційного розвитку економіки – людський капітал і потенціал, зокрема? за ступенем підготовки персоналу – 88 позицію, здатністю країни утримувати таланти – 129, здатністю країни залучати таланти – 106. Позиція України за наявністю вчених і інженерів – 25 – свідчить про достатню наявність осіб, що можуть займатися інтелектуальною працею і забезпечувати підвищення рівня інноваційної активності в економіці.

Інновації є рушійною силою економічного зростання, що дозволяє досягати економічної безпеки, тому доцільно особливу увагу приділяти оцінці інноваційного клімату країни. З 2007 р. для цього використовується Глобальний інноваційний індекс. Він охоплює сім ключових елементів дослідження: інститути; людський капітал і дослідження; інфраструктура; ринковий досвід; бізнесовий досвід; отриманні знання та технології (науково-практичні результати); результати творчої діяльності.

У 2017 р. Україна посіла найвищу позицію за останні 7 років – 50 місце [9].

Основним чинником інноваційної конкурентоспроможності України є людський капітал. У 2017 р. порівняно з 2016 р. цей показник зменшився внаслідок скорочення витрат держави на освіту та науку (22 місце – 2017 р. проти 18 місце у 2016 р.). Україна у 2017 р. посіла 41 місце за підіндексом «людський капітал» порівняно з 40 у 2016 р. [9].

Інноваційний розвиток стримує низький рівень витрат на дослідження (54 місце у 2017 р.), внаслідок чого підвищується міграція науковців за межі України для пошуку інших джерел фінансування.

За підіндексом «Бізнес-досвід» Україна посіла 51 місце (за кількістю працівників розумової праці – 41 місце, інноваційним зв'язками – 72, сприйняттям знань – 63) [9].

За результативністю наукових досліджень Україна у 2017 р. перемістилася на 32 позицію рейтингу зі 33 у минулому році. За показником створення знань вона посіла 16 місце, впливу знань – 77, поширення знань – 54 [9].

За підіндексом «Креативність» Україна піднялася з 58 місця на 49, у тому числі за показником «нематеріальні активи» посіла 26 місце, «креативні товари та послуги» – 92, «онлайн креативність» – 47 [9].

Створення конкурентних переваг, що набуло нині особливого значення, пов'язане з активізацією інноваційної діяльності – коли інновації повинні впроваджуватися постійно одна за одною прискореними темпами [2]. Інноваційний фактор визначає вектор розвитку економіки і забезпечує її структурну перебудову для реалізації потенційних переваг у забезпеченні конкурентоспроможності країни.

У розвинутих країнах світу розвиток наукоємних галузей є пріоритетним напрямом. Загострення конкуренції актуалізує інноваційність щодо продукції та послуг, а також способів їх виготовлення, тобто передбачає посилення продукування знань у цьому напрямі, їх реалізацію у сучасні технології та трансфер останніх для подальшого виробництва, тобто фактично завдяки трансферу технологій відбувається матеріалізація знань.

Саме така позиція багатьох держав сприяла пріоритетному розвитку в них інтелектуального бізнесу, який використовує інтелектуальну працю для створення інтелектуальних продуктів (баз даних, комп'ютерних програм) і надання інтелектуальних послуг (консалтингових, аудиторських, інформаційних тощо). Сучасний напрям розвитку економіки зумовлює, зокрема, домінування використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі генерації, розповсюдження та обміну знаннями, їх застосування у матеріальному виробництві. За даними досліджень закордонні компанії створюють відповідні служби з управління знаннями та нематеріальними активами, які займаються створенням і придбанням баз даних, організацією локальних мереж, забезпеченням комп'ютерною технікою, інформаційними технологіями та інформацією. Відзначається прискорення розробки та впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в усі сфери суспільного життя.

Світову тенденцію стосовно розвитку інтелектуального бізнесу потрібно враховувати під час визначення подальших перспектив вітчизняної економіки.

Інтелектуальний бізнес, основною діяльністю якого є інтелектуальна, головними ресурсами – знання та досвід персоналу, продукцією – інтелектуальний продукт і інтелектуальна послуга, має певні особливості щодо його організації і управління.

Особливості суб'єктів інтелектуального бізнесу:

- активне формування та використання інтелектуального потенціалу кожної особистості та (або) колективу в цілому залежно від напрямку бізнесу та поставлених завдань;
- розробка і реалізація проєктів, спрямованих на генерацію нових знань, створення і впровадження інновацій, розвиток нових секторів економіки;
- постійність процесів отримання та поширення знань, навичок, досвіду в освітньому і професійному середовищі.

Ефективність діяльності та розвиток суб'єктів інтелектуального бізнесу потребує економічної безпеки.

Економічна безпека для суб'єктів інтелектуального бізнесу особливо актуальна та має певні особливості щодо її забезпечення, адже суттєва частка інтелектуальної продукції не має матеріальної основи. Будь-який матеріальний об'єкт після крадіжки можна повернути, а комерційна таємниця, ноу-хау та інші подібні результати творчої діяльності, що перейшли до якогось іншого суб'єкта, повернути не можна. Вони стають надбанням як мінімум двох власників.

Організація економічної безпеки інтелектуальних продуктів залежить від особливостей їх створення та використання.

Інтелектуальні продукти та послуги залежно від кола осіб, для яких вони призначені, можуть бути: індивідуальними; стандартними; композиційними.

У процесі надання індивідуальних інтелектуальних послуг часто створюється новий інтелектуальний продукт, який фактично забезпечує отримання нового знання для одного замовника із врахуванням специфіки його бізнес-процесів та особливих вимог. Прикладом стандартного інтелектуального продукту є програмне забезпечення, яке призначене для широкого кола покупців.

Оскільки стандартний інтелектуальний продукт цікавить більш-менш широке коло споживачів, то він часто є об'єктом «піратства», тобто може бути легко скопійований без дозволу автора. Для вирішення цієї проблеми створені різні механізми та інститути додаткового стимулювання виробників стандартних інтелектуальних продуктів.

Унікальний інтелектуальний продукт також може бути легко скопійований, проте майже не стає об'єктом «піратства», адже не становить цінності ні для кого, крім замовника послуги. Він може успішно продаватися замовнику без застосування будь-яких специфічних інститутів.

Композиційний інтелектуальний продукт є частково стандартизованим, тобто містить і стандартну, і унікальну частини. При значній унікальності він цікавий лише для тих, хто оплачував вартість його створення. Будь-яким іншим суб'єктам довелося би допрацьовувати продукт відповідно до своїх потреб. Таким чином, для композиційного інтелектуального продукту проблема «піратства» не є суттєвою.

Суб'єкти інтелектуального бізнесу повинні створювати систему економічної безпеки, що гарантує їм захищеність бізнес-процесів і стабільність діяльності.

Ефективна організація економічної безпеки здійснюється із застосуванням усіх ресурсів суб'єктів інтелектуального бізнесу: людських, економічних, інтелектуальних та інших. Такий підхід сприяє запобіганню існуючим і потенційним загрозам, забезпечує

стабільне функціонування суб'єктів у майбутньому. Серед усієї сукупності ресурсів окремо виділимо: інформацію і технології; ресурс прав.

Інформація є найбільш цінним ресурсом суб'єктів інтелектуального бізнесу. Інформація про стан і зміни у політичній, соціальній, економічній ситуації, ринки на яких працюють суб'єкти господарювання, науково-технічна і технологічна інформація, а також конкретні ноу-хау, що стосуються будь-яких аспектів бізнесу, нові технології його організації та управління дозволяють адекватно реагувати на будь-які зміни зовнішнього середовища діяльності суб'єктів інтелектуального бізнесу, ефективно її планувати і здійснювати.

Для суб'єктів інтелектуального бізнесу особливе значення має ресурс прав, що включає права на використання патентів, ліцензій. Використання цього ресурсу дозволяє долучитися до передових технологічних розробок, уникаючи проведення власних наукових досліджень, отримати доступ до загально недоступних можливостей розвитку бізнесу [4].

Рівень економічної безпеки залежить від того, наскільки ефективно суб'єкти інтелектуального бізнесу можуть запобігати загрозам і швидко усувати збитки від негативних впливів на різні аспекти економічної безпеки.

Джерелами негативних впливів можуть бути дії людей, влади, міжнародних організацій, підприємств-конкурентів стан кон'юнктури на ринках, наукові відкриття, технологічні розробки, форс-мажорні обставини.

Об'єктивні негативні впливи виникають без участі і поза бажанням суб'єктів господарювання, зокрема, протиправна діяльність конкурентів і приватних осіб, що займаються промисловим шпигунством або шахрайством, неплатоспроможних ділових партнерів, раніше звільнених співробітників, а також правопорушення представників контролюючих органів.

Суб'єктивні негативні впливи – впливи, що виникли як наслідок неефективної діяльності суб'єктів інтелектуального бізнесу або його окремих працівників, зокрема, дії або бездіяльність співробітників, що суперечать інтересам суб'єктів інтелектуального бізнесу, і наслідком яких можуть бути збитки; витік, втрата інформаційних ресурсів (у тому числі тих, які становлять комерційну таємницю або є конфіденційною інформацією); підрив ділової репутації, виникнення проблем у взаєминах із реальними і потенційними партнерами, зокрема втрата контрактів; конфліктні ситуації з конкурентами, контролюючими та правоохоронними органами; виробничий травматизм тощо.

Особливе значення для економічної безпеки суб'єктів інтелектуального бізнесу має інтелектуальна складова. Її забезпечення передбачає такі напрями діяльності: удосконалення управління персоналом для запобігання загрози негативних впливів на економічну безпеку недостатньої кваліфікації співробітників; збереження і розвиток інтелектуального (і перш за все, людського) потенціалу підприємства.

Кадрова безпека – це захищеність інтересів бізнесу, що стосується підтримки ефективної системи управління людськими ресурсами та мінімізації ризиків, пов'язаних з кадровою складовою, низьким рівнем організації системи підбору, навчання і мотивації співробітників; недостатньо високою ефективністю їх роботи.

Кадрова безпека – це такий стан суб'єктів інтелектуального бізнесу, при якому вплив на них з боку соціального середовища, а також внутрішнього середовища самого працівника не здатен заподіяти будь-якої шкоди. Порушення кадрової безпеки виявляється у різних формах опору працівників нормам, цінностям, певним бізнес-процесам (наприклад, інноваціям). Формами прояву цього опору є демонстрація деструктивної поведінки, зокрема, як різні типи шахрайства та крадіжки.

Оскільки створення інформаційної продукції базується на використанні значних обсягів інформації, і значна частка продукції має, по суті, інформаційну основу, то інформаційна безпека надзвичайно важлива для суб'єктів інтелектуального бізнесу.

Інформаційна безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації [3]. Інформаційна безпека досягається завдяки захисту інформації від неправомірного доступу до неї, її розкриття, модифікації або руйнування.

Для організації захисту інформації її доцільно поділити на такі групи:

- важлива інформація, тобто та, яку не можна замінити, і процес відновлення якої після знищення неможливий або трудомісткий, пов'язаний із великими затратами, а її підробка призводить до значних втрат;
- корисна інформація, тобто необхідна для діяльності суб'єкта інтелектуального бізнесу, яка може бути відновлена без великих затрат, а її модифікація чи знищення призводить до відносно незначних втрат;

- конфіденційна інформація, доступ до якої небажаний для частини персоналу та сторонніх осіб, оскільки може спричинити матеріальні та моральні втрати;
- відкрита інформація, доступ до якої відкритий для всіх.

До загроз інформаційній безпеці відносять такі: комп'ютерна злочинність і комп'ютерний тероризм; розголошення інформації, яка становить комерційну таємницю; намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації.

Для інформаційної безпеки можуть використовуватися такі заходи: фізичний захист комп'ютерних систем; регламентація технологічних процесів; регламентація роботи з конфіденційною інформацією; регламентація процедур резервування; регламентація внесення змін; регламентація роботи персоналу та споживачів; заходи контролю і спостереження [9].

Існують проблеми у формуванні інформаційної безпеки як системи дій стосовно створення і управління інтелектуальною власністю.

Система інформаційної безпеки, що регулює діяльність у сфері права інтелектуальної власності, повинна ґрунтуватися на взаємозв'язку економічного та юридичного аспектів як своїх елементів, повністю враховувати положення міжнародних актів.

Надійний захист суб'єктів інтелектуального бізнесу можливий на основі комплексного та системного підходів до організації економічної безпеки.

Система економічної безпеки – комплекс організаційно-управлінських, режимних, технічних, профілактичних і пропагандистських заходів, які спрямовані на якісне здійснення захисту інтересів бізнесу від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Головними етапами управління економічною безпекою суб'єктів інтелектуального бізнесу є: визначення і реєстрація всіх об'єктів, ресурсів, процесів, які мають бути захищені; створення переліку всіх можливих загроз окремо для кожного об'єкту, ресурсу, процесу; оцінка імовірності кожної із визначених загроз; розробка алгоритмів і заходів попередження загроз; розробка алгоритмів і заходів протидії загрозам; економічна оцінка реалізації розроблених заходів.

До основних завдань системи економічної безпеки суб'єктів інтелектуального бізнесу відносяться: захист законних прав та інтересів; збір, аналіз, оцінка даних і прогнозування розвитку подій; вивчення партнерів, клієнтів, конкурентів, кандидатів на роботу; своєчасне виявлення можливих загроз для суб'єкта інтелектуального бізнесу та його співробітників з боку зовнішніх джерел небезпеки; недопущення проникнення до суб'єкту структур економічної розвідки конкурентів, організованої злочинності та осіб із протиправними

намірами; протидія технічному проникненню; виявлення, попередження та припинення можливої протиправної та іншої негативної діяльності співробітників; попередження та виявлення правопорушень у сфері інтелектуальної власності, а також захист прав на об'єкти інтелектуальної власності у разі їх незаконного використання; забезпечення збереження матеріальних цінностей і відомостей, що становлять комерційну таємницю; знаходження необхідної інформації для прийняття оптимальних управлінських рішень стосовно стратегії і тактики економічної діяльності; технічна охорона будівель, споруд, території і транспортних засобів; формування серед населення та ділових партнерів сприятливої думки про суб'єкт; відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої у результаті неправомірних дій організацій і окремих осіб; контроль за ефективністю функціонування системи безпеки, вдосконалення її елементів.

Система економічної безпеки кожного суб'єкта інтелектуального бізнесу індивідуальна. Її повнота, дієвість і надійність залежать від законодавчої бази, наявних матеріально-технічних і фінансових ресурсів, розуміння співробітниками важливості забезпечення безпеки бізнесу, знань і практичного досвіду фахівців з економічної безпеки.

Створення системи економічної безпеки здійснюється з дотриманням законності, прав і свобод громадян, компетентності, конфіденційності, розумної достатності та відповідності зовнішнім і внутрішнім загрозам, самостійності та відповідальності за забезпечення безпеки. Її створення та функціонування потребує комплексного використання сучасних матеріально-технічних засобів, координації та взаємодії з органами влади.

Основні функції системи економічної безпеки інтелектуального бізнесу: підготовка рішень для підтримки режимів безпеки та конфіденційності; визначення прав, обов'язків і відповідальності посадових осіб з питань безпеки; визначення ресурсів, необхідних для забезпечення безпеки; підготовка і проведення заходів організаційно-технічного та правового характеру для збереження власності, у тому числі інтелектуальної; визначення критично важливих напрямів діяльності, які підлягають захисту; визначення можливих каналів витоку інформації та інших загроз, зокрема, фінансової стабільності, а також оцінка джерел їх виникнення та налагодження контролю; створення загальної організаційної структури системи економічної безпеки та за окремими напрямами робіт (захист інформації, захист прав на об'єкти інтелектуальної власності); організація взаємодії між окремими структурними підрозділами, які сприяють досягненню цілей політики економічної безпеки; розробка комплексних програм і окремих планів забезпечення безпеки суб'єкта, підготовка та проведення відповідних заходів; матеріально-технічне та технологічне забезпечення

функціонування системи економічної безпеки; накопичення та поширення передового досвіду стосовно забезпечення безпеки; організація навчання співробітників; збір, накопичення, обробка даних у сфері безпеки; створення та використання необхідних технічних і методичних засобів.

Отже, основне призначення системи економічної безпеки інтелектуального бізнесу в тому, що вона повинна мати попереджувальний характер, а основними критеріями оцінки її надійності та ефективності є такі: забезпечення стабільності діяльності, збереження та примноження інтелектуальних, фінансових і матеріальних цінностей; попередження кризових ситуацій, у тому числі надзвичайних подій.

1. Волошина Н. М. Поняття «безпека інформації» та «інформаційна безпека» в сучасному науковому просторі / Н. М. Волошина // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – 2010. – № 2. – С. 53-56.

2. Гесць В. М. Конкуренція в бізнесі і конкуренція в політиці / В. М. Гесць // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. – 2007. – № 2. – С. 2–5.

3. Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» // Відомості Верховної ради України. – 2007. – № 12.

4. Морозов И. В. Интеллектуальная самозащита и система экономической безопасности бизнеса [Електронний ресурс] / И. В. Морозов. – Режим доступа : <http://www.cfin.ru>.

5. Предборський В.А. Економічна безпека держави : монографія / В.А. Предборський. – К. : Кондор, 2005. – 391 с.

6. The Global Competitiveness Report 2015–2016 [Electronic Resource]. – Access mode: <http://www.weforum.org>.

7. The Global Competitiveness Report 2017–2018 [Electronic Resource]. – Access mode: <http://www.weforum.org>.

8. The Global Competitiveness Report 2016–2017 [Electronic Resource]. – Access mode: <http://www.weforum.org>.

9. The Global Innovation Index 2017 : Innovation Feeding the World [Electronic Resource]. – Access mode: http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2017.pdf.

3.10 Роль технологічних платформ у смарт-індустріалізації України

Потенціал традиційної моделі конкурентоспроможності української промисловості, яка ґрунтується на ресурсоємних і шкідливих виробництвах з низькою доданою вартістю, невпинно вичерпується. Сучасні альтернативні моделі пов'язані, насамперед, з неоіндустріальними трансформаціями, розвитком виробництв з високою доданою вартістю та смарт-інноваціями.

Важливою передумовою інноваційного прориву України є визначення і розвиток «розумної» спеціалізації промисловості з урахуванням наявного і перспективного науково-технологічного потенціалу та орієнтацією на високотехнологічні стадії глобальних ланцюгів вартості. По суті, мова йде про формування національних ніш смарт-промисловості [1; 22] та розроблення концептуальних засад політики смарт-індустріалізації.

На думку В. Вишневського та С. Князева, смарт-промисловість – це комплекс смарт-підприємств, об'єднаних через глобальні комп'ютерні мережі з дослідниками, розробниками, постачальниками, дистриб'юторами, кінцевими споживачами та ін., а сам термін (на відміну від синонімічних понять «Індустрія 4.0», «промисловий Інтернет», «промисловий Інтернет речей») акцентує увагу на якісних характеристиках нового щабля промислового розвитку (його «розумності», інтелектуальності) [1, с. 22-23].

Утім, у науковій та бізнес-літературі для позначення новітнього концепту сучасного промислового розвитку, що відображає перспективи та проблеми масового впровадження кіберфізичних систем у виробництво, частіше застосовуються поняття «Індустрія 4.0» або «Четверта промислова революція».

За висловлюванням Клауса Шваба, президента Всесвітнього економічного форуму в Давосі, поширюючи технологію «розумних заводів», четверта промислова революція створює світ, в якому віртуальні та фізичні системи виробництва гнучко взаємодіють між собою на глобальному рівні. Це забезпечує повну адаптацію продуктів і створення нових операційних моделей [18, с. 17]. А фахівці міжнародної консалтингової компанії McKinsey&Company визначають Індустрію 4.0 як сукупність підпривних цифрових технологій, які можуть змінити виробничий сектор до невпізнання завдяки вражаючому зростанню обсягів даних, обчислювальної потужності і можливостей підключення; появі передових можливостей бізнес-аналітики; новим формам взаємодії людини і машини, зокрема, сенсорним інтерфейсам і системам доповненої реальності; поліпшенням у передачі цифрових інструкцій до фізичного світу, наприклад, у передових робототехніці і 3-D друку [19, с. 2].

Проблематика Індустрії 4.0 та нової «розумної» індустріалізації стає предметом активного наукового пошуку й у вітчизняній економічній науці. Бачення сутності, особливостей і можливих наслідків Четвертої промислової революції та напрямків становлення смарт-економіки викладено у роботах таких науковців, як Л.Г. Мельник [10; 11] (проаналізував передумови, зміст та ключові компоненти Четвертої промислової революції), С.М. Ілляшенко, Н.С. Ілляшенко [5] (систематизували наслідки впровадження інноваційних технологій Четвертої промислової революції; показали наявність в Україні

потенціалу інноваційного зростання, що є актуальним для Індустрії 4.0), І.Ю. Матюшенко [9] (визначив основні пріоритетні передові виробничі технології Індустрії 4.0 для створення нової промисловості, обґрунтував низку заходів державної політики підвищення технологічної конкурентоспроможності України), В.М. Горбачук [2] (проаналізував головні тренди та комплекс проблем, пов'язаних з розгортанням Четвертої промислової революції), В.В. Опанасюк [13] (дослідив місце України в міждержавній кооперації і спеціалізації з точки зору Індустрії 4.0; висвітлив перспективи спеціалізації України в напрямі аутсорсингу ІТ-послуг), В.І. Скіцько [14] (систематизував та проаналізував тлумачення основних понять Індустрії 4.0, запропонував концептуальну схему взаємодії у тріаді «Держава–Освіта+Наука–Бізнес» для появи та розвитку Четвертої індустріальної революції в Україні).

Водночас, поряд із загальними теоретичними питаннями сутності та напрямків реалізації основ Індустрії 4.0 і становлення смарт-промисловості важливе значення мають науково-прикладні дослідження та розробка сучасних інструментів розвитку економіки на засадах «смарт». Мова йде про такі організаційно-технологічні інструменти активізації інноваційної діяльності, як кластери та технологічні платформи [3; 4; 7, с. 192-199; 8; 15-17]. Але якщо теорія і практика управління кластерними ініціативами є достатньо поширеною сферою наукових розробок вітчизняної економічної науки, то потенціал технологічних платформ, зокрема в імплементації основ Індустрії 4.0 та смарт-індустріалізації, опрацьований недостатньо.

Тут доречно згадати, що концепція Індустрії 4.0 виникла у Німеччині у вигляді скоординованої ініціативи наукової спільноти, бізнесових та державних структур з мобілізації усіх національних ресурсів для прискорення технологічних змін і забезпечення міцних міжнародних позицій Німеччини у світовому промисловому виробництві.

Одним з інструментів реалізації концепції є Платформа Індустрії 4.0, яка має на меті сприяння цифровим структурним змінам через розвиток концепту Індустрії 4.0, організацію діалогу компаній, профспілок, науки та уряду, розробку відповідних рекомендацій і демонстрації успішних прикладів [20]. На сьогоднішній день платформа Індустрії 4.0 об'єднує декілька тисяч компаній, що інтегруються навколо напрямків досліджень, інновацій та навчання в сфері виробничих технологій.

Технологічні платформи (ТП) є однією з форм державно-приватного партнерства в інноваційній сфері та загальновизнаним у світі інструментом організації синергетичної взаємодії бізнесу, науки, освіти, держави та громадянського суспільства при провідній ролі промислового сектору. Вони виконують роль комунікаційних площадок для посилення впливу потреб бізнесу і суспільства на реалізацію важливих напрямків науково-

технологічного розвитку, активізації і концентрації зусиль з обґрунтування векторів технологічного прориву у галузях і секторах економіки, створення перспективних технологій і нових продуктів, мобілізації ресурсів для проведення досліджень і розробок. Саме в рамках ТП виділяються чималі обсяги фінансування різних видів досліджень.

Концепція ТП була запропонована Європейською комісією на початку 2000-х років як інструмент для визначення науково-технічних і технологічних пріоритетів розвитку Європейського Союзу. Метою європейських ТП є сприяння створенню Європейського технологічного простору шляхом подолання роздрібненості й концентрації дослідницьких ресурсів на європейському та національних рівнях. Європейські ТП є складовими Рамкових програм ЄС з наукових досліджень та технологічного розвитку (зараз 8-ї Рамкової програми, або програми «Горизонт 2020»).

Досвід функціонування європейських ТП свідчить про наступну структуру її учасників: великі компанії – 25%, дослідницькі інститути – 23%, університети – 17%, малий та середній бізнес – 12%, урядові організації – 9%, промислові асоціації і федерації – 8%, неурядові організації – 3%, інші учасники – 3%.

Сьогодні у Європі функціонують 38 ТП, серед яких Європейська будівельна технологічна платформа, Європейська сталеливарна технологічна платформа, Європейська технологічна платформа з біопалива, Європейська технологічна платформа з технологій виробництва майбутнього, Фотоніка, Технологічна платформа зі сталого розвитку ядерної енергетики, Сітьові та електронні засоби інформації, Європейська ініціатива з сітьового програмного забезпечення та послуг, Європейська технологічна платформа з інтеграції смарт-систем.

Важливим сектором сучасної світової економіки є хімічна промисловість. Специфіка хімічного виробництва полягає у великій номенклатурі хімічної продукції, що забезпечує його участь у різноманітних продуктових ланцюгах. Найбільш хімікоємними галузями-споживачами за питомими витратами хімікатів є електроенергетика, деревообробна і нафтогазова галузі, виробництво будівельних матеріалів, кольорова металургія, автомобільна промисловість, сільське господарство, будівництво, сфера послуг.

Виробляючи сировину і напівфабрикати для багатьох інших секторів економіки і ринків, хімічна галузь багато в чому визначає їхню конкурентоспроможність, темпи розвитку, характер і напрямки інноваційних процесів. Цей вплив має мультиплікативний характер: генеруючи власні продуктові та технологічні нововведення, хімічне виробництво забезпечує інноваційними матеріалами і технологіями інші сектори економіки та прискорює неоіндустріальні трансформації на різних стадіях глобальних ланцюгів вартості.

Хімічна галузь відіграє велику роль у смарт-економіці, що формується. Вона є ключовим постачальником «розумних» матеріалів і технологій, які становлять базис багатьох ІКТ-рішень, зокрема наноелектроніки і тактильних пристроїв, забезпечує нові технології 3D-друку спеціальними полімерами та іншими матеріалами з потрібними властивостями. Вона також справляє вплив на такі пріоритетні напрями, як фармацевтика й екологічне виробництво.

Довгострокові стратегії розвитку смарт-напрямків хімічного виробництва розроблені та впроваджуються в рамках провідної у хімічній індустрії Європейської технологічної платформи зі сталої хімії [23].

SusChem була заснована в 2004 р. у межах 6-ї Рамкової програми ЄС шістьма європейськими структурами, що представляли академічний та промисловий сектори хімічної галузі: Європейською радою хімічної промисловості, Німецьким товариством хімічної інженерії та біотехнології, Секцією прикладного біокаталізу Європейської федерації біотехнології, Європейською асоціацією біоіндустрії, Німецьким хімічним товариством, британським Королівським хімічним товариством.

Як своє бачення SusChem декларує «конкурентоспроможну та новаторську Європу, де стала хімія та біотехнологія разом забезпечують рішення для майбутніх поколінь». Місія SusChem полягає в тому, щоб «започаткувати і надихнути європейські хімічні та біохімічні інновації задля ефективно реагування на виклики суспільства шляхом забезпечення їх сталого вирішення» [23].

У теперішній час вона розглядає як пріоритетні наступні сфери: зміни клімату та підвищення ресурсоефективності в хімічній промисловості, раціональне використання сировини, скорочення відходів; біотехнології і біоматеріали у хімічному виробництві; підвищення енергоефективності у хімічній галузі, створення конкурентоспроможних низьковуглецевих продуктів, технології збереження енергії; матеріали для сучасних методів діагностики, формуючих технологій у медицині, косметології, фармацевтиці; матеріали та системи для екологічно раціонального проектування та експлуатації транспорту, інтегруючі технології, альтернативні види палива; взаємообумовлений зв'язок інформаційно-комунікаційних технологій і хімічної галузі.

У рамках SusChem зараз діє декілька робочих груп перспективних проєктів: Каталіз, Інформаційно-комунікаційні технології, Матеріали для енергетики, Стала біоекономіка та Вода.

Важливою складовою діяльності SusChem є сприяння формуванню та розвитку мережі національних технологічних платформ. Останні допомагають підключити

мислення SusChem до національних та регіональних програм, а також сприяють транснаціональному співробітництву.

На теперішній час національні технологічні платформи зі сталої хімії створені в Австрії, Бельгії, Великобританії, Греції, Іспанії, Італії, Нідерландах, Німеччині, Польщі, Румунії, Словенії, Франції, Чехії та Швейцарії. SusChem NTPs є ключовими для залучення національних зацікавлених сторін, включаючи малі та середні підприємства, великі компанії та академічні кола, до європейських ініціатив. Мережа SusChem NTPs спрямована на використання синергії своїх учасників для досягнення цілей на європейському та національному рівнях, уникаючи дублювання зусиль.

Звісно, окремі національні технологічні платформи мають свої особливості. Так, Чеська технологічна платформа зі сталої хімії була утворена у 2005 р. і стала першою національною технологічною платформою в країні. Її основні завдання сконцентровані на нових перспективних матеріалах, проектуванні технологічних процесів, розвитку біотехнологій, енергоефективності та горизонтальних питаннях.

Італійська національна платформа була відновлена у 2014 р. Її ключові робочі групи опрацьовують питання енергоефективності, циркулярної економіки та заміщення критичних сировинних матеріалів та речовин.

Швейцарська модель виникла у 2013 р. і являє собою портал для швейцарських проєктів зі сталої хімії. Основну увагу швейцарська NTP приділяє ресурсоефективності та екологічно чистим технологіям, зокрема скороченню та рекуперації відходів, повторному використанню водних ресурсів, побудові хімічних заводів майбутнього, вдосконаленню виробництва енергії, «розумним» хімічним процесам та інтелектуальним матеріалам, оцінці сталого розвитку та інноваційним бізнес-моделям. У рамках SusChem Switzerland розробляється національна стратегія, спрямована на скорочення викидів вуглецю та парникових газів.

Необхідність формування в Україні національної технологічної платформи зі сталої хімії, окрім загальних аргументів у контексті євроінтеграційного вибору, обґрунтовується такими причинами.

Сучасний катастрофічний стан ключових сегментів української хімічної промисловості здебільшого обумовлений вичерпанням потенціалу конкурентоспроможності великотоннажних базових хімічних виробництв, які експлуатували відносно дешеві ресурси та високопродуктивну техніко-технологічну базу, побудовану за радянських часів. Інерційний сценарій функціонування галузі, відсутність продуманої стратегії її реіндустріалізації та вплив комплексу негативних чинників

інституційного, суспільно-політичного та макроекономічного характеру призводять до поглиблення деструктивних явищ і не в змозі зупинити руйнування галузі. У цих умовах актуалізується завдання розробки і втілення нових стратегічних підходів, покликаних подолати обмеженість попередньої траєкторії розвитку і закласти підґрунтя принципово відмінної стратегії, пов'язаної з неоіндустріальною моделлю [12, с. 155-190].

Реалізація неоіндустріальної концепції у хімічному виробництві передбачає, окрім загальних напрямків інтелектуалізації, автоматизації і дигіталізації, його структурну перебудову, диверсифікацію і створення наукоємних малотоннажних виробництв у сегментах спеціальної і «тонкої» хімії (завершальні стадії продуктових ланцюгів) на основі інновацій, смарт-технологій, енерго- і екологічної ефективності.

Серед напрямків виробництва в Україні інноваційної хімічної продукції з високою доданою вартістю, які мають значний ринковий потенціал з урахуванням завдань імпортозаміщення, можна виділити комплексні мінеральні добрива та іншу агрохімічну продукцію, лакофарбові матеріали, реагенти для очищення природних і стічних вод, антипірени, товари побутової хімії, мийні засоби та засоби для чищення, матеріали для сучасних методів діагностики, допоміжні хімічні матеріали для харчових виробництв, фармацевтичні препарати тощо. Більшість з перелічених напрямків відповідає стратегічним орієнтирам інноваційного розвитку галузі, які містяться у згадуваній вище платформі SusChem. Навіть локальне приєднання до глобальних ланцюгів вартості в новітніх сегментах сучасного хімічного бізнесу створить необхідний дослідницький і виробничий фундамент та надасть поштовх для переходу вітчизняного хімічного виробництва на новий рівень.

Утім, конкретне наповнення загального неоіндустріального вектору та смарт-спеціалізації має стати предметом дискусій і визначення з боку галузевої спільноти. Тут йдеться про складність проблеми визначення «точок зростання» у хімічній індустрії, зважаючи на різноманітність її сировини, продуктів і технологій і неможливість їхнього повного охоплення в межах галузевої інноваційної системи.

Безумовно, ринкові механізми селекції є важливими в процесах визначення смарт-спеціалізації, але складність та масштабність потрібних технологічних змін актуалізують завдання кардинального оновлення системи стратегічного управління промисловим розвитком.

Селективна політика є відомою формою активного регулювання інноваційного і промислового розвитку, яка полягає у підтримці та стимулюванні окремих секторів, видів діяльності та виробництв, визначених як пріоритетні. В умовах обмеженості

ресурсів для проведення повномасштабної структурної перебудови промисловості шляхом «фронтальної» модернізації такий «точковий» підхід дозволяє концентрувати ресурси і важелі для забезпечення прискореного розвитку пріоритетних виробництв, які, у свою чергу, мають слугувати драйверами для інших секторів економіки.

Водночас такий підхід має низку загальновідомих недоліків. По-перше, значний ступінь суб'єктивності при визначенні пріоритетів, до якого додається фактор лобіювання інтересів окремих груп. По-друге, висока ціна стратегічної помилки при визначенні траєкторій інноваційного і промислового розвитку на тривалу перспективу. До того ж, сучасні науково-технологічні зміни, що прискорюються, потребують вчасного корегування раніше визначених пріоритетів.

Наведені вище міркування мають на меті акцентувати увагу на відсутності у нашій країні дієвих механізмів селективного регулювання промислового розвитку. Означена проблема набуває нової актуальності у контексті викликів, що супроводжують розвиток смарт-економіки.

Звісно, існують поширені науково обґрунтовані методи формалізації процесу визначення пріоритетів, накопичений значний світовий досвід їх вибору з урахуванням певних міжнародних та національних критеріїв. Результати аналізу та узагальнення такого досвіду наведено у роботі [21].

Не ставлячи під сумнів значущість формальних процедур, методик і критеріїв, вважаємо за доцільне звернути увагу на першочерговість організаційного аспекту: у сучасних умовах ключовий акцент треба робити не стільки на визначенні конкретних напрямків смарт-спеціалізації вітчизняних виробництв, скільки на організації умов для синергетичної взаємодії зацікавлених груп і досягнення консенсусу в частині їх (напрямків) обґрунтування, фінансування та реалізації.

Зрозуміло, що сьогодні, в умовах загального кризового стану української економіки та деструктивного впливу різноманітних системних і надсистемних чинників, не на часі говорити про комплексну модернізацію промисловості на засадах неоіндустріалізації. Проте окремі вітчизняні галузі мають певний потенціал для організації смарт-виробництва (у тому числі у глобальних мережах створення вартості) й опанування ніш на величезних за потенціалом ринках смарт-продукції, що формуються.

Тож наступне завдання в рамках проведення смарт-індустріалізації хімічної промисловості – здійснити інвентаризацію сучасного інноваційного потенціалу галузі та визначити його конкурентоспроможні і перспективні сегменти.

Звичайно, галузева інноваційна система зазнала великих втрат у процесі її складної адаптації до ринкових умов функціонування. Але збережені і розвинуті окремі наукові школи вітчизняної хімічної науки, відповідні спеціальності в університетах і профільних вишах, інноваційні підрозділи великих і середніх хімічних компаній, новостворені приватні інжинірингові фірми та суб'єкти малого інноваційного бізнесу можуть становити основу для якісного оновлення хімічного виробництва на сучасних засадах.

Важливою передумовою успішного становлення та розвитку смарт-виробництв в Україні є високий потенціал її ІТ сектору. Саме він зараз виступає ініціатором і промоутером цифрових трансформацій бізнесу. Так, Асоціація підприємств промислової автоматизації України у 2016 р. заснувала національний рух «Індустрія 4.0 в Україні», який є інтеграційною платформою для об'єднання бізнес-асоціацій, спільнот та учасників ринків інформаційно-комунікаційних технологій, промислових систем керування, інжинірингу та машиноприладобудування, науковців та освітян з метою прискореного розвитку українських виробництв з високою доданою цінністю [6].

Проте загальні смарт-рішення, цифрові інструменти і бізнес-моделі, які пропонує сектор інформаційно-комунікаційних технологій, мають бути адаптовані в умовах конкретної промислової галузі. З іншої сторони, запит на відносно недорогі бізнес-рішення у сфері розвитку смарт-технологій може бути задоволений лише при наявності достатнього обсягу попиту з боку суб'єктів галузі і здешевленні питомих витрат на окремі проекти. Отже, розв'язання проблем ринкової взаємодії промислового й ІТ секторів і доступності смарт-рішень шляхом, зокрема, формування системного попиту на них є одним із завдань розвитку галузевого виробництва на засадах «смарт».

Вважаємо, що комплекс перелічених вище та інших завдань при проведенні смарт-індустріалізації (інвентаризація науково-технологічного та інноваційного потенціалу галузі, вибір напрямків смарт-спеціалізації, координація зусиль в галузі досліджень й розробок, підтримка галузевих освітніх програм, мобілізація інвестиційних ресурсів, розподіл проектних ризиків, галузева дифузія смарт-рішень, організація взаємодії з ІТ сектором) доцільно вирішувати в рамках відповідних національних ТП. Вони можуть бути «дзеркальними» ТП щодо відповідних європейських платформ або певних національних ТП. Це дозволить залучити передовий європейський досвід організації і стимулювання інноваційної діяльності в розрізі окремих секторів і сприятиме подальшій інтеграції української промисловості в європейський економічний простір.

В Україні існує певний досвід розробки і реалізації концепції ТП (див., наприклад, у [4; 8; 15; 16]), але формат і змістове наповнення кожної ТП має

бути результатом самоорганізації і консенсусним рішенням кожної галузевої спільноти. Роль держави при цьому має зміщуватися вбік підтримки колективної ініціативи, правового регулювання та сприяння інституційному самовизначенню і самоорганізації таких утворень.

1. Вишневський В. П. Смарт-промисловість: перспективи і проблеми / В. П. Вишневський, С. І. Князев // Економіка України. – 2017. – № 7. – С. 22-37.
2. Горбачук В. М. На порозі Четвертої промислової революції / В. М. Горбачук // Причорноморські економічні студії. – 2016. – Вип. 8. – С. 216-220.
3. Єрмакова О. А. Технологічні платформи як важливий інструмент формування інноваційного середовища в регіоні / О. А. Єрмакова // Економіка розвитку. – 2015. – № 4. – С. 5-13.
4. Зелінська А. М. Технологічні платформи як ефективний інструмент інноваційного розвитку біоенергетики / А. М. Зелінська // Інноваційна економіка. – 2012. – № 4 (30). – С. 36-41.
5. Ілляшенко С. М. Перспективи і загрози четвертої промислової революції та їх урахування при виборі стратегій інноваційного зростання / С.М. Ілляшенко, Н.С. Ілляшенко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2016. – № 1. – С. 11-21.
6. Індустрія 4.0 [Електронний ресурс] / Асоціація підприємств промислової автоматизації України. – Режим доступу: http://appau.org.ua/ru/industria_4_0.
7. Інноваційна Україна 2020 : наці. доповідь : за заг. ред. В. М. Гейця та ін. ; НАН України. – К., 2015. – 336 с.
8. Кот О. В. Досвід становлення та розвитку національних технологічних платформ в Україні як фактор активізації інноваційного розвитку аграрного сектору економіки / О. В. Кот // Наука та наукознавство. – 2014. – № 1. – С. 58-65.
9. Матюшенко І. Ю. Технологічна конкурентоспроможність України в умовах нової промислової революції і розвитку конвергентних технологій / І. Ю. Матюшенко // Проблеми економіки. – 2016. – № 1. – С. 108-120.
10. Мельник Л. Г. Контуры Четвертой промышленной революции / Л. Г. Мельник // Механізм регулювання економіки. – 2016. – № 3. – С. 133-148.
11. Мельник Л. Г. Четвертая промышленная революция: предпосылки и содержание / Л. Г. Мельник // Актуальні проблеми економіки. – 2016. – № 9. – С. 26-30.
12. Національна модель неоіндустріального розвитку України: моногр. / В. П. Вишневський, Л. О. Збаразська, М. Ю. Заніздра, В. Д. Чекіна та ін.; за заг. ред. В. П. Вишневського / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Київ, 2016. – 518 с.
13. Опанасюк В. В. Індустрія 4.0: місце України в міждержавній кооперації і спеціалізація / В. В. Опанасюк // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка». – Острог : Вид-во НУ«ОА», березень 2017. – № 4(32). – С. 67-71.
14. Скіцько В. І. Індустрія 4.0 як промислове виробництво майбутнього / В. І. Скіцько // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 5. – С. 33-40.
15. Смертенко П. С. Кластери і технологічні платформи як механізми розвитку економіки України / П. С. Смертенко, Л. І. Чернишев, І. І. Білан та ін. // Вісник НАН України. – 2014. – № 3. – С. 67-76.

16. Солонін Ю. М. Технологічна платформа «Передові матеріали і технологічні процеси їх отримання» як основа відродження передової ролі України в галузі матеріалознавства / Ю. М. Солонін, М. Я. Гороховатська, І. І. Білан та ін. // Вісник НАН України. – 2012. – № 4. – С. 55-59.
17. Федотова Ю. В. Теоретичні засади реалізації принципів смарт-економіки шляхом формування високотехнологічних кластерів [Електронний ресурс] / Ю. В. Федотова // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – Вип. 4. – С. 31-35. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/4-2015/07.pdf>.
18. Шваб К. Четвертая промышленная революция / К. Шваб ; пер. с англ. – М.: Изд-во «Э», 2016. – 208 с.
19. Industry 4.0 at McKinsey's model factories, (2016) [Electronic resource] / McKinsey&Company. – Access mode: https://capability-center.mckinsey.com/files/mccn/2017-03/digital_4.0_model_factories_brochure_2.pdf.
20. Platform Industrie 4.0 [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.plattform-i40.de/I40/Navigation/DE/Home/home.html>.
21. Prokopenko, O. & Omelyanenko, V. (2017). Priority selection within national innovation strategy in global context. Economics and Business, 31(1), pp. 5-18.
22. Smart industry. Dutch industry fit for the future [Electronic resource]. – Access mode: <http://smartindustry.nl/wp-content/uploads/2017/07/smart-industry-actieagenda-lr.pdf>.
23. SusChem [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.suschem.org>.

3.11 Інноваційний бізнес-дизайн: як цифрові технології змінюють компанії

Основою інноваційного розвитку сучасних підприємств стає їх здатність демонструвати проактивну поведінку в зовнішньому середовищі як результат розвинених внутрішніх компетенцій щодо управління майбутнім через оновлення дизайну їх бізнес-систем. Як предмет наукового дослідження бізнес-дизайн викликає зацікавленість, з одного боку, через необхідність систематизації та переосмислення накопиченого досвіду вирішення компаніями проблем стратегічного управління після 2000 р., з іншого, - широким спектром нових наукових завдань, які за умов мінливості середовища та появи нових стратегічних імперативів розвитку компаній утворюють необхідність виявлення тих чинників, що спонукають до редизайну бізнесу. Про швидкість наростання цих процесів можуть свідчити дані опитування 400 керівників великих компаній у США «CEO Outlook», проведені консалтинговою компанією KPMG. Якщо у 2016 р. лише 4 з 10 керівників оцінювали, що впродовж найближчих 3 років їх компанії зазнають значних трансформацій, і дві третини з них говорили, що їх компанії не змінювали бізнес-моделі у своїй сфері діяльності у поточному році, то за даними опитування 2017 р. 72 % з опитаних керівників очікують змін у веденні бізнесу у власних сферах

діяльності, і самі схильні до руйнації усталених моделей [2, с. 8; 6]. В цьому контексті дизайн розглядається як важливий початковий етап проектування бізнес-моделі компанії в контексті стратегічного управління.

Щодо визначення категорії дизайну і можливостей її застосування у контексті стратегічного управління скористаємось результатами дослідження А. Могильної [14], в якому аналізуються різні підходи до визначення сутності дизайну – від конструювання і проектування в суто інженерно-технологічному розумінні до мистецтва в його широкому соціокультурному значенні. Зокрема, для цілей цього дослідження становить інтерес визначення дизайну як ядра будь-якої професійної діяльності внаслідок постійного процесу творчого пошуку нових форм, необхідності проектування і розробки інноваційних продуктів, а також методів їх створення, тому результати дослідження Г. Лоли про визначення дизайну в широкому розумінні як методу створення деякого об'єкту, якому притаманні унікальність, самоцінність і таємниця творення [13], заслуговує уваги. Причому ці характеристики за сучасного розвитку технологій сприймаються з іншими акцентами: унікальність як оригінальність, самоцінність як контекстуальність, таємниця творення, яка є не стільки таємницею, як інтригою процесу. В цьому зв'язку суто мистецькі проблеми корелюють із проблемами створення нових бізнес-ідей і їх моделюванням в бізнесі, що сьогодні проявляється в зростанні уваги менеджерів і керівників компаній до розвитку дизайн мислення персоналу, яке можливе лише в організаціях, яким притаманні відкритість, творчість, довіра. На підтвердження цього факту можна навести дані вже згадуваного вище опитування CEO Outlook 2017 про те, що 81% з опитаних керівників визначають: основою вибудовування бізнесу у майбутньому є довіра, цінності та культура [2]. В цьому контексті ми можемо запропонувати авторське визначення бізнес-дизайну як винахідництво щодо зміни усталеного порядку дій в бізнесі, спрямоване на трансформацію існуючої ситуації у бажаний стан, відображену у стратегічних цілях компанії на певний період часу. Відповідно, можна виділити дві ключові характеристики бізнес-дизайну компанії: суб'єктність, тобто залежність від ролі керівника у стратегічному процесі, та динамічність, яка пов'язана з моніторингом та переглядом форм і методів досягнення стратегічних цілей. Бізнес-дизайн нерозривно пов'язаний із дизайном бізнес-моделі підприємства як опис логіки бізнесу компанії з визначенням та органічним поєднанням її базових елементів, ідентифікації їх зв'язків і взаємодії, що дає можливість відобразити найсуттєвіші характеристики бізнесу компанії: цінність,

що створюється для клієнтів, механізм її формування і поставки, принципи організації бізнес-процесів, використання ресурсів, компетенцій та можливостей з метою створення стійкої конкурентної переваги, отримання доходу і прибутку [12]. Процеси цілеспрямованого управління змінами на підприємстві, що супроводжуються інновацією бізнес-моделі, появою нової якості її складових, взаємодією, є її редизайном.

Огляд результатів наукового пошуку у сфері бізнес-дизайну свідчить, що це новий досить дискусійний напрям наукових досліджень. Концептуальні засади цього наукового напрямку, які сформувались переважно західними вченими у сферах стратегічного управління розвитком підприємств і бізнес-моделювання, зокрема, Г. Хамелом, Дж. Хендерсоном, А. Сливоцьким, О. Остервальдером, І. Пенье, К. Крістенсеном та іншими, потребують переосмислення і узагальнення з орієнтацією на базові засади цифрової економіки і всеохоплюючої діджиталізації як ключового її тренду. Окремі аспекти авторського погляду на принципи формування бізнес-моделей для окремих сфер діяльності вже представлено в попередніх дослідженнях [9, 10, 11, 12] Також ці питання представлено у розробках О. Аммара, А. Афуаха, К. Зотта, В. Лобукова, І. МакМіллана, М. Морріас, Т. Сабі, А. Сооляте, С. Тусі, Н. Фосса, О. Юлдашевої та ін. Проте, незважаючи на значний доробок науковців і практиків у розробку теорію і прикладного інструментарію бізнес-моделювання, залишаються дискусійними чимало теоретичних, методичних та практичних питань, найактуальнішими серед яких є формування принципів і методів редизайну бізнес-моделі внаслідок зміни стратегії компанії з урахуванням появи нових можливостей і загроз, та які зміни необхідно враховувати при трансформації компанії.

Нові принципи існування в оточенні, зміна принципів взаємодії, інтегрованість підприємств у бізнес та інфраструктуру різних галузей сформували необхідність розглядати їх розвиток в контексті екосистем – динамічних спільнот, що об'єднують різні суб'єкти, спрямовані на розвиток, шляхом трансформації змісту процесів взаємодії та конкуренції [5]. Джеймс Мур наполягав, що інноваційний бізнес не може розвиватися у хаосі, він має залучати ресурси, капітал, постачальників і споживачів для створення партнерських мереж, саме тому компанії мають розглядатися як складова бізнес-екосистеми, що об'єднує декілька галузей. В бізнес-екосистемі гравці діють конкурентно і кооперативно, створюючи нові продукти у тісній взаємодії з метою задоволення потреб клієнтів.

На сьогодні сформувались декілька основних типів бізнес-екосистем, що впливають на бізнес-дизайн: екосистема платформ, екосистема інновацій, екосистема інтересів, екосистема комерції, екосистема речей [1].

В центрі екосистеми платформ є програмна платформа, яка служить основою для взаємодії між усіма учасниками. Кожен тип учасників (власник платформи, розробник, клієнт) формує і впливає на свою частку екосистеми. Успіх такого бізнес-дизайну залежить від зростання числа сервісів, які пропонуються платформою. Чим більше з'являється сервісів, якими починають користуватися клієнти, тим більш залежними від платформи вони стають, і їм все складніше перемикається на інші послуги поза платформою. Прикладами бізнес-екосистем Платформ можуть слугувати компанії Google, Facebook, Airbnb, Uber.

Екосистема інновацій створюється для вирішення складних проблем і стимулює співпрацю між бізнесом і університетами як дослідницькими центрами через те, що компанії не можуть ефективно організувати дослідницький процес, спираючись тільки на знання всередині компанії, навіть за наявності відповідної системи управління знаннями. Сьогодні з'являється все більше варіантів співпраці між компаніями в рамках концепції відкритих інновацій. Прикладів такої співпраці вже сьогодні є чимало, зокрема, ініціатива Procter & Gamble, коли 50% інновацій компанії народжуються поза її стінами. Формами такої співпраці виступають біржі інновацій, краудсорсінгові майданчики, де компанії розміщують свої завдання, а розробники змагаються між собою, пропонуючи кращі рішення.

Розвиток соціальних мереж і мобільного інтернету привело до появи екосистеми інтересів, яка базується на організації комунікаційних форм просування своїх продуктів і сервісів. Але спільноти можуть також служити інструментом розвитку інновацій, виступаючи прямим каналом для отримання зворотного зв'язку від споживачів і джерелом побажань щодо поліпшення клієнтського досвіду.

Класичним прикладом екосистеми комерції є ланцюжок поставок. Якщо розглядати ланцюжок доставки цінності від виробника до споживача, то учасники цього ланцюжка є елементами екосистеми. В цьому випадку інновації будуть народжуватися в нових бізнес-моделях. Ключовою рисою цієї екосистеми є оптимізація взаємовідносин між учасниками, а не оптимізація всієї екосистеми в цілому. Така екосистема дуже повільно реагує на підривні інновації, що робить її досить ризикованою. Екосистема речей формується навколо процесів зниження вартості на пристрої, розвитку інтернету, мобільних технологій і інтернету речей. Ці можливості

надають компаніям новий поштовх для роздумів про нові бізнес-моделі і підвищення ефективності бізнесу. Подальший розвиток екосистем речей визначають три ключових тренди: поява нових бізнес-моделей за рахунок доступу в реальному часі до інформації про використання продуктів і послуг; вартість датчиків, сенсорів, підключених до інтернету, сьогодні мізерно мала, що усуває перешкоди їх широкому поширенню; технології обробки великих даних та аналітики зможуть якнайкраще проявитися за рахунок величезних масивів інформації від «речей».

Клієнти і «вчорашні» конкуренти стають частиною єдиного інноваційного процесу кооперації. Це призводить до розширення повноважень і відповідальності, структура організацій стає плоскішою і, перетворюючись з ієрархії, набуває все більше мережових ознак. За таких умов менеджмент компаній починає керувати неймовірно складними екосистемами, які простягаються далеко за межі їх бізнесу.

В контексті розгляду бізнес-дизайну вважаємо, що справедливим буде твердження про те, що екосистеми також можуть надавати поштовх для інноваційного розвитку підприємств. Поділяючи ідеї К. Крістенсена, Т. Бартмана та Д. Бевера про циклічний характер розвитку бізнес-моделі компанії, можемо взяти за основу представлену ними триетапну модель циклічного розвитку бізнес-моделей компаній за наступними стадіями: розробка (Creation), підтримка інновацій, ефективність [7]. В діючій компанії нова бізнес-ідея втілюється в нову бізнес-одиницю, яка потім удосконалює процеси своєї бізнес-моделі, а потім переходить на підтримку ефективності від цього виду бізнесу. Кожен етап створює певний набір взаємозалежностей у моделі та чутливо реагує на певний набір показників ефективності. Різні аспекти бізнес-моделі по-різному розвинені на кожному з виділених етапів, залишаючи інші елементи гнучкими. Зокрема, на етапі розробки увага зосереджується на ціннісній пропозиції для клієнта і ресурсах, які необхідно залучити для реалізації бізнес-ідеї, на етапі підтримки інновацій удосконалюються бізнес-процеси і набувають своєї остаточної визначеності, «формула прибутку» остаточно стає очевидною лише на етапі виходу на ефективність, коли визначається, які з прописаних процесів можна віддати на аутсорсинг. В такій логіці можемо ідентифікувати визначену стадію розробки бізнес-моделі з авторським тлумаченням бізнес-дизайну і визначити основні принципи та передумови формування бізнес-дизайну на різних етапах розвитку бізнес-моделей в контексті їх включеності до відповідних екосистем та ролей (рис. 3.17).

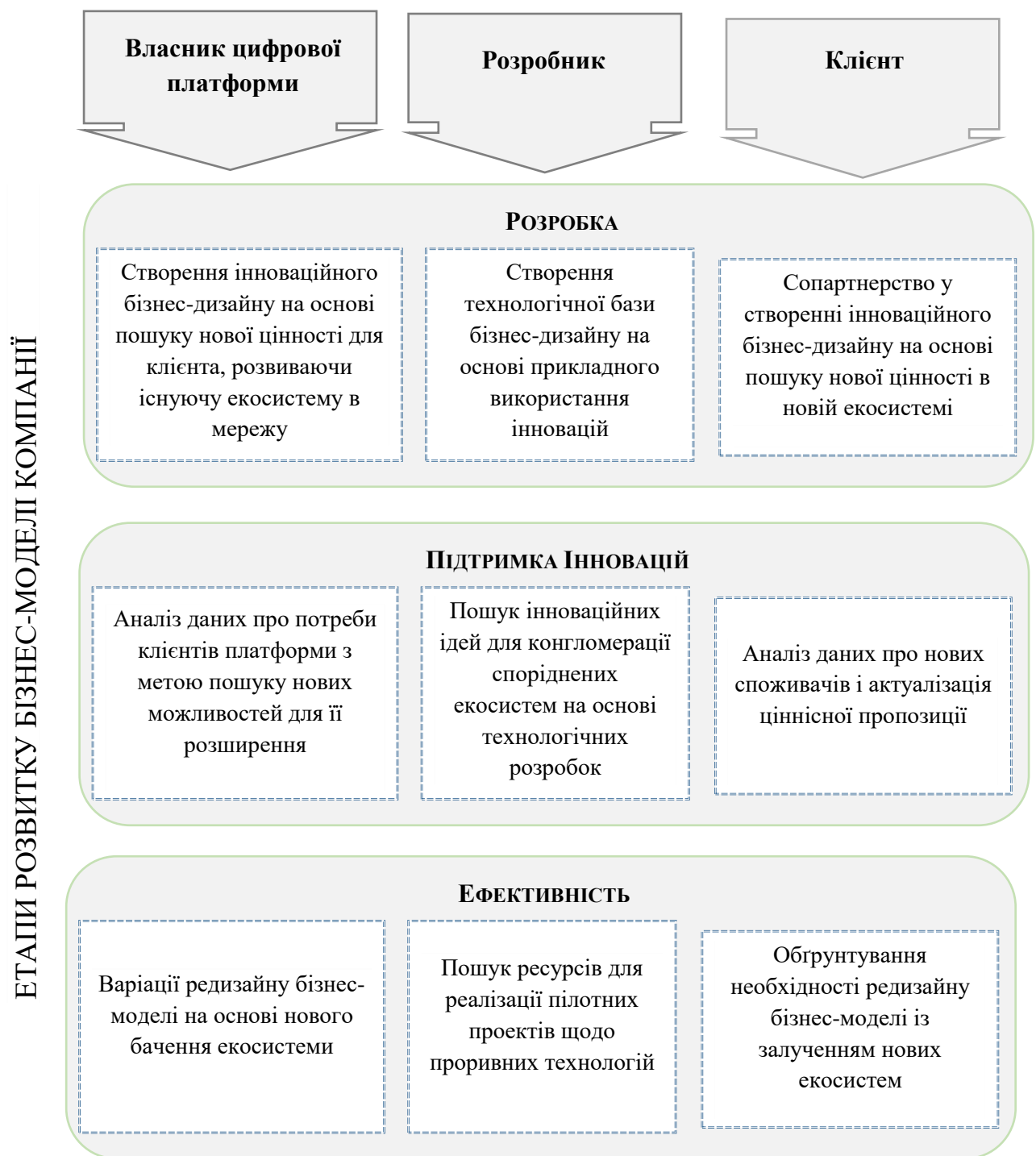

Рис. 3.17. Ідентифікація процесів формування бізнес-дизайну в циклі розвитку бізнес-моделі компаній (авторська розробка)

В умовах цифрової економіки наведені процеси формування бізнес-дизайну експонентно актуалізують питання трансформації підприємств в умовах зміни природи конкуренції та появи інноваційних платформ для їх взаємодії. Орієнтуючись на дослідження

провідних консалтингових компаній 2017 р. [2, 4], до найважливіших трендів, що визначатимуть особливості редизайну підприємств, можна додати:

- Сприйняття цифрових технологій управління великими даними (big data) та аналітикою як драйверів розробки ефективних бізнес-стратегій. Ці напрями підприємства визначають пріоритетними для інвестування коштів з метою розширення власних ресурсів для розробки нових продуктів і послуг і підвищення власної продуктивності.

- Гранульованість рівнів затребуваності продуктів і послуг компанії. Здатність бути поінформованими про те, де саме, в який спосіб, якими сегментами споживачів споживаються продукти і послуги компаній, лежить в основі фактичної трансформації організацій, як на окремих рівнях, так і в цілому.

- Актуальність забезпечення кібербезпеки, як головного ризикового чинника, що зміщує модель управління ризиками у сферу управління цифровими даними. Багатовекторність ризиків, їх експоненціальне зростання вимагають у підприємств різних профілів і рівнів розуміти базові принципи кібербезпеки та утримання у штаті компаній відповідних фахівців для попередження цих ризиків. Кожне стратегічне рішення повинно розглядатись крізь лінзу кібербезпеки.

- Посилення дії таких рушійних сил, як технологічні інновації, швидкість і конвергенція змін, прискорюють розвиток бізнес-моделей через розмивання меж між галузями і компаніями. Для багатьох компаній цей процес стає єдиним шляхом, що забезпечує актуальність їх продуктів, послуг, спрямованих на створення цінності для споживачів.

- Поява і розвиток когнітивних систем обробки даних, які створюють релевантні бази даних для розробки стратегії, змінюють логіку пошуку та структуризацію інформації і даних, які піддаються машинній обробці стандартної ERP системи та доповнюються неструктурованою інформацією. Когнітивні системи можуть збирати та інтерпретувати неструктуровані дані, що дозволяє ухвалювати стратегічні рішення, спираючись на великий пул даних.

- Формування нових ціннісних пріоритетів у співпраці в епоху цифрової економіки, зокрема, довіри, як фундаментальної платформи взаємодії підприємств в бізнес-екосистемі. Довіра має різноманітні прояви: дані потрібно використовувати без порушення конфіденційності в межах цілої екосистеми між партнерами і клієнтами.

Експонентне зростання змін в оточенні підприємств передбачає необхідність швидкого реагування керівництва і менеджменту компанії на них. Для підтримки синергії

колективних зусиль всіх учасників бізнес-екосистеми, обґрунтованості стратегічних управлінських рішень аналітичні компетенції у сфері обробки великих даних набувають надзвичайної актуальності. Проведені опитування керівників американських компаній щодо використання даних аналітики в процесі прийняття маркетингових та операційних управлінських рішень (рис. 3.18) підтвердили гіпотезу стосовно активного застосування аналізу даних в процесі розробки нових продуктів і послуг (51% респондентів), залучення нових клієнтів (49% респондентів), а також в процесі досягнення операційної ефективності при аналізі процесів і оптимізації витрат (50% респондентів).

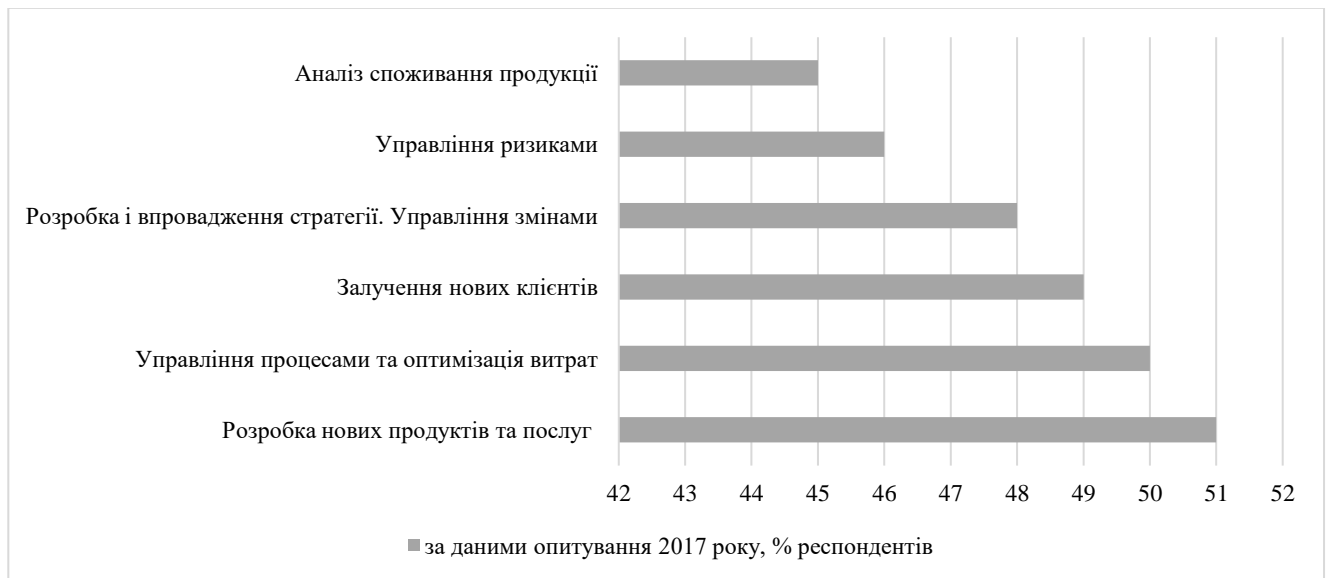

Рис. 3.18. Напрями використання компаніями даних та аналітики

(складено авторами на основі [2])

При порівнянні рівня затребуваності аналітики в процесі обґрунтування управлінських рішень в українських компаніях, яку ми вивчали протягом 2015-2016 рр. при дослідженні тенденцій використання даних та аналітики, маємо визнати, що в структурі інформаційних потреб українських підприємств поки що перевага віддається аналітичній інформації бухгалтерського та управлінського характеру, даним про доступність фінансових і інвестиційних ресурсів, інформації політичного та інформаційно-правового характеру. Затребуваність даних про ринкове середовище, поведінку споживачів, на жаль не є системною [15]. Саме цим ми пояснюємо складнощі вітчизняних підприємств у формуванні проактивної політики. Сучасні бізнес-моделі більшості підприємств сформовані на логіку використання наявних ресурсів чи доступу до них. Зміна концепту бізнесу, руйнація можливостей

використання адмінресурсу, дешевий ресурс, нелегальні форми його ведення створюють передумови формування нових правил гри та розвитку клієнтоорієнтованих, високотехнологічних, інноваційних підприємств.

Узагальнюючи найвпливовіші чинники, що сприяють трансформації усталених бізнес моделей і спонукають до їх редизайну в процесі імплементації стратегій, необхідно виділити світові тенденції: зміни конкурентного ландшафту та зрушення меж ринків, мережева інфраструктура, доступність до технологій, інформації, продуктів і сервісів. Швидке поширення найкращих практик формують нові стандарти, які вимагають від локальних компаній генерувати для клієнтів відповідний рівень якості товарів і сервісу, тому моніторинг клієнтського профілю, розуміння принципів споживчого вибору, когнитивних аспектів прийняття рішення щодо співпраці стають важливими видами діяльності компанії, які сприяють генерації ціннісної пропозиції, за яку готовий сплачувати клієнт, що суттєво змінює логіку моделювання процесів компанії.

Цифрова глобалізація утворює нові ланцюжки створення цінності, сприяє розвитку глобального аутсорсингу. Нові технології дають можливість транснаціональним корпораціям централізувати глобальні функції та бек-офісні операції, формувати центри самообслуговування, змінюючи бізнес-моделі регіональних представництв. Використання можливостей оцифровки та технологій Big Data суттєво змінює організаційну конфігурацію підприємств, оптимізуючи основні і допоміжні бізнес-процеси, що спрямовані на створенні цінності для зовнішніх і внутрішніх клієнтів. Транскордонний доступ до клієнтів, віддалення обслуговування змінюють канали комунікацій і продажів: електронні платежі, зв'язок і співпраця в онлайн-форматі створюють нову ціннісну пропозицію для споживачів, суттєво трансформують логіку співпраці з клієнтами і споживачами компаній. Прискорення процесів отримання та обміну даними, управління ланцюгом постачання в режимі реального часу, транскордонний доступ до ресурсів (людського капіталу, фінансування), формування єдиної бази знань, аналітика та прийняття рішень утворюють унікальні конкурентні переваги [4, с. 87].

Відмітимо, що концептуальні погляди на перспективи розвитку сучасних підприємств досить швидко еволюціонують. Економічні системи підприємств знаходяться під впливом змін і прагнуть адекватно на них реагувати, вибудовуючи свої стратегічні та інвестиційні пріоритети. За даними дослідження CEO Outlook 2017 [2] (рис. 3.19, 3.20), можна констатувати, що на сьогодні вимоги клієнтів вже розглядаються не як загрози, а як можливості диференціації на ринку.

Рис. 3.19. Стратегічні пріоритети компаній (складено авторами на основі [2])

Рис. 3.20. Інвестиційні пріоритети компаній (складено авторами на основі [2])

Цей факт пояснює інвестування у залучення та утримання успішних, інформованих та соціально відповідальних клієнтів, вивчення клієнтського досвіду та максимально можливе розширення продуктової лінійки для задоволення клієнтських потреб. Така інноваційна позиція вимагає редизайну бізнес-моделей, реструктуризації та удосконалення корпоративних процесів підприємств. Ці зміни потребують перегляду принципів співпраці та розширення партнерських відносин при розробці та впровадженні відповідних стратегій.

Отже, каталізатором змін у компаніях стають зміни переваг та вимог клієнтів, які перетворюються у генераторів диференціювання продукції і послуг компанії. Для забезпечення процесу постійної трансформації керівники вимушені змінювати бізнес-моделі своїх підприємств, проводячи широкомасштабні управлінські інновації, що відкривають можливості партнерської взаємодії та створюють нові конкурентні переваги. Можливості глобальної інтеграції дають підприємствам різних профілів, масштабів та конфігурацій доступ до найкращих технологічних, організаційних, маркетингових рішень світового рівня. Руйнування меж організацій дає новий імпульс реконфігурації і принципів взаємодії внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства в процесі розробки стратегії, а динамічні здатності підприємств виявляються ключовою їх перевагою, оскільки стають похідною інноваційних процесів.

Порівняно з наведеними чинниками, що змушують підприємства в західних економіках суттєво змінюватися, цікавим виглядають оцінки керівників вітчизняних малих і середніх підприємств, які визначили несприятливу економічну ситуацію в країні та відсутність можливостей на ринку для розширення (брак попиту, низька купівельна спроможність у населення) ключовими чинниками впливу на розвиток бізнесу у найближчі два роки. [8, с. 32]. Поясненням такої ситуації, на наш погляд, є низька інтегрованість вітчизняних підприємств МСБ у глобальне соціально-економічне середовище, домінування неекономічних чинників конкуренції, що дає їм шанс існувати із застарілими бізнес-моделями, які не дають можливість ефективно генерувати цінності та забезпечити їх власникам очікуваний рівень доходів.

Результати дослідження Інституту управлінського консультування КНЕУ стану і тенденцій розвитку вітчизняних підприємств [10, с. 32] показали, що найвпливовішими чинниками розвитку компаній та їх бізнес моделей є зміна вимог споживачів (середня оцінка значущості 2,55 балів з 3 можливих), що визначає напрям підвищення якості обслуговування клієнтів як пріоритетний (за рейтингом оцінки важливості управлінських завдань). За оцінками керівників вітчизняних підприємств аналіз потреб споживачів стає драйвером інновацій і змін у взаємодії елементів бізнес-моделі, тому далекоглядні керівники починають вивчати найкращий світовий досвід, імплементують технологічні і управлінські інновації з метою оптимізації бізнес-моделей, підвищення ефективності діяльності.

Узагальнюючи результати дослідження щодо підходів до розробки дизайну бізнес-моделей як елементу стратегічного управління підприємств та обґрунтування

принципів формування бізнес-дизайну в умовах швидких технологічних перетворень постіндустріальної економіки, відмітимо, що домінуючими факторами редизайну бізнесу сьогодні є процеси цифрової глобалізації, транскордонна інтеграція та зміна принципів конкуренції. Нові умови функціонування змушують компанії шукати інноваційні дизайни бізнесу, раціоналізувати свої бізнес-процеси для створенні споживчої цінності, оптимізуючи витрати ресурсів і партнерську взаємодію. Підприємство майбутнього перевершує очікування все більш вимогливих споживачів. Розвинені партнерські відносини дозволяють такому підприємству інтегруватися з метою використання можливостей сучасної цифрової економіки. Його бізнес стратегічно організований таким чином, щоб в будь-якій точці світу мати доступ до найкращих можливостей, знань і ресурсів та, застосовуючи їх, радикально перетворюючи свою бізнес-модель, модернізувати і себе, і галузь в цілому.

1. 5 Стратегий построения бизнес экосистем [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://denreymmer.com/business-ecosystem>.
2. Disrupt and grow. CEO Outlook 2017// KPMG's U.S. [Electronic Resource]. – Access mode: <https://home.kpmg.com/xx/en/home/insights/2017/06/ceo-outlook.html>.
3. Global CEO Study: The Enterprise of the Future [Electronic Resource]. – Access mode: http://www.ibm.com/ibm/ideasfromibm/us/ceo/20080505/resources/IFI_05052008.pdf.
4. Manyika J. Digital globalization: The new era of global flows [Electronic Resource] // J.Manyika, S.Lund, J. Bughin, J. Woetzel, K. Stamenov, D. Dhruv/ Report McKinsey Global Institute. - February 2016. - Access mode: <https://www.mckinsey.com/business-functions/digital-mckinsey/our-insights/digital-globalization-the-new-era-of-global-flows>
5. Moore J. Predators and prey a new ecology of competition // Harvard Business Review. 1993. May-June. P. 75-86.
6. Now or never. CEO Outlook 2016 // KPMG's U.S. [Electronic Resource]. – Access mode: <https://kpmg.com/us/ceooutlook>.
7. Christensen, C, Bartman, T, & Van Bever, D, 'The hard truth about business model innovation', MIT Sloan Management Review, 2016, vol. 1, p. 31.
8. Беспалько В. Щорічна оцінка ділового клімату в Україні:2016. За результатами національного опитування малого і середнього бізнесу [Електронний ресурс] // В.Беспалько, О,Кузяків, Н.Фреїк, І.Федець//К.: USAID. - Режим доступу: http://lev.org.ua/articles/ABCA2016_short.html.
9. Верба В.А. Формування бізнес-моделі дошкільного навчального закладу: методично-прикладні аспекти/[Електронний ресурс]/ В.А. Верба, Я.В.Погоняйло// Збірник наукових праць «Стратегія економічного розвитку України» ” – 2016. – № 39.– Режим доступу до ресурсу: http://www.sedu.com.ua/verba_pohaniaiilo_sedu_39_2016.

10. Верба В.А. Аналітичний звіт Дослідження стану та тенденції розвитку українських підприємств [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://kneu.edu.ua/userfiles/project_1314/DoslD196dzhennya_suchasnogo_stanu_ta_tendencD196D197_rozvitku_ukraD197nskih_pD196dpriD194mstv_2014-15.pdf
11. Верба В.А. Бізнес-моделювання у процесі розвитку підприємства / В. А. Верба // Економіка підприємства: теорія та практика: [Текст] /зб. матеріалів III Міжнар. наук. практ. конф., 21 жовтня 2010 р. — К.: КНЕУ, 2010. — С. 52—54.
12. Верба В.А. Сучасні імперативи редизайну бізнес-моделей підприємств // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://kneu.edu.ua/ua/events/n_konf20171/
13. Лола Г.Н. Дизайн-код: культура креатива //Г.Н. Лола. – СПб., 2011. – 140 с.
14. Могильная А. Искусство и дизайн, их взаимосвязь //[Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://gisap.eu/ru/node/5877>.
15. Применение ВІ-технологий при разработке стратегии развития бизнеса /Е. Гребешкова, А. Гребешков, Е. Кизенко, // International Conference Application of New Technologies in Management and Economy. Proceedings. Vol. 1 /ANTiM 2016, Belgrade, Serbia, 2016. – P. 409-419.

3.12 Креативність в системі векторів підвищення рівня економічної безпеки України

Реалії розвитку економіки України обумовлюються загостреними проблеми в сфері економічної безпеки. Зміна загальнополітичних та економічних орієнтирів, знижена інноваційна активність, недостатній рівень життя населення – все це призводить до вразливості національної економіки та появи загроз для всіх складових її безпеки.

Глобалізація сучасних економічних відносин та наукової думки справляє подвійний вплив саме на інноваційний розвиток України загалом та її окремих суб'єктів господарювання, зокрема. З одного боку, створюються реальні умови для впровадження вітчизняними підприємствами передових технологічних та наукових досягнень, а з іншого боку, глобалізація провокує реальні загрози інноваційній безпеці України як одній із складових економічної безпеки. Прослідковується вразливість інноваційної сфери України, яка спричинена загрозами різного ступеня: втраченими можливостями міжнародної взаємодії та агресивною міждержавною конкуренцією.

Актуальність розгляду заданої тематики обумовлена перш за все, необхідністю визначення спрямовуючих векторів підвищення рівня інноваційної безпеки України та окреслення необхідних та достатніх умов управління ними.

Поняття інноваційної безпеки до недавнього часу не досліджувалось окремо від загального поняття «економічна безпека». в розрізі. Так, згідно методики [6], інноваційна безпека трактувалась як створення інноваційної інфраструктури та адекватних інноваційних

механізмів. Проте у 2013 р. Міністерством економічного розвитку і торгівлі України цю методику було оновлено, зокрема, дещо було змінено перелік складових загальної категорії «економічної безпеки», методику розрахунку індикаторів та їх критичні й оптимальні значення. Чинні методичні рекомендації визначають інноваційну безпеку як стан економічного середовища у державі, що сприяє розвитку високотехнологічного виробництва, інтеграції науково-дослідної та виробничої сфери з метою зростання ефективності, поглиблення спеціалізації національної економіки на створенні продукції з високою часткою доданої вартості [7]. Адже, як свідчить світовий досвід, розвиток провідних економік світу та запорука їх інноваційної безпеки формувалась саме в умовах створення сфери інтеграції науки та виробництва, що, в свою чергу, дає спроможність для підвищення рівня інноваційної безпеки країни.

Інноваційну безпеку також прийнято визначати, як процес створення, використання і поширення нових знань і технологій на основі поєднання науково-технологічного потенціалу країни та можливостей міжнародного кооперування, і створення тим самим передумов ефективного функціонування і розвитку економічної системи країни [5, с.66-110].

Загалом, серед науковців немає єдиного підходу щодо трактування сутності поняття «інноваційна безпека». Існує декілька підходів до визначення поняття:

- як стан науково-технологічного та виробничого потенціалу держави, який дає змогу забезпечити стабільне функціонування національної економіки при виникненні певних загроз за рахунок власних інтелектуальних і технологічних ресурсів. Зокрема, такий підхід відображено в працях І.О. Ревака [9];

- як спроможність, потенційні можливості інноваційної системи генерувати якісні зрушення в економіці, протистояти зовнішнім технологічним загрозам (розглядають П. І. Коренюк [4], О. С. Власюк [10], А. В Шибін [11]).

Аналіз основних підходів до трактування поняття «інноваційна безпека» показує, що дана категорія є багатогранною, визначається багатьма чинниками і має свої особливості відносно різних рівнів економіки, регіонів галузей і окремих суб'єктів господарювання, оскільки відображає здатність до залучення та найбільш ефективного розподілу й використання фінансових ресурсів з метою забезпечення стабільного розвитку та, за необхідності, структурної перебудови загальноекономічної системи залежно від викликів глобального розвитку суспільства.

Краще зрозуміти сутність та рівень інноваційної безпеки України допоможе оцінка її рівня. Сучасні науковці пропонують різні методики оцінювання інноваційної безпеки.

Одним із найважливіших інструментів оцінки та рейтингування інноваційного розвитку країн Європи є інноваційне табло, що представляє систему показників науково-технічної та інноваційної діяльності, і на основі якого розраховується зведений індекс інновацій для кожної європейської країни. 25 показників Табло систематизовані у вісім груп, за кожною з яких розраховується відповідне узагальнене значення. У свою чергу, зведений індекс інновацій розраховується як середнє арифметичне з цих восьми індикаторів. На основі отриманих результатів визначається статус країни з чотирьох можливих: інноваційний лідер; активний інноватор; помірний інноватор; інноватор, що формується; та складається відповідний рейтинг [3, с.311].

Згідно даних інноваційного табло [14] на кінець 2016 р. Україна має значення зведеного індексу 28,9, що на 4,2 пункти менше ніж у 2010 р. Відносними сильними сторонами інноваційної системи України виокремлено людські ресурси та інвестиції підприємств (фірм). Відносними слабкими сторонами вважають слабкість зв'язків між дослідницькими інституціями та інноваторами.

Основні показники інноваційного індексу України у 2017 р. за даними інноваційного табло наведено у табл. 3.19.

Відповідно до табл. 3.19 майже половина індикаторів знизилась, що засвідчує низьку результативність національного інноваційного розвитку за європейськими стандартами. Так, значення показника «Інноватори», який характеризує використання інновацій суб'єктами господарювання, за умови використання методів розрахунків, які застосовуються у ЄС, дуже низьке. Спостерігається значне зниження інвестицій підприємств. Підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок, що Україна наразі належить до групи країн «Інноватор, що формується». Це обумовлено серйозними проблемами у сфері управління інноваційною безпекою та формування стратегії її підвищення. Орієнтирами стратегії зміцнення інноваційної безпеки має бути досягнення не існуючого рівня розвинених країн, а того, на якому вони будуть у майбутньому, тобто орієнтації переважно на галузі уже наступного технологічного укладу, що, як очікується, зумовить модернізацію існуючих виробництв і серйозні зміни в соціально-економічних умовах життя громадян.

Перманентного розвитку вимагають системи управління основними векторами підвищення рівня інноваційної безпеки України. На сьогодні, на жаль, такого роду системи перебувають у стані становлення. Однією з причин цього є нераціональність креативних рішень.

Таблиця 3.19

Основні показники інноваційного індексу України [14]

Україна	Відповідність показникам ЄС, 2010		Зміни у 2010-2016 (+/-)
	2010	2016	
ЗВЕДЕНИЙ ІННОВАЦІЙНИЙ ІНДЕКС	33.1	28.9	-4.2
Людські ресурси	66.1	66.1	0.0
Дослідницькі системи	13.0	14.9	1.9
Міжнародні наукові спільні публікації	0.7	5.6	4.9
Кількість цитованих публікацій	16.6	17.8	1.2
Фінанси та підтримка	23.9	19.0	-4.8
Витрати на НДДКР у державному секторі	41.2	32.5	-8.7
Венчурні капітальні витрати	2.1	2.1	0.0
Інвестиції підприємств (фірм)	70.5	46.8	-23.7
Витрати на НДДКР у сфері бізнесу	38.3	33.9	-4.4
Інноваційні витрати, не пов'язані з науково-дослідницькою діяльністю	116.1	66.1	-50.0
Інноватори	17.1	15.7	-1.4
Інноваційні вдосконалення	51.4	47.3	-4.1
Зв'язки та підприємництво	5.7	4.6	-1.0
Публічно-приватні партнерства	7.0	6.8	-0.2
Інтелектуальні активи	16.8	23.6	6.8
РСТ заявки на патент	27.7	38.1	10.4
Заява на торговельну марку	19.3	17.3	-2.0
Розробка додатків	0.1	8.8	8.7
Вплив на зайнятість	69.3	77.9	8.7
Працевлаштування у сфері науково-дослідної діяльності	82.1	92.3	10.3
Продажі	47.0	33.1	-13.9
Експорт високотехнологічної продукції	56.8	26.0	-30.8
Експорт науково-дослідних послуг	63.1	67.4	4.4
Продаж інновацій фірми	16.4	1.6	-14.8

Світовий досвід створення умов для розвитку інноваційної безпеки країни, все більше переконує в тому, що прогрес, в кінцевому результаті, залежить від творчої активності самої людини, її бажання працювати з високою віддачею та ефективно, її прагнення до постійного оновлення існуючих знань та їхньої реалізації у виробничому процесі всіх галузей економіки. Креативність стає ключовим фактором досягнення успіху в різних сферах підприємницької діяльності, а саме поняття креативності залишається дещо розпливчастим та неточним, що, в свою чергу, ускладнює можливості до його використання в практичній діяльності, направлений на підвищення інноваційної безпеки країни загалом.

Саме поняття креативність можна розглядати з різних підходів, зокрема системного, функціонального, ситуаційного, поведінкового, адміністративного тощо. Загалом креативністю називають породження оригінальних і доречних ідей [8, с.66-110].

Термін «креативність» має латинські корені (creativo – творення). В англійській мові цей термін отримав наступні поняття: creation – створення, (від)творення, творення; creative – творчий; creator – творець, творець, автор. У вітчизняному варіанті терміна «creativity» використовуються такі поняття, як «творче мислення», «творення», «здатність породжувати незвичайні ідеї», «здатність відхилитися від традиційних схем мислення», «здатність швидко вирішувати проблемні ситуації», «створення нових цінностей» тощо [15].

Креативність – здатність генерувати нові ідеї, альтернативи, можливості та підходи до вирішення актуальних питань та проблем. Категорія «креативність» знаходить своє відображення через призму трьох ключових елементів, а саме: процесу, який передбачає продукування ідей шляхом поєднання традиційних елементів, але таким чином, що у результаті з'являється абсолютно новий погляд, бачення, рішення чи підхід; ідеї, яка є результатом фактором креативності і має потенційну цінність; комбінації стандартних ресурсів, але поєднання їх відбувається нетрадиційним чином та способом, що і забезпечує появу додаткового ефекту від їх використання.

Креативність також визначають як функцію знань, цікавості, уяви та оцінки [13]. Тлумачення креативності знаходить відображення у працях багатьох науковців. Вони по-різному інтерпретують дане явище, однак єдині у погляді щодо фундаментальних основ креативності, а саме щодо ключових компонент, які формують креативність (рис.3.21).

Рис. 3.21. Ключові компоненти креативності (розроблено авторами на основі [12, с. 5])

Область професійних компетенцій формують знання технологій та процесів на підприємстві, а також інтелектуальні знання. З одного боку, мова йде про знання, набуті протягом тривалого періоду і зосередженні на вивчені специфіки конкретної предметної сфери діяльності, які проявляються шляхом застосування певного досвіду у практичній діяльності. Такі знання виступають передумовою формування людської креативності, а, відповідно, і її використання у професійній діяльності. З іншого боку, креативність формується на основі здатностей поєднувати розрізнені, непов'язані між собою елементи, ситуації, події та явища новими способами, що передбачає розширення кола як особистих, так і професійних інтересів. Тобто, не лише досвід виступає джерелом знань та вмінь, але й особистий погляд та індивідуальний підхід до вивчення питань та вирішення конкретних завдань.

Творче мислення – основний ресурс креативності. Ключовими засадами творчого мислення є: комфортність ситуації, за якої обговорення конкретного завдання чи розв'язання проблеми не відбувається одноголосним рішенням у колективі, а здійснюється протягом жвавої і тривалої дискусії; використання власного професійного досвіду у поєднанні зі здатністю та бажанням до безперервного навчання, здатністю до саморозвитку; здатність до наполегливого вирішення поставлених задач, а особливо у випадку появи непередбачуваних додаткових труднощів; здатність вчасно зробити перерву, тобто припинити докладати активних зусиль до вирішення поставленої задачі, натомість повернутися до роботи над нею згодом, акумулювавши для цього необхідні знання та навички.

Мотивація виступає найпотужнішим драйвером креативності. Вона проявляється у зацікавленості, задоволенні та прагненні до особистих викликів, які передують постійному самовдосконаленню.

Не зважаючи на актуальність та значущість креативного підходу, існує чимало бар'єрів, які стримують його розвиток на підприємствах, а саме: надмірне зосередження на зовнішній мотивації; наявність обмежень, встановлених керівним органом підприємства; критична оцінка процесу прийняття рішення; ресурсне обмеження, що впливає на якість формування та продукування креативних ідей; безперервний контролюючий нагляд з боку керівництва, обмеженість свободи дій та прийняття рішень; надмірна конкуренція за перемогу у колективі; контроль за перебігом використання інформації на підприємстві; контроль за процесом прийняття рішення; суворе дотримання чітко прописаних правил

компанії; поява страху отримати репутацію непродуктивного працівника; вимога постійно продукувати практичні рішення для вирішення різноманітних питань та проблем на підприємстві; поява працівників, які є надміру компетентними в одній області знань, але при цьому дуже слабо орієнтуються у питаннях іншої, суміжної, сфери діяльності; поява страху здійснити помилку чи неякісно виконати отримане завдання.

Креативність є складним явищем, яке не може бути класифіковане в одній системі понять, натомість може розвиватися або підтримуватись відповідними інституційними інструментами. Креативність дає можливість сформулювати ідею, що з'являється в нашій свідомості, як спалах натхнення, але вона залишатиметься марною, допоки не буде реалізована. За цих умов виникає можливість виникнення інноваційної діяльності, і, як наслідок, можна побачити зв'язок понять креативність та інноваційна безпека. Креативність виступає першоджерелом інноваційної діяльності, відтак, постає ключовим елементом, який наскрізно пронизує систему векторів підвищення рівня інноваційної безпеки України.

Розглянемо основні вектори підвищення рівня інноваційної безпеки України:

1. законодавчий (правовий, нормативно-правовий): удосконалення нормативно-правової бази та її адаптація до європейських стандартів; прийняття нових законодавчих актів щодо регулювання рівня інноваційної безпеки України; підтримка на державному рівні та створення сприятливих умов для розвитку бізнесу в Україні; розробка на державному рівні короткострокових та довгострокових програм підвищення інноваційної безпеки України.

2. економічний: підвищення авторитету та ролі інноваційних підприємств в економіці країни; державне заохочення та бюджетне фінансування інноваційної активності; державна підтримка інновацій в експортоорієнтовані, наукомісткі, високотехнологічні та інші стратегічно важливі для економіки країни галузі; податкове стимулювання інноваційної діяльності підприємств; розвиток ринку інновацій та його інтеграція у глобальний простір; формування інноваційних кластерів та розвиток державно-приватного партнерства;

3. технічно-технологічний: розвиток співпраці у сфері інноваційної діяльності з країнами з високим рівнем інноваційної активності; налагодження співпраці та кооперації між державою, науково-дослідними установами та підприємствами; здійснення міждисциплінарних досліджень з метою створення інноваційних продуктів та продуктивних інновацій з доданою вартістю; сприяння трансферу технологій; розвиток співпраці в інноваційній сфері з передовими країнами світу;

4. інституційний: стимулювання та підтримка ініціативи збільшення кількості венчурних фондів; розбудова інститутів трансферу технологій, мережових структур та створення умов їх діяльності; реформування інститутів державного регулювання інноваційної діяльності; вдосконалення правового забезпечення комерціалізації результатів досліджень та створення науково-технічної інфраструктури;

5. аналітичний: визначення існуючих та потенційних загроз інноваційній безпеці; окреслення ключових індикаторів інноваційної безпеки; прозорість та відкритість показників інноваційного розвитку; налагодження системи моніторингу стану інноваційної безпеки;

6. науковий: участь у міжнародних проектах та грантах; розробка інноваційних продуктів, послуг та технологій; створення та реєстрація патентів, ліцензій, ноу-хау тощо;

7. глобальний: підвищення глобального інноваційного індексу України; впровадження концепції сталого розвитку; забезпечення економічної, політичної та військової безпеки країни; розвиток людських ресурсів та впровадження заходів щодо зменшення впливу робочої сили (особливо інноваційної сфери) з України.

Отже, для підвищення рівня інноваційної безпеки в Україні пріоритетною є комплексна реалізація згаданих вище заходів у контексті окреслених ключових векторів. Для формування системи векторів підвищення рівня інноваційної безпеки необхідною є розробка нових, унікальних ідей, тобто креативне мислення і саме поняття креативності стає запорукою формування доданої вартості, що в подальшому вимагає формування креативного управління створеною системою векторів. На рис. 3.22 розглянемо систему векторів підвищення рівня інноваційної безпеки та визначимо місце креативності у цій системі.

Специфіка системи векторів підвищення рівня інноваційної безпеки із застосуванням креативності в тому, що вона спрямована на створення різного роду інновацій, тобто результати креативної праці підлягають комерціалізації.

Таким чином, в умовах євроінтеграції та глобалізації дедалі більшого значення для позиціонування країни на світовому ринку високотехнологічних товарів і послуг та врахування в світових рейтингах з інноваційної безпеки набуває міжнародне партнерство, залучення зарубіжних інвесторів до розвитку національної інноваційної сфери та використання можливостей міжнародної співпраці, в тому числі і в науковій сфері.

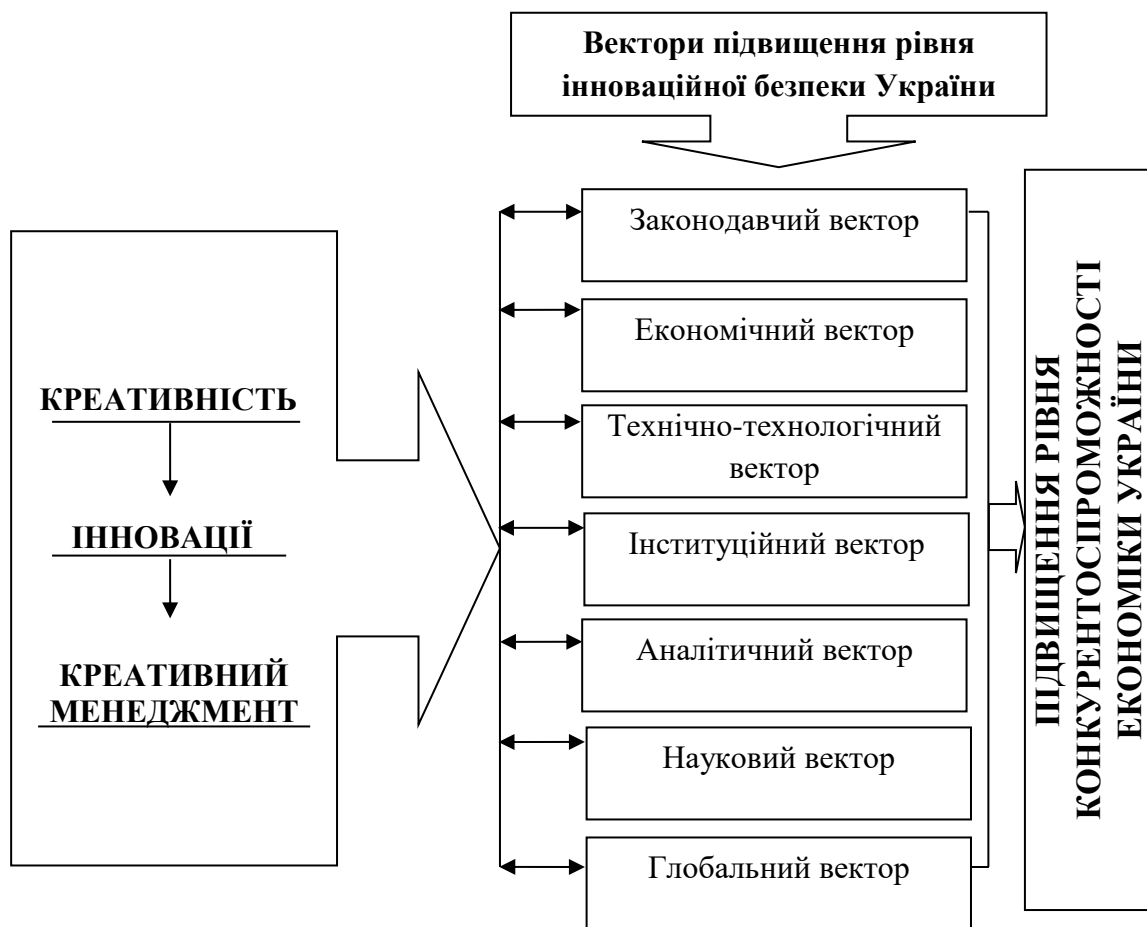

Рис. 3.22. Система векторів підвищення рівня інноваційної безпеки України
(розроблено авторами)

Пошук та співпраця з партнерами викликає необхідність адаптуватися до сучасних тенденцій розвитку економіки на глобальному ринку. Епоха креативної економіки зміщує акценти розвитку господарської діяльності у бік стимулювання до пошуку та генерування нетрадиційних підходів, ідей, інструментів, форм та способів прийняття управлінських рішень. Креативність виступає джерелом формування інновацій, розвиток яких, у свою чергу, зміцнює конкурентні позиції вітчизняних суб'єктів господарювання як на мікро-, так і макрорівнях. Інтеграція України у світовий інноваційний простір – один зі стратегічно важливих векторів розвитку економіки держави, саме тому надзвичайно актуальним є визначення можливостей участі України в інноваційних програмах, зокрема, тих, що реалізуються Європейським Союзом. Участь у такого роду програмах дозволить підвищити рівень інноваційної безпеки України та застосувати досвід європейських країн в управлінні інноваційною діяльністю країни.

1. Аналітична записка «Стан інноваційної діяльності та діяльності у сфері трансферу технологій в Україні у 2016 р.» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mon.gov.ua/content/%D0%94%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C/ino_diyal/2017/stan2.pdf.
2. Єгоров І.Ю. Інноваційне табло ЄС та визначення місця у ньому України / І.Ю. Єгоров // Вісник НАУ України. - №5. – 2016. – С. 87 – 941.
3. Інноваційна Україна 2020 : національна доповідь / за заг. ред.В.М. Гейця та ін. ; НАН України. – К., 2015. – 336 с.
4. Коренюк П. І. Стан науково-технологічної безпеки реального сектора економіки України / П. І. Коренюк, В. П. Волков, Л. А. Горошков // Сталий розвиток економіки. – 2012. – № 2. – С. 22–25.
5. Левковець О.М. Інноваційна безпека України: проблеми забезпечення в глобалізованому світі : Монографія /За ред. Л.С. Шевченко // Економічна безпека держави: сутність та напрями формування. – Х.: Право, 2009. – 309 с.
6. Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України» від 02.03.2007 № 60 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://me.kmu.gov.ua>.
7. Наказ Мінекономрозвитку «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29.10.2013р. №1277 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=38738.
8. Онисенко Т. С. Креативність в системі управління підприємством [Електронний ресурс] / Матеріали конференції. Конкурентоспроможність національної економіки. – Режим доступу: <http://econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2017/10/tezi.pdf>
9. Ревак І. О. Інформаційна база оцінювання науково-технологічної безпеки України / І. О. Ревак // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 10. – С. 247–254.
10. Україна в системі міжнародної безпеки: Монографія / За заг. ред. О.С. Власюка / Національний інститут проблем міжнародної безпеки. – К.: НІПМБ. – 450 с.
11. Шибін А. В. Критерии и принципы обеспечения безопасности региональных социально-экономических систем [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.managementofrisk.ru/magazine/Numbers/2010-1/.../Shibin.doc.
12. Adams K. The Sources of Innovation and Creativity [Electronic Resource] / Karlyn Adams // National Center on Education and the Economy. – 2006. – Access mode: <http://www.fpspi.org/pdf/innovcreativity.pdf>
13. Burrus D. Creativity and Innovation: Your Keys to a Successful Organization [Electronic resource] / Daniel Burrus // Huffpost. – 2013. – Access mode: https://www.huffingtonpost.com/daniel-burrus/creativity-and-innovation_b_4149993.html
14. European Innovation Scoreboard [Electronic Resource]. – Access mode: http://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/facts-figures/scoreboards_en
15. Taylor C. W. Various Approaches to and Definitions of Creativity // The Nature of Creativity/ Sternberg R.J. (Ed.). – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1988. – P. 99-124.

3.13 Доцільність й добровільність нововведень – основа безпеки й сталого розвитку України

XXI століття сформувало нові виклики до розвитку людства, відповідно до існуючих до цього історичних укладів (табл. 3.20, рис. 3.23) [1]. Зміни не обминули практично жодної з країн й свідчать про те, що потрібно відповідати на цивілізаційні виклики, а людство має перейти в нову якість. В цих умовах Україна не може залишатися на узбіччі, не дивлячись на її політичні, економічні, соціальні й демографічні трансформації, що спричинили її залежність від більш економічно розвинутих країн Європи, міжнародного Валютного фонду тощо.

Таблиця 3.20

Історія розвитку людства у відповідності до існуючих соціально-економічних укладів
(складено автором)

№	Назва укладу	Пріоритетне існування	Час реалізації	Термін переходу до наступного	Кількість, млн. чол.	Принцип розселення
1	Збирання та мисливство	Від 40 тис. р. до н.е.	Близько 30 тис. років	Початок древнього світу	До 10	Децентра-лізоване розселення людей
2	Садівницькі	До 3 тис. р. до н.е.	Близько 8 тис. років	Розквіт древньої цивілізації	50	
3	Аграрні	XX до н.е. — XVI ст. н.е.	Близько 2,5 тис. років*	Відкриття Америки	400	Центра-лізація зайнятого населення
4	Індустріальні	XVII—перша пол. XX ст.	300—350 років	Друга світова війна	3000	
5	Інформаційно-технологічні	Сер. XX ст. — 2000 р.	Приблизно 60 років	Теракт 11 вересня 2001 р.	Більше 7000	Децентра-лізація виробництв, міграція, розселення та ін.
6	Глобалізація економіки	2001 — середина 2010-х рр.	Півтора десятиріччя	Світова криза		
7	Глобальна нестабільність	2015 — 2017 рр.	Останні три роки	Події 2014-2017 рр.		

*період з V до XV століття нашої ери (середні віки) виключено, як неефективний в інноваційному плані: децентралізація розселення населення, практичне припинення його зростання тощо.

Принципи конфліктів	Історичні соціально-економічні уклади						Кризи внаслідок нововведень
Цивілізаційний конфлікт	Інформаційно-технологічні		Індустріальні	Аграрні	С а д.	З і м	?
Конфлікт соціальних систем	Інформаційно-технологічні	Індустріальні	Аграрні	Садівницькі	Зб. та мисл.	Спровокована віртуалізацією світу	
Конфлікт між країнами	Індустріальні	Аграрні	Садівницькі	Збирання та мисливства	Криза, спровокована протиріччями маркетингу		
Конфлікт між правителями	Аграрні		Садівницькі	Збирання та мисливства	Криза кастовості		
	Садівницькі		Збирання та мисливства				Криза рабства
	Суспільства збирання та мисливства					Структуризація суспільства	

Рис. 3.23. Трансформація соціально-економічних укладів по мірі розвитку людства
(складено автором)

За твердженням експертів, міжнародне рейтингове агентство “Fitch rating” знизило попередній прогноз зростання ВВП України в 2017 р. на тлі падіння ВВП в доларовому вимірі майже вдвічі у 2014-2015 роках, а прогнозоване зростання на 2-3% на рік дозволить досягти рівня ВВП 2013 р. лише за 20-25 років. Збереження такої ситуації призведе до ще більшого розриву між середніми показниками соціально-економічного розвитку регіонів України і зростання числа проблемних регіонів.

Ми пам'ятаємо, як були вражені в світі, коли Радянський Союз після закінчення Другої Світової війни за десять років відновив довоєнний економічний потенціал країни. Думаю, ні в кого немає сумніву, що без інтеграції, планування та жорсткого контролю виконання відповідних планів цього не вдалося б жодній з колишніх республік окремо. Дійсно, певний тиск мав місце. Так, обробна промисловість відроджувалась і створювалась переважно в Україні; існуючі на той час проблеми сільського господарства намагалися вирішити за рахунок освоєння казахських степів; Туркменію,

де злакові ростуть швидко і рясно, й де можна збирати по два врожаю овочів, зорінтували на бавовну, що визріває тільки там та в Узбекистані тощо.

На початку 1990-х років минулого століття більшість республік вважала, що після відокремлення від СРСР в них значно підвищиться соціально-економічний рівень. Скінчилося тим, що після митарств практична кожна з них втратила частину важкої, оброблюваної, легкої промисловості та повернулася до виробництва тих самих монопродуктів, матеріалів, енергоресурсів, але в значно менших обсягах (табл. 3.21). Виключення складає лише Білорусь, де максимально зберігся принцип побудови радянського народного господарства.

Таблиця 3.21

Порівняння виробництва в Україні (складено автором за даними [9])

Найменування вироблюваного продукту	Рік виробництва	
	1990	2016
Видобуток вугілля, млн. тон	152	40
Видобуток залізної руди, млн. тон	122	80
Виплавка сталі, млн. тон	50	24
Випуск пасажирських літаків, шт.	250	5
Випуск вантажних автомобілів, тис. шт.	30	1,3
Випуск легковиків, тис. шт.	153	5,6
Випуск тракторів, тис. шт.	106	1,6

Існує хибна думка про сільськогосподарські перспективи України, на які штовхають нашу країну так звані партнери — Сполучені Штати і Євросоюз. Їх бажання зрозуміле, але за рахунок сільського господарства країна могла процвітати хіба що за часів аграрного укладу, тобто під час Стародавнього світу, принципи побудови якого переважали до початку індустріалізації. Навіть незаперечні сільськогосподарські лідери початку ХХ століття Аргентина й Канада поступово втратили свої позиції. Тобто, на сьогодні, орієнтуючись тільки на аграрне виробництво, неможливо бути впевненим у соціально-економічній безпеці України.

Необхідність індустріалізації України, як складової колишнього Радянського Союзу була в 20-х роках ХХ століття своєчасною й доцільною та передбачала електрифікацію всієї країни (план ГОЕЛРО), створення промислових підприємств, розвиток транспорту та багато

чого іншого. У [2] індустріалізація визначається як розвиток крупної машинної промисловості, що супроводжується підвищенням її питомої ваги в народному господарстві країни. Промисловість України, почавши свій відновлювальний процес в умовах надзвичайного занепаду протягом 1922-1926 рр. була відновлена до передвоєнного рівня й у 1926-1929 рр. темпи зростання промислової продукції вже перевищували 20% на рік, хоч в основних європейських країнах вони рідко коли перевищували 10%, а темпи капіталовкладень в ці роки зазначено в табл. 3.22. Зміст таблиці свідчить, що особлива увага приділялася важкій індустрії (як на той час казали — виробництву засобів виробництва, або товарів групи ”А”) [2].

Таблиця 3.22

Капітальні вкладення в основні фонди СРСР, % [2]

Галузі економіки	Роки			
	1925/1926	1926/1927	1927/1928	1928/1929
Промисловість	19,1	21,9	25,2	26,2
Електрифікація	1,5	3,6	4,8	4,9
Сільське господарство	52,7	45,8	37,1	34,9
Транспорт	11	11,5	14,6	15,8
Решта	15,7	17,2	18,3	19,1
Разом	100	100	100	100

Особлива увага приділялася важкій індустрії, в яку вкладалося в 3,5 більше коштів, ніж у легку. Протягом декількох років індустріалізація країни призвела до створення так званих промислових гігантів: ДніпроГЕС, “Харківського тракторного заводу”, сталеливарних підприємств тощо. Евакуація ж багатьох з них в 1941 р. за Урал значною мірою визначило перемогу радянського народу у II Світовій війні. Після війни протягом десяти років було поновлено довоєнний економічний потенціал країни. Економічну безпеку країни було відновлено.

Окрім зазначеного, безпека будь-якої країни визначається рівномірністю розміщення економічних об'єктів по регіонах країни, й Україна разом з Німеччиною на початок 1990-х років за цим показником мала одне з перших місць у Європі не дарма “Дойче Банк” в 1992 р. виділив Україну з сукупності колишніх республік Радянського Союзу (табл. 3.23) [3], тому природно, що доцільною новацією в межах організації державотворення була інтенсифікація розбудови невеликих українських обласних центрів, особливо тих, що

одержали даний статус лише в 1939 р. Прослідкуємо цей процес на прикладі міста Суми, яке з повітового містечка, населення якого ледь перевищувало 60 тисяч мешканців, всього за чотири десятиріччя перетворилося в крупний промисловий центр Північного Сходу України з 307-тисячним населенням в 1990 р. й повністю в соціально-економічному розвитку наздогнало сусідні колишні губернські міста Чернігів та Полтаву, набагато дрівніші та відоміші. І якщо т. СМНВО ім. М.В. Фрунзе, що за кращих часів нараховував більше 24 тисяч працюючих, було засновано наприкінці XIX сторіччя як бельгійські майстерні, то й ПАТ “Хімпром”, й заводи парцеляновий та “Центроліт”, й завод електронних мікроскопів ім. 50-річчя ВЛКСМ (в подальшому АТ “СЕЛМІ”) були створені практично з нуля. Останній на кінець 1980-х років минулого століття постачав складні прилади для наукових досліджень не тільки для колишніх республік СРСР, а й у колишні соціалістичні країни та багато країн Азії, Африки, Латинської Америки. Підприємство мало 11 наукових напрямків (відомі зарубіжні фірми-конкуренти лише три) й щорічно виготовляють 10-15 зразків нової техніки. Подібні підприємства мають забезпечити певний рівень наукових досліджень у країні. Безумовно існує й інший шлях — сподіватися на імпорт зазначеної продукції, але, по-перше, немає ніякої впевненості, що отримаємо найсучасніший прилад; по-друге, навряд чи науково-дослідні, академічні установи та ЗВО знайдуть кошти на відповідне обладнання, по-третє, навряд чи можна сподіватися на позитивний сталий розвиток цього інноваційного напрямку діяльності.

Таблиця 3.23

Прогноз торгівельно-економічного потенціалу (складено автором)

№	Назва країни	Число балів	Місце за рейтингом
Високий торгівельно-економічний рівень			
1	Україна	83	1
2	Країни Балтії	77	2-4
3	Росія	72	5
4	Грузія	61	6
Середній торгівельно-економічний рівень			
5	Білорусь, Казахстан	55	7-8
6	Молдова	49	9
7	Вірменія, Азербайджан	47	10-11
Низький торгівельно-економічний рівень			
8	Узбекистан	32	12
9	Туркменістан	27	13
10	Киргизія	24	14
11	Таджикистан	18	15

На сьогодні ж в умовах значної втрати важкої індустрії тільки інноватика допоможе остаточно не втратити в Україні не тільки наукове приладобудування, а й літакобудування, судобудування, виробництво сільськогосподарських машин і механізмів та інші подібні сектори економіки, бо в наш час перспективу зростання мають країни або з потужним сировинним продуктом, який дає змогу поступово опанувати ще й певний технічно-складний продукт, (Азербайджан та нафтоносні країни Аравійського півострова тощо) або з великими обсягами товарів широкого вжитку (масового виробництва), що можуть досягти країни при використанні дешевої робочої сили (Китай, так звані країни-тигри тощо). Як відомо, до зазначених країн Україна не належить.

Використовуючи класичний політико-економічний принцип, що політика є концентрованим вираженням економіки, проведемо підсумки економічної діяльності України за останні, починаючи з 2014, роки й визначимо, на що можна сподіватися на найближчі 2018-2019 роки. Падіння ВВП на душу населення в 2014-2016 роках склало 45,7 % й на початок 2017 р. становить порівняно з нашими найближчими сусідами: 45,8% від Білорусі й 29,7% від Польщі. Обсяг експорту товарів та послуг у відношенні до 2013 р. зменшився на 47%. Валовий зовнішній борг зріс з 77,5% ВВП у 2013 р. до 121,7% на кінець 2016 р., а індекс інфляції за три роки склав 180,6 %.

Не дивлячись на адміністративну реформу, що впроваджується вже протягом майже трьох років [4, 5] по регіонах України ситуація ще гірше, бо проведена децентралізація відірвала сільські об'єднані територіальні громади від міста. Наприклад, по Сумській області ВВП в 2016 р. склав \$1415 на душу населення, або 64,7% від середньостатистичного показника по країні. В цілому економіка регіонів деградує, а Україна за європейськими мірками може перетворитися на периферійну країну четвертого рівня.

На жаль, в цій ситуації в цьогорічній програмній промові Президента П. Порошенка й плану дій Кабінету Міністрів України на наступні три 2018-2020 роки замість задекларованої стратегії економічного прориву й виходу економіки на рівень розвинутих європейських країн був озвучений так званий "План Маршала 2.0", який пропонує щорічне зростання ВВП лише на 2-3%, що на кінець 2020 р. становитиме лише 81% від ВВП на душу населення 2013 р. Але й "План Маршала 2.0", що базується на донорській допомозі в сумі \$25 млрд. (по \$5 млрд. щорічно під гіпотетичні інвестиційні проекти, яких поки що не існує в розрахунку на щорічне зростання ВВП на 6-8%), є утопічним і не може реалізуватися, бо Україна кожного р. втрачає сотні тисяч працездатного населення, чисельність яких в умовах прийнятого в поточному році безвізового режиму тільки зростатиме. Тим більше, що від'їжджатимуть кваліфікованіші, перспективніші, освіченіші, працьовиті та молоді

громадяни. Але й це не головне. Як зазначено у [10], глобалізація капіталізму — це невинний пошук нових ринків й дешевої робочої сили, а також постійна потреба в природних ресурсах, тобто, якщо після Другої Світової війни, під час якої більшість країн Європи була задіяна у виробництві зброї та військових оборонних споруд, а сама Європа лежала в руїнах, потенційно вкладати можна було практично в усі галузі, й покупцям хотілося спочатку купувати речі першої необхідності, винаймати житло, елементарно відпочивати, то зараз практично всі європейські й північноамериканські ринки та більшість ринків Азії, Латинської Америки й Африки повністю сформовані. А так званий “рейтинг щастя”, супроводжуваний ООН, в Україні з 2014-го р. щорічно погіршується. Так, у 2013 р. за цим рейтингом країна була на 87-му місці в світі, у 2014-му — на 111-му, у 2015-му — на 123-му, у 2016-му — на 132-му. З іншого боку, директор Інституту соціології В.М. Ворона, коментуючи результати проведеного протягом 2016 р. дослідження, відмітив: “Українське суспільство-2016 — це суспільство тотальної недовіри з перевагою страхів та тривожних очікувань. Порівняно з 2014 роком кількість громадян, які побоюється зростання цін, збільшилася з 63% до 81,1%, які бояться безробіття — з 60,3% до 72,7%, холоду у квартирах — з 23,75 до 29,4%, голоду — з 33,4% до 38,8%. Збільшилося побоювання міжнародних конфліктів. Майже 90% опитуваних погоджуються з твердженням, що в країні може відбутися все, що завгодно. При цьому показовим є те, страх нападу зовнішнього ворога знизився з 60% в 2014 р. до 43% у 2016 р.

Як відомо, у другій половині ХХ-го століття трудомісткі виробництва почали інтенсивно вивозитися до Азії та Латинської Америки. У 2016 р. під час президентської кампанії в США ми вперше побачили зворотний процес. Тому сподіватися на значне інвестування в українську економіку з боку розвинутих країн не варто, особливо в бажані для України галузі, як-то розвиток новітніх технологій, літакобудування, будування кораблів, локомотивів та автомобілей. Якщо закордонний інвестор навіть захоче розташувати своє підприємство в Україні, то тільки через те, що тут дешева робоча сила, можна змонтувати вже використане застаріле обладнання й виготовляти товари, які тут й реалізовуватимуться.

За результатами низьких квот України на ринках ЄС сподіватися на швидке зростання виробництва товарів неможливо, тим більше, що за чверть останнього століття країна практично втратила виробництво технічно складної продукції: літаків, локомотивів, судів, виробів машинобудування та приладобудування тощо. Очікувати зростання виробництва матеріалів й сировини теж не варто. Переферійна країна четвертого рівня передбачає й четвертий (повільний) рівень швидкості розвитку. Внаслідок зміщення центру світового

розвитку до Азії в рамках глобальних проектів за участю Китаю й Росії найближчим часом Україна може втратити і статус транзитної держави. Окрім того, на внутрішньому ринку рівень державної монополії на перевезення зменшується. Наприклад, різка заміна державних залізничних пасажирських перевезень приватним автомобільним транспортом зменшила й надходження до бюджету.

Одним зі шляхів виходу з ситуації, що склалася в Україні, та переходу до сталого розвитку економіки України є створення територіальних технопарків, наукових дослідницьких центрів, бізнес-інкубаторів тощо. Кілька років тому автор пропонував можливе створення технопарку на вже згаданому підприємстві “СЕЛМІ” [6]. Але, на жаль, на практиці, таке поступове перетворення одного з колишніх лідерів вітчизняного приладобудування виявилось не здійсненим. Так, за розповіддю останнього начальника інструментального цеху даного підприємства, що протягом тридцяти років готував найскладніше обладнання підготовки виробництва, було запропоновано виготовлення на замовлення потенційного підприємства-партнера 100 нових штамів. При розрахунку сукупних витрат воно виявилось не ефективним й на той час ще працююче керівництво АТ “СЕЛМІ” замість того, щоб вирішувати питання або шляхом налагодження можливих партнерських стосунків, або визначення підходів до організації майбутнього технопарку, просто відмовилося від такого замовлення. З низки таких “невигідних” пропозицій й склався несприятливий підсумок: підприємство практично припинило своє існування.

Єдиним доцільним виходом з наведеної ситуації є добровільне об'єднання населення районів України у так звані об'єднані територіальні громади (ОТГ). Реформа системи взаємних стосунків між рівнями влади дає можливість вирішити деякі питання бюджетно-податкової децентралізації та робить відносини між рівнями влади прозорішими і передбачуванішими. Так, в [7] зазначено, що існує безліч невирішених проблем, серед яких можна виділити: низький дохідний потенціал місцевих бюджетів та недоліки існуючого адміністрування податків (досі не прийнято основний закон для децентралізації, в якому податки сплачуватимуться в місцях розташування підприємств, а не в місцях реєстрації, що де-факто скасує можливість деяких великих міст, в тому числі столиці України мати бюджети в розрахунку на одного мешканця на порядок вище, ніж в середньому по Україні); відсутність податкової автономії регіонів; неадекватна територіально-адміністративна структура (перший досвід об'єднань сільських громад практично виключає добровільність їх здійснення); недоліки системи міжбюджетних трансфертів та обмежений доступ органів місцевої влади до запозичень; занадто централізоване управління видатками.

Почнемо з основного: матеріальної спроможності громадян України утримувати себе і свою сім'ю, бюджет якої відповідно до першого рівня піраміди потреб за А. Маслоу (фізіологічні потреби) складається з трьох основних частин: їжа, одяг і елементарне житло. І якщо на перших можна заощаджувати шляхом використання продуктів харчування без переробки (наприклад, картопля, м'ясо) та продуктів першої переробки (наприклад, борошно, ваговий цукор), меншого відвідування закладів громадського харчування тощо, а на других (одяг) — завдяки славнозвісному *second hand*, то з наданням комунальних послуг набагато складніше. Розглянемо ці, вкрай необхідні для життя людини складові.

1. На оплаті *комунальних послуг* заощадити важко, бо вони належать, як правило, до так званих природних монополій. У табл. 3.24 проаналізовано витрати на комунальні послуги в країнах Євросоюзу з різним рівнем життя людей та в Україні у 2016 р. порівняно з аналогічними показниками за часів СРСР (зокрема, Української РСР).

Таблиця 3.24

Порівняльна таблиця плати за комунальні послуги (складено автором)

Країни	Середня заробітна плата, дол.	Комунальні послуги	
		Ціна, дол.	Відсоток від заробітної плати
Українська РСР	400	12	3
Велика Британія	3065	217	7
Німеччина	2904	223	7,7
Словаччина	1050	179	17
Польща	708	162	23
Греція	420	103	28
Україна	161	92	57

Тут доцільним є рішення зниження оплати комунальних послуг до оптимального рівня, що одночасно відповідає критерію: максимуму можливої сукупної оплати та мінімуму субсидій. На жаль, останніми роками ми бачимо тільки підвищення комунальних тарифів. Субсидії ж, які одержують неплатоспроможні споживачі, не тільки не вирішують даної проблеми, а лише її посилюють. Що ж виходить: увесь тягар лягає на працюючих людей, які створюють ВВП, і в умовах погіршення за три роки своїх статків втричі, ще й мають оплачувати комунальні тарифи за цими надвисокими цінами.

2. Ключові положення децентралізації повинні бути узгоджені з широкими колами громадськості і різними політичними силами, щоб зміни політичних сил при владі не призводили до радикальних змін Концепції децентралізації і умов для ведення бізнесу в країні. Для цього потрібно провести ретельні *маркетингові і соціологічні дослідження*, за результатами яких можна з'ясувати загальні тенденції для розроблення комплексу стратегічних та тактичних дій з децентралізації управління.

3. Потрібно мати наукове обґрунтування та детальну фінансову оцінку можливих ризиків і вигід для життя населення за результатами адміністративно-територіальної реформи. Децентралізація повинна орієнтуватися на зниження податкового навантаження та тиску на малий і середній бізнес. В межах громади бажано запобігати так званій *внутрішній конкуренції* між об'єктами економічної діяльності.

4. Потрібно встановити чіткі етапи реалізації реформи із зазначенням відповідних термінів й результатів, що мають бути отримані на кожному з етапів, та відповідальних за їх досягнення осіб за принципом побудови короткострокових, середньострокових та довгострокових *маркетингових стратегій*.

5. Необхідно визначити, чим з погляду економічної та соціальної діяльності, є кожен об'єкт на території громади. Спільні програми їх діяльності мають створити необхідну кількість робочих місць, поліпшити умови для розвитку малого бізнесу, дати можливість нормально працювати вчителям, лікарям та іншим, так званим "бюджетникам", і покращити умови життя незахищеним верствам населення.

Суттєво має змінитися і самостійність окремого регіону (області). На сьогодні саме область має розгалужену внутрішню мережу комунікацій, є оригінальною з погляду природних умов (лісова, степова чи гірська зони, морське узбережжя) та охорони середовища (красиві ландшафти, чиста питна вода, свіже повітря) – тобто важливих складових «якості життя», що належать до компетенції актуального, перспективного напрямку у складі сталого економічного розвитку (рис. 3.24) [8].

Такий підхід допоможе забезпечити сталий соціально-економічний розвиток країни в цілому, тому суспільство потребує конкретних дій з боку Уряду, проведення реальної, а не в черговий раз формальної реформи органів місцевого самоврядування. Для цього необхідно, по-перше, щоб децентралізація проводилась у комплексі з іншими реформами (антикорупційною, пенсійною, бюджетною, податковою та ін.). По-друге, за принципом розробки маркетингових стратегій зорієнтувати *короткострокову* стратегію на повний перехід сплати податків не в місці

реєстрації, а в місці розташування того чи іншого підприємства, фірми, компанії чи іншої бізнес-установи або її підрозділу, *середньострокову* — на створення законодавчої бази, в якій будуть чітко визначено права кожного члена громади і його переваги порівняно з представниками інших громад (таке існує в багатьох розвинутих країнах, зокрема в США, Німеччині тощо), *довгострокову* — на завершення створення громад з достатньою економічною активністю на власній території, з гідним рівнем життя населення, що входить до її складу. По-третє, укрупнення громад ні в якому разі не має бути примусовим — тільки добровільним.

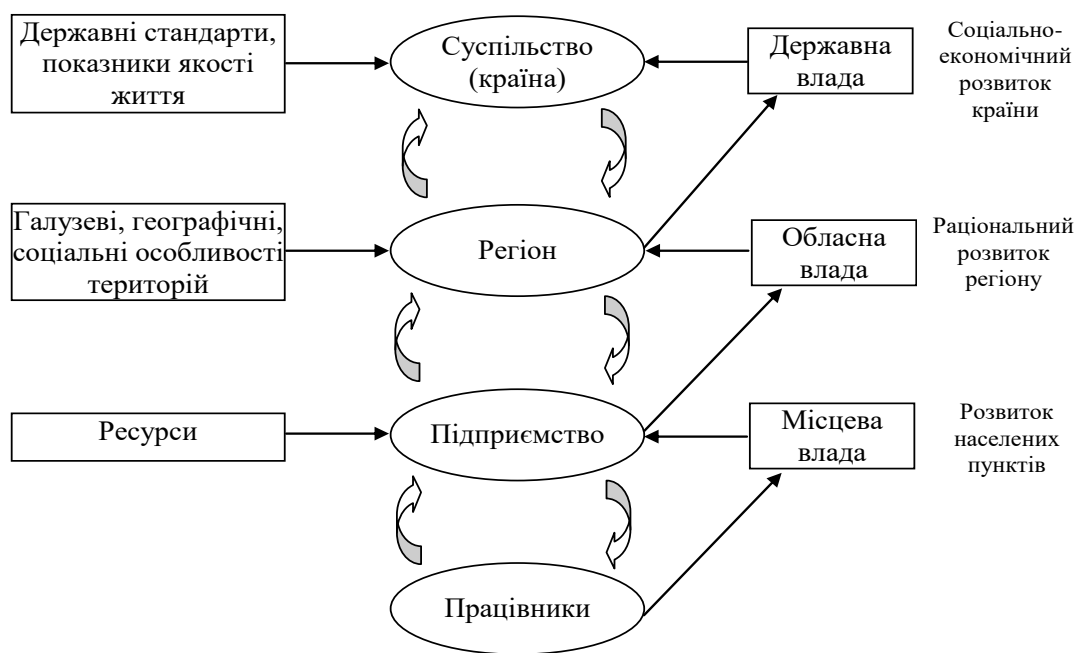

Рис. 3.24. Схема взаємодії меж рівнів компетенції центральної влади та місцевого самоврядування (складено автором)

Лише при виконанні цих умов вплив децентралізації на економічний розвиток об'єднаних територіальних громад буде доцільним та позитивним. Закони, прийняті Верховною Радою України у вересні-жовтні у соціально-економічній сфері не підтверджують просування країни в зазначеному напрямку. І якщо положення пенсійної реформи можна у подальшому хоч якось скорегувати, то впровадження медичної та освітньої реформ у прийнятому вигляді (у першій — лікування складних захворювань практично для всього населення стає недоступним,

у другій — поєднання непокінчених шкільних дисциплін, примусовий, всупереч Конституції України, перехід на єдину мову навчання, не зрозуміла зміна в менеджменті шкільних навчальних закладів тощо) призведуть до незворотних негативних змін в економічній, соціальній та демографічній сферах людської життєдіяльності. У поєднанні з небезпекою втрати індустріального та транспортного потенціалу Україна може остаточно закріпити за собою статус “буферної зони” й економічний рівень периферійної країни четвертого рівня, тобто деградууючої країни.

Таким чином, підтверджено, що для забезпечення економічного розвитку Україна має звернути увагу на три основні складові: реіндустріалізацію, забезпечення завершення адміністративної реформи на засадах доцільності та добровільності й інноваційність в розвитку науки та освіти.

1. Телетов О.С. Економіка України в умовах можливого переходу суспільних укладів розвитку людства в нову якість / О.С. Телетов // Економічний вісник НТУУ “КПІ”, – 2016. – № 13. — С. 21-27.

2. Малая Советская Энциклопедия. Том 3М. : АО «Советская Энциклопедия», 1930. – С. 450-452.

3. Телетов О.С. Інновації в маркетингу промислових підприємств [монографія] / О.С. Телетов, Н.В. Івашова, Є. І. Нагорний; за заг. редакцією д-ра екон. наук. проф. О.С. Телетова. – Суми : СумДУ, 2013. – 282 с.

4. Закон України “Про співробітництво територіальних громад” № 1508-VII від 17 червня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1508-18> .

5. Закон України “Про добровільне об’єднання територіальних громад” № 157-VIII від 5 лютого 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.

6. Телетов О.С. Кластеризація як інноваційний шлях промислово-аграрного розвитку регіону / О.С. Телетов, Ю.А. Сірик, А.В. Лях // Механізм управління економікою. – 2012. – №2. – С. 82–89.

7. Телетов О.С. Маркетинговий підхід до вирішення проблем адміністративної реформи в Україні / О.С. Телетов // Ринково-орієнтоване управління інноваційним розвитком : монографія / за ред. д.е.н., професора С.М. Ілляшенка. – Харків : ТОВ «Діса плюс», 2015. – С. 81-88.

8. Телетов О.С. Інноваційні маркетингові структури промислових підприємств України / О.С. Телетов, М.В. Провозін // Науковий вісник Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі». Серія: «Економічні науки». – 2015. – № 1 (69), ч. 2. – С. 54-63.

9. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua/

10. Маркс мав рацію—п'ять дивовижних передбачень Карла Маркса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://medium.com/марксів-капітал-українською/маркс-мав-рацію-п'ять-дивовижних-передбачень-карла-маркса-9f079255fa0d>

3.14 Оцінка комерційного потенціалу інтелектуального продукту як передумова прийняття рішення щодо його комерціалізації

В процесі управління інтелектуальним капіталом підприємства великого значення набуває оцінка інтелектуальних продуктів. Під час прийняття рішення про створення інтелектуального продукту, а також про його комерціалізацію важливим етапом аналізу є прогнозування комерційного потенціалу об'єкта, тобто максимально можливих доходів, що можуть бути отримані від його використання.

На сьогоднішній день проблемі розробки достовірних методів оцінки інтелектуальної власності присвячена ціла низка досліджень. Зокрема, серед них можна назвати роботи О.С. Белай, В.Г. Зінова, А.Н. Козирєва, О.П. Косенко, В.Л. Макарова, П.Г. Перерви, Г. Рооса, К.Е. Свейбі, О.О. Хворост та інших. Проте на сьогоднішній день питання комплексної оцінки комерційного потенціалу інтелектуальних продуктів на всіх стадіях їх життєвого циклу, включаючи етапи планування, розробки, виходу на ринок та комерційної реалізації, залишаються недостатньо розробленими.

Загальновизнано, що для оцінки різних об'єктів інтелектуальної власності і нематеріальних активів існує щонайменше три основних альтернативних підходи – витратний, дохідний та ринковий, – і кожен з них має свої методи та методологію [1-4; 6; 8].

Витратний підхід передбачає оцінку інтелектуального продукту на основі калькуляції витрат, необхідних для його створення або придбання, і є традиційним для вітчизняної економіки. Це було пов'язано, в першу чергу, зі специфікою командно-адміністративної системи господарювання. В умовах жорсткого планування формування ціни здійснювалось на основі калькуляції витрат. Всі витратні методи засновані на тому, що вклад об'єкту інтелектуальної власності в прибуток підприємства перевищує витрати на його створення.

За витратною моделлю можлива оплата при придбанні інтелектуального продукту з низьким ступенем допрацьованості на стадії аванс-проекту або ескізного проекту. В цьому випадку до розрахунку будуть прийматись витрати на доведення їх до стадії готовності (тобто доведення до стадії практичного використання з відпрацюванням необхідних ноу-хау, технологічного оснащення, експериментальної бази тощо). Базою (критерієм) для визначення вартісної оцінки придбання ОІВ в цьому випадку є сума витрат, пов'язаних з отриманням аналогічного результату власними силами або на замовлення, іншими словами, – виконання прикладних досліджень [4].

Альтернативним до витратного підходу в ринковій економіці є порівняльний підхід до оцінки інтелектуальних продуктів. Основною умовою застосування цього підходу є наявність даних про недавно здійснені угоди з аналогічними об'єктами. Це вимагає добре розвинутого ринку інтелектуальних продуктів і супутнього йому інформаційного ринку. Базу для використання порівняльного підходу становить ринкова ціна, що формується під впливом попиту та пропозиції на ринку об'єктів промислової власності в умовах конкурентної боротьби [2; 4].

Порівняльний (ринковий) підхід передбачає підхід до оцінки вартості об'єктів інтелектуальної власності шляхом порівняння угод з аналогічними об'єктами і об'єкта, що оцінюється, після проведення відповідної корекції, що врахує розходження між ними. Він є ефективним за наявності достатньої інформації про аналогічні угоди. При цьому може використовуватися інформація про ціни реальних договорів або ціни пропозиції чи попиту [4].

Дохідний підхід є основним підходом при оцінці інтелектуальних продуктів. Він передбачає, що ніхто не вклав свій капітал у придбання того чи іншого об'єкта нематеріального характеру, якщо такий же дохід можна одержати іншим способом, у такий же передбачуваний відрізок часу. Саме дохідний підхід до оцінки інтелектуальних продуктів базується на оцінках їх комерційного потенціалу, тобто прогнозованої величини доходів, які будуть отримані від їх \ використання [2; 4; 7].

Вигоди від використання оцінюваної інтелектуальної власності визначаються на основі прямого зіставлення величини, ризику і часу одержання грошового потоку від використання інтелектуальної власності. Прогноз майбутніх грошових потоків будується переважно на базі фактично отриманих коштів, тобто на базі грошових потоків року, що передує даті оцінки. Основний недолік дохідного підходу — складність одержання необхідної вихідної інформації для розрахунків. В умовах нестабільної економіки здійснення точного прогнозування майбутніх доходів, витрат і ризиків є складним завданням і потребує високої кваліфікації оцінників [4; 9].

Важливим критерієм при виборі методології оцінки інтелектуальних продуктів є стадія життєвого циклу, на якій знаходиться дана розробка. Одна методологія не може бути застосована на всіх етапах розвитку, оскільки не тільки сама інтелектуальна власність від стадії до стадії змінює свою вартість, але змінюється і сам критерій її оцінки (рис. 3.25).

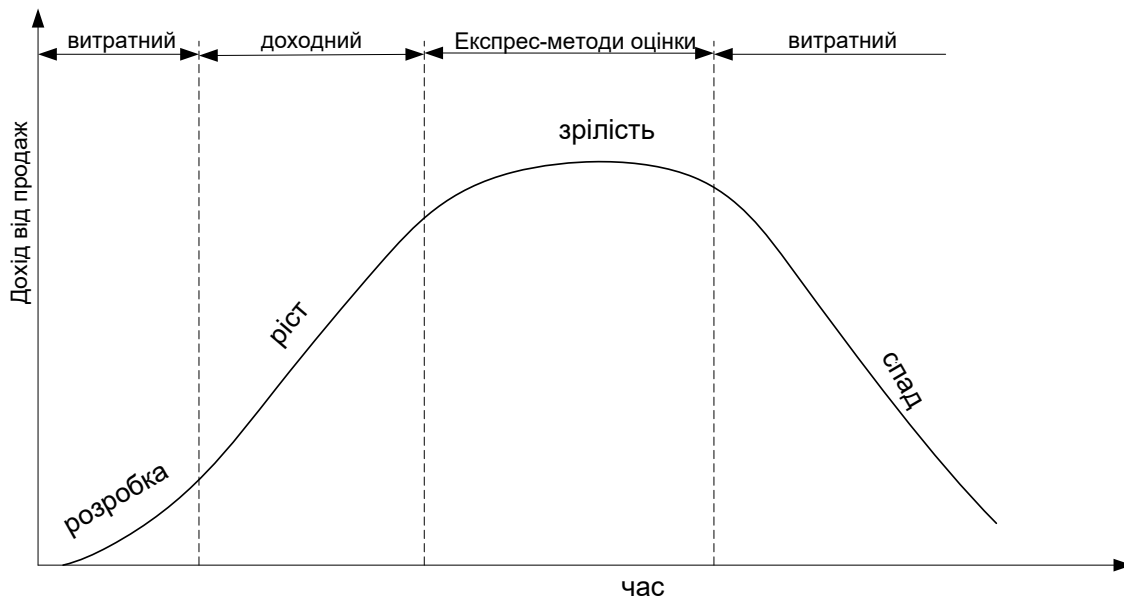

Рис. 3.25. Особливості оцінки інтелектуальних продуктів на різних стадіях їх життєвого циклу [4, с. 125]

Наприклад, навіть такий критерій, як прибутковість, не може бути використаний на ранніх (через невизначеність) і пізніх (через невисоке значення) етапах життєвого циклу продукту. Якщо розглядати ранні етапи життєвого циклу продукту (стадії розробки і початку комерціалізації), то надійною методологією для оцінки інтелектуального продукту може бути витратний підхід. Ціна інтелектуального продукту при його продажі може складатися із собівартості розробки і деякої суми, обумовленої як прибуток розробників, що дуже схоже на ціноутворення звичайного товару.

Існують варіанти, коли покупкою прав на конкретну інтелектуальну власність зацікавлені одразу кілька конкуруючих компаній. В такому випадку є можливість отримати за свою інтелектуальну власність ціну, яка була б еквівалентом ринкової вартості даної розробки. В будь-якому випадку для полегшення оцінки інтелектуальної власності на даному етапі необхідним є суворе врахування вартості вкладених в розробку матеріалів, обладнання і часу науково-технічного персоналу, оскільки саме ці параметри, через невизначену вартість покладеної в основу ідеї відіграють тут вирішальну роль.

Починаючи з того моменту, коли отримані перші прибутки від продажу патентованого продукту, оцінку прав на інтелектуальну власність доцільно проводити різноманітними ринковими методами, з яких пріоритетним є дохідний підхід, оскільки ця методологія серед інших факторів враховує вартість додаткових активів, ризик повернення інвестицій і розміри ринку. Дохідний підхід доцільно також

використовувати, коли підприємство зацікавлене в монопольному використанні своєї інтелектуальної власності.

Зі стадії насичення ринку, коли компанія зацікавлена в отриманні додаткового прибутку за рахунок продажу ліцензій, а також, коли компанія прагне стандартизації своєї продукції (що дуже часто зустрічається, наприклад, у сфері комп'ютерного виробництва), її патентні права можуть оцінюватись переважно за величиною ліцензійних платежів за право використовувати дану інтелектуальну власність. На цій стадії доцільно використовувати або один із методів дохідного підходу, або ж експрес-методи оцінки роялті, визначаючи суму ліцензійних платежів як фіксований відсоток від доходів ліцензіата.

На стадії, коли дана конкретна інтелектуальна власність перестає приносити прибуток або взагалі не використовується в цілях бізнесу, але термін дії охоронних документів ще не закінчився, можлива ситуація, коли з'являється компанія, зацікавлена в покупці прав на цей патент і використанні його в своїх цілях. В такому випадку доцільно використовувати витратний підхід до оцінки інтелектуальної власності. На цій стадії потрібно виходити з того, що для відтворення даного патенту підприємство, що його потребує, витратило б суму, аналогічну витраченій підприємством-власником.

Слід відзначити, що для інноваційного бізнесу, який займається «виращуванням» інтелектуального продукту до широкомасштабного промислового виробництва, «існують» лише дві стадії життєвого циклу товару – етапи розробки і просування на ринок та росту продажів [4]. Часто інноваційний бізнес починається з покупки підприємством інтелектуальної власності у державної або приватної науково-дослідницької фірми, і подальша оцінка покладеної в основу цього бізнесу інтелектуальної власності може проводитися тільки ринковими методами, а основним і ледве не єдиним достатньо точним серед них є дохідний підхід. Всі інші оціночні методології, включаючи метод строгої ринкової аналогії, можуть використовуватись для цілей інноваційного бізнесу тільки в рідких випадках або для порівняння з оцінками, одержаними за допомогою основного дохідного підходу, і їх підтвердження [4].

Як було зазначено вище, оцінка комерційного потенціалу об'єкта, тобто максимально можливих доходів, що можуть бути отримані від його використання, лежить в основі дохідного підходу до визначення вартості об'єкта та прийняття рішення щодо доцільності розробки чи придбання прав на нього.

Із проведених раніше досліджень життєвого циклу товару, інноваційної технології та інтелектуальної власності було отримано криві динаміки рівня продаж та отримуваних доходів на різних етапах життєвого циклу (рис. 3.26).

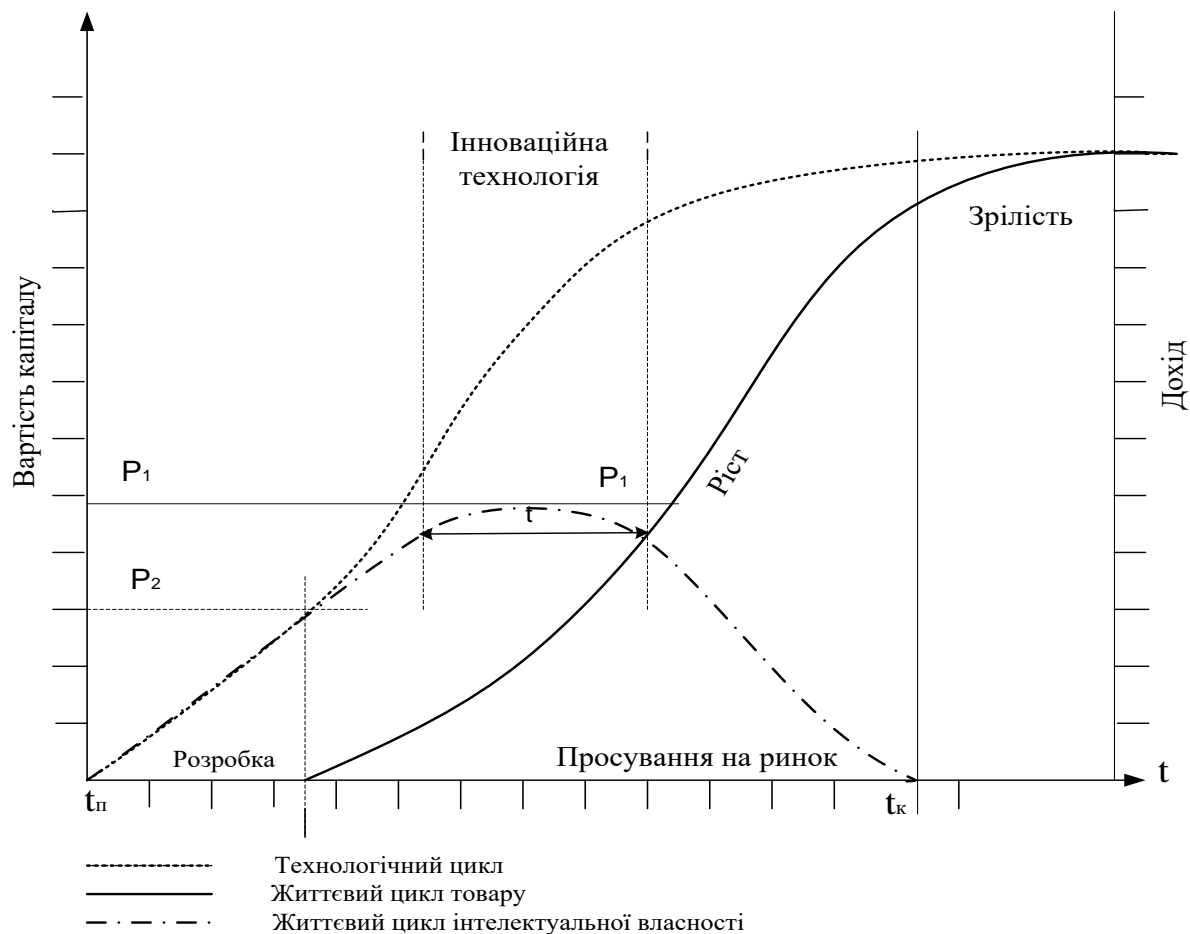

Рис. 3.26. Життєві цикли товару, інтелектуальної власності і технології [4, с. 102]

При цьому комерційний потенціал розробки j -ї розробки (сумарний дохід, що може бути отриманий від її комерційного використання) можна виразити наступним чином:

$$КП_j = \int_{t_i}^{t_k} f_j(t) dt, \quad (3.1)$$

де t_n – час початку використання інтелектуального продукту; t_k – час завершення використання інтелектуального продукту.

Слід відзначити, що на рівень та динаміку дохідності інтелектуальних продуктів, а отже, і на рівень їх комерційного потенціалу має вплив ціла низка чинників. При цьому на різних стадіях життєвого циклу об'єкта вплив кожного з цих чинників може змінюватись, тому необхідно, насамперед, визначити зазначені чинники впливу, їх структуру та динаміку.

Представимо дохід від інтелектуального продукту, отриманий в період t , наступним чином:

$$D_t = k * D_1 \quad (3.2)$$

де D_1 – дохід від використання інтелектуального продукту, отриманий за період часу t_1 ; D_t – дохід від використання інтелектуального продукту, отриманий за період часу t_i ; k – коефіцієнт динаміки дохідності інтелектуального продукту.

Оскільки на рівень доходу від комерційного використання інтелектуального продукту впливають певні чинники, і зміна рівня доходу зумовлена саме рівнем цих чинників, коефіцієнт динаміки пропонується представити у вигляді мультиплікативної функції:

$$k = a_0 \prod x_i^{a_i}, \quad (3.3)$$

$$x_i = \frac{z_{it_1}}{z_{it_i}}, \quad (3.4)$$

де a_0 , a_i – параметри моделі (a_0 – випадкове відхилення, a_i відображає рівень впливу i -го чинника на результуючий показник). z_i – чинники, що впливають на динаміку рівня дохідності об'єкта інтелектуальної власності;

Для подальшого дослідження необхідно виділити основні чинники, що впливають на рівень доходу, який буде отриманий від комерційного використання об'єкта інтелектуальної власності [9].

Початкова стадія життєвого циклу об'єкта інтелектуальної власності є певною мірою визначальною для формування і подальшої динаміки його дохідності. Тому першим кроком нашого дослідження є визначення основних факторів та аналіз їх впливу на динаміку рівня доходу від комерційного використання об'єкта інтелектуальної власності на початковому етапі. Такими чинниками, на нашу думку, можна назвати: готовність до використання нової розробки (технології), x_1 ; рівень попиту, x_2 ; перспективність напрямку (галузі), x_3 ; рівень охорони об'єкта, x_4 ; переваги від використання розробки (техніко-економічні, екологічні, соціальні), x_5 ; рівень інжинірингу, x_6 ; загальна економічна та політична ситуація в країні, x_7 .

Попит та готовність ринку до прийняття технології є одними із найважливіших факторів на цій стадії. Адже якщо не існує попиту, створення та впровадження розробки буде недоцільним. При цьому розробка може бути стратегічно важливою та необхідною в галузі, проте її впровадження в силу існуючого технічного та

технологічного рівня є неможливим або потребує значних витрат часу та інвестицій. В такому разі доцільним буде збереження в секреті даного інтелектуального продукту та відстрочення його комерціалізації.

Наступним важливим чинником, що впливає на формування комерційного потенціалу інтелектуального продукту, є перспективність напрямку. Якщо напрям перспективний, то швидкість росту доходів на першій стадії буде високою і після припинення зростання їх сталий рівень буде зберігатись протягом значного періоду. Якщо ж перспективність напрямку є низькою, то зростання доходів на першій стадії буде досить незначним. Низька перспективність галузі також матиме негативний вплив на тривалість життєвого циклу інтелектуального продукту в цілому [10].

Не менш важливими за попередні чинники, на нашу думку, є рівень відносних переваг розробки (технічних, економічних, експлуатаційних, екологічних тощо): чим вище конкурентні переваги, що забезпечуються розробкою, тим вищою буде швидкість зростання її дохідності. При цьому негативний вплив на рівень переваг інтелектуального продукту має зростання кількості та доступності аналогів-конкурентів, а також поява нових, більш досконалих розробок. На початковій стадії життєвого циклу рівень цього чинника, як правило, достатньо низький (при умові існування новизни розробки, її винахідницького рівня, а також забезпечення її охорони як об'єкта інтелектуальної власності або ноу-хау). Взагалі, на нашу думку, динаміка даного фактора у значній мірі визначається рівнем новизни розробки (для винаходів також винахідницьким рівнем) – високий рівень новизни та неочевидність розробки буде сприяти тому, що конкуренти не зможуть досить швидко розробити аналогічну технологію або ж здійснити обхід патенту.

Загальна економічна та політична ситуація в країні також певним чином визначає рівень та динаміку дохідності інтелектуального продукту, оскільки від неї залежить можливість надійної правової охорони об'єкта, платоспроможний попит, інвестиційна активність тощо.

На стадії зрілості рівень дохідності інтелектуального продукту, що спостерігався на початковій стадії, починає поступово уповільнюватись. Дохід, який отримується, досягає свого максимуму та залишається в певних межах. Такі зміни динаміки дохідності є наслідком зміни впливу перерахованих вище факторів. Розглянемо більш детально всі основні чинники, що впливають на рівень дохідності інтелектуального продукту на стадії зрілості та період її збереження.

Першими факторами, що були виділені нами на початковій стадії життя інтелектуального продукту, є готовність ринку до прийняття розробки та рівень потреби. На

цій стадії аналіз зводиться до розгляду рівня потреби, оскільки сама можливість росту ціни та настання стадії зрілості передбачає готовність ринку та технічні можливості впровадження, а також наявність певної потреби в розробці. На цьому етапі життєвого циклу рівень незадоволеної потреби знижується, що призводить до зниження динаміки росту дохідності об'єкта.

Також призупиненню росту дохідності сприяє збільшення кількості аналогів та їх доступність, підвищення загального технічного рівня, у зв'язку з чим відносна ефективність розробки буде знижуватись. Високий рівень новизни розробки та її неочевидність будуть сприяти на цій стадії збереженню високого рівня дохідності протягом значного періоду.

Слід відзначити, що на стадії зрілості інтелектуального продукту велике значення має такий фактор, як форма та якість його охорони (x_4), в тому числі наявність ноу-хау. Оскільки термін патентної охорони не перевищує певного періоду (максимум 20 років), то навіть за умови позитивного впливу вищеписаних факторів високий рівень доходів від використання розробки не зможе зберігатись після закінчення дії патенту. Наявність ноу-хау забезпечує неможливість неправомірного використання та ухилення від патенту, що, у свою чергу, також сприяє збереженню високого рівня дохідності розробки (рис. 3.27) [9].

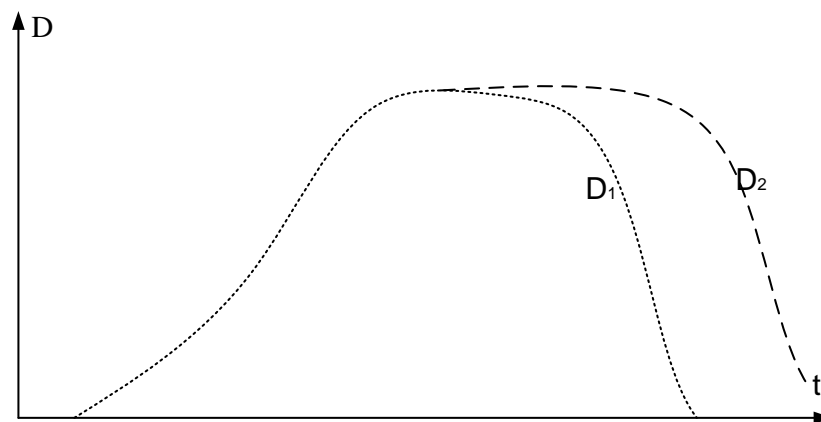

Рис. 3.27 Залежність рівня дохідності об'єкта інтелектуальної власності від наявності ноу-хау (авторська розробка)

Поступове зниження ринкової потреби, поява нових, більш ефективних технологій, зростання кількості аналогів та їх доступність, а також закінчення строку дії патенту призводить до зниження дохідності розробки, початку періоду спаду. На цьому етапі уповільненню процесу зниження дохідності буде сприяти наявність ноу-хау, супроводжуючі технології та інжиніринг.

Слід відзначити, що рівень комерційного потенціалу, тобто обсяг доходів, які може принести інтелектуальний продукт, значною мірою залежить від часу виходу з ним на ринок, оскільки рівень факторів, що впливають на дохідність, з часом може змінюватись. Так, на початковій стадії життєвого циклу інтелектуального продукту спостерігається мінімальна кількість аналогів, ринкова потреба та попит є високими, існує можливість виникнення монополії у даному сегменті [9].

У випадку, коли підприємство виходить на ринок у момент t_2 , знижується рівень незадоволених потреб, падає попит, на ринку з'являються конкуренти-аналоги, в тому числі і більш досконалі розробки, імовірність захвату монополії стає незначною [10].

Однак, незважаючи на це, отримати високий дохід від інтелектуального продукту на ранній стадії життєвого циклу для розробника є досить проблематично, оскільки потенційний покупець не завжди готовий сприйняти нову ідею та йти на ризик, який на цій стадії є максимальним. Крім того, на час розробки інтелектуального продукту загальний технічний рівень у галузі може бути недостатнім для її впровадження, або цей процес буде досить тривалим та потребуватиме значних капіталовкладень, що негативно вплине на динаміку дохідності об'єкта на цій стадії. При цьому розкриття сутності розробки при патентуванні спричинить створення аналогів та більш досконалих рішень з боку конкурентів, що, у свою чергу, прискорить зниження її дохідності.

Розглянемо три випадки початку комерційної реалізації інтелектуального продукту – в момент t_1 , t_2 і t_3 . При цьому $t_3 < t_1 < t_2$. При виході на ринок в момент t_1 дохід, що буде отримуватись підприємством від використання інтелектуального продукту протягом його життєвого циклу, описується функцією $D_1 = f_1(t)$. На початку використання інтелектуального продукту в момент t_2 дохід, що може бути отриманий від нього протягом життєвого циклу, буде описаний функцією $D_2 = f_2(t)$. Відповідно для початку комерційного використання в момент t_3 функція дохідності об'єкта матиме вигляд $D_3 = f_3(t)$ [10].

Виходячи з припущення початку використання об'єкта в момент t_2 необхідно врахувати відповідні умови, що склалися на ринку, тобто можливість зниження попиту, появу аналогічних розробок та зниження відносних переваг об'єкта перед конкурентами. Також необхідно розглянути ситуацію передчасного початку використання інтелектуального продукту, коли готовність підприємства чи галузі є низькою в силу існуючого технічного рівня, тобто впровадження даної розробки вимагатиме значних капіталовкладень та часу [10] (рис. 3.28).

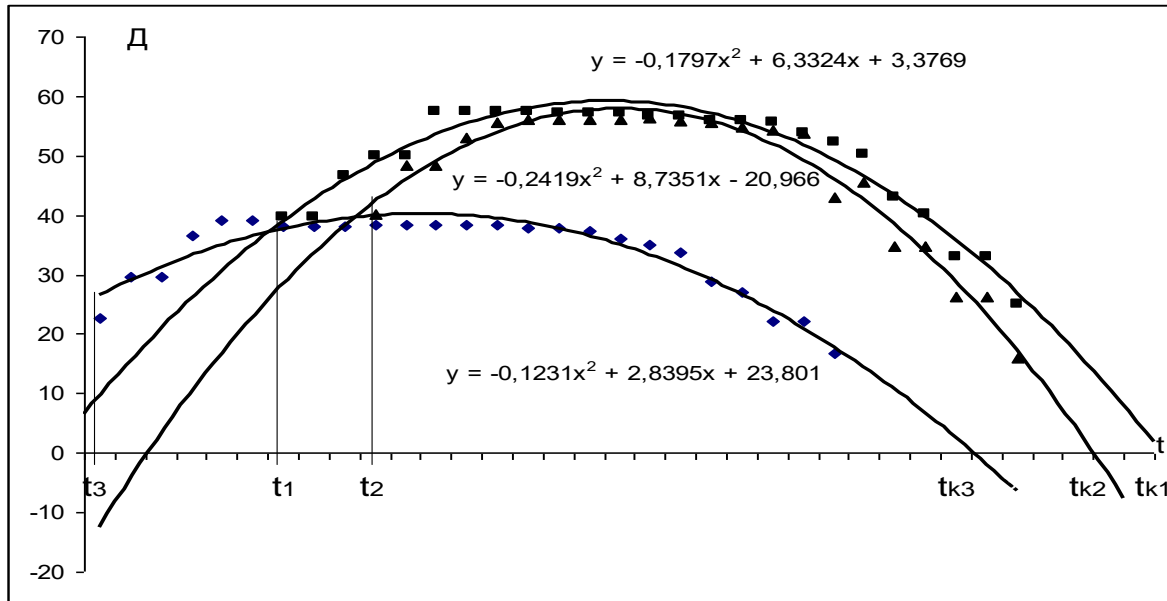

Рис. 3.28. Прогнозний дохід підприємства від використання інтелектуального продукту (на прикладі патенту UA 11596) (авторська розробка)

Наведемо відповідні розрахунки:

$$КП_1 = \int_{t_{n1}}^{t_{k1}} f_1(t) dt = \int_7^{36} (-0,18t^2 + 6,332t + 3,38) dt = 1267,4 \text{ тис. грн.},$$

$$КП_2 = \int_{t_{n2}}^{t_{k2}} f_2(t) dt = \int_{10}^{34} (-0,242t^2 + 8,735t - 20,966) dt = 1019,04 \text{ тис. грн.},$$

$$КП_3 = \int_{t_{n3}}^{t_{k3}} f_3(t) dt = \int_1^{30} (-0,123t^2 + 2,84t + 3,801) dt = 859,85 \text{ тис. грн.}$$

Прогнозні значення комерційного потенціалу аналізованого інтелектуального продукту дають підстави стверджувати, що $КП_1 > КП_2$, тобто комерційний потенціал інтелектуального продукту буде зменшуватись у випадку запізнення з початком його комерційного використання. Справедливою є також нерівність $КП_3 < КП_1$, тобто надто ранній початок комерційного використання інтелектуального продукту при низькій готовності галузі чи самого підприємства до такого використання в силу існуючого технічного рівня може призвести до зниження комерційного потенціалу розробки [10].

Резюмуючи все вищезазначене, можемо зробити висновок, що під час прийняття рішення щодо початку комерційного використання інтелектуального продукту та оцінки

його комерційного потенціалу значну увагу необхідно приділити аналізу впливу чинників, що визначають рівень та динаміку дохідності об'єкта. При низькій готовності до використання розробки в силу існуючого технічного рівня більш доцільним є збереження її в якості комерційної таємниці та відстрочення комерціалізації.

1. Pike S. Measuring and valuing knowledge-based intangible assets: real business uses [Electronic resource] / Pike S., Roos G. – Access mode: https://books.google.com.ua/books?hl=en&lr=&id=Df_0FI7lcakC&oi=fnd&pg=PA268&ots=0C5kI6luW4&sig=qRvOth0RNAo75LZPSLy6ZwtkFQ&redir_esc=y
2. Sveiby K. E. Methods for Measuring Intangible Assets [Electronic resource] / K. E. Sveiby. – Access mode: <http://www.sveiby.com/article/Methods-for-Measuring-Intangible-Assets>
3. Белай О.С. Проблемы оценки интеллектуальной составляющей инновационных продуктов / О.С. Белай // Российское предпринимательство. – 2015. – Том 16. – № 19. – С. 3243-3250.
4. Зинов В.Г. Управление интеллектуальной собственностью / В.Г. Зинов. – М.: Дело, 2003. – 512 с.
5. Косенко О.П. Моніторинг комерційного потенціалу об'єктів інтелектуальної власності з використанням тангенціальної функції економічного ефекту / Олександра Петрівна Косенко // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2014. - №1(10). – С. 49-55
6. Козырев А.Н. Оценка стоимости нематериальных активов и интеллектуальной собственности / А.Н. Козырев, В.Л. Макаров. – М.: Интерреклама, 2003. – 352 с.
7. Трансфер технологий : монография / П. Г. Перерва [и др.] ; ред. П. Г. Перерва, Д. Коциски. – Харьков : НТУ «ХПИ» ; Мишкольц : Мишкольцкий ун-т, 2012. – 599 с.
8. Хворост О.О. Особливості оцінки об'єктів інтелектуальної власності в Україні [Електронний ресурс] / О.О. Хворост // Ефективна економіка. – 2010. - №9. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=312>
9. Гусаковська Т.О. Особливості формування ринкової ціни об'єктів інтелектуальної власності на різних стадіях їх життєвого циклу / Т.О. Гусаковська // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. – Чернівці: Книги-XXI. – 2008. – Вип. 1. Економічні науки. – С. 36 – 44.
10. Гусаковська Т. О. Управління інтелектуальною власністю підприємства : дис. канд. ек. наук : 08.00.04 / Гусаковська Тетяна Олександрівна – Харків, 2009. – 219 с.

3.15 Оцінка збитків від порушення виключних прав як фактор формування економічної безпеки інтелектуальної власності

Останнім часом питанням забезпечення захисту інтелектуальної власності в нашій країні стали приділяти велику увагу у зв'язку зі збільшенням кількості порушень в даній сфері і поступовим переходом України від традиційного виробництва до інноваційного. Саме тому вивчення питань захисту інтелектуальної

власності як фактора забезпечення економічної безпеки на сьогоднішній день особливо актуальне.

Використання результатів інтелектуальної діяльності поряд з комерційним ефектом безпосередньо на самому підприємстві також виступає найважливішою умовою ефективності бізнесу і, отже, об'єктом управління: планування, аналізу, оцінки і т.д. В силу того, що інтелектуальна власність є важливим ресурсом підприємства, охорона і забезпечення безпеки інтелектуальної власності - одна з найважливіших складових забезпечення економічної безпеки об'єкта будь-якого масштабу (підприємства, держави).

Економічна безпека інтелектуальної власності - це стан стійкості і здатності до розвитку власника в результаті реалізації системи заходів правового, економічного, організаційного, інженерно-технічного, соціально-психологічного характеру, які забезпечать ефективне використання інтелектуальної власності як ресурсу і допоможуть запобігти загрозам його інтересам в даний час і майбутньому. Стан стійкості і здатності до розвитку має мати динамічний характер, а сама система забезпечення економічної безпеки інтелектуальної власності може бути тільки результатом державного управління і регулювання економічної, політичної і організаційної діяльності в країні і на окремо взятому підприємстві.

Удосконалення відносин, що складаються з приводу інтелектуальної власності, відноситься до числа найважливіших заходів щодо формування національної системи економічної безпеки. Незважаючи на розгалужену міжнародну систему інтелектуальної власності та активні дії національних правоохоронних органів, обсяги порушень режиму користування інтелектуальної власності постійно розширюються. В якості основних причин розвитку даної негативної тенденції слід виділити наступні [16]:

1. Зниження ціни продуктів інтелектуальної власності на ринку об'єктивно вигідно для споживача. У ряді країн практикуються прийоми імітації високотехнологічної продукції, що дозволяє скоротити витрати на дослідження, розробку і значно здешевити її виробництво.

2. Постійно зростаючі темпи розвитку інформаційних технологій ведуть до скорочення життєвого циклу виготовленої продукції, що знижує ефективність системи захисту промислових виробів і технологічних процесів, дієвість якої визначається саме тривалими періодами. Висока доступність до інформації та висока швидкість її передачі та обробки знижують ефективність патентування. Крім того, традиційні міжнародні і національні заходи охорони інтелектуальної власності найчастіше стримують науково-технічний прогрес.

3. Великі транснаціональні корпорації і фірми стали шукати нові форми співпраці з метою об'єднання дослідницьких розробок і практичних знань для отримання нових технічно складних видів продукції і впровадження виробничих процесів. З метою нейтралізації загроз інтелектуальної власності вбачається за необхідне прийняття комплексу заходів, спрямованих на реалізацію економічних інтересів і забезпечення економічної безпеки господарюючих суб'єктів.

До основних напрямів щодо забезпечення економічної безпеки інтелектуальної власності відносяться: правова охорона інтелектуальної власності; патентування; ліцензійні договори; самостійне здійснення науково-технічних рішень та ідей; забезпечення режиму конфіденційності; збереження комерційної таємниці.

Разом з тим, важливим фактором економічної безпеки інтелектуальної власності є надійний правовий та економічний захист від порушення виключних прав. В першу чергу, це стосується визначення суми економічних збитків від контрафактної діяльності на ринку, що є надзвичайно складною економічною проблемою.

За останні 15-20 років Україна вважається притулком всілякого контрафакту. Проте уявлення про нашу країну, як про світовий смітник, мешканці якої харчуються і користуються виключно низькоякісними замінниками оригіналів і шкідливими підробками, вірно лише частково. Практично всі країни світу в більшій чи меншій мірі страждають від цієї проблеми. Економіки держав і громадяни-споживачі зазнають величезних втрат. За висновком деяких експертів, світовий ринок контрафактної продукції у 2015 р. виросте більш ніж на 20% і досягне рекордної цифри – 1,6 трлн доларів [13]. При цьому найгостріше стоїть питання про ефективний захист об'єктів авторського права і суміжних прав. Так, згідно з проведеним дослідженням компанією IDC, у 2013 р. рівень піратства в Україні становить 85%, у 2014-2016 рр. показав зростання ще на 1% щорічно тобто 89%, що є одним із найвищих у Європі, а втрати національної економіки від комп'ютерного піратства сягали понад 450 млн. доларів на рік. Зниження рівня піратства в Україні лише на 10% збільшить надходження до держбюджету на 116 млн. доларів і забезпечить робочі місця для 6 тис. висококваліфікованих фахівців ІТ-сектора [13, 14].

Контрафакція як різновид фальсифікації - навмисне, в комерційних цілях, незаконне введення в комерційний оборот об'єктів, на які поширюються дії законів України про авторське право і суміжні права, промислової власності, а також міжнародних договорів [6]. Поняття «фальсифікація» і «контрафакція» широко використовуються в науковій і практичній діяльності, проте як процесуальні категорії вони ще недостатньо використовуються. Останнім часом до понять «фальсифікація» і

«контрафакція» переважно звертаються у зв'язку з товарним оборотом, маючи на увазі фальсифікацію і контрафакцією продукції [17].

Актуальність і важливість дослідження економічних проблем контрафакту на українському товарному ринку визначається декількома причинами. Основні з них наступні [18]:

1) процес активної інтеграції України у світову економіку, результатом якого став вступ нашої країни до СОТ;

2) прагнення перевести українську економіку на інноваційний шлях розвитку, який неможливий без функціонування цивілізованих ринків, де контрафактна продукція не може бути за визначенням;

3) великі економічні та іміджеві втрати нашої країни, зумовлені виробництвом і обігом контрафактних виробів.

Виходячи з цих завдань, дослідження методів визначення економічних збитків від порушення виключних прав є важливою і надзвичайно актуальною задачею.

Питаннями вартісної оцінки збитків правовласників від порушення виключних прав приділяли певну увагу низка вітчизняних та зарубіжних вчених. В першу чергу слід відзначити наукові праці Ефімова А. [2], Ковалю А. [4], Косаренко О. [5], Костіна А. [7], Максимова С. [9], Поліщука І. [12], Яскевича Е. [18], Яскевича Е.Е. [18] та ін. Дослідження цих авторів стали основою для визначення методичних підходів щодо визначення розміру збитків правовласників при порушенні їх виключних прав. Разом з тим, ще є ціла низка невирішених питань, що передбачає проведення додаткових досліджень в цьому напрямку. Такий висновок підтверджується наступними причинами:

- ні в Україні, ні в світі на цей час ще не вирішена проблема стандартизації підходів до аналізу об'єктів інтелектуальної власності з метою визначення розміру втраченої вигоди та економічного збитку правовласників результатів творчої діяльності і засобів індивідуалізації;

- державний бюджет втрачає значну частину доходів у результаті приховування контрафакторами та фальсифікаторами одержаних прибутків, в результаті чого формується тіньовий сектор економіки, дискредитується авторитет вітчизняних і зарубіжних підприємців, споживачам наноситься матеріальна та моральна шкода (збитки);

- правовласники, споживачі і держава несуть підвищені витрати, пов'язані із захистом своїх прав та інтересів, зі збором доказів за фактами порушень, з розслідуванням самих порушень, а також з відшкодуванням збитків від правопорушення;

- таке кримінальне явище як вироблення та продаж контрафактної продукції знижує міжнародний авторитет країни, посилює кримінальну напруженість, зменшує приплив інвестицій, сприяє появі організованих злочинних угруповань.

Наявність збитків є першою й обов'язковою умовою відповідальності за їх спричинення. Автори роботи [7] наголошують на тому, що у зв'язку з цим важливо визначити поняття «збитки». Узагальнюючи теоретичну базу – законодавство України (ст. 22 Цивільного кодексу України [15], ст. 244 (розділ 2) Господарського кодексу України [1]), підзаконні відомчі акти тощо, під збитками слід розуміти реальні і/або необхідні витрати правовласника (ліцензіара і/або ліцензіата) на роботи, послуги та матеріали в ринкових цінах (за станом або на дату порушення, або на дату проведення експертизи, або на дату, визначену судовим актом), необхідні для відновлення порушеного права, а також неoderжані доходи, які правовласник (ліцензіар і/або ліцензіат) отримав би за звичайних умов цивільного обороту, якби його право не було порушене. З цього визначення виходить, що розмір збитків визначається сумою витрат, необхідних для відновлення порушеного права, «втраченим майном» (реальний збиток) і величиною неoderжаних доходів (втраченої вигоди) [7].

Розмір збитків багато в чому залежить від характеру та виду правопорушення, регіону де воно здійснювалося, кон'юнктури цільового ринку, виду та змісту правовідносин, повноти вихідних документів, які представлені на дослідження та ін. Український вчений О.Б. Бутнік-Сіверський звертає увагу на таку ознаку, як джерело надходження документів (правовласник чи порушник) [10, 13]. Виходячи з цієї ознаки можна виокремити два підходи до визначення розміру збитків: підходи, засновані на документах правовласника і підходи, засновані на документах порушника. Перший підхід вважається більш об'єктивним, так як дохід порушника зазвичай суттєво менший за розмір втрат правовласника.

На основі опрацювання різних джерел [1-18] та практики визначення економічних втрат правовласників при порушенні їх виключних прав, методичні підходи до визначення розміру понесених збитків у зв'язку з порушенням права інтелектуальної власності, які на даний час використовуються економістами, оцінювачами, судовими експертами та приватними організаціями можна певним чином класифікувати. Такого роду класифікація наведена на рис. 3.29.

Практика вартісної оцінки об'єктів інтелектуальної власності (ОІВ) [2, 7, 9, 12, 18] рекомендує три основних методичних підходи: ринковий або порівняльний, дохідний та витратний. На наш погляд, ці методи з певним корегуванням можуть бути використані і для визначення розміру збитків від порушення виключних прав.

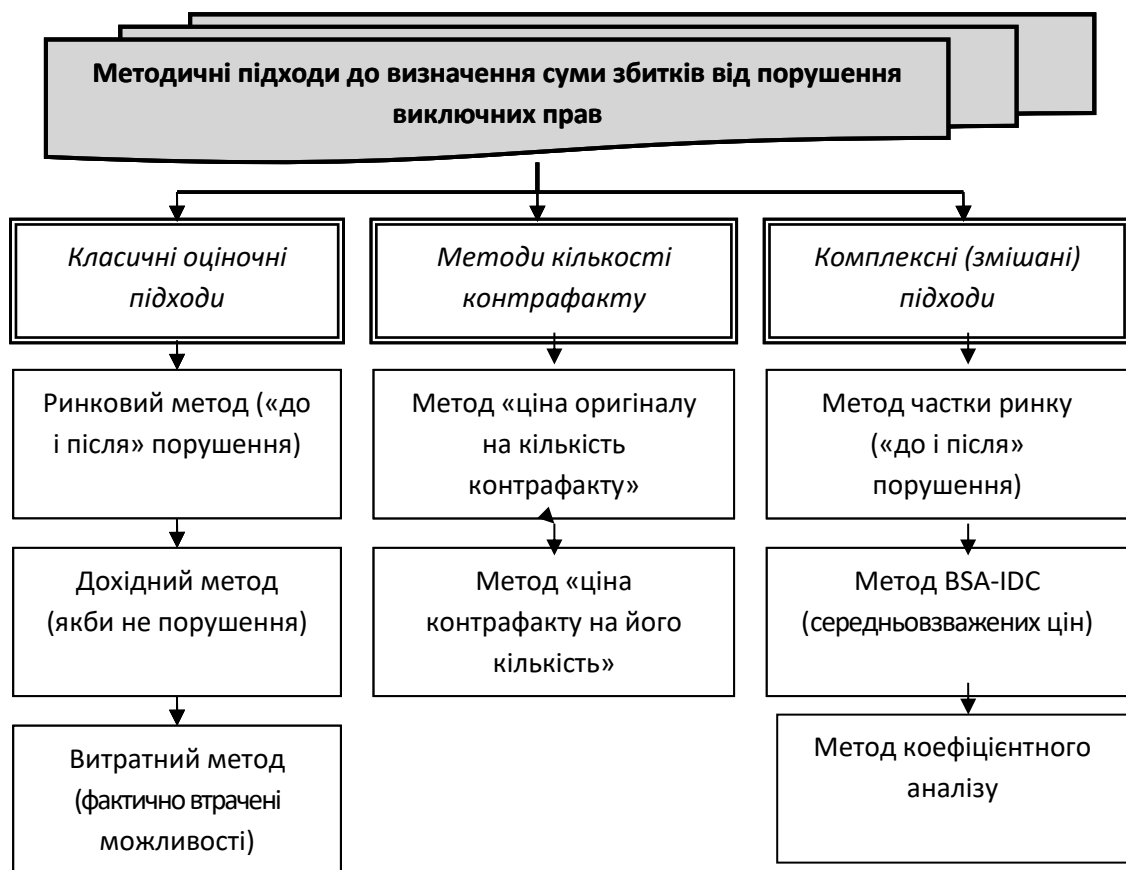

Рис. 3.29. Класифікація методичних підходів до визначення збитків від порушення виключних прав (авторська розробка)

Ринковий (порівняльний) підхід передбачає визначення вартісної оцінки конкретного ОІВ до $O_{до}^{ОІВ}$ та після $O_{після}^{ОІВ}$ порушення виключних прав:

$$Z_{поруш} = O_{до}^{ОІВ} - O_{після}^{ОІВ} \quad (3.5)$$

Методичні положення, які покладені в основу моделі (3.5), є вірними. Дійсно, правовласник втрачає певну вартість, яка знаходиться в його розпорядженні у зв'язку з несанкціонованим втручанням третіх осіб у його виробничо-підприємницьку діяльність. Разом з тим, на наш погляд, практична реалізація цього підходу є досить складною, а у деяких випадках просто неможливою, оскільки аналізований підхід оцінює тренд, а не реальну оцінку ОІВ.

Методичні положення дохідного підходу базуються на постулаті «якби не порушення», то правовласник отримав би щось більше, чим за наявності цього правопорушення. При цьому на момент оцінки збитків t слід розглядати два у певній мірі самостійні відрізки часу:

а) втрати правовласника ($\Pi_{(t-1)-t}^{норм} - \Pi_{(t-1)-t}^{поруш}$) з моменту початку порушення $(t-1)$ і до моменту оцінки розміру збитків t (час t може співпадати з моментом виявлення правопорушення). Ці збитки визначаються як різниця між розрахунковим прибутком при нормальній експлуатації (без наявності порушення) даного ОІВ правовласником $\Pi_{(t-1)-t}^{норм}$ і розрахунковим прибутком правовласника за цей же період часу з наявністю правопорушення $\Pi_{(t-1)-t}^{поруш}$;

б) втрати правовласника ($\Pi_{(t+1)-t}^{норм} - \Pi_{(t+1)-t}^{поруш}$) з моменту оцінки t і до моменту повної ліквідації як самого правопорушення, так і його залишкових наслідків $(t + 1)$. Цей вид збитків аналогічно попереднім визначаються як різниця між прогнозним прибутком правовласника при нормальній експлуатації (без наявності порушення) даного ОІВ $\Pi_{(t+1)-t}^{норм}$ і прогнозом прибутку правовласника за цей же період часу з наявністю порушення $\Pi_{(t+1)-t}^{поруш}$.

Вказані положення по визначенню збитків правовласників $Z_{поруш}^t$ в момент часу t з використанням методичного підходу «якби не порушення», на нашу думку, можуть бути описані наступною моделлю (2):

$$Z_{поруш}^t = (\Pi_{(t-1)-t}^{норм} - \Pi_{(t-1)-t}^{поруш}) + (\Pi_{(t+1)-t}^{норм} - \Pi_{(t+1)-t}^{поруш}) \quad (3.6)$$

В основу моделі (3.6), на наш погляд, покладені тільки прямі (реальні) збитки правовласника від порушення його виключних прав, що не повністю відтворює їх фактичний розмір. Практично в ній не представлені втрачені можливості (втрачена вигода) правовласника, які могли б бути, якби не було правопорушення. Також, досить дискусійним є друга частина моделі (3.6), так як визначення моменту повної ліквідації як самого порушення, так і його залишкових наслідків $(t+1)$ несе в собі значну частку суб'єктивізму і в більшості випадків залежить від самостійного рішення оцінювача. Ця частина моделі (3.6) визначається на основі прогнозу, а перша частина – на основі більш реального (фактичного) доходу, який був в минулому, тобто права і ліва частини моделі (3.6) визначаються з різним ступенем точності.

Методичний підхід, заснований на витратному підході, порівняно з попереднім підходом, якраз намагається врахувати втрачені можливості правовласника. Прихильники найбільш поширеного різновиду цього підходу «Методу фактичних витрат/втрат втрачених можливостей» [9, 12] пропонують визначати загальну величину збитку, який включає в себе суму трьох складових на момент часу t , порівнюючи стан ОІВ на момент виникнення правопорушення $(t + 1)$ та на момент його повного ліквідації $(t + 1)$:

а) минулі витрати на розробку (охоплюють всі прямі та непрямі витрати, а також витрати на комерціалізацію та просування на ринку) ($B_{\text{минулі}}^{\text{СіК}}$);

б) минулі втрати втрачених можливостей включають додатковий дохід, який отримав би власник за відсутності події, котра спричинила збитки ($M_{(t-1)-t}^{\text{норм}} - M_{(t-1)-t}^{\text{поруш}}$);

в) втрати упущених можливостей у майбутньому (включають в себе дохід, який отримав би правовласник за відсутності події, котра спричинила збитки) ($M_{(t+1)-t}^{\text{норм}} - M_{(t+1)-t}^{\text{поруш}}$).

$$Z_{\text{поруш}}^t = B_{\text{минулі}}^{\text{СіК}} + (M_{(t-1)-t}^{\text{норм}} - M_{(t-1)-t}^{\text{поруш}}) + (M_{(t+1)-t}^{\text{норм}} - M_{(t+1)-t}^{\text{поруш}}) \quad (3.7)$$

Аналіз моделі (3.7) дозволяє виявити ряд недоліків при його використанні. Очевидно, що до збитків правовласника від порушення всі прямі та непрямі витрати на створення ОІВ, а також витрати на його комерціалізацію та просування на ринку – $B_{\text{минулі}}^{\text{СіК}}$ не мають прямого відношення. Ці витрати правовласник поніс незалежно від того, було чи не було правопорушення. Важливим також є той факт, що цей підхід не враховує також фактичні втрати правовласника, які є основними у моделі (3.6). Ще один недолік даного підходу полягає в тому, що витрати на відтворення не завжди відповідають ринковій ціні. Вказані недоліки пояснюють ситуації, в яких витратний підхід частіше всього застосовується при оцінці збитків при правопорушеннях по нестандартних, одиничних ОІВ.

Низка методів визначення збитків від порушення виключних прав об'єднуються методичним підходом, в основі якого знаходиться виявлена кількість виготовленої контрафактної продукції $N_{\text{контрафакт}}^{\text{ОІВ}}$. Частіше всього використовуються два методи визначення збитків:

$$Z_{\text{поруш}} = N_{\text{контрафакт}}^{\text{ОІВ}} \times \Pi_{1\text{ориг}}^{\text{ОІВ}}, \quad (3.8)$$

$$Z_{\text{поруш}} = N_{\text{контрафакт}}^{\text{ОІВ}} \times \Pi_{1\text{контрафакт}}^{\text{ОІВ}}, \quad (3.9)$$

де $\Pi_{1\text{ориг}}^{\text{ОІВ}}$ - ціна одиниці оригінального ОІВ, виробленого без правопорушення (ліцензійна продукція); $\Pi_{1\text{контрафакт}}^{\text{ОІВ}}$ - ціна одиниці ОІВ, виробленого з порушенням виключних правовласника (контрафакт).

Позиція правовласника при використанні методу кількості контрафактної продукції зводиться до того, що кожна контрафактна одиниця товару, куплена користувачем у порушника, зменшує на одиницю обсяг продажів оригінальних (ліцензійних) виробів.

Ця позиція знаходить вираз у способі, яким правовласники оцінюють свій збиток: вони множать кількість вироблених порушником виробів на свої преїскурантні ціни (модель 3.8) і ведуть мову про досить значні суми економічних втрат. На думку деяких дослідників [1], таку оцінку можна прийняти за верхню межу упущеної вигоди, що, наш погляд, є в певній мірі дискусійним твердженням. Для визначення верхньої межі збитків потрібне знання діючих і перспективних характеристик цільового ринку виробів: попит, пропозиція, сегмент ринку, ступінь насиченості ринку даними товаром, конкуренти, стадія життєвого циклу товару, наявність субститутів і т.п. В певній мірі деякі з цих факторів враховує модель, що пропонується А. Ефімовим [2], яка є модифікацією залежності (3.8) і належить до різновиду методу коефіцієнтного аналізу або комбінованої класики:

$$З_{поруш} = N_{контрафакт}^{OIB} \times \Pi_{1\text{ ориг}}^{OIB} \times K_1 \times K_2 \times K_3, \quad (3.10)$$

де K_1 – коефіцієнт, який характеризує сегмент ринку (наприклад, для контрафактних запасних частин для автомобілів це можуть бути: сегмент приватних споживачів, підприємства державної власності, підприємства колективної власності, сільськогосподарські підприємства і т.п.); K_2 – коефіцієнт, який враховує ступінь насичення ринку контрафактною продукцією. Зазвичай велике поширення контрафактної продукції є знижувальним чинником, який впливає на зменшення ціни великою кількістю пропозиції і насичує попит, тобто коефіцієнт K_2 зазвичай менше одиниці. Слід враховувати в даному випадку політику по припиненню контрафактної діяльності. Якщо ступінь насичення контрафактною продукцією ще невисока, то доцільно цей коефіцієнт превентивно встановлювати досить високим ($K_2 = 1 \div 0,8$). При високому ступені насичення ринку K_2 рекомендується приймати в діапазоні $0,8 \div 0,6$; K_3 – коефіцієнт, який враховує вплив низької якості контрафактної продукції на ділову репутацію фірми-правовласника, також встановлюється виходячи з даних, що пред'являються власником виключних прав і думки незалежних експертів. Цей фактор підвищує розмір потенційного збитку при його обчисленні. Попередньо його значення встановлюється в інтервалі $K_3 = 1,1 \div 1,15$.

Як різновид моделі (3.10) інколи використовується модель (3.11), яка враховує особливості різних сегментів ринку та рівень граничних власних цін потенційних покупців в них:

$$З_{поруш} = \sum_{i=1}^n N_{контрафакт\ i}^{OIB} \times \Pi_{1\text{ гранич}\ i}^{OIB}, \quad (3.11)$$

де $\Pi_{1, \text{гранич } i}^{OIB}$ - гранична ціна покупця контрафактного виробу на i -му сегменті цільового ринку; $N_{\text{контрафакт } i}^{OIB}$ - кількість контрафактної продукції, що реалізується (або буде реалізована) на i -му сегменті цільового ринку; n – кількість сегментів цільового ринку, де умови продажу і експлуатації контрафактної продукції відчутно відрізняються.

Описаний підхід до обчислення збитків - модель (3.11) – передбачає наявність розвиненого маркетингу, який забезпечує достовірність даних щодо встановлення власних граничних цін покупців і величини попиту на різних сегментах ринку. Фірмі-правовласнику не завжди відомі приховані резерви купівельного попиту на відміну від продавця контрафактної продукції. Ціна контрафакту, як свідчать результати наших досліджень, зазвичай ближче до власної граничної ціни потенційного покупця на сегментах ринку з еластичним попитом, ніж преїскурантна ціна на оригінальні (ліцензійні) вироби.

На наш погляд, збитки правовласників від порушення їх виключних прав можуть бути оцінені як функція втраченої вигоди правовласників – доходу, неодержаного ними внаслідок порушення їх майнових авторських прав. Позиція правовласника при цьому зводиться до того, що кожна контрафактна одиниця продукції, куплена користувачем у порушника, зменшує на одиницю обсяг продажів легальної продукції.

Ця позиція знаходить своє втілення у методичному підході, з використанням якого можна оцінити матеріальні збитки від порушення виключних прав:

$$Z_{\text{поруш}} = \sum_{i=1}^{i=m} N_i \times \Pi_i + M_{\text{поруш}}^{\text{мор}}, \quad (3.12)$$

де $Z_{\text{поруш}}$ - збитки правовласників від порушення їх виключних прав; N_i – обсяг конфіскованих (вироблених) контрафактних виробів i -го виду; m – кількість асортиментних позицій продукції, по яким виявлено порушення; Π_i – ринкова ціна i -го виробу; $M_{\text{поруш}}^{\text{мор}}$ - розмір моральної шкоди, встановлений правовласником.

Модель (3.12) слід розглядати як верхню межу (максимальний розмір) збитків (втраченої вигоди), оскільки є низка факторів які свідчать, що модель (3.12) в більшості випадків не спрацьовує, так як фактичні збитки правовласників можуть бути значно меншими. Основні з цих факторів наступні:

а) при розрахунку матеріальних збитків від порушення виключних прав прийнято виходити з того, що на час вчинення правопорушення один контрафактний товар

витісняє з ринку один оригінальний товар. Модель (3.12) фіксує тільки *потенційну можливість* такого витіснення. Такий стан слід кваліфікувати як замах на злочин або незакінчений злочин за ст. 229 Кримінального кодексу України [8], оскільки матеріальної шкоди порушник не завдав через те, що не встиг реалізувати контрафакт. Конфіскований контрафакт ще не свідчить про реальні матеріальні втрати правовласника. Фактичне витіснення визначається обсягом продажу товару, тобто як різниця між виробленим $N_i^{виробл}$ і конфіскованим $N_i^{конф}$ обсягом контрафакту;

б) навіть реалізований правопорушником контрафактний товар ще не означає, що правовласник міг би замість нього реалізувати оригінальну продукцію і отримати певний дохід. На ринку все залежить від попиту і пропозиції, на які суттєво впливають ціна виробу, рівень маркетингового супроводу, регіони продажу, рівень сервісу, особисті зв'язки і тощо;

в) вимагання правовласником компенсації моральної шкоди, якщо внаслідок порушення його прав він зазнав моральних страждань, не завжди коректно. Через специфічність поняття моральної шкоди довести її наявність проблематично, тому від правовласника вимагають лише грошової оцінки заподіяної йому моральної шкоди. Вимагати моральної компенсації слід за умов, якщо порушені немайнові права автора, такі як право на ім'я, на оприлюднення твору тощо.

Все це дозволяє стверджувати, що модель (3.12) визначення збитків від порушень виключних прав відтворює їх максимально можливу величину $Z_{поруш}^{max}$:

$$Z_{поруш}^{max} = Z_{поруш} = \sum_{i=1}^{i=m} N_i C_i + M_{поруш}^{мор} \quad (3.13)$$

На нашу думку, існує і мінімальна межа матеріальних втрат правопорушників, яка визначається відповідно до кримінального законодавства: штраф від 10 до 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією незаконно виготовленої продукції, обладнання і матеріалів, які призначені для її виготовлення. Крім цього, сама наявність доходу правопорушника є тим юридичним фактом, який прямо пов'язаний з порушенням, і у вартісному вираженні також показує нижню межу матеріальної шкоди, яка завдана правовласнику.

Сума збитків, яка визначається різними методичними підходами А...З, частіше всього буде коливатися в досить широких інтервалах (рис. 3.30). Як правило, ці коливання знаходяться в інтервалі $Z_{поруш}^{min} \dots Z_{поруш}^{max}$. З цього виходить, що оціночний варіант суми збитків може бути виконаний з використанням підходу мінімаксу, який в багатьох випадках надає в певній мірі прийнятні результати.

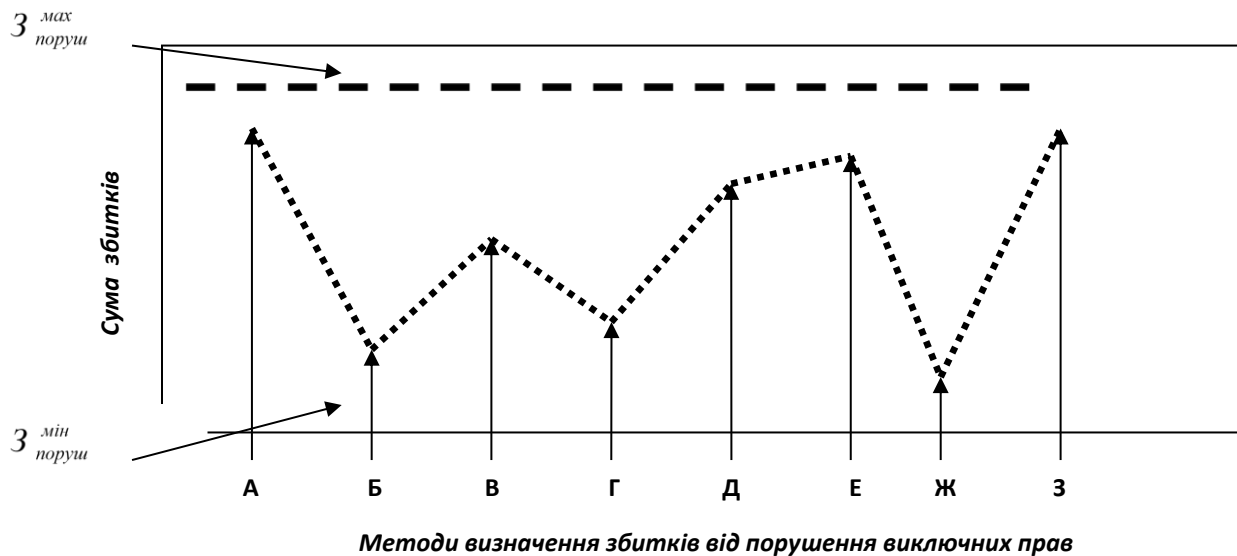

Рис. 3.30 Графічна інтерпретація методичного підходу мінімаксу до визначення збитків від порушення виключних прав (авторська розробка)

Проведене дослідження свідчить про те, що при визначенні збитків від порушення виключних прав переважно використовуються методичні підходи, засновані на кількості контрафактної або фальсифікованої продукції. Такий стан пояснюється тим, що дані підходи розроблено в рамках класичних оціночних методів, які широко використовуються для вартісної оцінки об'єктів інтелектуальної власності і є, по-перше, загальновідомими, по-друге, загальнодоступними. Разом з тим, використання в практиці оціночної діяльності різних підходів надає різні результати розрахунків. Це свідчить про певну недосконалість методичної бази, про необхідність її удосконалення та розвитку. На погляд автора, перспективним для подальшого опрацювання є оціночний підхід до визначення суми збитків правовласників при порушенні їх виключних прав на основі мінімаксу. Запропонований підхід, по перше, дозволяє відійти від однозначності результатів розрахунку; по друге, – обґрунтувати довірчі інтервали коливання розміру збитків залежно від низки об'єктивних та суб'єктивних факторів; по-третє, передбачає поєднання декількох методичних підходів, що може суттєво підвищити надійність та обґрунтованість кінцевого результату.

1. Господарський кодекс України: від 16.01.2003 р. №436-IV// Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № № 18, 19-20, № 21-22.
2. Ефимов А.Н. Оценка ущерба от распространения контрафактных копий программ [Електронний ресурс] / А.Н. Ефимов // Московский оценщик. – №5. – 2000 р.– Режим доступу: <http://www.valnet.ru/m7-26.phtml>.
3. Закон України «Про авторське право і суміжні права», від 23.12.1993 р., № 3792-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – №13.

4. Коваль А. Як визначити шкоду, завдану «кримінальним» порушенням прав інтелектуальної власності? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.yurgazeta.com/oarticle/659>.
5. Косаренко О.І. Проблема визначення розміру збитків в справах про порушення авторських прав / О.І.Косаренко // Часопис Академії адвокатури України – 2011. - №12(3).- С. 1-5.
6. Косенко А.П. Экономическая оценка инновационного потенциала / А.П.Косенко, Д.Коциски, О.И.Маслак, П.Г.Перерва, Д.Сакай.- Монография / Под ред. проф. Перервы П.Г. и проф. Д.Коциски – Харьков-Мишкольц : НТУ „ХПИ”, Мишкольц.техн.ун-т, 2009. – 170 с.
7. Костин А.В. Актуальные вопросы оценки убытков правообладателей товарных знаков / А.В.Костин // Интеллектуальная собственность: управление и оценка. Тез. докл. Международной научно-практической конференции 22-23 мая 2008 г. – Павлодар, 2008. – С. 109-118.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України, від 13.04.2012 р., № 4651-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 37.
9. Максимов С.Й. Підходи та методи визначення розміру збитків внаслідок порушення авторських прав на комп'ютерні програми [Електронний ресурс] / С.Й.Максимов, І.Ю. Поліщук.- Режим доступу: [file:///C:/Users/PGP/Downloads/krise_2013_58\(1\)_51.pdf](file:///C:/Users/PGP/Downloads/krise_2013_58(1)_51.pdf)
10. Науково-методичні підходи до вирішення проблем практичної реалізації механізму комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності / П.Г.Перерва, І.В.Гладенко, А.В.Косенко, М.М.Ткачов // Вестник Нац. техн. ун-та «ХПИ» : сб. науч. тр. Темат. вып. : Технический прогресс и эффективность производства. – Харьков : НТУ «ХПИ», 2008. – № 18. – С. 105-110.
11. Перерва П.Г. Визначення ефективності використання виробничого потенціалу машинобудівного підприємства / П.Г.Перерва, Н.М.Побережна // Маркетинг і менеджмент інновацій. - 2012. - №2. - С. 191-198.
12. Полищук И.Ю. Основные подходы, которые применяются при расчете размера ущерба при нарушениях авторских прав на компьютерные программы [Электронный ресурс] / И.Ю. Полищук. – Режим доступа: http://intellect.org.ua/sites/default/files/doklad_polishchuk.pdf
13. Ткачев М. М. Дослідження методів визначення збитків від порушення виключних прав / М. М. Ткачев // Економічні науки. Серія «Економіка та менеджмент» : збірник наукових праць. – Луцьк : Луцький національний технічний університет, 2014. – Випуск 11(42). – С. 297-307.
14. Ткачов М. М. Ринок контрафактної продукції в системі неформальної економіки / М. М. Ткачов // Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПИ» : зб. наук. пр. Темат. вип. : Технічний прогрес та ефективність виробництва. – Харків : НТУ «ХПИ». – 2013. – № 22 (995). – С. 89-95.
15. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. №435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356.
16. Шмонин Р.С. Обеспечение экономической безопасности интеллектуальной собственности [Электронный ресурс] // Ученые записки РГСУ.- 2007.- №3.- Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/obespechenie-ekonomicheskoy-bezopasnosti-intellektualnoy-sobstvennosti>
17. Экономика и управление инновационной деятельностью: учебник / Под ред. проф. Перервы П.Г., проф. Вороновского Г.К., проф. Меховича С.А., проф. Погорелова Н.И. – Харьков: НТУ «ХПИ», 2009. – 1203 с.
18. Яскевич Е.Е. Систематизация методов оценки убытков правообладателей ПО для ЭВМ от контрафакции / Е.Е.Яскевич, Е.И.Володенкова // Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права. - 2013. – № 3 – С. 36–49.

РОЗДІЛ 4

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ КОНЦЕПЦІЇ КОМПЛАСЕНСУ ОСВІТНЬО-НАУКОВОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ КОМПОНЕНТИ ВИРОБНИЧОЇ СКЛАДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

4.1 Промислова політика як фактор у системі управління економічною безпекою регіону з позиції формування екологічних бар'єрів

Проведення ефективної промислової політики потребує її чіткого обґрунтування, визначення її цілей і масштабів.

За визначенням Світового Банку промислова політика – це зусилля уряду зі зміни галузевої структури економіки для стимулювання економічного росту на основі підвищення ефективності. Це концентрація уваги на підвищенні ефективності у масштабах усієї економіки, а не тільки на зміні структури промислової продукції чи на окремих секторах.

Існують три основні моделі промислової політики:

1) класична або вертикальна модель (вона використовувалась Японією у 1950-1960 рр.);

2) неокласична або горизонтальна модель (передбачає м'які форми державного втручання – створення рамкових умов для ефективнішого розподілу ресурсів; покращення конкурентно-ринкового середовища для посилення ефектів оптимізації затрат утворення у розрізі усіх галузей економіки);

3) системна модель (скандинавська; політика, що базується на кластерному підході), що ґрунтується на взаємодії інституціональної та еволюційної теорії з імплементацією неошумпетерівського підходу до процесу створення інновацій).

Використання горизонтальної моделі промислової політики аргументується необхідністю попередження системних провалів в економіці за допомогою методів м'якого втручання в економіку горизонтально, з охопленням усіх галузей та секторів. Мета таких втручань – покращення середовища партнерських взаємодій між економічними агентами і формування потрійних спіралей.

Класична промислова політика апелює до створення критично важливого набору галузей, а неокласична – до впровадження критичної маси ефективних ринкових інститутів. В свою чергу, системна – до утворення критичної маси інноваційних кластерів, що реалізують ефекти само підтримуючого зростання.

Розвиток кластерної організації економіки (мережевої структури) передбачає активізацію реєстрації та диверсифікації виробництва (відкриття нових секторів) і формування нової структури витрат. Структурні зміни передбачають такі зміни співвідношення між елементами системи, які викликають суттєву зміну якості їх взаємодій і змінюють характер їх взаємозв'язків.

Найефективнішою моделлю сьогодні є синтез загального горизонтального підходу і його вертикальної проекції на рівень конкретних секторів чи територій. Пріоритетні напрямки розвитку територій визначаються методом форсайту і сценарного планування.

До факторів, що визначають інноваційні можливості територій, належать: виробництва інновацій; попит на інновації; міжфірмова конкуренція; міжфірмова кооперація.

Кластери виконують у сучасній промисловій політиці такі функції: платформи для розподілу прийнятих економічних рішень; механізму проведення таких рішень у дію; проектних ініціатив, що мобілізують приватно-державні зусилля на покращення безпосередньо структури економічного середовища.

У Японії та Південній Кореї ще з початку 2000-х років уряд підтримує розвиток регіонів, що відстають у економічному розвитку, не за рахунок традиційних субсидій, а шляхом фінансування їх програм розумної спеціалізації як доповнення до адміністративних пільг, які також надаються регіонам безпосередньо під такі програми.

Економічна політика скандинавських країн традиційно будується на ефективній та прагматичній кооперації на усіх рівнях. Проте успіх скандинавської моделі (виграш лише у періоди динамічного зростання) зумовлений не системою високих податків і вертикального перерозподілу доходів, а якістю зростання, що підтримується постійним реформуванням структури економіки. Якщо регіони і підприємства, що оперують на даній території, постійно нарощують продуктивність праці, то таким чином відкриваються нові можливості для зростання добробуту в країні в цілому.

Промислова політика Норвегії базується на таких двох принципах економічного стимулювання:

1) постійна підтримка поточної макрофінансової стабільності (збалансованого бюджету і платіжного балансу). У якості досягнень не використовуються контрольні орієнтири за період;

2) безперервне покращення інституційного та ділового середовища для формування на територіях нових потрійних спіралей, розвитку секторної колаборації і утворення інноваційних кластерів.

Норвегія розвиває як заходи з формування партнерського середовища, так і стимулює кластерні інновації. Таким чином, створюються сприятливі умови для появи нових підприємств, стартапів і нових робочих місць, що має підтримувати зростання виробництва на основі підвищення зайнятості і подальшого збільшення внутрішнього попиту.

Механізм потрійної спіралі є одним із найефективніших у дії серед країн Європейського Союзу. У 2000-х роках країни Європейського Союзу розбудовують інтерактивну мережеву кооперацію науки, бізнесу та держави на основі профільних платформ, ініціюють спільні кластерні проекти і формують під час реалізації цих проектів сталі функціональні зв'язки для створення новацій. Це і є модель потрійної спіралі, що полягає у тому, що кожен генерує нові продукти та послуги на основі парної кооперації одночасно з двома іншими, що забезпечує синергетичний мережевий ефект безперервного зростання продуктивності, тобто відбувається формування нової моделі промислової політики, центром якої є диверсифікація та розвиток економіки методом «знизу».

Ефективним є досвід проведення державної структурної політики в Німеччині на початку ХХІ сторіччя. Країна сформувала різні групи кластерів:

- 1) фокальні, створені за ініціативи однієї організації (наукового центру, інституту), які характеризуються слабкими мережевими зв'язками і низькими ступенем інституціоналізації;
- 2) кластери, що створені методом зверху (рішенням і коштами держави);
- 3) кластери, що створені методом знизу (на координуючій платформі без будь-якої технічної або фінансової участі держави).

Результати аналізу ефективності порядку створення і моделі організації кластерів свідчать про те, що їх фінансова самостійність визначається безпосередньо підходом до їх створення.

Південна Корея використала метод зверху при формуванні 12 виробничих комплексів, в рамках яких методом знизу сформувалося 60 міні-кластерів. Але така структура характеризується значним державним регулюванням, однаковим наповненням і відсутністю тісних зв'язків у кластерах і між кластерами.

У Швейцарії 22 кластери виникли еволюційно під впливом ринкових змін. Держава не стимулювала формування кластерної структури. Для швейцарської промислової кластерної структури характерна тісна мережева кооперація, створення найновіших інноваційних продуктів. Взаємодія агентів у кластері координується неприбутковими громадськими організаціями, що пов'язані з наукою.

Таким чином, нова промислова політика є політикою інноваційного зрушення. Вона концентрується на підвищенні конкурентоспроможності локальних територій, базуючись на такому інструменті, як заходи зі стимулювання кластерних мереж. Це дозволяє поєднувати горизонтальні (єдині для всієї території) принципи структурної трансформації економіки з їх вертикальними проекціями, що адаптовані до специфіки

конкретних кластерних груп галузей на відповідних територіях. Регіональні стратегії розвитку мають бути тісно пов'язані з просуванням кластерних ініціатив і стимулюванням інвестицій у ті сектори, які можуть посилювати конкурентні переваги даної території.

У країнах ЄС промислова політика також враховує принцип «розумної спеціалізації», що аргументує вибір територіями тих напрямів діяльності, які можуть внести найбільший вклад в їх економічне зростання за рахунок підтримки науково-дослідної сфери та розвитку інновацій. «Розумна спеціалізація» не обов'язково пов'язана з високотехнологічними чи новітніми секторами виробництва (наприклад, нанотехнологіями). Спеціалізація можлива і на основі низькотехнологічних галузей або сфери послуг, проте вони мають бути такими, що інвестування у науково-дослідні розробки в них будуть сприяти промисловому розвитку регіону і надаватимуть імпульс розвитку іншим секторам економіки. Вибір сфер «розумної спеціалізації» відбувається у європейській практиці на основі рішення консенсусу експертів, що представляють науку, освіту, бізнес на регіональному рівні.

США орієнтуються у розвитку нових секторів на ринкові тенденції, на ефективність ринкового вибору; у європейських країнах сформована політика змішаного вибору напрямів розвитку промислової політики (у певних країнах і регіонах рушійною силою є ринкові сили, в інших – держава ініціює кластерні проекти); країни Східної Азії виробничий комплекс перебудовують лише зусиллями національних урядів.

Японія стимулює розвиток кластерів в масштабах економіки в цілому централізовано. Крім того, уряд створює регіональні платформи для співпраці університетів і підприємств та використовує міжвідомчу взаємодію для встановлення контакту між інноваційними пропозиціями науки (вони акумулюються в міністерстві освіти і науки) із запитом на нові технології з боку бізнесу (ці заявки фіксуються в міністерстві економіки).

Кластерні групи у Південній Кореї формуються і підтримуються відповідно до встановлених галузевих пріоритетів. Уряд Сінгапуру реалізує кластерний підхід у створенні потужних кластерів у новітніх галузях, зокрема, у сфері біотехнологій.

Промислова політика визначає структурні відмінності ВВП за видами економічної діяльності у розрізі країн світу, які пояснюються відсутністю стратегічно важливих запасів корисних копалин в окремих країнах, ослабленням позицій реального сектору економіки і зростанням вкладу сфери послуг у структурі ВВП в основних цінах. Так, найбільша частка в структурі ВВП наукових і технічних послуг в таких країнах, як Гонконг (16,29%), Нідерланди (13,87%) і Франція (13%). Лідерами на ринку інформаційних послуг і, як наслідок, лідерами інформаційних послуг в структурі ВВП є Австралія (11,61%) і Греція (12,83%).

На практиці країни використовують широкий набір інструментів для досягнення цілей промислової політики. Ці інтервенції можна розділити на державні втручання на зовнішні ринки, на внутрішні ринки готової продукції і на внутрішні ринки факторів виробництва.

Державне втручання на зовнішні ринки включає захист національних галузей від імпорту з використанням таких інструментів, як імпортні тарифи, квоти, ліцензії та програми з використання місцевих ресурсів, а також заходи щодо стимулювання і просування експорту з метою надання допомоги національним галузям у завоюванні нових ринків.

Загальновідомими інструментами зі стимулювання експорту є експортні субсидії, експортні зони і субсидування кредиту (іноді прив'язаного до показників експорту).

Державне втручання на внутрішні ринки готової продукції з метою стимулювання конкуренції на внутрішніх ринках включає політику конкуренції (для створення умов справедливої конкуренції між учасниками на внутрішніх ринках, а також для іноземних учасників) і регулювання входу на внутрішній ринок.

Державне втручання на внутрішні ринки факторів виробництва включає такі заходи, як вимоги до показників економічної діяльності і обмеження на прямі іноземні інвестиції, націлені на надання такого впливу на філії іноземних фірм або спільні підприємства з іноземною участю, щоб та країна, в яку вкладаються прямі іноземні інвестиції, отримала б від них чисту вигоду.

Спостерігається тенденція скорочення в інституційній структурі внеску домашніх господарств у створення ВВП і, навпаки, збільшення вкладу нефінансових корпорацій. Найбільший внесок в структуру ВВП промисловості і енергетики відзначений в таких країнах, як Австралія, Німеччина, Корея і Норвегія (частка у ВВП 29,55% - 32,03%), проти 4,17% в Гонконзі і 5,73% в Новій Зеландії. У країнах, що розвиваються, лідерами вкладу промислового розвитку в формування ВВП є ОАЕ (47,47%), Китай (41,17%) і Північна Ірландія (35,02%) [2]. Частка країн з високим внеском оптової та роздрібною торгівлі в розвинених державах становить 11% (Австрія, Гонконг, Греція, Іспанія, Італія, Мальта, Нідерланди, Португалія і Швейцарія).

Інвестиції у 2015-2016 рр. були спрямовані у розвинені країни. Надходження в країни з розвиненою економікою зросли майже в два рази (на 84%), до 962 млрд. дол. порівняно з 522 млрд. дол. у 2014 р. Істотне зростання було зафіксоване в Європі. У Сполучених Штатах відбулося майже чотириразове зростання прямих іноземних інвестицій (ППІ), тому частка розвинених країн у світовому припливі ППІ підскочила з 41% у 2014 р. до 55% у 2015 р.

Тенденцією останніх п'яти років, є те, що регіони країн, що розвиваються і країн з перехідною економікою були основними одержувачами глобальних ПІІ [1]. Крім того, тенденцією світового економічного розвитку є скорочення ПІІ в первинному секторі та зростання в обробній промисловості.

Транскордонні угоди в обробній промисловості досягли за минулі періоди максимуму в абсолютному вираженні (388 млрд. дол. у 2015 р.), перевищивши попередній рекорд 2007 р. В результаті частка обробної промисловості перевищила в 2015 р. 50% міжнародних інвестицій. Навпаки, ПІІ в первинному секторі зазнали негативного впливу цін на сировину, що призвело не тільки до скорочення планованих капіталовкладень, а й до різкого падіння реінвестованого прибутку. На глобальному рівні скорочення ПІІ в видобувних галузях позначилося на загальному обсязі потоків ПІІ, особливо у країнах, що розвиваються. У 2014 р. на сектор послуг припадало 64% всіх ПІІ у світі. ПІІ в країнах зі структурно слабкою і вразливою економікою, як і раніше, сконцентровані в добувній промисловості [5].

Найбільш високий темп зростання за період 2008-2016 рр. у Сумській обл. відзначається у машинобудуванні. Частка в структурі переробної промисловості становить 25% [5]. Серед підгалузей машинобудування (вид діяльності, в якому в цілому не спостерігається позитивних тенденцій в останні роки) можна виділити в якості «точки зростання» виробництво автотранспортних засобів, причепів, напівпричепів та інших транспортних засобів. Також в області розвивається виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів; виробництво хімічних речовин і хімічної продукції; виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (32% в структурі переробної промисловості); виготовлення виробів з деревини, крім меблів; текстильне виробництво; виробництво гумових, пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції. Негативні тенденції (спад виробництва) спостерігаються у металургійному виробництві; целюлозно-паперовому виробництві; виробництві коксу та продуктів нафтопереробки.

Отже, сфера послуг не превалює у створенні доданої вартості в Сумській обл., на відміну від розвинених територій. Проте в області розвивається достатньо диверсифіковане виробництво. У промисловості області працює понад 250 підприємств великого та середнього бізнесу, що спеціалізуються в машинобудуванні, харчовій та хімічній промисловості, видобутку енергетичних ресурсів. Вони сконцентровані у м. Суми, м. Шоска, м. Конотопі, м. Охтирка, м. Ромни та у Тростянецькому, Роменському, Охтирському та Кролевецькому районах.

В Сумській обл. добувають 44% української нафти. У Глухівському кар'єрі кварцитів видобуваються унікальні кварцитовидні піщаники із вмістом двоокису кремнію (SiO_2) понад 90%. Це єдине родовище на території європейської частини СНД з найвищою якістю сировини, що придатна для виробництва високоякісних феросплавів і кристалічного кремнію високих марок, а також щебеню для будівельних цілей [5].

Потужний машинобудівний комплекс включає «Сумське машинобудівне науково-виробниче об'єднання», «Сумський завод насосного та енергетичного машинобудування «Насосенергомаш», концерн «НІКМАС», дочірнє підприємство «Завод обважнених та ведучих бурильних труб», ТОВ «Мотордеталь-Конотоп», державне підприємство «Авіакон». За часів незалежності України здобули імідж високотехнологічних виробництв та надійних партнерів ТОВ «Завод Кобзаренка», ТОВ «Сумський машинобудівний завод», ТОВ «Сенсі», ТОВ «ТРІЗ», ТОВ «Укртранспневматика» та інші. Для міст Суми, Конотоп, Лебедин, Свеса підприємства машинобудування є бюджетоутворюючими [5].

Експортний потенціал області формують підприємства машинобудування. Із загального обсягу реалізованої галуззю продукції експортується понад 60% до країн близького і далекого зарубіжжя.

На території Сумщини працює 12 великих та середніх підприємств, які виробляють хімічні речовини та хімічну продукцію та забезпечують робочими місцями близько 9 тисяч осіб, або кожного шостого працюючого у промисловості. Підприємства хімічної промисловості територіально сконцентровані в містах Суми та Шостка. Вони випускають широкий асортимент продукції, у тому числі мінеральні добрива, кислоти, мінеральні пігменти, хімічні реактиви, лакофарбову продукцію, феєрверкові вироби, засоби ініціювання вибуху, мисливські набой тощо. Географія поставок дуже широка. Крім внутрішнього ринку, продукція експортується в країни СНД, Європи, Азії, Африки, Америки.

Останнім часом значний розвиток в області отримала фармацевтична промисловість. У 2009 р. у м. Суми введено в дію підприємство із виробництва лікарських засобів ТОВ «Кусум Фарм», яке постійно розширює виробничі потужності та асортимент продукції, створюючи нові робочі місця.

У 2016 р. у м. Шостка ПАТ «Фармак» ввело в дію підприємство із виробництва активних фармацевтичних інгредієнтів. Запроваджені новітні технології, розраховані на випуск субстанції для фармацевтичних компаній як України, так і Європейського Союзу.

Успішне залучення іноземного капіталу дозволило створити в області групу промислових підприємства у сфері пакувальних матеріалів – ПрАТ «Технологія» та ТОВ «Гуала Кложерс Україна».

Сумська область утримує лідерські позиції в Україні із виробництва спеціального взуття. Роменському ТОВ «Таланпром» належить понад 60% загального випуску спеціального взуття в Україні. В області працює одне з найбільших підприємств України (компанія «Лінен оф Десна», м. Глухів), що має повний цикл виробництва від вирощування льону та технічних конопель, первинної переробки лляної і конопляної сировини до готових виробів (шпагат, мотузки, паливні брикети, розсипний утеплювач, з 2016 р. – лляне полотно). Волокна реалізуються в країни Європи та Азії для потреб прядильних та текстильних підприємств, решта – переробляється на власній шпагатній фабриці [5].

Завдяки ефективній переробці місцевої мінеральної сировини в області освоєно виробництво цегли найвищого сегменту якості – клінкерної. Її асортиментний ряд перевищує 100 найменувань. Ця мінеральна продукція випускається ТОВ «Керамейя» (м. Суми) та філією ПрАТ «Слобожанська Будівельна Кераміка» (с. Плавинище Роменського району).

З метою створення сприятливого інвестиційного середовища для залучення іноземних інвестицій в економіку області на території Сумського регіону створені індустриальні (промислові) парки «Свема» (м. Шостка) та «Тростянець» (м. Тростянець), які внесено до Реєстру індустриальних (промислових) парків.

Сільське господарство Сумщини спеціалізується в рослинництві на вирощуванні зернових і технічних культур, у тваринництві – на виробництві молока та м'яса великої рогатої худоби і свиней. Агропромисловий комплекс Сумської області налічує 389 сільськогосподарських підприємств різних форм власності та господарювання, 636 фермерських господарств, понад 133,6 тис. особистих селянських господарств. У галузі зайнято 19 тис. працівників.

Таким чином, в Сумському регіоні є підприємства, що можуть сформувати кластери з науковими закладами та іншими інститутами. Для цього може бути проведений форсайт експертами щодо напрямів розвитку регіону та формування можливих кластерів.

1. Доклад о мировых инвестициях 2016 / UNCTAD [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.worldinvestmentreport.org/ru>.

2. Пангесту Мари. Промышленная политика и развивающиеся страны [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://siteresources.worldbank.org/INTRANETTRADE/Resources/Pubs/Handbook_rs_Pangestu_ch17.pdf

3. National Accounts of OECD Countries, Volume 2016 Issue 1: Main Aggregates. [Electronic resource]. – Access mode: http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/economics/national-accounts-of-oecd-countries-volume-2016-issue-1/germany_na_ma_dt-v2016-1-13-en#.WCtaZrKLS70#page1.

4. Смородинская Н.В. Глобализованная экономика: от иерархий к сетевому укладу / Н.В. Смородинская. – М.: ИЗ РАН, 2015. – 344 с.

5. Загальні відомості про Сумську область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sm.gov.ua/uk/2012-02-03-08-02-55.html>.

4.2 Врахування запитів стейкхолдерів зі сталого розвитку у діяльності компаній аграрного сектору як основа економічної безпеки України*

Аграрний сектор, лідер у структурі експорту України, що має стратегічне значення для внутрішньої економіки, виступає основою економічної безпеки України. Його значимість у формуванні економічної безпеки країни та технологічні особливості, пов'язані з використанням природних ресурсів, обумовлюють необхідність врахування сучасних глобальних викликів у впровадженні нових способів, методів, інструментарію ведення агропромислового бізнесу з урахуванням концепції сталого розвитку. Важливий вплив на підвищення економічної безпеки аграрний сектор здійснює не лише через очевидні канали забезпечення продовольчої безпеки, але, що найголовніше, – енергетичної та екологічної безпеки. Інкorporація критеріїв сталого розвитку та інформування зацікавлених сторін про досягнення в цій сфері аграрними компаніями сприятиме підвищенню ефективності агропромислового виробництва, конкурентоспроможності товаровиробників на європейських ринках та посилення експортного потенціалу галузі.

Пріоритет сталого розвитку аграрного сектору України визнано і на законодавчому рівні. Так, реформа сільського господарства включена у вектор розвитку Стратегії сталого розвитку “Україна-2020”. Для її реалізації розроблено Єдину комплексну стратегію розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 рр. [1], яка спрямована на підвищення конкурентоздатності сільського господарства і сприяння розвитку сільських територій на сталій основі відповідно до стандартів ЄС і міжнародних стандартів через стимулювання інвестиційної активності, поліпшення ділового клімату, боротьбу з корупцією, формування сприятливих режимів оподаткування, проведення

*Матеріал підготовлено в рамках НДР «Корпоративна соціально-екологічна відповідальність для сталого розвитку: партнерство стейкхолдерів реального, фінансового та державного секторів економіки» № державної реєстрації 0117U003933.

земельної та інституційної реформ, сприяння сталим ланцюгам створення доданої вартості, продовольчій безпеці, сільському розвитку та захисту довкілля і ефективному управлінню природними ресурсами в сільськогосподарському секторі.

Існуючі проекти концепцій розвитку галузі (Концепція державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2021 р., Програма розвитку АПК України на період до 2020 р. Української аграрної асоціації) також враховують орієнтири сталого розвитку. Зокрема, мета Програми розвитку АПК України на період до 2020 р. – визначення економічних та організаційно-правових умов, необхідних для ефективного розвитку аграрного сектору, виходячи із єдності економічних, соціальних та екологічних вимірів сталого розвитку суспільства для стабільного забезпечення населення країни якісним, безпечним, доступним продовольством [4].

На особливу увагу у контексті формування облікового забезпечення сталого розвитку аграрного сектору як основи економічної безпеки України заслуговує Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки України [2]. В ній підкреслюються важливість галузі у національному сталому соціо-економічному розвитку та специфічні особливості, які вирізняють обліково-аналітичне забезпечення аграрних компаній, які кореспондують з вимірами сталого розвитку. Так, врахування біологічних особливостей економічного процесу єднає аграрну технологію з екологічним виміром сталого розвитку; суспільна значимість аграрного сектору, пов'язана із задоволенням життєвих потреб суспільства, забезпеченням соціальної стабільності і сталого розвитку сільських громад, – з соціальним виміром сталого розвитку; забезпечення продовольчої, екологічної та енергетичної безпеки України та світу – з економічним виміром сталого розвитку. В інтегральній сукупності ці виміри узагальнені в межах Цілей сталого розвитку ООН [6].

Характеризуючи сучасний стан наукових досліджень в цьому напрямі, варто зауважити, що монографії авторських колективів (Ю.М. Лопатинський, С.І. Тодорюк, Г.Є. Павлова, І.П. Приходько та ін. [3, 4]) окреслюють ключові проблемні аспекти та детермінанти сталого розвитку аграрного сектору та його обліково-фінансового забезпечення. Разом з тим, питання ролі різних категорій стейкхолдерів у забезпеченні сталого розвитку аграрного сектору, зокрема через комунікаційні канали звітності зі сталого розвитку компаній цього сектору, у вітчизняних наукових колах недостатньо висвітлені.

Споживачі, працівники компаній, держава в особі відповідних органів влади, місцеві громади – далеко не повний перелік стейкхолдерів, зацікавлених в ефективному, інноваційному розвитку аграрного сектору з урахуванням викликів сталого розвитку та забезпечення продовольчої безпеки країни.

Метою формування інформаційних запитів зі сталого розвитку в цілому є відслідковування зусиль суспільного, державного, реального, фінансового секторів у впровадженні 17 Цілей сталого розвитку ООН [6], як частини Порядку денного в галузі розвитку на період до 2030 р., які набули чинності у світі з 1.01.2016 та з 15.09.2017 р. – в Україні.

Основою для моніторингу прогресу компаній аграрного сектору на шляху до сталого розвитку виступає ціль 2 «Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства». Її основні таргети, деталізовані за строками наведено у таблиці 4.1.

Основою моніторингу прогресу у досягненні цілі сталого розвитку 2, інструментом комунікації зі стейкхолдерами з боку аграрних компаній виступає їх звітність. Вона має повною мірою відображати ключові напрями реалізації ініціатив зі сталого розвитку та дотримання відповідальних практик з боку аграрних компаній. Так, забезпечення належного функціонування ринків продовольчих товарів і продукції їх переробки, сприяння своєчасному доступу до ринкової інформації потребує повної, достовірної, своєчасної та надійної звітності компаній аграрного сектору країни і глобальних агропромислових ТНК, таких як AGCO Corp, AGRAVIS Raiffeisen AG, Agrium, Becker Underwood, Danper Trujillo, First Resources, Golden Agri-Resources Ltd, Grupo Los Grobo, Grupo Viralcool, Incauca, Ingenio Pichichi, Kelani Valley Plantations PLC, KWS SAAT, Monsanto, Netafim, Nidera Argentina, Novus International, Inc., Olam International Limited, Syngenta, Yara International та ін.

З урахуванням множинності цілі 2, значного переліку галузей та сфер аграрного сектору, специфіки його функціонування в кожній країні, інформаційні запити стейкхолдерів можуть значно варіюватися. Напрацювання методичних підходів до формування пріоритетних запитів з метою їх задоволення і розкриття потрібної інформації у звітності зі сталого розвитку аграрних компаній України потребує аналізу світового досвіду.

Зарубіжні організації різного рівня мають власні підходи до визначення найбільш суттєвих інформаційних потреб стейкхолдерів в аграрному секторі.

Так, Інститут управління і підзвітності на основі порівняльного аналізу звітності зі сталого розвитку 26 аграрних компаній – світових лідерів найбільш важливими сферами інформаційних інтересів стейкхолдерів називає: використання дитячої праці; запобігання примусовому працевлаштуванню працівників в агропромисловій сфері; збереження, захист та сприяння відтворенню біорізноманіття; скоординована з Цілями сталого розвитку державна політика у сфері АПК; збереження та раціональне використання водних ресурсів; недопущення дискримінації у всіх її проявах (гендерної, за умовами праці); сприяння створенню конкурентного середовища сільськогосподарського виробництва та дистрибуції продукції [11].

Таблиця 4.1

Ключові таргети Цілі сталого розвитку для аграрних компаній [6]

Ціль	Сутність	Часовий орієнтир
2.1	Покінчити з голодом і забезпечити всім, особливо малозабезпеченим і вразливим групам населення, включаючи немовлят, цілорічний доступ до безпечної, поживної та достатньої їжі	До 2030 р.
2.2	Покінчити з усіма формами недоїдання	До 2030 р.
	Досягти погоджених на міжнародному рівні цільових показників, що стосуються боротьби з затримкою росту і виснаженням у дітей віком до п'яти років, а також задовольнити потреби в харчуванні дівчаток підліткового віку, вагітних і жінок, які годують, та літніх людей	До 2025 р.
2.3	Подвоїти продуктивність сільського господарства і доходи дрібних виробників продовольства, зокрема, жінок, представників корінних народів, фермерських сімейних господарств, скотарів і рибалок, у тому числі шляхом забезпечення гарантованого та рівного доступу до землі, інших виробничих ресурсів і факторів сільськогосподарського виробництва, знань, фінансових послуг, ринків і можливостей для збільшення доданої вартості та зайнятості в несіськогосподарських секторах	До 2030 р.
2.4	Забезпечити створення стійких систем виробництва продуктів харчування й упровадити методи ведення сільського господарства, які дозволяють підвищити життєстійкість і продуктивність та збільшити обсяги виробництва, сприяють збереженню екосистем, зміцнюють здатність адаптуватися до зміни клімату, екстремальних погодних явищ, засух, повеней та інших лих і поступово покращують якість земель та ґрунтів	До 2030 р.
2.5	Забезпечити збереження генетичного різноманіття насіння і культивованих рослин, а також сільськогосподарських і домашніх тварин та відповідних диких видів, у тому числі шляхом належного утримання різноманітних банків насіння і рослин на національному, регіональному та міжнародному рівнях, сприяти розширенню доступу до генетичних ресурсів і пов'язаних з ними традиційних знань та спільному використанню на справедливій і рівній основі вигод від їх застосування на умовах, погоджених на міжнародному рівні	До 2020 р.
2.a	Збільшити інвестування, у тому числі шляхом активізації міжнародного співробітництва, в сільську інфраструктуру, сільськогосподарські дослідження й агропропаганду, розвиток технологій і створення генетичних банків рослин і тварин з метою зміцнення потенціалу країн, що розвиваються, особливо найменш розвинених країн, у галузі сільськогосподарського виробництва	
2. b	Усувати та припиняти введення торгових обмежень і виникнення викривлень на світових ринках сільськогосподарської продукції, у тому числі шляхом паралельної ліквідації всіх форм субсидування експорту сільськогосподарської продукції та всіх експортних заходів, що мають аналогічні наслідки, згідно з мандатом Дохійського раунду переговорів з питань розвитку	
2.c	Вжити заходів для забезпечення належного функціонування ринків продовольчих товарів і продукції їх переробки та сприяти своєчасному доступу до ринкової інформації, у тому числі про продовольчі резерви, з метою допомогти обмежити надмірну волатильність цін на продовольство	

Глобальна ініціатива зі звітності пропонує аналізувати відповідність діяльності компаній аграрного сектору у розрізі 69 спільних тем, 13 специфічних тем для компаній-виробників агропромислової продукції рослинництва та 26 специфічних тем для компаній-виробників агропромислової продукції тваринництва. Усі теми структуровані за ключовими вимірами сталого розвитку – екологічним, економічним та соціальним, і охоплюють понад 80 специфічних напрямів.

Наприклад, деталізація економічного виміру відображення інформаційних запитів стейкхолдерів у звітності аграрних компаній враховує економічну ефективність, фінансову допомогу, отриману від уряду, - допомога власне агропромислому виробництву, виробництву біопалива та продовольчих продуктів, непрямий економічний вплив на місцеві громади, працевлаштування на місцевому рівні, соціо-економічні переваги (від роботи систем біоенергетики та виробництва біомаси, оцінки впливу бізнесу на локальному рівні та рівні компанії) [10, с. 75-81]. Серед ключових груп стейкхолдерів при цьому фігурують організації, пов'язані з комерційним сектором, в тому числі ділові та торговельні асоціації; посередницькі установи або експерти, такі як консультанти, академічні установи, уряди та міжурядові установи та аналітичні центри; організації громадянського суспільства, включаючи неурядові організації, представників профспілок, експертів та кінцевих користувачів інформації.

Загальновизнаною основою для розкриття інформації у розрізі запитів стейкхолдерів компаній аграрного сектору та оцінки сталого розвитку систем сільського господарства та виробництва харчових продуктів є керівництво зі сталого розвитку SAFA (Sustainability Assessment of Food and Agriculture Systems), опубліковане Організацією з продовольства та сільського господарства ООН – FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations) у 2013 р.

Серед ключових напрямів розкриття інформації зі сталого розвитку аграрними компаніями згідно запитів стейкхолдерів це керівництво вбачає: належне управління, екологічну цілісність, економічну стійкість та соціальне благополуччя, що, у свою чергу, поділяється на 21 тему та 58 субтем (основні теми за напрямками згруповано в табл. 4.2). Воно дозволяє створити прозору і всебічну основу для висвітлення ключової для стейкхолдерів інформації зі сталого розвитку компаній в аграрному секторі.

Л.І. Шмаркова, О.В. Стеблецова, В.А. Верижніков пропонують методику діагностики сталого розвитку сільськогосподарських підприємств у розрізі трьох шкал: економічної, еколого-організаційної та соціально-територіальної, які узагальнюють виміри сталого розвитку та ключові запити стейкхолдерів щодо прогресу в їх досягненні [7]. Серед

Таблиця 4.2

Структура інформаційних запитів стейкхолдерів (складено автором за [9])

Напрямок	Тема	Субтема
Належне управління	Корпоративна етика	Ствердження місії
		Експертиза
	Підзвітність	Всебічний аудит
		Відповідальність
		Прозорість
	Участь	Діалог зі стейкхолдерами
		Процедури розгляду скарг
		Вирішення конфліктів
	Дотримання законів	Легітимність
		Відповідальність перед громадянським суспільством
		Попередження порушень
		Асигнування ресурсів
	Цілісний менеджмент	Облік повних витрат (full-cost accounting)
		План управління зі сталого розвитку
Екологічна цілісність	Атмосфера	Емісія вуглецевих газів
		Якість повітря
	Вода	Якість води
		Вилучення води
	Земля	Якість ґрунту
		Деградація земель
	Біорізноманіття	Генетична, видова та екосистемна різноманітність
	Матеріали та енергія	Використання матеріалів, енергії
		Поводження з відходами
	Благополуччя тварин	Здоров'я тварин
		Захист від стресу
Економічна стійкість	Інвестиції	Внутрішні інвестиції, інвестиції в місцеву економіку
		Довгострокові інвестиції та прибутковість
	Вразливість	Стабільність виробництва, ринків, ланцюгів постачань
		Ризик-менеджмент та ліквідність
	Якість продукції та інформації	Безпека та якість продукції, розкриття інформації про неї
	Місцева економіка	Створення цінності
		Закупівлі на місцевому рівні
Соціальне благополуччя	Достойні засоби для існування	Якість життя
		Можливість розвитку
	Практики чесної торгівлі	Відповідальні покупки
		Права постачальників
	Трудові права	Примусова і дитяча праця
		Право на збори та страйки
	Рівність	Гендерна рівність та відсутність дискримінації
	Безпека і здоров'я людей	Забезпечення громадського здоров'я та безпеки на робочому місці
	Культурне різноманіття	Корінні знання
		Продовольча незалежність

ключових напрямів економічної стійкості автори пропонують виділяти життєздатність, незалежність та ефективність. Диверсифікація, організація простору, сільськогосподарська практика характеризують еколого-організаційну стійкість сільськогосподарських компаній, а якість продукції і територій, зайнятість та надання послуг, етика й людський розвиток – соціально-територіальну стійкість.

За ініціативи Уряду України була розроблена національна система цілей сталого розвитку (86 завдань розвитку та 172 показника для моніторингу їх виконання), а 15 вересня 2017 р. було представлено Національну доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна», яка визначає базові показники для їх досягнення, в т.ч. в аграрній сфері. Формування інформаційно-аналітичного забезпечення сталого розвитку аграрних компаній та інкорпорація найбільш пріоритетних запитів стейкхолдерів до його змісту у цьому зв'язку відіграє важливу роль з огляду на необхідність посилення комунікацій щодо прогресу у досягненні Цілей в аграрному секторі.

Як приклад, розглянемо звіт зі сталого розвитку агро-індустріального холдингу «Астарта за 2016 рік, який має назву «Звіт про прогрес».

Бачення компанії своєї місії у контексті сталого розвитку сформульовано як забезпечення виробництва високоякісної і безпечної продукції, задоволення потреб споживачів, промислової і екологічної безпеки, здоров'я і безпеки працівників, захисту навколишнього середовища, енергетичної ефективності та енергозбереження, соціальної відповідальності.

Ключовими компонентами діяльності компанії у сфері сталого розвитку та розкриття нею інформації перед стейкхолдерами є [8]:

- екологічний компонент (впровадження інноваційних та екологічних технологій, моніторинг шкідливих речовин та управління відходами, розробка програм мінімізації впливу виробництва на довкілля, використання зберігаючих технологій);
- економічний компонент: інвестиції у компанію та впровадження міжнародних стандартів, партнерство з міжнародними фінансовими інститутами, експансія на товарні ринки, удосконалення якості продукції);
- соціальний компонент (розвиток регіонів, співробітництво з громадами, гідні умови праці, безпека та здоров'я персоналу, благодійність).

Серед пріоритетів у розвитку комунікаційної практики зі стейкхолдерами компанія вважає залучення до спільних соціальних проектів громад, бізнес- та публічних організацій, формування механізмів управління комунікаціями з громадами та стейкхолдерами, у т.ч. через нефінансову звітність з метою підвищення впевненості стейкхолдерів.

Крім «Астарті», яка регулярно публікує свою нефінансову інформацію з 2012 р. в базі Глобальної ініціативи зі звітності знаходяться звіти з певним ступенем розкриття інформації про комунікації зі стейкхолдерами та досягнення Цілей сталого розвитку ще двох українських агрокомпаній – «Кернел» та «Миронівський хлібопродукт». Така ситуація сигналізує про зародження практики звітування та розкриття інформації відповідно до запитів стейкхолдерів за вимірами сталого розвитку в Україні та необхідність поширення ініціатив з публікації нефінансової інформації компаніями з метою формування інформаційно-аналітичного забезпечення сталого розвитку в аграрному секторі, зокрема, та досягнення прогресу щодо Цілей сталого розвитку в інших секторах економіки в цілому.

Таким чином, комунікація зі стейкхолдерами та задоволення їх інформаційних запитів компаніями аграрного сектору постає важливим завданням у досягненні прозорості та належного розкриття інформації щодо прогресу на шляху до Цілей сталого розвитку, які визнані пріоритетними і в Україні. Для компаній аграрного сектору вони взагалі є першочерговими, з огляду на стратегічне значення цих компаній у формуванні економічної безпеки країни.

Окремими організаціями, таким як Інститут управління та підзвітності, Глобальна ініціатива зі звітності, Організація з продовольства та сільського господарства ООН, напрацьовані базові переліки мінімально необхідної інформації, яка має бути розкрита компаніями, що працюють в аграрній сфері для задоволення потреб стейкхолдерів та може бути використана як взірець.

В Україні розкриття інформації про потреби стейкхолдерів у звітності зі сталого розвитку компаніями аграрного сектору знаходиться в зародковому стані та потребує напрацювання галузевих практик і стандартів оцінки діяльності компаній у сфері сталого розвитку, загальної стратегії комунікації щодо прогресу в досягненні Цілей сталого розвитку, що створило б базис для розвитку індивідуальних практик звітування перед стейкхолдерами.

1. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/16025>.

2. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazine.faaf.org.ua/koncepciya-rozvitku-buhgalterskogo-obliku-v-agrarnomu-sektori-ekonomiki-ukraini-1287.html>.

3. Лопатинський Ю.М. Детермінанти сталого розвитку аграрних підприємств : [монографія] / Ю.М. Лопатинський, С.І. Тодорюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. – 220 с.

4. Обліково-фінансове забезпечення сталого розвитку аграрного сектору економіки України на інноваційній основі: колективна монографія. / за заг. ред. Г.Є. Павлової та І.П. Приходька. – Дніпропетровськ : Герда, 2015. – 524 с.
5. Програма розвитку АПК України на період до 2020 року. Українська аграрна асоціація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uagra.com.ua/analytics/materials/programa-rozvytku-apk-ukrayiny-na-period-do-2020-roku>
6. Цілі сталого розвитку ООН в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>.
7. Шмаркова Л. И. Параметры формирования отчетности по устойчивому развитию аграрных организаций [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://orelgiel.ru/docs/v1/v15.pdf/>.
8. Astarta. Report on Progress 2016 [Electronic resource]. – Access mode: <http://static.globalreporting.org/report-pdfs/2017/7eec5c81df99ceeee83c46b2558f4f5e.pdf>.
9. Safa: Sustainability Assessment of Food and Agriculture systems guidelines. version 3.0. – FAO, 2013. – 267 p.
10. Sustainability Topics for Sectors: What do stakeholders want to know? GRI, 2013. – 156 p.
11. Top 10 GRI Sustainability Aspects for the Agriculture Sector [Electronic resource]. – Access mode: <http://ga-institute.com/Sustainability-Update/2014/09/29/top-10-gri-sustainability-aspects-for-the-agriculture-sector>.

4.3 Механізми інноваційно-інвестиційного розвитку аграрного сектора економіки у регіоні зрошення

Економічний розвиток регіону зрошення України тісно пов'язаний з функціонуванням сільського господарства в умовах зрошення, а також роботою водогосподарської галузі і потребує для подальшого розвитку значних інвестиційних вкладень та розробки інноваційно-інвестиційної моделі розвитку. Інноваційна політика – це сукупність інвестиційної, науково-технічної і виробничої діяльності, результатом якої є нова або вдосконалена продукція, що отримана завдяки новітнім чи вдосконаленим технологіям у виробництві, управлінні та обробці інформації.

Правовою основою формування та реалізації пріоритетних напрямів інноваційної діяльності є Конституція України [1], Закони України "Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України" [2], "Про інноваційну діяльність" [3], "Про наукову та науково-технічну експертизу" [4], "Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки" [5], Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України [6], "Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні" [7]. Для формування державного механізму залучення іноземних інвестицій у пріоритетні галузі економіки та створення однакових умов

для всіх суб'єктів інвестиційної діяльності прийнято також ряд важливих документів: Закон України “Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди) [8].; “Програма розвитку страхового ринку України на 2001-2004 роки” [9]; “Положення про порядок реєстрації та переміщення через митний кордон України товарів, що містять об'єкти інтелектуальної власності” [10]; “Порядок звільнення (зменшення) від оподаткування доходів із джерелом їх походження з України згідно з міжнародними договорами України про уникнення подвійного оподаткування” [11]; “Правила визначення вартості будівництва ДСТУ Б Д.1.1-1:2013” [12] для розрахунку кошторисної документації, визначення договірних розрахунків за виконані обсяги робіт. Всі ці законодавчо-нормативні документи спрямовані на вдосконалення як інноваційної, так і інвестиційної політики України та її регіонів і галузей. Найбільш інвестиційно привабливими для іноземних інвесторів в Україні залишаються харчова промисловість та переробка сільськогосподарської продукції (17,4% від загального обсягу іноземних інвестицій), оптова торгівля і посередництво у торгівлі – 15,3 %, фінансова діяльність – 7,9%, машинобудування – 7,4 %, транспорт – 6,9 %, металургія та оброблення металу – 5,5%. Не менш важливим об'єктом удосконалення інноваційно-інвестиційної політики є аграрний сектор економіки, особливо у Південному регіоні України, оскільки там за радянських часів був побудований потужний та ефективний водогосподарський сектор. Його завданням було забезпечити потребу у водних ресурсах для розвитку аграрного сектору економіки та споживання населенням. Відбулася зміна економічної ситуації в країні, розпочався процес трансформації земельних відносин, а водний сектор залишився на минулому рівні і є не адаптованим до сьогоденних потреб сільського господарства в регіоні зрошення. Системи, які функціонують у водному секторі, потребують не тільки реконструкції, але й модернізації на основі запровадження інноваційних технологій подачі води та її розподілу. Актуальним залишається питання підвищення раціональності використання водних ресурсів, їх відтворення та охорони. Однак забезпечення темпів економічного зростання країни, її регіонів, а також аграрного сектору економіки залежить не тільки від масштабів та рівня науково-технічних і технологічних змін в економіці на основі інновацій, але і в значній мірі від інвестиційної діяльності, інвестиційної привабливості галузей і регіонів країни. У сучасних умовах трансформації економіки інвестиції виступають важливим засобом забезпечення науково-технічного прогресу, виходу країни з економічної кризи, підвищення показників виробничої діяльності як на макрорівні, так і на мікрорівні, а також випуску конкурентоспроможної продукції.

Термін “інвестиції” походить від латинського слова “inwest”, що означає “одягати”, “вкладати”, а дослівно з англійської мови (investment) і німецької (investition) – капітальні вкладення або інвестиції. В історичному плані розвиток понять “інвестиції”, “інвестування”, “інвестиційний процес” розпочинається з глибини віків. Перші погляди на сутність цих категорій були відображені у працях меркантилістів у XV-XVII ст., зокрема, Т. Мена (1571-1641), Ж. Кольбера (1619-1683) та інших. Вони дотримувалися принципів, що джерелом багатства та інвестицій є торговий капітал, який формується завдяки успішно проведенню зовнішньоторгівельним операціям. У подальшому французькі економісти другої половини XVII ст. – початку XVIII ст., фізіократи – Франсуа Кене (1694-1771), Жан Тюрго (1727-1781) розвивали ідеї, в основі яких було бачення землі як єдиного джерела багатства. Ф. Кене формує поняття “інвестиції” як суму початкових авансів або капітальних вкладень з метою одержання доходів, визначає інвестиції як необхідні для виробництва витрати. Належну увагу Ф. Кене приділяв правильності авансування капіталу у сферу сільськогосподарського виробництва, що зробило його першим дослідником питань раціональності здійснення інвестицій в аграрний сектор [13]. Дане твердження цілком справедливе, оскільки саме в аграрній сфері виробляються товари першої необхідності: продукти харчування для людей, а також сировина для підприємств харчової промисловості тощо.

Зміст поняття “інвестиції” розглядається також у роботах класиків політичної економіки, зокрема, Адама Сміта (1723-1790), а також у багатьох працях зарубіжних й вітчизняних вчених. Адам Сміт відмічав, що з розвитком економіки ціни на товари промисловості мають тенденцію до зниження, а ціни на сільськогосподарську продукцію – зростатимуть, тому вкладання інвестицій у розвиток сільського господарства А. Сміт відмічає як найбільш вигідне вкладання капіталу [14].

Значний внесок у розвиток державного регулювання інвестиційного процесу належить зарубіжним економістам: Д. Кейнсу, Є. Хансеку, Л. Гітману, а також українським дослідникам: І. Бланку, В. Федоренку, Б. Губському та ін. Так, Б. Губський вважає інноваційну безпеку важливою складовою економічної політики, оскільки саме вона окреслює основні положення гарантування національної безпеки держави [15].

У період адміністративно-командної системи управління економікою термін “інвестиції” мало вживався, замість нього застосовувалися поняття “капітальні вкладення”, “вкладення в основні фонди”, “довгострокові вкладення”. У соціалістичних країнах, як відзначає Є.С. Ланченко (2005 р.), поняття “інвестиції” вживалося як синонім капітальних вкладень, тому що основною метою інвестиційної діяльності виступало збільшення обсягів

виробництва, переважно продукції важкої промисловості і військово-промислового комплексу, а одержання при цьому прибутку, досягнення соціально-економічного й екологічного ефектів у більшості випадків і не ставилося за мету [16]. Інвестиції – це значно ширша економічна категорія, ніж довгострокове вкладання капіталу чи капітальні вкладення, оскільки інвестиції можуть застосовуватися в різних формах: фінансовій, інтелектуальній, інноваційній і, на відміну від капітальних вкладень, інвестиції здійснюються у проекти, показниками ефективності яких є прибуток, дохід, дивіденди, відсотки, економічний, соціальний, інноваційний та екологічний ефекти.

Правові, екологічні та соціальні умови інвестиційної діяльності визначаються Законом України “Про інвестиційну діяльність”, в якому надається визначення категорії “інвестиції”. Так, інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької діяльності, в результаті якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект [17].

Крім даного Закону, за останні роки в Україні прийнята низка рішень Уряду щодо реалізації основних завдань інвестиційної стратегії держави: Укази Президента України “Про додаткові заходи щодо збільшення надходжень інвестицій в економіку України” від 22 лютого 2001 р. № 108, “Про заходи щодо поліпшення інвестиційного клімату в Україні” від 12 липня 2001 р. № 512, Постанова Кабінету Міністрів України “Про Програму розвитку інвестиційної діяльності на 2002-2010 роки” від 28 грудня 2001 р. № 1801. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2002 р. № 440 було схвалено план заходів щодо виконання Програми, основною метою якої є створення привабливого інвестиційного клімату та розвиток інфраструктури інвестиційної діяльності для забезпечення економічного розвитку країни і підвищення життєвого рівня й добробуту населення.

Основною метою інноваційно-інвестиційної політики країни є створення ефективної системи залучення інвестиційних ресурсів з усіх можливих джерел для впровадження інновацій та реалізацію пріоритетних цілей економіки. Інвестиції – це основна передумова науково-технічного прогресу та основний інструмент формування макро- і мікроекономічної політики, яка визначає темпи економічного зростання кожної країни. Особливого значення для розвитку економіки інвестиційні процеси набувають на макроекономічному рівні. Державне регулювання інвестиційної діяльності сприяє створенню в країні привабливого для інвесторів інвестиційного клімату та створює умови для направлення інвестицій у пріоритетні галузі економіки. За допомогою інвестицій формується потужний науково-технічний потенціал й визначаються конкурентні переваги і позиції країн на світовому ринку.

Державне регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності забезпечує і стимулює певні умови суб'єктів інвестиційної діяльності направляти свої ресурси в інноваційний розвиток, створює соціально-економічні, організаційні та законодавчо-нормативні умови для стимулювання інвестиції у різні сфери економіки за допомогою амортизаційної, податкової та кредитної політики держави, що має сприяти активізації інноваційно-інвестиційної діяльності як в Україні, так і в її регіонах. Крім того, держава впливає на активізацію інноваційно-інвестиційної діяльності шляхом розвитку відповідної інституціональної бази, без якої неможливе функціонування інвестиційної сфери, а саме організації інвестиційних фондів інноваційного спрямування, створення мережі консультативних фірм, державних наукових установ і організацій, проведення науково-дослідних робіт, налагодження роботи центрів з підготовки малого і середнього бізнесу. Інвестиційна політика, у свою чергу, істотно впливає на механізм формування і реалізації інноваційної політики, результатом якої є впровадження ресурсозберігаючих, мало- і безвідходних технологій у галузях економіки країни.

Кожен регіон України має своєрідні природно-кліматичні умови, природні ресурси та характерні трудові ресурси, які створюють особливі умови для розвитку природокористування. Відмінності кожного регіону повинні бути враховані при розробці інвестиційної політики розвитку регіону і створенні інвестиційно-привабливого клімату для інвесторів. З урахуванням регіональних особливостей і факторів впливу на рівень економічного розвитку регіонів визначається реальна і потенціальна привабливість регіону. Регіональна інвестиційна привабливість являє собою комплекс умов, які сприяють інноваційним процесам у регіоні, тобто розробці і впровадженню наукоємних технологій; ефективності освоєння інноваційних проектів; створенню і розвитку інноваційних структур; підвищенню рівня фінансової забезпеченості інноваційної діяльності; розвитку інноваційної інфраструктури.

На ефективність формування регіональної інноваційної політики впливає інноваційний потенціал регіону, який представлений інноваційними можливостями певного регіону: наявністю науково-технічних кадрів та їх фінансовому забезпеченню їх діяльності; кількістю наукових організацій, що займаються розробкою наукоємних технологій; кількістю підприємств та бізнес-структур, які впроваджують інновації; кількістю і якістю навчальних закладів, що готують фахівців для виробництва; регіональною політикою щодо сприяння і розвитку інноваційної діяльності.

Як показав аналіз економічних показників інвестиційної та інноваційної діяльності південного регіону зрощення України, на розвиток і модернізацію виробництва продукції

сільського господарства в регіоні спрямовується недостатня кількість фінансових ресурсів; недостатньо розвинута сфера інноваційних структур; чітко виражена залежність регіону від імпорту, що не сприяє наповненню місцевого бюджету, зниженню рівня безробіття та зростанню доходів населення. Важливою складовою державної інноваційно-інвестиційної політики є формування регіональних моделей розвитку як системи заходів і дій, що сприяють розвитку регіональних господарсько-виробничих комплексів в інтересах населення регіону та інвесторів. Інноваційно-інвестиційна модель розвитку регіону враховує найважливіші риси й властивості економічного стану регіону, його сильні і слабкі сторони і, тим самим, має максимально наблизитись до побудови оптимальної інноваційно-інвестиційної моделі регіонального розвитку.

Інвестиційна привабливість південного регіону зрошення України обумовлена тим, що за часи СРСР тут була побудована потужна і дуже складна система водогосподарсько-меліоративного комплексу. Однак у зв'язку з економічними трансформаціями та земельною реформою площа зрошувальних систем з 2,2 млн. га у 1990 р. зменшилась до 474 тис га у 2017 р. Ефективність роботи зрошувальних систем знизилась через відсутність регулярного технічного обслуговування та погіршення екологічних і меліоративних показників сільськогосподарських земель, що зрошуються. Однак регіон має ґрунти високої родючості і якості, сприятливі для вирощування різних видів сільськогосподарських культур, сприятливі природно-кліматичні умови, потужний водогосподарсько-меліоративний комплекс та необхідні обсяги якісної зрошувальної води. Крім того, клімат в Україні протягом останніх 20 років значно змінився, став більш вологим і більш спекотним із погіршенням загального водного балансу. Сьогодні обсяги водних ресурсів південного регіону значно перевищують поточні потреби в зрошенні та здатні забезпечити збільшення площ зрошення у передбачених сценаріях змін клімату. Питання реконструкції та модернізації зрошувальних систем можна вирішити лише за рахунок інвестицій, які можуть бути як вітчизняними, так і зовнішніми. Інвестиції необхідні не тільки на рівні державних систем і водогосподарських об'єктів, але й на рівні об'єднань водокористувачів і фермерських господарств. Інвестиції в аграрний сектор економіки та водогосподарську галузь можуть направлятись через інноваційні проекти, гранти, міжнародні кредити та приватний капітал.

Для розвитку регіону зрошення іноземні інвестиції мають велике значення. Їх залучення на взаємовигідних умовах допоможе вирішити завдання структурної трансформації аграрного сектора, створити імпортозамінні виробництва і послідовно нарощувати експортний потенціал. Іноземний капітал є важливим джерелом формування

фінансово-кредитних ресурсів регіону, усунення локальних диспропорцій. Показник залучення іноземних інвестицій та їх успішне застосування є фактором, який впливає на підвищення рівня інвестиційної привабливості регіону зрошення. Останнім часом широко обговорюється питання про пріоритетність тих чи інших джерел інвестування сільського господарства. В умовах, коли обсяги внутрішніх капіталовкладень різко зменшились, а дієвий механізм створення внутрішніх інвестиційних ресурсів відсутній, логічним є висновок про необхідність активізації інвестиційних процесів в агробізнесі за рахунок зовнішніх джерел, хоча вони не повинні відігравати вирішальну роль у розвитку аграрного сектора економіки регіону зрошення.

За даними експертів, які наведені у підсумках економічної діяльності України за 2015 рік «Україна у глобальних вимірах: підсумки 2015 р.», відмічено, що починаючи із 2001 р., обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну з країн ЄС поступово зростає до 2013 р., однак у 2014-2015 роках цей обсяг дещо знизився, що було зумовлено нестабільністю політичної ситуації. Основними інвесторами України з числа країн Європейського союзу є Кіпр - 27%, Німеччина – 12,5%, Нідерланди – 12,9% , Австрія – 5,5 %, інші країни ЄС – 18,1, інші країни світу 23,8%. Процес ввезення капіталу для розвитку аграрного сектору України триває [18].

Обсяг інвестицій за даними Херсонської обласної державної адміністрації в сільське господарство також зростає: у 2013 р. він складав 15,1 млн. дол. США; у 2014 – 16,2 млн. дол.; у 2015 р. – 22,0 млн. дол. США. Актуальним залишається і надалі питання інвестування у будівництво локальних зрошувальних систем з різними способами поливу сільськогосподарських культур. За останні п'ять років у розвиток аграрного сектора економіки Херсонщини інвестовано 3,3 млрд гривень, побудовано 43,9 тис га систем краплинного зрошення і збільшено площу зрошувальних систем під дощувальну техніку до 300,0 тис га. У табл. 4.3 наведено динаміку обсягу інвестицій в економіку України.

Таблиця 4.3

Загальний обсяг інвестицій в економіку України [18]

Роки	Інвестиції, млрд. дол. США
2001	5,0
2005	18,0
2010	44,6
2013	58,2
2014	46,5
2015	43,0

Крім того, існує декілька найбільш відомих міжнародних рейтингів, які відображають економічні позиції України, що залежать від інноваційної та інвестиційної діяльності, порівняно з іншими країнами: Doing Business, Global Competitiveness, Index of Economic Freedom, Legatum Prosperity Index. Згідно рейтингу The Global Innovation Index 2017 Україна посідає за глобальним інноваційним індексом 50 місце із 127 країн світу, індекс дорівнює – 37,62. На першому місті протягом багатьох років – Швейцарія, її індекс – 67,68, а найменший індекс має Йемен – 15,64 [19].

Важлива роль при впровадженні інноваційної політики належить ефективному використанню наукового потенціалу наукових установ та вищих закладів освіти. За даними міжнародного рейтингу, глобальний інноваційний індекс України у 2013 складав 71, а у 2015 – знизився до 64, глобальний індекс людського розвитку залишився на рівні 83. Це свідчить, що в Україні є багато можливостей для розвитку інноваційного потенціалу та збільшення інвестицій як у розвиток інноваційного потенціалу, так і у розвиток економіки країни. Досягнення високого рівня інноваційного розвитку та забезпечення інвестиційної привабливості регіону зрештою залежить від підтримки на всіх рівнях розвитку інноваційних структур, які забезпечують впровадження інновацій у галузі економіки і бізнес, у тому числі і в аграрний, результатів науково-дослідницьких робіт, винаходів та інших результатів діяльності науковців. У світовій практиці інноваційні структури – організації на зразок наукових парків – стали своєрідними моделями для розвитку виробництва, які сприяють вирішенню багатьох соціальних і економічних проблем. Світовий досвід також підтверджує розвиток інноваційних структур за схемою: «бізнес-інкубатор-технопарк-технополіс-регіон» науки. В Україні найбільшого поширення набули такі інноваційні організаційні структури: бізнес-інкубатори та технопарки, а в аграрному секторі економіки – кооперативи, асоціації, фермерські господарства тощо. Найбільш ефективно працюють структури, що створені за допомогою зарубіжних агентств (США, Німеччини, Канади тощо) і вирішують важливі для сільськогосподарських підприємства питання (агроконсалтингове та інформаційне забезпечення, впровадження інноваційних технологій тощо).

Аналізуючи світовий досвід щодо формування інвестиційно-інноваційної політики, враховуючи показники соціально-еколого-економічного розвитку регіонів України, висловлюємо думку про необхідність розробки державної концепції інноваційно-інвестиційного розвитку регіонів і країни в цілому, а також створення законодавчо-нормативної бази залучення і управління інвестиціями та стимулювання й регулювання умов діяльності інноваційних структур різних типів.

Запровадження інноваційно-інвестиційної моделі регіонального розвитку має здійснюватися на таких принципах:

- інвестиційна привабливість регіону за допомогою SWOT-аналізу, що є підґрунтям для побудови інноваційно-інвестиційної моделі розвитку регіону зрошення;
- інноваційний потенціал регіону, який впливає на втілення в життя інвестиційно-інноваційної моделі розвитку;
- інноваційно-інвестиційна модель розвитку регіону - дієва частина стратегії економічного розвитку регіону, аграрного сектора економіки та водогосподарської галузі регіону зрошення;
- регіон як відкрита еколого-економічна система. Цей принцип враховує здатність еколого-економічної системи до самоорганізації й саморегулювання при певному рівні впливу на неї зовнішніх факторів;
- економічний механізм стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності та розвитку її інфраструктури;
- створення державного інституту інноваційно-інноваційної діяльності з метою залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій в економічний розвиток регіону шляхом впровадження інноваційної та інвестиційної політики;
- інтегроване управління водними ресурсами;
- удосконалення системи водопостачання і водовідведення;
- забезпечення фінансової стабільності водогосподарсько-меліоративного комплексу;
- організаційно-економічний механізм стимулювання рентабельних інвестицій.

У результаті наукового дослідження розроблена інноваційно-інвестиційна модель розвитку південного регіону зрошення, яка є складовою загальної стратегії економічного розвитку регіону та стратегії розвитку сільського і водного господарств регіону. Модель передбачає аналіз існуючої інноваційно-інвестиційної політики регіону зрошення шляхом проведення SWOT-аналізу діяльності водогосподарсько-меліоративного комплексу, аграрного сектора економіки, організаційно-виробничих структур та системи їх управління. Вимогою до інноваційно-інвестиційної політики є досягнення високого значення показника глобального індексу конкурентоспроможності порівняно з іншими країнами світу.

Забезпечення високого рівня глобального індексу конкурентоспроможності залежить від інноваційного індексу регіону, рівня інвестиційної привабливості, інноваційного клімату, глобального індексу людського розвитку, який впливає на формування

інноваційного індексу регіону. Вихід із трансформаційних процесів у моделі передбачає створення конкурентоспроможної інноваційно-інвестиційної політики в регіоні за допомогою державних механізмів регулювання економічної і фінансової політики, інституціонального і законодавчо-нормативного забезпечення та шляхом створення інноваційних організаційно-виробничих структур в аграрному секторі та водогосподарській галузі економіки. Інвестиційно-інноваційна модель здійснюється в контексті регіональних стратегій розвитку аграрного сектора економіки, сільських територій та водогосподарсько-меліоративного комплексу.

Для розвитку регіону зрошення України пріоритетним залишається не тільки залучення іноземних інвестицій, а й впровадження власних інвестицій відповідно до місцевих потреба регіону. Інноваційно-інвестиційний тип економічного розвитку аграрного сектору у регіоні зрошення дедалі більше стає тим фундаментом, який визначає економічну міцність регіону та аграрного сектору економіки в цілому, а також його перспективне місце на світовому продовольчому ринку.

1. Конституція України від 28.06.1996 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.president.gov.ua
2. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23.03.2000 № 1602-III (зі змінами) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.zakon2.rada.gov.ua
3. Закон України “Про інвестиційну діяльність” [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>
4. Закон України «Про наукову та науково-технічну експертизу» від 10.02.1995 № 51/95-ВР (зі змінами) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.zakon2.rada.gov.ua
5. Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11.07.2001 № 2623-III (зі змінами) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.zakon2.rada.gov.ua
6. Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України від 13.07.1999 № 916-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon2.rada.gov.ua
7. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 08.09.2011 № 3715-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon3.rada.gov.ua
8. Закон України “Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua>
9. Програма розвитку страхового ринку України на 2001-2004 роки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua>
10. Положення про порядок реєстрації та переміщення через митний кордон України товарів, що містять об'єкти інтелектуальної власності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua>
11. Порядок звільнення (зменшення) від оподаткування доходів із джерелом їх походження з України згідно з міжнародними договорами України про уникнення подвійного оподаткування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua>

12. Правила визначення вартості будівництва ДСТУ Б Д.1.1-1:2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua>
13. Ф. Кене. «Економічна таблиця» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pidruchniki.com>
14. А. Сміт. Історія економічних вчень [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.grandars.ru/student/ekonomicheskaya-teoriya/adam-smit.html>
15. Губський Б.В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення: монографія / Б.В. Губський. - К.: Укрархбудінформ, 2001. - 121 с.
16. Ланченко Є.О. Історичні аспекти розвитку інвестиційних процесів /Є.О.Ланченко // Економіка АПК. – 2005. - № 12. - С. 86-92.
17. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 № 40-IV (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon2.rada.gov.ua
18. Україна у глобальних рейтингах: підсумки 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/cdn/graphics/rating/story/>
19. The Global Innovation Index 2017. Innovation Feeding the World TENTH EDITION. Soumitra Dutta, Bruno Lanvin, and Sacha Wunsch-Vincent Editors [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/reportpdf/GII-2017/Front-and-back-covers.pdf>.

4.4 Інноваційний розвиток виноробних підприємств в умовах кризи

Підприємства виноробної галузі переживають нині скрутні часи, у своїй більшості знаходяться у кризовому стані. Це вказує на обмеженість екстенсивного економічного розвитку та необхідність прискорення переходу до інтенсивного на основі впровадження інноваційної моделі розвитку. Як показує досвід розвинених країн, без інновацій підприємства галузі не зможуть розвиватися, прискорювати темпи економічного зростання, збільшувати частку експорту продукції, раціонально використовувати матеріальні і природні ресурси, реалізовувати програми соціального та економічного розвитку.

На думку вітчизняних науковців [1, 2, 3], криза є однією зі стадій розвитку підприємства. Дослідники стверджують, що виникнення кризових явищ можливе на кожній із стадій життєвого циклу підприємства. Комплексний інструментарій своєчасного виявлення і можливостей локалізації кризи визначено у наукових джерелах [4, 5, 6]. Еволюціонування теоретичних поглядів щодо кризи на мікрорівні виражається у сучасних напрямках дослідження криз з точки зору ризикології, банкрутології, антикризового управління, інвестології, інноватики, теорії перехідних процесів [7], що, в свою чергу, призвело до плюралізму щодо поняття криза. Задачами наукового пошуку залишаються питання виходу із кризи засобами інтенсифікації виробництва і переходом на інноваційний шлях розвитку.

Лише інноваційний розвиток для вітчизняного виноробства є безальтернативним напрямком виходу із складної ситуації. Звичайно, враховуючи інертність підприємств вітчизняного агропромислового комплексу щодо інновацій, запустити в дію такий процес – задача не з простих і потребує, по-перше, науково-методологічного забезпечення, значних мотиваційних стимуляторів з боку держави та спеціальних дієвих механізмів по реалізації. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема антикризового управління, що передбачає запобігання кризам, ефективне їх подолання та ліквідацію негативних наслідків адаптивними засобами інноваційних трансформацій внутрішнього середовища підприємств відповідно до вимог зовнішнього середовища.

Технічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу – один із пріоритетних напрямків, що виділено урядом України для вирішення на період 2017-2021 рр. [8], тобто основним драйвером розвитку для підприємств мають бути інновації.

Для попередньої оцінки тенденцій розвитку підприємства на основі фінансових показників, відображених у фінансовій звітності, використовують аналіз основних темпових показників розвитку підприємства, до яких звичайно відносять показники динаміки валюти балансу, виручки від реалізації та чистого прибутку. Співвідношення цих показників за нерівністю, що має назву «золоте правило економіки підприємства» активно застосовується в економічній діагностиці [9, 10]:

$$T_{ФР(ВП, ФРОД, ЧП)} > T_{ВР} > T_{ВБ} > 0 (>100\%), \quad (4.1)$$

де $T_{ФР(ВП, ФРОД, ЧП)}$ – темп зростання фінансового результату підприємства (валового прибутку, фінансового результату операційної діяльності, чистого прибутку); $T_{ВР}$ – темп зростання виторгу від реалізації; $T_{ВБ}$ – темп зростання валюти балансу підприємства.

Ця залежність означає:

- якщо $T_{ВБ} > 0$, то економічний потенціал підприємства зростає, тому що збільшення валюти балансу свідчить про розширення обсягів господарської діяльності підприємства. При цьому необхідно враховувати вплив переоцінки основних коштів та інфляційних процесів на стан запасів, подовження строків розрахунків з дебіторами й кредиторами;

- якщо $T_{ВР} > T_{ВБ}$, то порівняно з ростом економічного потенціалу виторг від реалізації зростає випереджальними темпами, тобто збільшується ефективність використання ресурсів (зростає дохід від кожної гривні вкладеної у вартість майна підприємства). Дане співвідношення показує «виправданість» збільшення вартості майна у звітному періоді для забезпечення випереджального росту обсягів продажів;

- якщо $T_{ФР} (ВП, ФРОД, ЧП) > T_{ВР}$, то порівняно з ростом виторгу фінансовий результат зростає випереджальними темпами, що свідчить про зниження питомої собівартості і накладних видатків;

- якщо $T_{ФР} (ВП, ФРОД, ЧП) > T_{ВБ}$, порівняно з ростом вартості майна й вкладеного капіталу отримані фінансові результати зростають випереджальними темпами, що говорить про підвищення ефективності використання капіталу за рахунок збільшення обсягів продажів (якщо також виконується нерівність $T_{ВР} > T_{ВБ}$), зниження питомої собівартості, питомих накладних видатків і повної собівартості, зниження питомих сукупних витрат діяльності.

Ці висновки підтверджуються розрахунком питомих показників: невиконання умов «золотого правила» буде відображатися зниженням відповідних питомих показників.

Надалі розглянемо основні показники діяльності ПрАТ «Одеський завод шампанських вин» та проаналізуємо, чи виконувалось для нього так зване «золоте правило економіки» протягом аналізованого періоду. В таблиці 4.4 наведені ключові фінансові показники діяльності та визначені темпи їх приросту по роках та в сукупності 2013–2015 рр.

Таблиця 4.4

**Показники динаміки валюти балансу та фінансових результатів
ПрАТ «Одеський завод шампанських вин» (розроблено автором)**

Показники	2013 рік, тис. грн.	2014 рік, тис. грн.	2015 рік, тис. грн.	Темп приросту 2014 р. до 2013 р., %	Темп приросту 2015 р. до 2014 р., %	Темп приросту 2015 р. до 2013 р., %
Валюта балансу на кінець року	110874	108487	135953	-2,15	+25,32	+22,62
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	78883	45318	83380	-42,55	+84,99	+5,70
Валовий прибуток (збиток)	15675	6359	28923	-59,43	+354,84	+84,52
Фінансовий результат від операційної діяльності: прибуток (збиток)	(27828)	(23570)	(3639)	+15,30	+84,56	+86,92
Чистий фінансовий результат: прибуток (збиток)	(27361)	(23289)	(11279)	+14,88	+51,57	+58,78

Результати розрахунків свідчать про часткове не виконання «золотого правила» на підприємстві. Підвищення темпів зростання операційного та чистого прибутку над темпом зростання виручки від реалізації свідчить про підвищення ефективності операційної та всієї діяльності підприємства (рентабельності продажу та загальної рентабельності діяльності) у 2015 р. Випередження приросту виручки від реалізації порівняно з темпом приросту валюти балансу у 2015 р. свідчить про підвищення віддачі на активи (оборотності активів та капіталу). Випередження темпу зростання валового прибутку над темпом зростання виручки свідчить про суттєве зниження питомої ваги собівартості продукції підприємства у 2015 р.

Досліджуваний період (2013-2015 рр.) для підприємства є збитковими за усіма показниками. Ці висновки підтверджуються розрахунком питомих показників (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Основні питомі показники діяльності ПрАТ «Одеський завод шампанських вин»
(розроблено автором)

Показники	2013 р., тис. грн.	2014 р., тис. грн.	2015 р., тис. грн.	Темп приросту 2014 р. до 2013 р., %	Темп приросту 2015 р. до 2014 р., %	Темп приросту 2015 р. до 2013 р., %
Чиста виручка на 1 грн. вартості майна (оборотність активів)	0,71	0,42	0,61	-40,85	+45,24	-14,08
Чистий прибуток на 1 грн. вартості майна (рентабельність активів)	-0,25	-0,21	-0,08	+16,00	+61,90	+68,00
Валовий прибуток на 1 грн. чистої виручки (рентабельність продукції)	0,20	0,14	0,35	-30,00	+150,00	+75,00
Чистий прибуток на 1 грн. чистої виручки (загальна рентабельність)	-0,35	-0,51	-0,14	-45,71	+72,55	+60,00

Отже, за досліджувані роки спостерігається зростання валюти балансу у 2015 р. (на 25,32%), при цьому знижується збитковість діяльності підприємства на 51,57%, що свідчить про підвищення рентабельності сукупних активів. Порівняння показника чистої виручки та показників прибутку свідчить про зростання показників рентабельності діяльності, але не за рахунок збільшення обсягів основної діяльності та її ефективності, а за рахунок зниження накладних витрат. Дані аналізу свідчать про економічну кризу на підприємстві, спричинену нестачею власних обігових коштів та відсутністю кредитних ресурсів.

Динаміка структури пасивів підприємства у 2013-2015 рр. наведена на рис. 4.1.

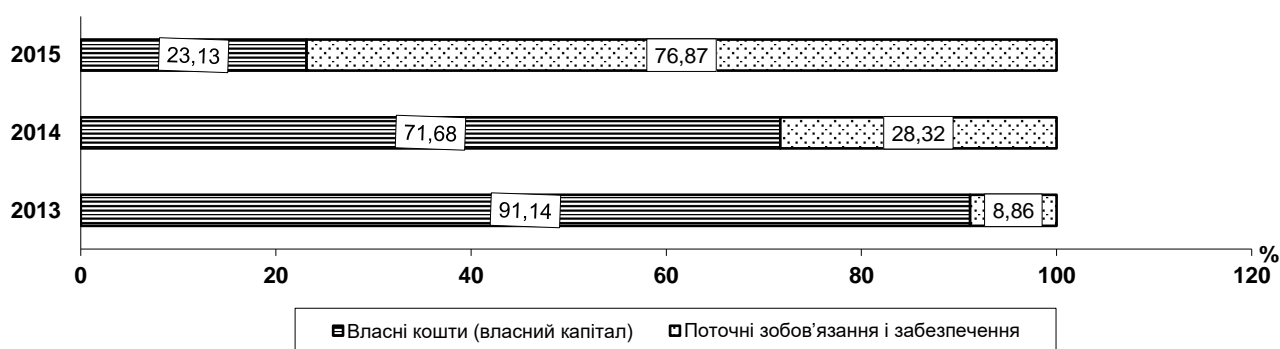

Рис. 4.1. Структура і склад пасиву балансу ПрАТ «Одеський завод шампанських вин»
(розроблено автором)

Аналіз структури та структурної динаміки пасиву підприємства дозволяє зробити такі висновки:

- у структурі пасиву домінує позиковий капітал, сформований за рахунок поточних зобов'язань, що негативно характеризує фінансову стійкість підприємства та свідчить про його високу залежність від короткострокового позикового капіталу;

- негативним явищем є зростання частки поточних зобов'язань у структурі фінансування (з 8,86% наприкінці 2013 р. до 76,87% наприкінці 2015 р.) та лєвова доля непокритих збитків (приріст долі нерозподіленого прибутку складав за 3 роки 81,21%). Тобто рівень концентрації власного капіталу є достатнім. Отже, значні структурні зрушення у пасиві балансу ПрАТ «Одеський завод шампанських вин» за 3 роки були у бік збільшення частки поточних зобов'язань і зменшення частки власного капіталу. Підприємство фінансувалося переважно за рахунок короткострокових зобов'язань.

З рис. 4.2 протягом 2013-2015 рр. видно, що дебіторська заборгованість значно перевищувала кредиторську.

Рис. 4.2. Співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості
ПрАТ «Одеський завод шампанських вин» (розроблено автором)

Дебіторська заборгованість мала значну питому вагу в складі поточних активів (близько 40%) і впливала на фінансовий стан підприємства. Зростання дебіторської заборгованості підприємства завжди свідчить про фінансову нестабільність та погіршення платоспроможності підприємства, внаслідок недоотримання грошових коштів. Крім того, відбулося погіршення обіговості грошових коштів (швидкості обертання). Внаслідок дії цих факторів збільшилася кредиторська заборгованість підприємства перед своїми постачальниками (через недостатню суму коштів). Погіршення платоспроможності підприємства є реальною загрозою щодо ймовірності його банкрутства або гальмування чи припинення розвитку. Це є типовим для теперішнього розвитку виноробного підприємства. Отримані дані вказують на недостатній рівень управлінської роботи, яка пов'язана з формуванням та погашенням дебіторської заборгованості, на необхідність впровадження і використання більш досконалих шляхів, форм і методів щодо впливу на дебіторську заборгованість.

Особливо актуальним для виноробних підприємств є управління грошовими потоками, з огляду на сезонність виробничо-господарської діяльності і нерівномірність надходження і витрачання грошових коштів. Отже, вкрай необхідним стає формування дієвої системи фінансового моніторингу у контексті провадження фінансового планування підприємств з використанням прогресивних технологій, методичного інструментарію і залученням висококваліфікованого управлінського персоналу.

У табл. 4.6 наведені дані щодо джерел фінансування інновацій на виноробних підприємствах.

Ситуація була зовсім несприятливою для інноваційного розвитку підприємств галузі виноробства. Починаючи з 2012 р., кредитні ресурси були недоступними. Інвестицій в підприємства галузі за досліджуваний період не було зовсім. Фінансування інновацій здійснювався за власні кошти майже протягом цього досліджуваного періоду (за виключенням 2011 р., коли кредитні кошти склали 53,9% від загального фінансування інновацій, а також 2015 рік, коли були виділені кошти державного бюджету - 5,3 тис. грн. або 1,4%). Дані аналізу вказують на кризову неспроможність державного менеджменту регулювати інноваційну діяльність промислових підприємств.

Таким чином, за нестачі власних коштів і відсутності реальної допомоги з боку держави дуже складно говорити про інноваційний розвиток для виноробних підприємств, проте це питання є надзвичайно актуальним і потребує уваги як з боку влади, так і з боку самих підприємств. Інновації є основою антикризового механізму на підприємствах.

Таблиця 4.6

**Обсяг фінансування інновацій на виноробних підприємствах України
у 2009-2015 рр. [11]**

Види інновацій	Код КВЕД	Загальна сума витрат на інновації, тис. грн	З них, що фінансувалися за рахунок:					
			власних коштів		коштів державного бюджету		кредитів	
			тис. грн	%	тис.гр н	%	тис. грн	%
2009								
Виробництво напоїв	15.9	92696,2	90504,4	97,6	35,5	0,1	2156,3	2,3
Виробництво виноградних вин	15.93	24642,1	24642,1	100	-	-	-	-
2010								
Виробництво напоїв	15.9	176112,0	129610,2	73,6	-	-	46501,8	26,4
Виробництво виноградних вин	15.93	14915,8	13831,8	92,7	-	-	1084,0	7,3
2011								
Виробництво напоїв	15.9	149227,6	125831,6	84,3	-	-	23396,0	15,7
Виробництво виноградних вин	15.93	38356,2	17685,9	46,1	-	-	20670,3	53,9
2012								
Виробництво напоїв	15.9	210102,3	208112,5	99,1	-	-	1989,8	0,9
Виробництво виноградних вин	15.93	12905,0	12905,0	100,0	-	-	-	-
2013								
Виробництво напоїв	11.0	194132,4	186188,9	95,9	-	-	7943,5	4,1
Виробництво виноградних вин	11.02	10418,4	10418,4	100,0	-	-	-	-
2014								
Виробництво напоїв	11.0	247975,6	215077,6	86,7	-	-	32898,0	13,3
Виробництво виноградних вин	11.02	652,6	652,6	100,0	-	-	-	-
2015								
Виробництво напоїв	11.0	132513,3	132508,0	100,0	0	-	-	-
Виробництво виноградних вин	11.02	379,2	373,9	98,6	5,3	1,4	-	-

Взагалі, можна виділити наступні галузеві особливості виноробних підприємств щодо можливостей і основних напрямків інноваційного розвитку.

По-перше, суттєвими особливостями виноробних підприємств є те, що виноробна галузь є однією з найбільш консервативних, тому розвиток можливий лише при гармонійному поєднанні традицій виноробства з інноваціями. Траєкторія розвитку підприємства визначається його адаптивними здатностями до вирішення, з одного боку, внутрішніх протиріч, обумовлених внутрішніми факторами, а з іншого, – зовнішніх негативних впливів на рівні мезо- і макросередовища. Завданням управління інноваційною діяльністю є забезпечення переходу соціально-економічної системи до нового збалансованого стану. Такий стан соціально-економічної системи є результатом збалансованості бізнес-процесів, а отже, – результативністю системи управління. Поняття результативності і ефективності не є тотожними. Результативність виражається ступенем досягнення цільових установок (індикаторів розвитку), а ефективність є співвідношенням отриманого ефекту і витрат (ресурсів) на досягнення такого ефекту, при чому масштаби оновлення виноробного підприємства залежать від результативності управління потенціалом інноваційного розвитку.

По-друге, виноробна галузь є достатньо структурованою щодо розвитку конкурентного середовища підприємств. Для ринку виноробної продукції (особливо ігристих вин), характерним є достатньо високий рівень стабільності, обумовлений тим, що конкуренція носить виключно позиційний характер, тобто на ринку діють різні за конкурентоспроможністю виробники (які за часткою ринку чітко розподілені на лідерів, послідовників, аутсайдерів), які до того ж використовують різні стратегії конкурентної боротьби. В основі наявних тенденцій до консолідації галузі покладено специфічні особливості складної капіталомісткої технології виробництва та досить високі бар'єри входу у галузь. Так, наприклад, однією з необхідних умов для виробництва вин КНП є створення замкнутого циклу виробництва. Як показує досвід Шампані, регіону вин КНП, відсутність сировинної зони у великих виробників призводить до стабільно високої ціни на виноград, тому закономірним є прагнення провідних гравців на винному ринку до «замкнутого» циклу як спроба отримати додаткову можливість не залежати від сировинної нестабільності. У цьому сенсі створення вертикально-інтегрованих структур можна вважати одним з важливих свідчень того, що вітчизняний ринок стрімко цивілізується, виходячи на новий рівень. Разом з тим, вирішення питання забезпечення виробництва якісними виноматеріалами, у тому числі на перспективу,

безпосередньо знаходиться у площині зміни нормативної бази. Для врегулювання адміністративних і фінансових взаємовідносин між виробниками сировини і готової продукції виникає необхідність у створенні спеціальних структур (Міжпрофесійного комітету виноградарів і виноробів), на зразок досвіду країн ЄС. Інноваційні напрями розвитку виноробної галузі повинні бути орієнтовані, в першу чергу, на пошук, придбання та захист власних унікальних конкурентних переваг, визначену групу споживачів, ціновий сегмент, а також впровадження та використання прогресивних технологій та способів виробництва виноробної продукції. Крім того, забезпечення розвитку підприємств має базуватися на сучасних маркетингових технологіях – інтегрованому маркетинговому управлінні, маркетингових стратегіях завойовування лояльності споживачів до власної торгової марки та програмах формування споживчого капіталу.

По-третє, тривалий виробничий цикл підвищує залежність підприємств від джерел фінансування, оскільки зберігання запасів матеріалів, обслуговування незавершеного виробництва вимагають значних витрат. Крім того, для виноробних підприємств характерним є сезонність ділової активності, що визначає специфіку виробничо-фінансового циклу і проявляється у нерівномірності формування грошових потоків. Існує значний лаг між моментом формування виручки від реалізації готової продукції і фактичними витратами на її виробництво, тому важливою умовою забезпечення стабільності розвитку підприємств виноробної галузі є формування та реалізація ефективної збутової політики, яка має враховувати сезонність виробництва, витрат та грошових надходжень, тобто перехід підприємств на інноваційну концепцію розвитку вимагає чіткої формалізованості методів і алгоритмів планування нововведень, що забезпечують ефективність інвестування в інноваційну практику.

По-четверте, особливістю виробництва виноградного вина досі залишається значний обсяг ручної праці, необхідної практично на всіх стадіях виробничого процесу, тому для виноробних підприємств важливим є забезпечення економічної та соціальної ефективності використання праці. В цьому сенсі інновації мають носити соціально-економічну направленість.

Отже, назріла необхідність розбудови системи інноваційного розвитку підприємств галузі виноградарства і виноробства, яка має відповідати наступним вимогам: врахування та адаптація до умов України провідного зарубіжного досвіду та кращих практик реалізації інноваційної діяльності підприємств досліджуваної галузі, що приведе в

дію мікроекономічні чинники модернізації виробничого потенціалу та асортименту продукції; планове структурне реформування галузі з обов'язковим підкріпленням відповідною нормативно-правовою базою, що поєднує соціальні і екологічні інтереси з економічними та забезпечує рівень відповідності середовища України всім основним вимогам ЄС щодо обміну інноваціями, крім технологічних, у сфері освіти та інфраструктури; інституційне врегулювання ролі та підтримки з боку держави, що забезпечить додаткові імпульси для технологічної конвергенції через збільшення масштабів зовнішньої торгівлі з розвиненими країнами ЄС, кооперацію імпортерів та експортерів із контрагентами цих країн, підвищення інвестиційної привабливості галузі, та, відповідно, стимулювання припливу прямих іноземних інвестицій, підвищення мобільності населення, розвиток наукового співробітництва та додаткових джерел фінансування в межах європейських фондів.

Говорячи про інноваційний розвиток, слід розуміти, що для виноградарства і виноробства даний процес інноваційних змін має носити системний характер, тобто це має бути єдина державна програма планового цільового характеру, яка стосується, по-перше, господарюючих суб'єктів, по-друге, середовища функціонування і характеру взаємовідносин, по-третє, продукції, що і стане предметом наступних наукових пошуків.

1. Буркинський Б.В. Трансформація моделей розвитку підприємства : [монографія] / Б.В. Буркинський. – Одеса : ППЕД НАНУ, 2001. – 356 с.
2. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством : навч. посіб. / В.О. Василенко. – Київ : Центр навч. л-ри, 2005. – 504 с.
3. Оборська С.В. Концептуальні засади формування системи антикризового управління промисловим підприємством / С.В. Оборська // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : "Проблеми економіки та управління". – 2008. – № 628. – С. 592–595.
4. Пілецька С.Т. Методологія антикризового управління економічною стійкістю авіапідприємств : дис. на здобуття наук ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)" / Пілецька Саміра Тимофіївна ; Нац. авіаційний ун-т. – Київ, 2014. – 457 с.
5. Шевчук В.Р. Концепція управління фінансами підприємства на базі економічної доданої вартості / В.Р. Шевчук, Л.І. Чернобай // Вісник Національного університету "Львівська Політехніка". – 2007. – № 606. – С. 108-112.
6. Шершньова З.Є. Антикризове управління підприємством : навч. посіб. / [за заг. ред. З.Є. Шершньової]; Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана. – Київ : КНЕУ, 2007. – 676 с.
7. Кирсанов К.К. Теория кризисов как методологическая база экономической безопасности [Электронный ресурс] // Интернет-журнал «НАУКОВИЗНАНИЕ». – 2011. – №2. – Режим доступа : <http://gosuprav.ru/PDF/09OGP211.pdf>

8. [Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2016 р. № 1056 «Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня на 2017-2021 роки»](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1056-2016-%D0%BF) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1056-2016-%D0%BF>

9. Сыроежин И.М. Совершенствование системы показателей эффективности и качества / И.М. Сыроежин. М. : Экономика, 1980. – 192 с.

10. Экономическая диагностика: теория и методы / Н.Н. Погостинская, Ю.А. Погостинский, Р. Л. Жамбекова, Р. Р. Ацканов. – Нальчик : Эльбрус, 2000. – 320 с.

11. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>

4.5 Ключові загрози інноваційному розвитку хімічної промисловості як базової галузі в контексті забезпечення національної економічної безпеки України

Конкурентоспроможність продукції виробничих підприємств в контексті її збуту на світових ринках сьогодні визначається переважним чином інноваційністю самої продукції або/та інноваційними технологіями її виробництва. Хімічна промисловість є однією з базових галузей промисловості України. Оскільки промислові підприємства цієї галузі мають переважно експортоорієнтований характер, від їх ефективної діяльності залежить загальний рівень розвитку економіки. Саме тому важливо проаналізувати структуру збуту продукції хімічної промисловості та виявити основні проблеми, що перешкоджають ефективній діяльності підприємств та являють собою загрози інноваційному розвитку цілої галузі вітчизняної промисловості.

Дослідження основних тенденцій розвитку хімічної промисловості та вивчення інноваційного потенціалу конкурентоспроможності підприємств проводили вітчизняні вчені, такі як: Шубін О.О., Шевцова Г.З., Маслош О.В., Павленко І.І., Лимар Д.О., М.В. Касаткіна.

Хімічна промисловість традиційно є однією з найбільш прибуткових галузей, продукція якої орієнтована на використання аграрним сектором, промисловими споживачами та на експорт. Водночас аміак та мінеральні добрива завжди були стратегічними експортними продуктами України. Основними промисловими підприємствами-виробниками хімічної продукції є ПАТ «Одеський припортовий завод», ПАТ «Концерн «Стирол», ПАТ «Азот», ПАТ «Сумихімпром», ПАТ «Дніпроазот», ПрАТ «Рівнеазот» OSTCHEM, ВАТ «Миколаївський глиноземний завод», ПрАТ «Лукор», ТОВ «Карпатнафтохім» та інші [1].

Оцінюючи останні аналітичні дані щодо масштабів функціонування галузі, обсяг збуту хімічної промисловості України за вісім місяців 2017 р. склав 36,15 млрд. грн., в тому числі обсяг реалізації на зовнішніх ринках склав 7,56 млрд. грн. З метою оцінювання місця та ролі галузі у вітчизняній промисловості, проаналізуємо частку продукції хімічної промисловості у загальному обсязі реалізації промислової продукції України [2]. Дані демонструють, що частка реалізації виробництва хімічних, речовин та продукції, що, зокрема, включає виробництво основної хімічної продукції, добрив і азотних сполук, скоротилась з 4% у 2011 р. до 2,8% в 2016 р. [2]. Що стосується даних 2017 р., то за 8 місяців цей показник склав 2,7%. З даних дослідження, можна констатувати, що значного скорочення зазнала базова хімія, скоротилось виробництво аміаку, карбїду та аміачної селїтри. Цї процеси стали результатом кризових явищ вітчизняної економіки на фонї подїй останніх років.

В той же час спостерїгається позитивна динаміка до незначного, проте стабільного зростання обсягів збуту інших видів хімічної продукції, таких як фармацевтична продукція, гумові та пластмасові вироби. Цї виробництва мають стїйкий споживчий попит [3].

Ефективність збуту продукції хімічних підприємств визначається також і запитами самого ринку збуту, тому розглянемо географію зовнішніх ринків збуту основної хімічної продукції. Аналіз аналітичних даних за січень-липень 2017 р. дозволяє зробити висновок, серед найбільших експортерів слід відмітити Польщу (5,74%), Туреччину (5,83%) та Німеччину (4,53%). Також продукція експортується до ряду країн СНД, Європи, Азії та Африки.

В контексті оцінки результативності збуту продукції хімічної промисловості, як експортоорієнтованої галузі промисловості, розглянемо зміни в структурі та обсягах експорту продукції хімічних підприємств на зовнішньому ринку збуту. Згідно наведеної інформації (табл. 4.7) та проведеного дослідження обсягів експорту хімічної продукції, можна зробити висновок щодо значного скорочення обсягів експорту по всіх категоріях товарів хімічної промисловості. Так, обсяг експорту добрив у 2016 р. становить лише 18,32% від рівня 2011 р., продуктів органічної хімії – 17,22%, а обсяг реалізації неорганічної хімії на зовнішніх ринках становив 37,22% від показника 2011 р.

Ще однією тенденцією, на яку слід звернути увагу, є імпортозалежність галузі хімічної промисловості [4]. З інформації, наведеної в табл. 4.8, очевидно, що в структурних зрушеннях зовнішньоторговельної діяльності галузі, частка імпорту зростає. Таким чином, обсяг імпорту продуктів неорганічної хімії у 2016 р. збільшився на 11,81% порівняно з обсягом 2011 р., а обсяг імпорту добрив – на 5,43%.

Таблиця 4.7

Індекси реалізації хімічної продукції на зовнішніх ринках (експорт)

Товарна група (за УКТЗЕД)	Експорт, % до попереднього року					2016 до 2012
	2012	2013	2014	2015	2016	
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	93,85	85,54	70,58	69,77	73,12	30,80
28 продукти неорганічної хімії	94,52	102,87	67,55	82,11	65,23	37,22
29 органічні хімічні сполуки	60,94	58,39	66,29	43,15	103,09	17,22
30 фармацевтична продукція	124,76	103,31	101,62	60,82	118,49	75,65
31 добрива	98,45	65,38	59,30	76,91	61,44	18,32
32 екстракти дубильні	99,56	92,11	70,66	31,65	91,29	18,80
група 33-38	100,66	104,64	90,22	62,14	83,55	49,01
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	106,60	78,81	74,44	70,35	99,19	40,94
39 пластмаси, полімерні матеріали	102,00	76,96	76,56	74,53	97,50	42,81
40 каучук, гума	126,97	85,41	67,65	55,21	107,46	34,28

Таблиця 4.8

Індекси реалізації хімічної продукції на зовнішніх ринках (імпорт)

Товарна група (за УКТЗЕД)	Імпорт, % до попереднього року					2016 до 2012
	2012	2013	2014	2015	2016	
VI. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	107,05	98,24	80,40	73,86	112,18	65,45
28 продукти неорганічної хімії	92,46	120,60	92,68	93,01	107,56	111,81
29 органічні хімічні сполуки	97,79	82,46	93,51	80,15	95,73	59,16
30 фармацевтична продукція	114,90	93,71	79,79	55,27	117,55	48,58
31 добрива	107,39	104,59	72,66	119,44	116,15	105,43
32 екстракти дубильні	104,31	103,05	79,25	67,32	114,13	62,74
група 33-38	103,90	103,96	78,63	78,79	112,18	72,25
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	99,31	102,82	79,21	72,74	108,34	64,18
39 пластмаси, полімерні матеріали	100,01	104,06	82,35	71,54	105,17	64,47
40 каучук, гума	97,08	98,79	68,50	77,63	120,34	63,22

Аналіз динаміки товарної структури експорту продукції хімічної промисловості також підтверджує негативні тенденції в розвитку галузі. Товарна структура експорту зазнала значних змін: на 14,35 % скоротилась частка добрив, на 3,47% знизилась питома вага органічної хімії, в той же час зросла частка експорту фармацевтичної продукції та продуктів неорганічної хімії. Збільшення частки неорганічної хімії спостерігається за рахунок корунда та природного урану, які не є товарами власне хімічної промисловості [3].

Отже, спостерігається стійка тенденція до зниження показників збутової діяльності в цілому, зокрема, значно скоротились обсяги реалізації продукції на зовнішніх ринках збуту. Таким чином, необхідно окреслити ті проблеми, які спричинили наявний стан речей. Основними факторами, що перешкоджають ефективній діяльності підприємств хімічної галузі, та дестимулюють інноваційний розвиток галузі, є [1, 4-6]:

- перш за все, події в Україні 2014-2017 рр., які призвели до втрати ряду виробничих потужностей галузі, а також до втрати частини ринків збуту продукції;
- зниження платоспроможного попиту внутрішнього ринку держави;
- загострення конкуренції на внутрішніх й зовнішніх ринках збуту;
- висока енергоємність виробництва та залежність від цін на енергоносії, зокрема підвищення цін на газ зумовлює підвищення собівартості продукції галузі;
- висока експортоорієнтованість та імпортозалежність хімічної галузі України;
- зношеність основних фондів, погіршення технічного виробничих потужностей;
- високий ступінь монополізації галузі.

Галузь хімічної промисловості є стратегічно важливою складовою промислового комплексу України. Досить тривалий час хімічна промисловість функціонувала за рахунок великотоннажних виробничих потужностей базової хімії, що залишились з радянського періоду та наявного ресурсного потенціалу країни [7]. Наразі ця стратегія себе вичерпала, і галузь перебуває в кризовому становищі, та потребує повного перезавантаження, впровадження інноваційних технологій виробництва. Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати про структурні зрушення, що відбулись в середині галузі, а саме: скоротилась частка реалізації виробництва основної хімічної продукції (у тому числі добрив і азотних сполук), зросла питома вага фармацевтичної продукції та гумових й пластмасових виробів у загальному обсязі реалізації промислової продукції; змінилась товарна структура експорту та імпорту галузі. Таким чином ринок реагує на зміну умов зовнішнього середовища. Проте лише ринкові механізми не допоможуть подолати кризові процеси у хімічній галузі, потрібна комплексна державна програма розвитку хімічної галузі, що буде охоплювати весь комплекс проблем, які наразі виникають.

Для провадження ефективної виробничої діяльності та забезпечення диверсифікації ринків збуту, продукція хімічної промисловості має бути конкурентоспроможною на внутрішньому та зовнішньому ринках. Для цього потрібно забезпечувати контроль якості продукції та впроваджувати новітні технології для зниження собівартості продукції.

Інноваційних змін потребують технологічні процеси традиційних виробництв хімічної продукції. Серед найближчих пріоритетів державної промислової політики повинні бути модернізація структури енергозабезпечення, підвищення рівня ресурсоефективності виробництв, впровадження біотехнологій та біоматеріалів, оновлення технологічних ліній [3].

1. Державна підтримка Українського експорту. Хімічна промисловість України. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrexport.gov.ua/ukr/prom/ukr/14.html>.

2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

3. Шевцова Г.З. Хімічна промисловість України. У пошуках нових стратегії розвитку [Електронний ресурс]/ Шевцова Г.З. , Маслош О.В. // Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського: Глобальні та національні проблеми економіки – 2017. – №16. – С. 249-253. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/16-2017/50.pdf>.

4. Павленко І.І. Оцінка потенціалу підвищення конкурентоспроможності підприємств хімічної промисловості [Електронний ресурс]/І.І. Павленко // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: зб. наук. праць: у 2-х вип. / ПДТУ. – Маріуполь, 2015. – Вип. 2 (12), Т. 3. – С. 8–13. – Режим доступу: // <http://www.journals.urau.ua/index.php/2225-6407/article/view/95629/91205>.

5. Лимар Д. О. Стратегічний аналіз хімічної промисловості України [Електронний ресурс] / Д. О. Лимар // Управління розвитком. – 2013. – № 18. – С. 106-110. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Uproz_2013_18_38.pdf.

6. Шубін О.О. Стан розвитку Українського ринку хімічної продукції в контексті світових тенденцій [Електронний ресурс] / Шубін О.О. // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. – Режим доступу: <http://www.statonline.org.ua/ekonom/60/8287.html>.

7. Касаткіна М.В. Конкурентоспроможність підприємств хімічної промисловості: сучасні чинники впливу [Електронний ресурс] / М.В. Касаткіна // Науковий вісник ПолтНТУ імені Юрія Кондратюка «Економіка і регіон». – 2011. – № 2 (29). – С. 164–169. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2011_2_36.

4.6 Виклики та загрози економічній безпеці інноваційних проектів публічно-приватного партнерства у дорожньому господарстві

Транспорт є стратегічно важливою галуззю національної економіки та вагомим чинником, що визначає соціально-економічний розвиток та безпеку держави. В Україні галузь транспорту в цілому задовольняє потреби національної економіки та населення у перевезеннях, проте дорожнє господарство не відповідає сучасним європейським стандартам, необхідність використання яких актуалізувалась євроінтеграційним вектором розвитку України. Модернізація дорожнього господарства України та його інноваційний розвиток потребують значних капітальних вкладень, здійснити які в рамках діючої моделі фінансування галузі, орієнтованої переважно на бюджетне фінансування, досить складно. У зв'язку з цим актуалізується завдання залучення приватних інвестицій в інноваційний розвиток та утримання автодорожньої мережі у належному стані.

На сьогодні світовою практикою доведено ефективність реалізації таких проектів у форматі публічно-приватного партнерства (ППП), але перед впровадженням у господарську практику їх зразки потребують адаптації до національних умов. Сучасні умови господарювання в Україні характеризуються як надзвичайно складні, сповнені викликів і загроз економічній безпеці систем всіх рівнів ієрархії управління. Динамічна зміна процесів, що відбуваються в цій сфері, вимагають своєчасної та достовірної ідентифікації викликів і загроз економічній безпеці PPP для вироблення адекватних механізмів захисту.

ППП є сучасною формою залучення державою приватних інвестицій для реалізації суспільно значимих проектів. На сьогодні світовою практикою накопичено великий досвід реалізації угод про PPP в різних галузях економіки, але найбільший – в інфраструктурних галузях. Такі угоди укладаються між державним партнером, з однієї сторони, та приватним партнером – з іншої. Згідно із законодавством України [1] державними партнерами можуть бути держава Україна, територіальні громади в особі відповідних державних органів та органів місцевого самоврядування, а приватними партнерами - юридичні особи, крім державних та комунальних підприємств, або фізичні особи – підприємці. З боку приватного партнера у договорі, що укладається, можуть виступати декілька осіб, які можуть бути приватними партнерами. За рішенням державного партнера державне підприємство, комунальне підприємство, або господарське товариство, 100% статутного капіталу якого належать державі, територіальній

громаді, може брати участь у договорі на стороні відповідного державного партнера. Сторони угоди про ППП природно мають різні інтереси (державний партнер у таких відносинах відстоює суспільні інтереси, а приватний партнер – особисті, приватні інтереси), які спонукають їх до співпраці у такому форматі та потребують захисту від різноманітних загроз, що продукуються середовищем функціонування ППП. Діяльність щодо захисту економічних інтересів сторін ППП від загроз, які перешкоджають їх реалізації, складає зміст діяльності щодо забезпечення економічної безпеки ППП.

В Україні, починаючи з 2010 р., розвиток механізмів ППП з метою модернізації виробничої та соціальної інфраструктури визнано однією із основних засад державної політики в економічній сфері. Модернізація як феноменальний процес перетворень у суспільстві, державі та економіці за своїм головним та дієвим значенням тотожний осучасненню цих перетворень [2, с. 112]. Питання активізації співпраці державного і приватного секторів української економіки на засадах ППП з метою модернізації транспорту та його інфраструктури набуло особливого значення після політико-економічної кризи 2014-2015 рр. у зв'язку із необхідністю модернізації окремих сфер життєдіяльності суспільства для збалансування економіки в цілому, прискорення євроінтеграційних процесів, забезпечення обороноздатності держави і захисту національних економічних інтересів. Натомість, як свідчать дані Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [3; 4], суттєвого прогресу у вирішенні цього питання поки що не спостерігається. Так, станом на 1 січня 2017 р. в Україні у сфері будівництва та/або експлуатації автострад, доріг, залізниць, злітно-посадкових смуг на аеродромах, мостів, шляхових естакад, тунелів і метрополітенів, морських і річкових портів та їх інфраструктури на засадах ППП реалізовувалось 16 проектів або 8,6% від загальної кількості таких проектів. При цьому протягом 2016 р. на транспорті не було укладено жодної угоди у такому форматі. Водночас на ринку ППП в країнах, які за рівнем економічного розвитку (за класифікацією Світового банку) належать до тієї ж групи, що й Україна, частка угод ППП на транспорті у 2016 р. становила 51% від загальної кількості угод [5].

Модернізація транспорту та його інфраструктури безпосередньо пов'язана із вирішенням завдань щодо розвитку дорожнього господарства на інноваційній основі, які протягом останніх років ставилися у низці концептуальних урядових документів, серед яких: Транспортна стратегія України на період до 2020 р., Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», Концепція Державної цільової економічної програми розвитку автомобільних доріг, Стратегія реформування та розвитку дорожньої галузі України, Стратегічний план розвитку автомобільного транспорту та дорожнього

господарства на період до 2020 р. та ін. Проте аналіз сучасного стану дорожнього господарства дає можливість зробити висновок, що широкомасштабних реальних інноваційних змін у цій галузі дотепер не відбулось. Однією з основних причин такої ситуації є нестача інвестиційних можливостей для інновацій через недостатнє фінансування дорожнього господарства. Для вирішення цієї проблеми Стратегією реформування та розвитку дорожньої галузі України [6] передбачено залучення таких додаткових джерел фінансування: запровадження плати за проїзд з вантажних транспортних засобів повною масою більше 12 тонн (впровадження комбінації e-Vignette «за часовий період» та e-Toll «покілометрова плата»), створення сприятливих умов для розвитку державно-приватного партнерства, активізація співпраці з міжнародними фінансовими організаціями для залучення додаткового інвестиційного ресурсу, активне просування потенційних концесійних проектів. Водночас реформою передбачено розділити критичні повноваження: відокремити функцію замовника робіт від виконавця та контролера, що розширює можливості застосування PPP у дорожньому господарстві. Зокрема, приватні компанії зможуть здійснювати проектування, виконувати роботи з будівництва, реконструкції, ремонтів та експлуатаційного утримання автомобільних доріг, проваджувати контроль якості дорожніх робіт.

Слід зазначити, що в Україні проблематика інноваційного розвитку дорожнього господарства тривалий час є і залишається злובоденною через посилення викликів, що продукуються тенденціями розвитку світової економіки. Основними викликами, подолання яких вимагає впровадження інновацій у дорожньому господарстві України, на наш погляд, є:

1) зростання вимог до якості перевезень, що зумовлює потребу у підвищенні якості доріг, швидкості і безпечності руху. На сьогодні 97% українських доріг перебувають у незадовільному стані: 40% доріг вже повністю знищено, потрібен капітальний ремонт практично «з нуля», решта доріг потребує негайного поточного ремонту; переважна більшість доріг має низьку міцність та значну нерівність дорожнього покриття, лише 26% доріг здатні витримувати великовагові фури; середня швидкість руху на автомобільних дорогах України у 2-3 рази нижче, ніж у західноєвропейських країнах; рівень смертності на українських дорогах в 4 рази вище, ніж в Європі. Такий стан автомобільних доріг України зумовлює ризики виникнення ускладнень для діяльності окремих операторів ринку галузі автомобільного транспорту, порушення стабільності функціонування національної транспортної системи та інших галузей економіки, стає одним із головних бар'єрів на шляху інтеграції української економіки у світову [6; 7; 8; 9];

2) створення інтегрованої транспортної системи світу, що відбувається шляхом формування і розвитку міжнародних транспортних коридорів і мереж. В Україні створення міжнародних транспортних коридорів та їх входження до міжнародної транспортної системи визнано пріоритетним загальнодержавним напрямом розвитку транспортно-дорожнього комплексу відповідно до Програми розвитку національної мережі міжнародних транспортних коридорів в Україні на 2006-2010 рр. Відповідно до цієї Програми реалізовувалась політика Уряду щодо інтеграції транспортної системи України до транс'європейської транспортної мережі (ТЄМ-Т) шляхом приведення її у відповідність до норм і стандартів ЄС, ефективного транспортного забезпечення зовнішньоекономічних зв'язків, залучення транзитних потоків країн Європи та Азії через територію України. Проте залишились не виконані основні завдання Програми щодо будівництва нових автомобільних доріг на умовах концесії й реконструкції значної кількості автомагістралей [7, с. 51]. На сьогодні в Україні немає жодної концесійної дороги, жодного автобану європейського рівня, за виключенням 16 км траси Київ – Бориспіль. Водночас спостерігається активізація іноземних держав щодо реалізації проєктів, які передбачають здійснення євразійських економічних зв'язків в обхід території України, що загрожує стисканням транзитного і логістичного потенціалів та вимагає розвитку транспортної мережі згідно із міжнародними стандартами, впровадження передових транспортних технологій, які формують нову інтегровану транспортну систему світу, та будівництва принципово нових інфраструктурних об'єктів;

3) розвиток інтелектуальних транспортних систем (ITS). Інтелектуалізація транспортних систем як пріоритетна технологія шостої техніко-економічної парадигми на сучасному етапі концентрує інноваційні розробки стосовно навігаційних систем, збору електронної оплати на платних дорогах, допомоги безпечному водінню, оптимізації управління рухом і підвищення ефективності управління дорогами за допомогою побудови інтегрованої системи людей, доріг і транспортних засобів, з використанням новітніх технологій зв'язку та обміну даними [10, с. 85]. Впровадження ITS стало невід'ємною частиною ТЄМ-Т політики країн ЄС, а також Японії, Китаю, США та інших країн, поєднаних глобальною мультимодальною мережею поставки «від дверей до дверей» [11, с. 3]. Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами передбачене розширення мережі ТЄМ-Т, відповідно, в Україні мають бути імplementовані основні засади політики у цій сфері. Зокрема, існує потреба розроблення всеосяжного бачення

для впровадження ITS в дорожній галузі України з фокусом на трьох основних компонентах: електронний збір плати (ETC), зважування в русі (WIM) і автоматизоване вимірювання швидкості (ASE);

4) підвищення вимог до впливу транспорту та його інфраструктури на навколишнє середовище. Практична реалізація концепції сталого розвитку висуває нові вимоги до екологізації будівництва та утримання доріг (використання екологічно чистих і енергозберігаючих матеріалів і новітніх технологій, упровадження технічних засобів зниження негативного впливу автомобільних доріг на навколишнє природне середовище), організації перевезень, будівництва принципово нових об'єктів інфраструктури (наприклад, заправних та зарядних станцій для зелених та немоторизованих видів транспорту), стратегічної екологічної оцінки як окремих інфраструктурних проєктів, так і стратегічних завдань розвитку транспорту і його інфраструктури (відповідна Директива ЄС щодо стратегічної екологічної оцінки передбачає також визначення і впровадження заходів із запобігання, зменшення або нейтралізації негативного впливу на навколишнє середовище).

Подолання зазначених вище викликів вимагає від сторін ППП, що прагнуть реалізувати модернізаційний проєкт у дорожньому господарстві: використання нових матеріалів і технологій будівництва та ремонту доріг (зокрема, геосинтетичних матеріалів, нових гідроізоляційних матеріалів на поліуретановій основі, нових полімерних домішок і сумішей, бетонної технології будівництва автодоріг, технології будівництва монолітних залізобетонних мостів, технології холодного ресайклінгу для створення основи нового дорожнього покриття тощо [11]); впровадження ITS (від простих систем автомобільної навігації, регулювання світлофорів, систем регулювання вантажоперевезень, різних систем спеціальних знаків (включаючи інформаційні табло), систем розпізнавання автомобільних номерів і систем реєстрації швидкості транспортних засобів, до систем відеоспостереження, систем, що інтегрують інформаційні потоки і потоки зворотного зв'язку з великої кількості різних джерел, наприклад, систем управління парковками, метеослужб, систем розведення мостів [11], електронних систем плати за проїзд e-Vignette та e-Tolling тощо); розбудови принципово нових для України транспортних структур: мережі стаціонарних і мобільних вагових комплексів, заправних та зарядних станцій для зелених видів транспорту тощо).

Інноваційна активність сторін ППП значною мірою залежить від сприятливості умов здійснення партнерства, параметри якого формуються під впливом різноманітних взаємопов'язаних та взаємообумовлених факторів.

До факторів зовнішнього середовища непрямого впливу відносяться:

- міжнародні (діяльність державних і наддержавних утворень, тенденції розвитку світової економіки, стан міжнародних фінансових ринків, економічні і політичні умови в інших країнах, діяльність міжнародних фінансових організацій, міжнародне право);
- соціально-культурні (демографічні, норми, традиції, цінності, відношення до праці, очікування у суспільстві, відношення до уряду, соціальна відповідальність);
- інноваційно-технологічні (нові технології, нові матеріали, потреба у традиційному обладнанні і матеріалах);
- економічні (економічна стабільність, стадія розвитку економічного циклу, інфляція або дефляція, валютний курс, база і ставки оподаткування, купівельна спроможність населення, структура і динаміка споживання, доступність кредиту, стан ринку цінних паперів, фінансова спроможність підприємств реального сектору, конкуренція в галузі, стан системи державних фінансів, кредитний рейтинг країни);
- політичні (політичний процес, політичне функціонування, відносини уряду з іншими країнами, вимоги місцевих влад);
- юридичні (стан дозвільної системи, податкове законодавство, бюджетне право і фіскальні правила, патентне законодавство, сертифікація та стандартизація продукції, законодавство про землю й охорону навколишнього природного середовища, складність, рухливість та невизначеність законодавства, політика регіонального розвитку, антимонопольна, грошово-кредитна, інвестиційна, цінова та тарифна політики, політики у зовнішньоекономічній та інноваційній сферах, законодавче регулювання прав власності, ефективність правоохоронної та судової систем; фактори охорони навколишнього середовища – природно-кліматичні, природно-ресурсні, природоохоронні).

До факторів зовнішнього середовища прямого впливу:

- споживачі (зміни уподобань споживачів, ринкова влада споживачів, дохід споживачів, стиль життя, відношення до якості товарів і послуг, стан споживчого попиту);
- конкуренти (характер діяльності конкурентів, конкуренти-товарозамінники);
- постачальники (постачальники матеріальних ресурсів, постачальники фінансових ресурсів, постачальники енергії та комунальних послуг, постачальники інформації, інші постачальники (спеціалізовані фірми і установи (бухгалтерські, аудиторські тощо), транспортні агенції, страхові компанії, засоби зв'язку і передання інформації, кадрові агенції));

– контактні аудиторії (суб'єкти фінансової сфери (банківські установи, брокерські компанії, інвестиційні компанії, фондові біржа, акціонери, кредитори та дебітори, фінансові радники та консультанти, платіжні системи), суб'єкти державного сектору (працівники фіскальної служби, служби статистики, реєстраційної служби та санітарно-епідеміологічного контролю), засоби масової інформації (преса, Інтернет, радіо, телебачення тощо), громадські організації (неурядові організації, споживчі організації, організації захисту навколишнього середовища, представники інтересів національних меншин тощо), місцева громадськість (місцеві ради ветеранів, мешканці районів, прилеглих до місця розташування об'єкта ППП, організації, розташовані поряд із об'єктом ППП), внутрішні контактні аудиторії);

– ринок робочої сили.

Слід зазначити, що внутрішнє середовище є специфічним для кожного окремого партнерства і являє собою унікальне сполучення виробничих, фінансових, кадрових, маркетингових та організаційних факторів.

Кожний з цих факторів по відношенню до можливості реалізації економічних інтересів сторін ППП може бути позитивним або (та) негативним. Деструктивна дія конкретного чинника є джерелом загрози, а сукупний вплив таких факторів обумовлює деякий інтегральний рівень загроз економічній безпеці ППП.

Основними потенційними загрозами здійснення інноваційних проектів ППП у дорожньому господарстві, на нашу думку, є: посилення тиску державних і наддержавних утворень, а також міжнародних фінансових організацій; політична нестабільність в країні; відсутність узгодженої політики щодо здійснення ППП в Україні, неефективність антимонопольної політики, відсутність дієвої політики регіонального розвитку, зміни пріоритетів державної політики в галузі транспорту, неефективність фіскальної та валютної політик держави, прорахунки в інноваційно-інвестиційній політиці, економічно необґрунтована соціальна політика; нестабільність та недосконалість правового регулювання відносин у сфері ППП та захисту прав власності; високий ступінь лобізму особистих, корпоративних, регіональних інтересів при прийнятті рішень державними та місцевими органами влади; високий рівень бюрократії й корупції у державно-управлінській сфері, низька професійна компетентність адміністративних ресурсів; затримка при отриманні різного роду дозволів; низька ефективність діяльності органів судової та правоохоронної систем; деформація ринкових механізмів та низькі темпи створення внутрішнього ринку ППП; зниження трафіку через дискримінацію у зовнішній торгівлі, спад виробництва в інших галузях економіки та зниження рівня економічної активності

населення, зростання безробіття та зменшення добробуту домогосподарств; нехтування під час реалізації проекту екологічними та соціальними вимогами й стандартами, введеними державою, місцевою владою, природоохоронними установами та іншими уповноваженими органами та установами; зростання соціальної напруженості у суспільстві у зв'язку із неприйняттям проекту місцевим населенням через релігійні, моральні, історико-культурні та інші мотиви; посилення фіскальних дисбалансів (надмірний дефіцит бюджету, випереджальне зростання видатків бюджету порівняно з темпами зростання доходів, критичний обсяг державного та гарантованого державою боргу), неефективна бюджетна децентралізація, недостатній рівень капіталізації фінансової системи, неефективне функціонування державного і територіальних дорожніх фондів; нестабільність фінансового та валютного ринків; високий рівень інфляції; погіршення інвестиційного клімату; тінізація та криміналізація економіки; розкрадання бюджетних коштів та кредитів міжнародних фінансових організацій; порушення тендерного процесу і порядку встановлення та стягування плати за користування державним/комунальним майном; неадекватне регулювання розміру плати за проїзд платними автомобільними дорогами загального користування державного значення; технічна несумісність локальних ITS; зміна стандартів та е-технологій; неадекватна система виявлення та покарань порушень дорожнього руху; ухилення операторів ринку автомобільних перевезень від оплати за проїзд вантажного транспорту понад встановлені вагові норми; зростання вартості проекту у зв'язку із забезпеченням гармонізації законодавства; неадекватне обрання технологічного рішення e-Tolling; зниження рівня доступності Інтернету та мобільних операторів; недотримання приватним партнером вимог щодо необхідної якості проектних, будівельних та ремонтних робіт; виявлення дефектів проектування, обладнання або матеріалів після закінчення гарантійного терміну, що надається підрядником; низький рівень контролю якості та аудиту дорожніх робіт; внесення змін в угоду одним партнером без погодження з іншим, розірвання договору в односторонньому порядку; невиконання партнером зобов'язань по контракту; фінансова неспроможність приватного партнера; зрив реалізації інвестиційних проектів та прямі фінансові збитки у зв'язку із фіктивним банкрутством приватного партнера; дефіцит робочої сили на місці.

Сучасний стан дорожнього господарства України можна охарактеризувати як критичний, що обумовлює необхідність модернізації цієї стратегічно важливої для держави та її економіки галузі шляхом реалізації проектів ППП. Подолання викликів, що продукуються тенденціями розвитку зовнішнього середовища галузі (зокрема, зростання вимог до якості перевезень, створення інтегрованої транспортної системи

світу, розвиток інтелектуальних транспортних систем, підвищення вимог до впливу транспорту та його інфраструктури на навколишнє середовище), вимагає інноваційної спрямованості таких проектів. Спираючись на світовий досвід реалізації модернізаційних проектів в інфраструктурі, чинну практику фінансування дорожньої галузі та враховуючи стратегічні орієнтири реформування цієї галузі та транспорту загалом у дослідженні встановлено та класифіковано фактори, що позитивно та/або негативно впливають на реалізацію економічних інтересів сторін ППП, що дало змогу визначити потенційні загрози економічній безпеці інноваційних проектів ППП у дорожньому господарстві України. Їхній моніторинг, аналіз й оцінка дозволять об'єктивно оцінювати рівень економічної безпеки ППП та розробляти пропозиції щодо застосування адекватних захисних механізмів.

1. Закон України «Про державно-приватне партнерство» N 2404-VI від 01.07.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>
2. Геєць В. Модернізація в системі «суспільство – держава - економіка» / В. Геєць // Журнал європейської економіки. – 2014. – Том 13 (№ 2). – С. 111-124.
3. Довідка щодо результатів здійснення ДПП (2016 рік) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=ed00a2ba-480a-4979-84eb-d610a0827a8c&title=ZagalniiOgliad>
4. Довідка щодо стану здійснення державно-приватного партнерства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=6b08c354-a6fd-4ace-8c57-41829defda5c&title=DovidkaSchodoStanuDziisnennia>
5. Private Participation in Infrastructure Database [Electronic resource]. – Access mode: <http://ppi.worldbank.org/explore/>
6. Стратегія реформування та розвитку дорожньої галузі України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.slideshare.net/Ministerstvo/ss-55540916>
7. Механізми ефективного використання та розвитку транспортно-дорожнього комплексу України. – К.: НІСД, 2014. – 60 с.
8. Стратегічний план розвитку автомобільного транспорту та дорожнього господарства на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mtu.gov.ua/files/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BD%20%D0%B0%D0%B2%D1%82%D0%BE.pdf>
9. Гречана С.І. Розвиток транспортних зв'язків у міжрегіональному співробітництві / С.І. Гречана, І.А. Попова // Економіка України. - 2017. - № 4. - С. 56-66.
10. Никифорок О.І. Реконструктивний розвиток транспорту України на сучасному етапі / О.І. Никифорок // Економіка і прогнозування. - 2016. - № 4. - С. 81-90.
11. Інноваційні перетворення на транспорті як чинник модернізації транспортно-дорожнього комплексу України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1303/>

4.7 Проблеми та перспективи інноваційного розвитку підприємств машинобудування в Україні

Формування інтелектуально орієнтованої економіки є пріоритетним напрямом державотворення і розвитку суспільства України. Протягом останніх років прийнято ряд законів, програм та наказів, метою яких є активізація розвитку інноваційного процесу в Україні [4, 8, 9]. Проте за оцінками міжнародних організацій українська економіка, як правило, не входить до переліку найбільш конкурентно привабливих економік. У рейтингу світового економічного форуму загальна конкурентоспроможність економіки України у 2017-2018 рр. посідає 81 місце серед 137 країн світу (у 2016-2017 рр. Україна займала 85 місце серед 135 країн). Інноваційність та відповідність технологій сучасним умовам України знаходиться на 61 місці. Також у 2017-2018 рр. Україна визначається рівнем державних закупівель продуктів прогресивних технологій нижче середнього (96 місце) за непоганою наявністю науковців та інженерів в країні (25 місце), середніми витратами компаній на НДДКР (76 місце) та науково-дослідним співробітництвом університетів та промисловості (73 місце) та ін. [13, 14]. Таке становище є результатом лібералізації економіки та різкого скорочення державного фінансування інноваційних проектів у 90-ті роки, недостатнім грошовим забезпеченням проектів у двотисячні роки в Україні. Сучасний стан розвитку промисловості потребує практичних напрацювань в сфері створення та застосування інновацій, механізмів їх ефективного фінансування та просування.

На сучасному етапі розвитку промисловість України характеризується недостатньо оціненим впливом інноваційних факторів на зростання її економічних та технічних показників [11], існуванням багатьох бар'єрів щодо підвищення рівня застосовуваних інновацій та ефективності їх роботи.

Зниження сприйнятливості вітчизняної промисловості до інновацій обумовлене довгостроковим негативним впливом загальноекономічних проблем, пов'язаних із структурною перебудовою економіки країни в 90-ті роки, домінуванням в ній низько технологічних, сировинних виробництв, які використовують застаріле обладнання та технології. Економічні реформи уряду України (приватизація, трансформація податкової, кредитної та інших економічних систем) проводились без врахування науково-технологічного фактору і його впливу на конкурентоспроможність вітчизняних виробництв [3].

Незважаючи на проголошення інноваційного шляху розвитку України в 1999 р. [6], дотепер рівень впровадження інновацій в країні залишається недостатнім. У 2016 р. лише 18,9% підприємств займалися інноваційною діяльністю, а 16,6% – впроваджували інновації (табл. 4.9). У 2015 р. питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової становила лише 1,4% [2], тобто інноваційна активність підприємств залишається в цілому по Україні загрозливо низькою.

Таблиця 4.9

Інноваційна активність промислових підприємств [2]

Рік	Питома вага підприємств (%), що		Заг. сума витрат, млн. грн.	У т.ч. за напрямками, млн. грн.			
	займалися інноваціями	упроваджували інновації		дослідження і розробки	придбання інших зовнішніх знань	придбання машин та обладнання пов'язані з упровадженням інновацій	інші витрати
2000	18,0	14,8	1760,1	266,2	72,8	1074,5	182,7
2001	16,5	14,3	1979,4	171,4	125,0	1249,4	249,8
2002	18,0	14,6	3018,3	270,1	149,7	1865,6	407,7
2003	15,1	11,5	3059,8	312,9	95,9	1873,7	250,0
2004	13,7	10,0	4534,6	445,3	143,5	2717,5	419,8
2005	11,9	8,2	5751,6	612,3	243,4	3149,6	754,6
2006	11,2	10,0	6160,0	992,9	159,5	3489,2	563,7
2007	14,2	11,5	10821,0	986,4	328,4	7441,3	2064,9
2008	13,0	10,8	11994,2	1243,6	421,8	7664,8	2664,0
2009	12,8	10,7	7949,9	846,7	115,9	4974,7	2012,6
2010	13,8	11,5	8045,5	996,4	141,6	5051,7	1855,8
2011	16,2	12,8	14333,9	1079,9	324,7	10489,1	2440,2
2012	17,4	13,6	11480,6	1196,3	47,0	8051,8	2185,5
2013	16,8	13,6	9562,6	1638,5	87,0	5546,3	2290,9
2014	16,1	12,1	7695,9	1754,6	47,2	5115,3	778,8
2015	17,36	15,2	13813,7	2039,5	84,9	11141,3	548,0
2016	18,9	16,6	23229,5	2457,8	64,2	19829,0	878,4

Однією з причин такого стану є слабкість державної політики в науково-технологічній та інноваційній сферах, зокрема, недоліки у визначенні державних пріоритетів, незадовільний рівень реалізації програм інноваційного розвитку. Затверджені програми носять здебільшого декларативний характер, виконання яких не передбачується в найближчій перспективі. Протягом останніх десяти років рівень державної підтримки пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки не носив стійко вираженого характеру, та коливався в межах від 0,3% до 4,5% в загальному обсязі фінансування інноваційних проектів. Фактичні витрати з державного бюджету на наукові дослідження і розробки зменшилися з 2,3% валового внутрішнього продукту в 1990 р. до 0,22% у 1999 р. і впали до 0,008% ВВП у 2016 р. А питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП знизилася за двадцять років більш ніж в два рази: з 1,36% ВВП у 1996 р. до 0,64% ВВП у 2015 р. [2]. Між тим, Законом України "Про наукову і науково-технічну діяльність" передбачено бюджетні асигнування на науку в розмірі 1,7% ВВП [10]. Не зважаючи на те, що починаючи з 2000 р. намітилося збільшення асигнувань науки, воно мало не стабільний та безсистемний характер, а враховуючи фактор інфляції – таке фінансування було й вкрай недостатнім. Особливо у важкому стані опинилася вузівська і галузева наука, фінансування яких в багатьох випадках знизилася до критичної межі.

Порівнюючи розвиток науки та інноваційної діяльності в Україні з тенденціями, що мають місце у США, країнах ЄС, Далекого Сходу, Південно-Східної Азії, слід відзначити, що Україна загрозливо наближається до стану відсталої держави. Неприпустимо затягується процес інституційних перетворень системи науково-технічного і кадрового забезпечення економіки України відповідно до умов світового ринку. Загрозливих масштабів набуло старіння наукових кадрів, критичної межі досягла зношеність парку наукового обладнання та матеріально-технічної бази науки, внаслідок чого наукова складова національної конкурентоспроможності неухильно знижується [5].

Офіційні статистичні дані свідчать, що в промисловості та машинобудуванні спостерігається негативний фінансовий результат від звичайної діяльності (табл. 4.10). Незважаючи на збільшення обсягів виробництва підприємств, відбувається систематичне збільшення їх імпортової залежності. У машинобудуванні за підсумками 2016 р. індекс промислової продукції становив 101,3% (за 2015р. – 85,9%), у т.ч. у виробництві комп'ютерів, електронної та оптичної продукції – 124,1% (71,3%), електричного устаткування – 100,8% (89,8%), залізничних локомотивів і рухомого складу – 105,7% (41,4%), машин і устаткування для сільського та лісового господарства – 114,3% (104,4%), для металургії – 110,3% (71,6%), для добувної промисловості та

будівництва – 105,0% (66,7%), виробництві машин і устаткування загального призначення – 88,3% (89,3%), інших машин і устаткування загального призначення – 114,0% (91,1%), автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів – 98,7% (118,6%) [10].

Таблиця 4.10

Порівняння роботи промисловості та підприємств машинобудування [12]

Рік	Галузь	Фін. результат від звич. діяльності до оподаткув., млн. грн.	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток	
			у % до заг. кількості підпри- ємств	фінанс. результат, млн. грн.	у % до заг. кількості підпри- ємств	фінанс. результат, млн. грн.
2016	промисловість	-7569,6	72,8	141475,3	27,2	149044,9
	машинобудування	1696,2	77,2	14522,4	22,8	12826,2
2015	промисловість	-181360,9	72,9	90315,9	27,1	271676,8
	машинобудування	-12651,6	74,1	15950,6	25,9	28602,2
2014	промисловість	-166414,0	63,3	76253,3	36,7	242667,3
	машинобудування	-20501,5	64,7	9841,6	35,3	30343,1

Аналіз підприємств машинобудування свідчить про його унікальний науково-технічний потенціал. Це виражається в тому, що склад, технологічна та предметна спеціалізація підприємств, значний досвід, конструкторсько-технологічні бази даних дозволяють створити машинобудівне виробництво з замкненим циклом. Специфічність машинобудівної промисловості України полягає у стійкому зв'язку з суміжними галузями, які можуть забезпечити машинобудування всіма необхідними матеріалами та комплектуючими виробами.

Проте в той же час цій галузі притаманні певні проблеми розвитку. Одне з головних питань, що стоїть перед машинобудуванням, є старіння кадрів та брак кваліфікованих спеціалістів. Недостатня оплата та важкі умови праці порівняно з галузями фінансового сектору призводять до міграції спеціалістів у банківській сектор, сектор торгівлі та будівництва. Крім того, низька престижність виробничих спеціальностей серед молоді викликає значний брак потенційних заступників ключових професій промисловості.

Нестача коштів є одним з ключових факторів, що гальмує технологічний, а також економічний рівень промисловості країни. Неспроможність уряду виконати належну підтримку ініціатив промислових підприємств щодо інноваційного реформування сектору є причиною старіння технологій галузі, стратегічного відставання пропонованих ринку продуктів. Технологічні напрацювання, що були накопичені за часів Радянського Союзу, поступово вичерпуються, тому Україна сприймається світовою спільнотою як сировинна країна або територія, на якій виконується збирання готових виробів з комплектуючих інших країн. У той час, коли в усіх розвинених державах спостерігається виразна переорієнтація державної політики на використання наукових знань як головного ресурсу економічного зростання, науково-технічний потенціал України доведений сьогодні до стану, за яким можуть статися незворотні зміни, що унеможливають його використання в інтересах інноваційного розвитку суспільства. Основними ринками збуту продукції машинобудування є СНД, Близький Схід та Середня Азія. Ринки Західної Європи та Америки захищені значними вхідними бар'єрами.

Продукція окремих машинобудівних підприємств не відповідає сучасним вимогам екологічності та стандартам якості. Використання в технологічних процесах матеріалів, заготовок, комплектуючих виробів низької якості, відсутність уніфікованої дієвої системи організації технологічних процесів та управління скеровує підприємства до погіршення якості продукції. Створення систем державного аналізу, контролю та регулювання стану та використання виробничих фондів підприємствами машинобудівного комплексу на даний час в Україні не планується.

Вже досить давно матеріально-технічна база багатьох промислових підприємств застаріла для сприйняття нових технологій: фізичний та моральний знос досягає 50 – 70%. В найбільш критичному стані знаходиться металорізне, термічне, підйимально-транспортне обладнання (80% відробленого ресурсу), ковальське та ливарне обладнання (75% відробленого ресурсу). Також слабким є рівень маркетингової та інформаційної служб виробництв. Рівень зацікавленості підприємств у використанні інновацій є недостатнім. Це викликано недоліками у податковій системі країни та труднощами, що пов'язані з ризикованістю суттєвих інноваційних заходів, потребою значних коштів на реформування галузі. Усунення цих недоліків має забезпечити вирішальний вплив інноваційного розвитку на вітчизняну економіку [1].

1. Колосок С. І. Аналіз інноваційного розвитку підприємств машинобудування / С. І. Колосок // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : збірник наукових праць. - 2007. - Вип. 22. - С. 312-320.
2. Наукова та інноваційна діяльність (1990-2016) [Електронний ресурс] / Держстат України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Прогноз можливих варіантів соціально-економічного розвитку України на найближчі роки та впливу на нього інноваційних факторів [Електронний ресурс] / Матеріали експертної групи тематичного напрямку «Прогнозування макроекономічних показників соціально-економічного розвитку, демографії та людського потенціалу» Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України. – Режим доступу: www.foresight.nas.gov.ua.
4. Про державні цільові програми [Електронний ресурс] / Верховна Рада України; Закон від 18.03.2004 № 1621-IV. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1621-15>
5. Про дотримання законодавства щодо розвитку науково-технічного потенціалу та інноваційної діяльності в Україні [Електронний ресурс] / Верховна Рада України; Постанова від 16.06.2004 № 1786-IV. – Режим доступу: <http://www.in.gov.ua/>.
6. Про затвердження Державної програми розвитку машинобудування на 2006-2011 рр. [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України; Постанова, Програма, Заходи від 18.04.2006 № 516. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>.
7. Про наукову і науково-технічну діяльність [Електронний ресурс] / Верховна Рада України; Закон від 26.11.2015 № 848-VIII. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/848-19/page3>.
8. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні [Електронний ресурс] / Верховна Рада України; Закон від 08.09.2011 № 3715-VI. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3715-17>
9. Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки [Електронний ресурс] / Верховна Рада України; Закон від 11.07.2001 № 2623-III. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2623-14>
10. Про соціально-економічне становище України за 2016 рік [Електронний ресурс] / Держстат України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
11. Про циклічні процеси в Україні / С. І. Колосок // Вісник Сумського державного університету. Сер. : Економіка. - 2014. - № 2. - С. 87-91.
12. Фінансові результати підприємств до оподаткування за видами промислової діяльності [Електронний ресурс] / Держстат України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
13. The Global Competitiveness Report 2017–2018 [Electronic resource] / World Economic Forum. – Access mode: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/countryeconomy-profiles/#economy=UKR>.
14. The Global Competitiveness Report 2016-2017 [Electronic resource] / World Economic Forum. – Access mode: http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf.

4.8 Використання результатів SWOT-аналізу при формуванні інноваційної стратегії розвитку підприємств машинобудівної галузі

Якщо раніше головним пріоритетом більшості підприємств машинобудування був технологічний процес виготовлення продукції, то нині ситуація змінилася, і головним орієнтиром стає максимальне задоволення потреб споживачів, що здійснюється завдяки вибору ефективної інноваційної стратегії розвитку підприємства. В основу формування інноваційної стратегії розвитку машинобудівних підприємств покладають результати маркетингових досліджень та стратегічного аналізу, що включають застосування різних видів методів і підходів. Цю думку підтримують всі науковці.

Стратегічний аналіз – аналіз середовища підприємства, на основі якого будується маркетинговий план і майбутня ринкова стратегія на ринку [1, с. 14].

Вибір стратегії передбачає, що серед усіх можливих шляхів розвитку і способів дії, які відкриваються перед підприємством, керівництво обирає конкретний, якомога доцільніший та ефективніший напрямок [2].

За допомогою стратегічного аналізу готується комплексний стратегічний план розвитку підприємства [3]. Стратегія підприємства є встановленим набором напрямів діяльності для забезпечення максимально ефективного функціонування і розвитку підприємства за рахунок формування і раціонального використання його конкурентних переваг [4, с.14]. Стратегічний аналіз спрямований на визначення стану господарської діяльності підприємства в конкретний період часу. У ході виконання стратегічного аналізу визначається оцінка реалістичності стратегічних цілей [5, с. 198].

Процес формування інноваційної стратегії розвитку машинобудівного підприємства має бути спрямований на збалансованість динаміки обсягів виробництва і реалізації продукції, активів і джерел фінансування, а також визначення стратегічних напрямків інноваційного розвитку. За Скібіцьким О.М. інноваційна стратегія – це детальний план виходу підприємства на ринок з комплексом нововведень, що забезпечить його довгострокову конкурентну перевагу [6, с. 35]. Розробка інноваційної стратегії розвитку підприємств машинобудування починається з визначення рівня їх стратегічного потенціалу шляхом проведення стратегічного аналізу. За результатами проведення стратегічного аналізу створюється інформаційна база, яка дозволяє розробити комплексний стратегічний план розвитку підприємства.

Найуживанішими на Заході методами оцінювання якості видів діяльності компанії є моделі, представлені у вигляді матриць, де кожен сектор бізнесу (господарський підрозділ) графічно позиціонується на полях дво- або тривимірної аналітичної матриці [7, с. 126].

Серед методів стратегічного аналізу виділяють [8, с.44]:

- формальні (модель накопиченого досвіду, життєвого циклу продукту, життєвого циклу технологій, продукт-ринок тощо);
- матричні (модель BCG, GE/McKinsey, Shell/DPM, Hofer/Schendel, ADL/LC, SWOT-аналіз та SPACE-аналіз).

Кожен з методів має свої особливості проведення та застосування у практиці машинобудівних підприємств.

SWOT-аналіз являє собою узагальнену оцінку для розуміння та управління навколишнім середовищем, в якому функціонує машинобудівне підприємство. Ця модель матричного аналізу допомагає управлінцям виділяти ключові перешкоди, що постають перед суб'єктом господарювання, в процесі ретельного дослідження чотирьох окремих елементів SWOT. На основі таких досліджень формулюється стратегія, в якій особливий акцент робиться на визначальні проблеми [9, с.178]. SWOT-аналіз (від англ. strengths – сильні сторони, weaknesses – слабкі сторони, opportunities – можливості, threats – загрози) спрямований на виявлення конкурентних переваг на основі діагностики бізнес-процесів та визначення основних перспективних шляхів розвитку машинобудівних підприємств в рамках конкретної ринкової ситуації. Він є універсальним аналітичним інструментом, який може застосовуватись підприємством для вибору стратегії розвитку, ринкового аналізу та вивчення конкурентоспроможності. Результати SWOT-аналізу викладають у вигляді матриці в двох векторах: стан зовнішнього середовища (горизонтальна вісь) і стан внутрішнього середовища (вертикальна вісь). Кожен вектор розбивають на 2 рівні: 1) можливості й загрози (фактори зовнішнього середовища), 2) сила й слабкість потенціалу підприємств (фактори внутрішнього середовища). На перетинах формуються 4 поля (квадранти). Далі встановлюють зв'язки між елементами SWOT-аналізу, результати якого використовують при формуванні та виборі стратегії підприємства.

Авторські пропозиції щодо вдосконалення методики проведення SWOT-аналізу полягають у її проведенні за декілька періодів, що аналізуються, з подальшим:

- 1) зіставленням повторюваних внутрішніх факторів (сильних та слабких сторін підприємства) та повторюваних зовнішніх факторів (можливостей та загроз) з метою визначення основної стратегії підприємства та окреслення заходів для зміцнення його конкурентних позицій;

2) зіставленням неповторюваних факторів внутрішнього середовища з повторюваними факторами зовнішнього середовища з метою врахування додаткових чинників, які можуть вплинути у майбутньому на конкурентні позиції підприємства.

Розглянемо застосування авторських пропозицій на прикладі. З метою визначення конкурентоспроможності ПАТ «Сумський завод насосного та енергетичного машинобудування «Насосенергомаш» та чинників, які можуть вплинути на конкурентні позиції підприємства на внутрішньому та зовнішніх ринках збуту у майбутньому проведемо аналіз за 2014-2016 рр. з використанням матричного методу SWOT-аналізу. Вихідні дані для проведення аналізу – дані річної звітності підприємства [10].

Етап 1. Визначення сильних та слабких сторін підприємства а також зовнішніх можливостей та загроз для кожного з аналізованих років (табл. 4.11–4.13).

Таблиця 4.11

**Показники ПАТ «Сумський завод насосного та енергетичного машинобудування
«Насосенергомаш» за 2014 р. (розроблено автором)**

Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Входить до великої міжнародної групи ГМС 2. Багаторічний досвід роботи на ринку (більше 50 років) 3. Потужна матеріальна та конструкторська база 4. Постійна клієнтська база 5. Впровадження інновацій 6. Висококваліфіковані кадри	1. Високий рівень зношеності основних фондів 2. Ресурсозалежність виробництва 3. Висока собівартість продукції 4. Високий рівень податків 5. Митні бар'єри 6. Слабкий фінансовий потенціал підприємства 7. Основні ринки збуту - країни СНД 8. Зменшення обсягу експорту
Можливості	Загрози
1. Скорочення термінів виробництва насосів 2. Вдосконалення системи автоматизації, проектування та виробництва 3. Розробка власних антикризових заходів 4. Збільшення власних обігових коштів для модернізації виробництва 5. Подовження гарантійного терміну обслуговування продукції	1. Висока вартість кредитних ресурсів 2. Поява нових конкурентів 3. Зменшення портфеля замовлень на наступний рік 4. Інфляційні очікування 5. Здорожчення ресурсів для виробництва

Таблиця 4.12

**Показники ПАТ «Сумський завод насосного та енергетичного машинобудування
«Насосенергомаш» за 2015 р. (розроблено автором)**

Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Входить до великої міжнародної групи ГМС 2. Багаторічний досвід роботи на ринку (більше 50 років) 3. Потужна матеріальна та конструкторська база 4. Постійна клієнтська база 5. Збільшення обсягу експорту 6. Висококваліфіковані кадри	1. Слабка маркетингова політика 2. Високий рівень зношеності основних фондів 3. Ресурсозалежність виробництва 4. Висока собівартість продукції 5. Високий рівень податків 6. Митні бар'єри 7. Слабкий фінансовий потенціал підприємства 8. Основні ринки збуту – країни СНД
Можливості	Загрози
1. Скорочення термінів виробництва насосів 2. Вдосконалення системи автоматизації, проектування та виробництва 3. Розробка власних антикризових заходів 4. Збільшення власних обігових коштів для модернізації виробництва	1. Висока вартість кредитних ресурсів 2. Поява нових конкурентів 3. Зменшення портфеля замовлень на наступний рік 4. Здорожчення ресурсів для виробництва

Етап 2. Для визначення основної стратегії підприємства виділяємо повторювані показники кожного поля матриць, зводимо їх в окрему матрицю SWOT-аналізу та зіставляємо між собою. На кожному з полів (СиМ – сильні сторони /можливості; СиЗ – сильні сторони /загрози; СлМ – слабкі сторони /можливості; СлЗ – слабкі сторони /загрози) розглянемо всі можливі комбінації та виділимо ті, які впливають на рівень конкурентоспроможності підприємства (табл. 4.14).

Розглянемо комбінації «сильні сторони/можливості» – поле СиМ.

**Показники ПАТ «Сумський завод насосного та енергетичного машинобудування
«Насосенергомаш» за 2016 р. (розроблено автором)**

Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Входить до великої міжнародної групи ГМС 2. Стабільне зростання обсягів виробництва 3. Багаторічний досвід роботи на ринку (більш ніж 50 років) 4. Потужна матеріальна та конструкторська база 5. Постійна клієнтська база 6. Висококваліфіковані кадри	1. Зменшення темпів виробництва 2. Високий рівень зношеності основних фондів 3. Ресурсозалежність виробництва 4. Висока собівартість продукції 5. Високий рівень податків 6. Митні бар'єри 7. Слабкий фінансовий потенціал підприємства 8. Основні ринки збуту країни СНД
Можливості	Загрози
1. Скорочення термінів виробництва насосів 2. Вдосконалення системи автоматизації, проектування та виробництва 3. Освоєння ряду насосів нового покоління для перекачування води 4. Покращення зв'язків країни з ЄС та розширення ринків експорту 5. Розробка власних антикризових заходів 6. Збільшення власних обігових коштів для модернізації виробництва	1. Висока вартість кредитних ресурсів 2. Поява нових конкурентів 3. Зменшення портфеля замовлень на наступний рік 4. Здешевлення вартості нафти 5. Здорожчення ресурсів для виробництва

С₁-М₄: членство ПАТ «Сумський завод насосного та енергетичного машинобудування «Насосенергомаш» у міжнародній групі ГМС надає можливість залучення додаткових інвестицій від компаній-членів групи для збільшення власних активів, які можуть бути спрямовані, наприклад, на модернізацію обладнання.

**Зведена матриця SWOT-аналізу повторюваних показників для ПАТ
«Сумський завод насосного та енергетичного машинобудування «Насосенергомаш»
(розроблено автором)**

<div>Фактори зовнішнього середовища</div> <div>Фактори внутрішнього середовища</div>	Можливості	Загрози
	1. Скорочення термінів виробництва насосів 2. Вдосконалення системи автоматизації, проектування та виробництва 3. Розробка власних антикризових заходів 4. Збільшення власних обігових коштів для модернізації виробництва	1. Висока вартість кредитних ресурсів 2. Поява нових конкурентів 3. Зменшення портфеля замовлень на наступний рік 4. Здорожчення ресурсів для виробництва
Сильні сторони	Поле СиМ	Поле СиЗ
1. Входить до великої міжнародної групи ГМС 2. Багаторічний досвід роботи на ринку (більш ніж 50 років) 3. Потужна матеріальна та конструкторська база 4. Постійна клієнтська база 5. Висококваліфіковані кадри	Си ₁ -М ₄ ; Си ₃ -М ₂ ; Си ₅ -М ₃ .	Си ₁ -З ₃ ; Си ₂ -З ₂ ; Си ₄ -З ₃ ;
Слабкі сторони	Поле СлМ	Поле СлЗ
1 Високий рівень зношеності основних фондів 2 Ресурсозалежність виробництва 3 Висока собівартість продукції 4 Високий рівень податків 5 Митні бар'єри 6 Слабкий фінансовий потенціал підприємства 7 Основні ринки збуту країни СНД	Сл ₄ -М ₄ ; Сл ₆ -М ₄ .	Сл ₁ -З ₁ ; Сл ₂ -З ₄ ; Сл ₃ -З ₃ ; Сл ₅ -З ₃ ; Сл ₇ -З ₃ .

Си₁-М₄: членство ПАТ «Сумський завод насосного та енергетичного машинобудування «Насосенергомаш» у міжнародній групі ГМС надає можливість залучення додаткових інвестицій від компаній-членів групи для збільшення власних активів, які можуть бути спрямовані, наприклад, на модернізацію обладнання.

Си₃-М₂: маючи потужну матеріальну та конструкторську базу, а також орієнтуючись на нові запити споживачів, підприємство має сприятливе поле для вдосконалення систем автоматизації, проектування та виробництва.

Си₅-М₃: маючи потужну кадрову базу, підприємство для розробки антикризових заходів має можливість залучати висококваліфікованих фахівців.

Отже, поле СиМ є найбільш сприятливим для ПАТ, що дозволило використати сильні сторони для отримання віддачі від наявних можливостей, реалізуючи основну стратегію розвитку підприємства протягом 3-х років.

Розглянемо комбінацію «слабкі сторони/можливості» – поле СлМ.

Сл₄-М₄: компенсація високого рівня податків можлива за рахунок власних коштів підприємства.

Сл₆-М₄: для того, щоб залишатись конкурентоспроможним (мати стабільні позиції на ринку), підприємство повинно намагатись за рахунок власних коштів покращувати свій слабкий фінансовий стан.

Отже, поле СлМ дозволяє за рахунок можливостей долати наявні у підприємства слабкі сторони. Комбінація «слабкі сторони/можливості» утворює стратегію для внутрішніх перетворень.

Розглянемо комбінацію СиЗ – «сильні сторони/загрози».

Си₁-З₃: плідне партнерство підприємства з компаніями групи ГМС може сприяти збільшенню портфеля замовлень.

Си₂-З₂: багаторічний досвід роботи на ринку забезпечує підприємству стійкі позиції порівняно з конкурентами.

Си₄-З₃: співпраця з постійними замовниками сприяє підписанню нових договорів про співробітництво, а отже, отриманню замовлень, забезпечуючи при цьому завантаження та безперервність виробництва.

Таким чином, поле СиЗ передбачає використання сильних сторін підприємства для усунення можливих ризиків. Отже, комбінація «слабкі сторони/можливості» утворює стратегію потенційних переваг.

Розглянемо поле матриці СлЗ («слабкі сторони/загрози»).

Сл₁-З₁: для розвитку кредитних відносин необхідні певні умови. Позичальник (у даному випадку це ПАТ) має матеріально гарантувати кредиторі виконання кредитних зобов'язань – мати грошові чи товарно-матеріальні цінності. Основні фонди підприємства, які мають високий рівень зношеності, не можуть бути об'єктами гарантування кредиту або ж сприяти здешевленню процентної ставки по кредиту.

Сл₂-З₄: постійне здорожчення вартості ресурсів, необхідних для виробництва продукції обмежує підприємство у їх закупівлі.

Сл₃-З₃: щорічне збільшення собівартості продукції й відповідне збільшення ціни готової продукції призводить до зменшення портфеля замовлень.

Сл₅-З₃: складність співробітництва ПАТ із закордонними замовниками через специфіку митних вимог спричиняє зменшення портфеля замовлень.

Сл₇-З₃: підприємства-замовники з країн СНД намагаються орієнтуватись на свої внутрішні ринки, що, в свою чергу, бумовлює зменшення портфеля замовлень даного підприємства.

Отже, поле Сл₃ є найнебезпечнішим для ПАТ. Слабкі позиції підприємства та небезпеку можливих загроз можна розглядати як обмеження стратегічного розвитку.

Етап 3. Для врахування додаткових чинників зведемо в окрему матрицю SWOT-аналізу неповторювані показники сильних та слабких сторін підприємства за досліджуваний період та повторювані показники можливостей та загроз. На кожному з полів розглянемо всі можливі комбінації та виділимо ті, які можуть вплинути у майбутньому на конкурентоспроможність підприємства (табл. 4.15).

Таблиця 4.15

Зведена матриця SWOT-аналізу неповторюваних показників сильних і слабких сторін та повторюваних показників можливостей і загроз (розроблено автором)

<div>Фактори зовнішнього середовища</div> <div>Фактори внутрішнього середовища</div>	Можливості	Загрози
	1. Скорочення термінів виробництва насосів 2. Вдосконалення системи автоматизації, проектування та виробництва 3. Розробка власних антикризових заходів 4. Збільшення власних обігових коштів для модернізації виробництва	1. Висока вартість кредитних ресурсів 2. Поява нових конкурентів 3. Зменшення портфеля замовлень на наступний рік 4. Здорожчення ресурсів для виробництва
Сильні сторони	Поле СиМ (сильні сторони/можливості)	Поле СиЗ (сильні сторони/загрози)
1. Збільшення обсягу експорту	Си ₁ -М ₁	Си ₁ -З ₃ .
Слабкі сторони	Поле СлМ (слабкі сторони/можливості)	Поле СлЗ (слабкі сторони/загрози)
1. Слабка маркетингова політика 2. Зменшення обсягу експорту 3. Зменшення темпів виробництва	Сл ₂ -М ₂ .	Сл ₁ -З ₂ .

Розглянемо комбінацію СІЗ. СІ₁-З₃: співпраця з закордонними замовниками надасть можливість виходу підприємства на зовнішні ринки збуту збільшуючи при цьому пакет замовлень. Отже, комбінацію СІЗ можна розглядати як потенціал підприємства для усунення можливих загроз.

Розглянемо поле СІМ. СІ₂-М₂: вдосконалення системи автоматизації, проектування та виробництва на підприємстві сприятиме покращенню технологічного процесу виготовлення та контролю продукції, що в свою чергу збільшить її привабливість для потенційних споживачів на зовнішніх ринках збуту.

Розглянемо поле матриці СІЗ. СІ₁-З₂: недостатньо приділена увага фахівців відділу маркетингу роботі у сфері дослідження ринку збуту загрожує посиленню та закріпленню позицій конкурентів. Комбінації СІЗ можна розглядати як небезпечні фактори, які можуть сприяти зменшенню конкурентоспроможності підприємства.

Результати проведення SWOT-аналізу можуть бути ще більш точними, якщо в його основу покласти наступне:

- 1) для визначення факторів зовнішнього середовища попередньо провести PEST-аналіз з використанням шкали відносної важливості з подальшим виділенням факторів найбільшого впливу: позитивного впливу – можливостей, негативного впливу – загроз;
- 2) для визначення факторів внутрішнього середовища попередньо провести SNW-аналіз з подальшим виключенням нейтральної складової;
- 3) зіставити між собою фактори найбільшого впливу за результатами PEST-аналізу та SNW-аналізу.

Розглянемо застосування цих авторських пропозицій на прикладі. Для апробації пропозицій були використані дані річного звіту за 2016 р. ПАТ «Сумський завод насосного та енергетичного машинобудування «Насосенергомаш».

На першому етапі проводимо аналіз макросередовища підприємства у такій послідовності:

1.1. Проведення діагностики зовнішнього середовища підприємства – визначення факторів, які впливають на процес стратегічного управління підприємства (PEST-аналіз, табл. 4.16).

Оцінка факторів здійснювалась з використанням шкали відносної важливості [-3;3] (3 – сильний позитивний вплив фактору; -3 – сильний негативний вплив фактору; 0 – нейтральний вплив фактору).

1.2. Виділення факторів найбільшого впливу за даними проведеного PEST-аналізу та розділення їх на фактори позитивного та негативного впливу (табл. 4.17).

**PEST-аналіз ПАТ «Сумський завод насосного та енергетичного машинобудування
«Насосенергомаш» (розроблено автором)**

Політичні фактори	Вплив фактору	Соціальні фактори	Вплив фактору
1. Бойові дії на території країни	-3	1. Відток висококваліфікованих інженерних кадрів за кордон	-3
2. Втрата ринків збуту	-1	2. Низька мотивація праці	-1
3. Недосконалість законодавства	-2	3. Соціальні умови на підприємстві	+2
4. Необхідність додержання норм при імпорті та експорті продукції	+1	4. Значна частка працюючих пенсійного та передпенсійного віку	0
5. Зниження державного регулювання як наслідок приватизації	+1	5. Наявність бази для підготовки та перекваліфікації кадрів	0
6. Законодавчі пільги для заохочення інноваційної діяльності	-3	6. Психологічний клімат у трудовому колективі	-1
7. Можливості контролю господарської діяльності та управління з боку акціонерів	+2	7. Можливість самореалізації	-1
		8. Моральне заохочення кадрів	0
Економічні фактори	Вплив фактору	Технологічні фактори	Вплив фактору
1. Високий рівень інфляції	-3	1. Ресурсозалежність виробництва	-1
2. Висока облікова ставка НБУ та ставки кредитування комерційних банків	-2	2. Залежність від комплектуючих з інших країн	-1
3. Низька платоспроможність споживачів на внутрішньому ринку	-2	3. Високий рівень зношеності основних фондів	-1
4. Нестабільний курс національної валюти	0	4. Використання інноваційних технологій	0
5. Високий рівень податків	-1	5. Випуск нових видів продукції	0
6. Зростання цін на сировину та енергоресурси	-3	6. Впровадження енергозберігаючих та природоохоронних заходів	-1
7. Інвестиційний потенціал	+1	7. Наявність резервних потужностей	-1
8. Митні бар'єри	0	8. Відповідність організації виробництва умовам ринкового середовища	0

Фактори найбільшого впливу за даними PEST-аналізу

(розроблено автором)

Фактори позитивного впливу	Фактори негативного впливу
1. Можливості контролю господарської діяльності та управління з боку акціонерів	1. Бойові дії на території країни
2. Соціальні умови на підприємстві	2. Недосконалість законодавства
	3. Відсутність законодавчих пільг для заохочення інноваційної діяльності
	4. Високий рівень інфляції
	5. Низька платоспроможність споживачів на внутрішньому ринку
	6. Зростання цін на сировину та енергоресурси
	7. Висока облікова ставка НБУ та ставки кредитування комерційних банків
	8. Відток висококваліфікованих інженерних кадрів за кордон

На другому етапі проводимо аналіз мікросередовища підприємства у такій послідовності:

2.1. Проведення оцінки внутрішніх ресурсів підприємства з використанням SNW-аналізу, який допоможе структурувати наявну інформацію про внутрішні можливості підприємства, виділивши при цьому фактори нейтрального впливу (табл. 4.18).

За результатами аналізу зазначимо, що підприємство має достатньо сильну конкурентну позицію, адже за більшістю ключових позицій (15) знаходиться в стані N (9) і S (6) і лише 6 в стані W.

2.2. Виділення факторів, які впливають на конкурентні позиції підприємства (зміцнюючи та послаблюючи), та розділення їх на такі, що описують сильні та слабкі сторони підприємства за результатами проведеного SNW-аналізу (табл. 4.19).

Таблиця 4.18

**SNW-аналіз ПАТ «Сумський завод насосного та енергетичного машинобудування
«Насосенергомаш» (розроблено автором)**

Внутрішні ресурси підприємства	Якісна оцінка позиції		
	S-Strength	N-Neutral	W-Weakness
1. Досвід роботи підприємства	+		
2. Репутація на внутрішньому ринку	+		
3. Репутація на зовнішніх ринках	+		
4. Взаємовідносини з місцевими органами влади		+	
5. Організаційна структура виробництва		+	
6. Рівень рентабельності виробництва		+	
7. Якість матеріальної бази		+	
8. Вдосконалення та модернізація існуючих технологічних процесів		+	
9. Наявність власних обігових коштів	+		
10. Платоспроможність підприємства	+		
11. Стабільність замовлень		+	
12. Відносини з постачальниками		+	
13. Збут продукції	+		
14. Цінова політика			+
15. Контроль якості продукції		+	
16. Організаційна структура кадрів			+
17. Рівень корпоративної культури			+
18. Умови праці			+
19. Мотивація та стимулювання працівників			+
20. Якість персоналу		+	
21. Рівень заробітної плати			+
Всього	6	9	6

Таблиця 4.19

Фактори, що впливають на конкурентні позиції підприємства (розроблено автором)

Фактори, що описують сильні сторони підприємства	Фактори, що описують слабкі сторони підприємства
1. Досвід роботи підприємства	1. Цінова політика
2. Репутація на внутрішньому ринку	2. Організаційна структура кадрів
3. Репутація на зовнішніх ринках	3. Рівень корпоративної культури
4. Наявність власних обігових коштів	4. Умови праці
5. Платоспроможність підприємства	5. Мотивація та стимулювання працівників
6. Збут продукції	6. Рівень заробітної плати

Третім етапом є проведення SWOT-аналізу на підставі отриманих даних першого та другого етапів, приймаючи за можливості та загрози фактори найбільшого впливу за результатами PEST-аналізу (табл. 4.17); за сильні та слабкі сторони – фактори, які характеризують сильні та слабкі сторони підприємства за результатами SNW-аналізу (табл. 4.19). Результати SWOT-аналізу представлені у табл. 4.20.

Таблиця 4.20

**SWOT-аналіз ПАТ «Сумський завод насосного та енергетичного машинобудування
«Насосенергомаш» (розроблено автором)**

<div>Фактори зовнішнього середовища</div> <div>Фактори внутрішнього середовища</div>	Можливості	Загрози
	1. Можливості контролю господарської діяльності та управління з боку акціонерів 2. Соціальні умови на підприємстві	1. Бойові дії на території країни 2. Недосконалість законодавства 3. Відсутність законодавчих пільг для заохочення інноваційної діяльності 4. Високий рівень інфляції 5. Низька платоспроможність споживачів на внутрішньому ринку 6. Зростання цін на сировину та енергоресурси 7. Висока облікова ставка НБУ та ставки кредитування комерційних банків 8. Відток висококваліфікованих інженерних кадрів за кордон
Сильні сторони	Поле СиМ	Поле СиЗ
1. Досвід роботи підприємства 2. Репутація на внутрішньому ринку збуту 3. Репутація на зовнішніх ринках збуту 4. Наявність власних обігових коштів 5. Платоспроможність підприємства 6. Збут продукції	Си4-М ₁ ; Си5-М ₂ .	Си1-З ₁ ; Си2-З ₅ .
Слабкі сторони	Поле СлМ	Поле СлЗ
1. Цінова політика 2. Організаційна структура кадрів 3. Рівень корпоративної культури 4. Умови праці 5. Мотивація та стимулювання працівників 6. Рівень заробітної плати	Сл5-М ₃ .	Сл1-З ₆ .

Проаналізуємо поле СиМ. Си₄-М₁: наявність власних обігових коштів на підприємстві забезпечується можливостями контролю та управління за частками та дивідендами у статутному капіталі з боку акціонерів.

Си₅₁-М₂: платоспроможність підприємства – це можливість здійснення своєчасних розрахунків (так, у 2016 р. відрахування на заробітну плату склали 233089 тис.грн., на соціальні заходи – 53868 тис. грн.).

Отже, поле СиМ є найбільш сприятливим для використання сильних сторін з метою отримання віддачі від наявних можливостей, реалізуючи при цьому загальну стратегію розвитку ПАТ.

Розглянемо поле СлМ. Сл₅₁-М₂: за наявного потенціалу соціальних умов на підприємстві можливим є проведення заходів, спрямованих на підвищення мотивації та стимулювання працівників; проведення внутрішніх конкурсів (на кращу креативну чи інноваційну ідею, кращий вірш, фото, спортивні змагання, змагання колективів структурних підрозділів тощо), за результатами яких переможці у відповідних номінаціях отримають визнання колективу та матеріальне заохочення у вигляді премій. Таким чином, поле СлМ дозволяє за рахунок можливостей долати на підприємстві наявні слабкі сторони.

Дослідимо поле СиЗ. Си₁-З₁: завдяки позитивному іміджу та досвіду роботи підприємства, ПАТ не втратило замовників продукції як з України, так із з країн зарубіжжя. Си₂-З₅: позитивна репутація підприємства на внутрішньому ринку збуту, не дивлячись на низьку платоспроможність споживачів, забезпечує підприємству замовлення від постійних споживачів.

Отже, поле СиЗ передбачає використання сильних сторін підприємства для усунення можливих загроз, утворюючи при цьому стратегію потенційних переваг.

Розглянемо поле СлЗ. Сл₁-З₆: подальше зростання цін на сировину та енергоресурси призведе до збільшення ціни продукції ПАТ. Поле СлЗ визначає обмеження стратегічного розвитку підприємства.

Таким чином, за результатами проведеного дослідження в цілому можна зробити такі висновки: запропоноване вдосконалення методики проведення SWOT-аналізу для визначення конкурентоспроможності підприємств на основі циклічності його використання дозволяє отримувати більш точні результати; врахування при проведенні SWOT-аналізу повторюваних та неповторюваних факторів внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства дозволяють зосередити увагу на більш значимих чинниках; виділення факторів найбільшого впливу зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства за допомогою PEST-аналізу дозволяє їх більш точно систематизувати; структурування

інформації про внутрішні ресурси підприємства, виділення при цьому факторів нейтрального впливу за допомогою SNW- аналізу дозволяє її більш точно враховувати; релевантність авторських пропозицій доведена на практичному прикладі застосування вдосконаленої схеми матричного методу SWOT-аналізу для визначення конкурентоспроможності ПАТ «Сумський завод насосного та енергетичного машинобудування «Насосенергомаш».

Результати даного дослідження можуть бути використані в діяльності промислових підприємств, а також в подальших наукових розробках.

1. Овсієнко Н.В. Методичні підходи маркетингового стратегічного аналізу діяльності підприємств. / Н. В. Овсієнко // Моделювання та інформаційні системи в економіці. – 2013. – Вип. 88. – С. 12-23. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mise_2013_88_4.

2. Кулакова С.Ю., Притула А.І. Технології стратегічного планування діяльності підприємств України в умовах нестабільності розвитку економіки [Електронний ресурс] / С.Ю. Кулакова, А.І. Притула // Ефективна економіка. – 2016. – № 5. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4952>.

3. Трухан О.Л. Стратегічний аналіз у системі управління підприємствами [Електронний ресурс] / О.Л. Трухан // Вісник ЖДТУ (Економічні науки). – 2009. – № 1 (47) – Режим доступу: https://ztu.edu.ua/ua/science/publishing/visnik/econom/1_47/27.pdf.

4. Довбня С.Б., Найдовська А.О., Хитко М.М. Стратегія підприємства Ч.1: навч. посіб. / С.Б. Довбня, А.О. Найдовська, М.М. Хитко. – Дніпропетровськ: НМетаАУ, 2011. – 71 с.

5. Пуцентейло П.Р., Гуменюк О.О. Стратегічний аналіз як важливий елемент управління підприємством / П.Р. Пуцентейло, О.О. Гуменюк // Науково- виробничий журнал «Інноваційна економіка». – 2016. – Вип.3 (62). – С.196-205.

6. Скібіцький О.М. Інноваційний та інвестиційний менеджмент: навч. посіб. / О.М. Скібіцький. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 408 с.

7. Фроленко Р., Жукевич С. Використання матричних методів у стратегічному аналізі диверсифікованих компаній / Р. Фроленко, С. Жукевич // Галицький економічний вісник. – 2012. – №6 (39). – С.124-132.

8. Бурденюк Т. SPACE – аналіз як метод формування стратегічних альтернатив підприємства / Т. Бурденюк // Економічний аналіз. – 2011. – Випуск № 9. Частина 3. – С. 44-49.

9. Бондаренко Т.Ю., Волков Д.П. Діагностика операційної діяльності в стратегічному управлінні машинобудівними підприємствами / Т.Ю. Бондаренко, Д.П. Волков // Вісник ЖДТУ. Серія Економічні науки, 2011. – № 1(55). – С.177-179.

10. Річна звітність ПАТ «Сумський завод насосного та енергетичного машинобудування «Насосенергомаш» [Електронний ресурс] / офіційний сайт ПАТ «Сумський завод насосного та енергетичного машинобудування «Насосенергомаш». – Режим доступу : <http://nempump.com/o-gruppe-gms/informatsiya-emitenta/>.

4.9 Шляхи забезпечення конкурентоспроможності легкої промисловості України в контексті формування її економічної безпеки

Економічна безпека країни є основною складовою частиною національної безпеки. Вона відображає причинно-наслідковий зв'язок між економічною потужністю країни, її воєнно-економічним потенціалом та національною безпекою. Економічна безпека країни – стан рівноваги і соціально-орієнтованого розвитку національної економічної системи, що досягається реалізацією сукупності форм та методів економічної політики. З точки зору національної економіки економічна безпека характеризує такий її стан, за якого забезпечується захист національних інтересів, стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, здатність до розвитку та захищеність життєво важливих інтересів людей, суспільства, держави. Під життєво важливими інтересами в даному контексті розуміють сукупність потреб, які забезпечують існування і прогресивний розвиток особистості, суспільства, держави [6].

Забезпечення економічної безпеки країни залежить від сталої роботи провідних галузей промисловості України та їх розвитку на користь держави. На сьогоднішній день легка промисловість є однією з найважливіших серед галузей виробництва непродовольчих товарів. Продукція легкої промисловості йде на задоволення потреб населення, забезпечуючи його тканинами, одягом, взуттям та іншими предметами споживання, а також використовується в інших галузях промисловості у вигляді сировини і допоміжних матеріалів (у харчовій, машинобудуванні та ін.). Найбільш тісні зв'язки вона має із сільським господарством і хімічною промисловістю – основними постачальниками сировини для галузі, а також машинобудуванням.

Легка промисловість – це комплексна галузь, що включає майже 20 підгалузей, які можуть бути об'єднані в три групи [1]:

- текстильна, в тому числі, бавовняна, лляна, вовняна, шовкова, трикотажна. Сюди входить первинна обробка льону, шерсті та ін., виробництво нетканих матеріалів, в'язання сіток, виробництво текстильної галантереї та ін.;

- швейна;

- шкіряно-взуттєва і хутрова.

Проте виробництво товарів не задовольняють потреб населення України. Тому слід збільшити випуск товарів і обсяг послуг за рахунок поліпшення використання виробничих потужностей, зниження матеріаломісткості продукції, економічного витрачання всіх видів ресурсів, будівництва нових підприємств і їх філіалів у містах і селищах, які мають відповідні трудові ресурси.

Виробництво товарів легкої промисловості характеризується випуском непродовольчих товарів. Легка промисловість є однією із найважливіших галузей виробництва непродовольчих товарів, яка забезпечує населення тканинами, одягом, взуттям тощо, а промисловість – кордом, технічними тканинами та ін. Перед легкою промисловістю поставлено важливі завдання – формувати і розміщувати державні замовлення і державні контракти і координувати діяльність підприємств, пов'язану з виконанням цього завдання, а також виробляти цільові програми перспективного розвитку нових видів сировини, збалансованого розвитку підгалузей.

За випуском продукції (48%), вартістю основних виробничих фондів перше місце в комплексі займає текстильна промисловість. Головною галуззю текстильної промисловості в Україні, як і в усьому світі, є бавовняна галузь, яка зараз перебуває в занепаді. На неї припадає майже 50% усіх тканин, що виробляються. Бавовняне виробництво країни знаходиться у великій залежності від постачальників сировини. Тому передбачається відновлення бавовництва у південних районах, що дозволить забезпечити бавовняну промисловість на 70% власною сировиною і значно знизити собівартість виробництва тканин. У Херсоні вже введена експериментальна лінія бавовняно-очисного заводу, що споруджується відповідно до Державної програми розвитку легкої промисловості.

У проектах програм розвиток легкої промисловості України передбачено розширити сировинну базу та ліквідувати диспропорції в окремих підгалузях; розвиток машинобудування для легкої промисловості, а також механізм відновлення кооперативних зв'язків з країнами СНД. Відновлюються посіви бавовнику на півдні України, де він вирощувався ще в 1930–50-х роках. Заслуговує на увагу пропозиція українського науково-дослідного інституту текстильної промисловості та інститутів України щодо вироблення технології виготовлення целюлози з біологічної маси та її переробки на штучні волокна і нитки. Є програми розвитку виробництва барвників і дубильних речовин.

В Україні відчувається дефіцит багатьох товарів народного споживання. Відсутність реальної конкуренції спричиняє завищення цін, спонукає продавати низькоякісну продукцію. Зростання дефіциту товарів поєднується з гострим дефіцитом державного бюджету. Потреба радикального реформування очевидна. Слід рішуче згортати економічно неефективні для суспільства види діяльності. Доцільно переорієнтувати підприємства на випуск продукції, потрібні споживачеві, збільшити капітальні вкладення у виробництво нових, технічно складних товарів тривалого користування, формувати розвинену мережу їх обслуговування, нарощувати виробництво садових будиночків, розширювати продаж будівельних матеріалів, засобів механізації, що реально впливатиме на рівень життя населення України.

Українська легка промисловість сьогодні є потужним багатогалузевим комплексом з виробництва товарів народного споживання, у який входять 4,5 тис. підприємств, що забезпечують близько 150 тис. робочих місць. Цей соціально важливий сектор економіки орієнтований на кінцевого споживача. Потенційні можливості підприємств легкої промисловості дозволяють виробляти широкий спектр товарів, що здатні задовольнити весь попит внутрішнього ринку. На підприємствах сектору легкої промисловості, що розташовані у всіх регіонах України, зосереджене близько 7% загальної чисельності промислово-виробничого потенціалу промисловості (з них 80% – жінки) і 2,4% виробничих фондів (ступінь зношування 50%). Майже 84% продукції сектору експортується до країн ЄС. За обсягами виробництва продукції легкої промисловості найбільшу питому вагу в загальних обсягах мають підприємства Житомирської області – 10,20%, Чернігівської – 6,60%, Львівської – 6,10%, Рівненської – 6,50%, Івано-Франківської – 7%, м. Києва – 9%, Полтавської – 7% (рис. 4.3) [1].

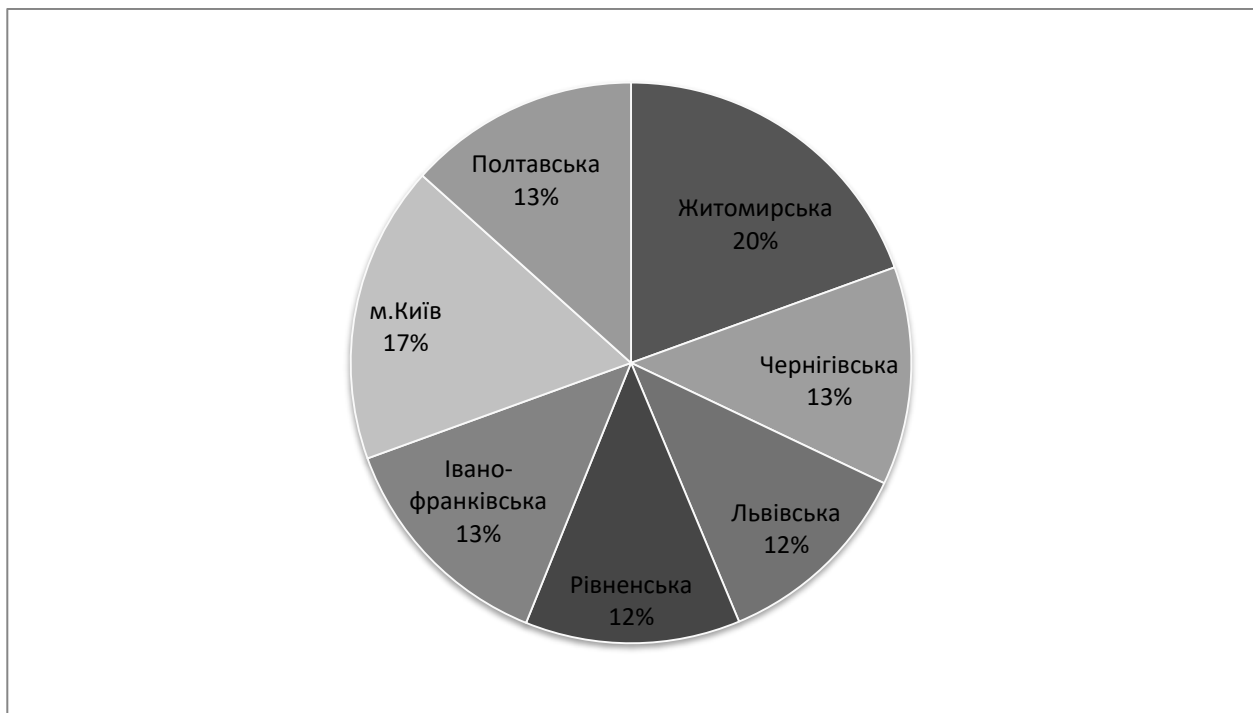

Рис. 4.3. Розподіл потужностей виробництва легкої промисловості по регіонах України [1]

Список лідерів внутрішнього ринку очолює багатопрофільний торгово-виробничий концерн «Текстиль-Контакт», основний вид діяльності якого полягає у виробництві й реалізації всіх видів тканин, штучного хутра, трикотажних полотен, прикладних матеріалів, фурнітури (більше 20 тис. найменувань). Виробництво такого різноманітного асортименту

стало можливим завдяки великим бюджетним замовленням на бавовняні, вовняні й напівшерстяні тканини, а також на речове й постільне майно відомчого призначення для ряду міністерств і відомств.

Ще одним промисловим об'єднанням, що швидко розвивається, з науковим і фінансовим потенціалом, є корпорація підприємств «Текстиль-Україна» (zareestrovana u грудні 1999 р.). До складу корпорації входять 27 підприємств по всій території України, і на них виробляються практично всі асортименти продукції легкої промисловості. Провідна роль у завоюванні зовнішніх ринків збуту вже кілька років належить АТ «Україна» (м. Житомир), що реалізує свої вироби в Німеччину, Чехію, Словенію, Хорватію, Угорщину, Польщу; АТЗТ «Черкаський шовковий комбінат», – реалізує шовкові тканини в США, Данію, Чехію, Угорщину; ВАТ «Рівнелльон»; ЗАТ «ВОЗКО» (м. Вознесенськ).

Успішно освоюють нові зразки одягу й реалізують у країни далекого й ближнього зарубіжжя ЗАТ «Черкаське трикотажне підприємство «Любава», фірма «Укратекс» (м. Бровари). Торговельна марка Almatі є найбільшим виробником високоякісного верхнього одягу. Щороку Almatі пропонує жінкам більше 100 моделей пальто, плащів, курток і костюмів різних кроїв, силуетів і стильових рішень.

Але, незважаючи на непогані результати в розвитку легкої промисловості, залишається багато проблемних моментів, які негативно позначаються на подальшому функціонуванні галузі. Для виходу зі скрутного становища та підвищення ефективності діяльності вітчизняні підприємства-виробники одягу повинні додатково вживати конкретних заходів, щоб набути певних конкурентних переваг. Необхідно визначити стратегічну позицію підприємств, їхні потенційні можливості щодо покращення становища в конкурентній боротьбі, оцінити вплив факторів внутрішнього і зовнішнього середовища на їх функціонування та розвиток, що надасть можливість визначити ключові фактори успіху підприємств. Специфіка української промисловості оцінюється з позицій наявності його конкурентних переваг та потенціалу їх підвищення для забезпечення успішного протистояння натиску глобалізації. Місцеві виробничі системи трансформуються не тільки внаслідок дій підприємств, але й шляхом створення умов, які дозволяють всім економічним і соціальним агентам розвивати загальні плани та проекти.

В легкій промисловості України до 2010 р. кількість підприємств зростала, але, починаючи з 2010 р., відбувається поступове їх зменшення. За розрахунками, наведеними у табл. 4.21, спостерігається скорочення кількості підприємств галузі і на сьогоднішній день.

Таблиця 4.21

**Аналіз кількості промислових підприємств та обсяги виробництва продукції
легкої промисловості в Україні за 2013-2016 рр. (складено авторами
за даними Державної служби статистики України)**

Показник	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	Зміни у 2016 р. порівняно з 2015 р.
Промисловість, од.	53497	54558	54408	54925	517
Переробна промисловість, од.	49584	50487	50038	49886	-152
Легка промисловість, од.	4858	4746	4554	4296	-258
Текстильне виробництво; виробництво одягу, хутра та виробів з хутра, од.	4147	4050	3906	3689	-217
Виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів, од.	711	696	648	607	-41
Промисловість, всього, млн. грн.	1065850,5	1331887,6	1400680,2	1354745,4	-45934,8
- текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів, млн. грн.	8425,4	9679,3	9867,1	9648,6	-8902,5

Для вітчизняних підприємств застосування давальницьких схем поряд із можливістю нарощування обсягів виробництва та завантаження потужностей має й інші позитивні риси, серед яких: запозичення передового досвіду іноземних замовників, використання новітніх розробок для подальшого власного виробництва. Негативні тенденції економіки в цілому безпосередньо впливають на основні показники розвитку легкої промисловості, такі як: динаміка кількості промислових підприємств, обсяги реалізованої промислової продукції, фінансові результати діяльності підприємств, середньорічна кількість найманих працівників, рівень оплати праці та ін. Така ситуація у швейній промисловості здебільшого пов'язана з комплексними проблемами легкої промисловості, основними з яких є: велика частка імпортованих товарів, що ввозяться за демпінговими цінами та контрабандним шляхом; висока собівартість вітчизняних товарів легкої промисловості; неможливість отримання довгострокових кредитів для значної частини виробників товарів легкої промисловості; відсутність виробництва спеціалізованого обладнання для виготовлення товарів легкої промисловості та запасних частин до нього; залежність текстильної

промисловості від імпортованої сировини; складність процедури митного оформлення; низька заробітна плата працівників галузі, різке зменшення кількості молодих кадрів тощо.

На сьогоднішній день підприємства галузі потребують значної допомоги з боку держави. М. Портер, аналізуючи урядову політику більшості зарубіжних країн щодо конкурентного розвитку промисловості, засвідчує, що найбільш відчутний та вагомий вплив на створення національних переваг уряд здійснює через активізацію фактора інвестиції за допомогою таких важелів, як: бюджетні капіталовкладення, субсидії, тимчасові протекціоністські заходи. Уряд також має взяти на себе провідну роль у заохоченні заощаджень, отриманні зовнішніх фінансових ресурсів, вдосконаленні системи освіти, інфраструктури, технологічної бази виробництва. Безумовно, що урядова підтримка в певній мірі дозволить з максимальним успіхом використати для підприємств існуючі фактори впливу на конкурентоспроможність галузі, такі як: позиціонування на внутрішньому ринку порівняно з іноземними конкурентами (частка імпорту готової продукції на ринку та її динаміка); технологічний рівень галузі (якісні характеристики виробничих потужностей та інтенсивність інвестицій в основний капітал); достатній рівень концентрації на ринку ефективних вітчизняних компаній з високим рівнем конкурентоспроможності по відношенню до світових лідерів; забезпеченість сировиною та матеріалами, розвиток міжгалузевих зв'язків; неузгодженість економічної політики у промисловості та сільському господарстві; тіньовий сектор; умови праці.

Основними завданнями державної системи управління для підтримки політики розвитку легкої промисловості є: збереження, розвиток і модернізація науково-технічного та промислового потенціалу; оптимізація структури легкої промисловості регіонів, стимулювання виробництва конкурентоспроможної продукції, стимулювання виробництв, що застосовують інноваційні ресурсозберігаючі технології відповідно до світових стандартів якості; підтримка та розвиток малого та середнього бізнесу на базі реструктуризованих великих виробництв промислових підприємств, створення нових робочих місць; стимулювання розміщення на підприємствах легкої промисловості державних замовлень, розвиток загальноукраїнського та міжнародного ринку товарів галузі; модернізація виробничого та кадрового потенціалу підприємств легкої промисловості на основі вискоєфективної технологічної бази; створення сприятливих умов для залучення інвестицій в галузь.

Змінюючи або сприяючи змінам структурних пропорцій промисловості, держава створює умови для досягнення відповідних соціально-економічних цілей, забезпечення оптимального і стабільного функціонування економіки. Як свідчить світова

теорія і практика переходу економічних систем до нового якісного стану, навіть коли головним суб'єктом структурних змін виступають окремі підприємства, фірми, компанії, яких підштовхує до цього ринкова кон'юнктура і конкурентні вимоги, держава не може залишатися стороннім спостерігачем структурних трансформацій.

Система державної підтримки виробничих підприємств легкої промисловості дозволить більшості вітчизняних підприємств подолати основні перешкоди розвитку легкої промисловості, а саме [1, 4]: відсутність нормативної бази для захисту внутрішнього ринку від контрабанди товарів, неконтрольований імпорту; втрата ринків збуту внаслідок припинення функціонування системи оптової торгівлі; перенасичення внутрішнього ринку дешевою імпоротною продукцією та одягом Second Hand; відсутність вітчизняної сировинної бази; низька платоспроможність галузі, в наслідок чого нездатність закуповувати більш якісну сировину; застарілість технологій та обладнання, нерозвиненість інноваційної сфери, що призвело до низького рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств.

Виявлені під час аналізу ринку легкої промисловості проблеми свідчать про необхідність для формування в галузі єдиної системи державної підтримки виготовленої продукції на українському ринку. Таку підтримку для підприємств можна забезпечити шляхом формування стійкої конкурентної позиції, розробки програми лояльності споживачів та створення сприятливих умов для подальшого розвитку галузі в цілому.

Методологічне забезпечення ефективного маркетингового управління конкурентоспроможністю підприємств дозволяє вдосконалити методи її оцінювання, враховуючи динамічний характер її рівнів і показників. Такий підхід передбачає маркетингове управління процесом формування конкурентних переваг на підставі їх оцінювання за методикою Збалансованої системи показників та дозволяє формувати довгострокові взаємовідносини зі споживачами через їх лояльне ставлення до продукції підприємств легкої промисловості. Зміст, елементи, послідовність та очікувані результати даного підходу сформовані у вигляді поетапного процесу маркетингового управління конкурентними перевагами, який утримує три складові та поєднує аналітичну, стратегічну і тактичну ринкову діяльність підприємства.

На етапі маркетингових досліджень управлінська складова характеризується наступними діями: формування при потребі маркетингової інформаційної системи, визначення відповідальних за безпосередній збір та обробку необхідної інформації тощо.

Система збору й обробки відповідної інформації передбачає такі кроки: створення системи, а саме – визначення життєво важливих видів конкурентної інформації, її джерел, призначення відповідального по системі; збір даних, що передбачає постійний

пошук первинної інформації про конкурентів, торговий персонал, посередників, постачальників підприємства, консалтингові компанії; спостереження за діями конкурентів, аналіз даних, оприлюднених у засобах масової інформації.

Оскільки внутрішня інформація повинна бути орієнтована на визначення фактичних й потенційних конкурентних переваг підприємства, її збір здійснюється власними силами його працівників, відповідальних за даний процес. Одночасно збір зовнішньої інформації потребує участі незалежних експертів, а саме дослідницьких компаній.

Дослідження зовнішнього середовища повинні бути спрямовані на дослідження стану та тенденцій розвитку ринку, діагностику основних характеристик конкурентного середовища, факторів, що формують його активність. Такі дослідницькі процедури дозволяють оцінити шанси підприємства у конкретному цільовому сегменті та формують умови для раціонального співіснування із конкурентами. Для дослідження конкурентів можна сконцентрувати увагу на інформації про їх товари, що дає змогу створити базу порівняльного оцінювання.

Отже, мета маркетингових досліджень полягає у дослідженні стану конкурентного середовища та визначенні інтенсивності конкуренції.

Маркетинговий аналіз отриманої інформації повинен бути спрямованим на визначення та оцінку конкурентної позиції підприємства на ринку, його конкурентних переваг. Управлінська складова даного етапу визначається вибором методів і методик, що ґрунтуються на наукових підходах аналізу зовнішнього й внутрішнього середовища. Послідовність процесу маркетингового аналізу конкурентних переваг наведено на рис. 4.4.

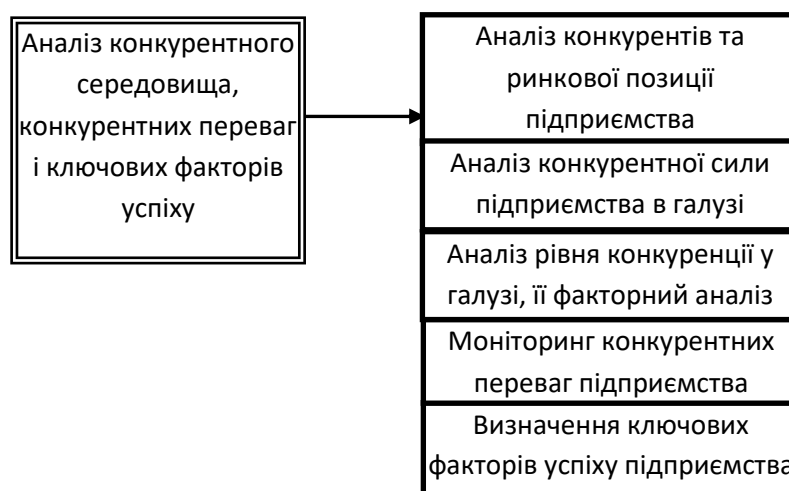

Рис. 4.4. Послідовність процесу маркетингового аналізу конкурентних переваг підприємств (розроблено автором)

Вибір найбільш доцільної для підприємства маркетингової стратегії, яка відповідає означеній цілі, в значній мірі залежить від стану розвитку внутрішнього потенціалу підприємства, його можливостей запровадити обраний стратегічний підхід.

Виникає потреба у виборі доцільного маркетингового інструментарію і визначенні ресурсного потенціалу, необхідного для збереження / посилення конкурентних переваг підприємства. Пропонуються управлінські заходи щодо використання концептуальних маркетингових інструментів за умови наявності необхідних ресурсів (табл. 4.22).

Таблиця 4.22

Маркетингові засади процесу стратегічного управління конкурентними перевагами підприємства на ринку легкої промисловості [7,8]

Стратегічне завдання	Стратегічне маркетингове рішення	Маркетинговий інструментарій	Напрямок застосування	Необхідний ресурсний потенціал
1	2	3	4	5
Утримання конкурентних переваг (операційні конкурентні переваги)	Цінове лідерство	Ціна	Спрощення процесу виробництва товару Зниження собівартості Зростання обсягів продажу	Високий рівень технологічної підготовки виробництва; Автоматизація виробничих процесів Інтенсивне використання персоналу; Контроль собівартості продукції; Оперативна система звітності Оптова реалізація продукції; Масовий маркетинг
	Товарна диверсифікація	Товар	Якість товару і його характеристики Форма товару Споживчі властивості Стиль, дизайн Упаковка	Додаткові фінансові ресурси; Можливість переустаткування обладнання; Високий рівень конструкторської підготовки; Розвинена маркетингова організаційна структура; Роздрібна/дрібнооптова мережа
Утримання конкурентних переваг (операційні конкурентні переваги)	Сервісна диференціація	Засоби комунікацій (сервісне післяпродажне обслуговування)	Сервісні послуги: доставка товару; установлення виробу на місці; безкоштовні консультації; ремонт	Транспортні витрати; Додатковий обслуговуючий персонал; Кваліфіковані консультанти

Продовження табл. 4.22

1	2	3	4	5
	Іміджева диференціація	Засоби комунікацій (паблік рілейшнз)	Відмінний позитивний імідж Розробка власної символіки Співпраця із ЗМІ Участь у виставках, ярмарках Корпоративні свята	Збільшення витрат на маркетингові комунікації
	Ринкова диференціація	Сегментація ринку	Фокусування на вузькому цільовому сегменті	Значні витрати на маркетингові дослідження; Розвинена маркетингова організаційна структура
Посилення конкурентних переваг (стратегічні конкурентні переваги)	Інноваційний розвиток	Маркетинг інновацій	Диверсифікація діяльності у: виробництві й технологіях; товарі; обслуговуванні та послугах; системі управління	Фінансові витрати на технологічні інновації; Виробництво нових номенклатурних позицій; Підвищення рівня компетенцій виробничого та управлінського персоналу; Збільшення витрат на маркетингові комунікації

У процесі вибору необхідного маркетингового заходу підприємству рекомендується визначитися із наявністю та рівнем сили ресурсного потенціалу і у разі потреби розробити відповідні управлінські заходи по коригуванню останніх [5].

Наведений зміст стратегічної складової процесів маркетингового забезпечення управління конкурентними перевагами слугує підготовчим етапом для розробки тактичних заходів, спрямованих на формування програми лояльності споживачів та ефективне використання ресурсного потенціалу підприємства.

Одночасно важливим завданням реформування легкої промисловості, удосконалення її структури стає стимулювання створення виробничих систем. Запровадження кластерних моделей в економіці України в умовах трансформації супроводжується значними труднощами і потребує вирішення ряду проблем. Головним при цьому має бути комплексний підхід до з'ясування всієї сукупності питань, пов'язаних з прискореним поширенням прогресивних структур та розробки відповідних методів, шляхів, нормативних актів, необхідних для цього.

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Економічна безпека / З.С. Варналій, П.В. Мельник, Л.Л. Тарангул та ін.; за ред. З.С. Варналія. – К.: Знання, 2009. – 647 с.
3. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.03 №964-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
4. Іваннікова М.М. Маркетингова діагностика ринку легкої промисловості України / М.М. Іваннікова // Маркетингова діяльність підприємств: сучасний зміст: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 28-29 травня 2015 р.) – П.: ПУЕТ, 2015. – С. 38–41.
5. Іваннікова М.М. Маркетингова парадигма інноваційних конкурентних переваг підприємства / Н.В. Карпенко, М.М. Іваннікова // Маркетингові інновації і інновації у маркетингу: Збірник матеріалів V Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Суми, 29 вересня-1 жовтня 2011 р.). – С.: СумДУ. – 2011. – С. 92-94.
6. Конституція України, 1996 р., з останніми змінами № 1-рп/2016 від 15.03.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
7. Куденко Н.В. Маркетингові стратегії фірми: Монографія. – К.: КНЕУ, 2002. – 245с.
8. Лабмен Жан-Жак. Менеджмент, ориєнтований на ринок / Перев. с англ. под ред. В.Б. Колчанова. – СПб.: Питер, 2005. – 800 с.
9. Сак Т. В. Економічна безпека України: поняття, структура, основні тенденції / Т. В. Сак // Інноваційна економіка. – 2013. – № 6. – С. 336-340.

4.10 Інноваційний туризм — невід’ємна складова економічної безпеки України

Туризм є стратегічно важливою та пріоритетною галуззю економіки, загальновизнаним показником якості життя громадян країни чи регіону, оскільки рівень доступності туристичних послуг для членів суспільства залежить від доходів людей та благополуччя суспільства. Відтак, саме туристична галузь, виступаючи сьогодні каталізатором соціально-економічного розвитку регіонів та найдинамічнішим сектором світового господарства, розглядається як найбільш сприятливе середовище для застосування інновацій та розробки інноваційних продуктів [2, с. 214].

Динаміка та масштаби інноваційної діяльності у сфері туризму та індустрії гостинності обумовили необхідність дослідження та систематизації знань з даного питання та визначення механізмів управління інноваційною складовою даної галузі економіки.

Сфера туризму та індустрії гостинності розглядається нами та іншими дослідниками і фахівцями як сукупність об’єктів господарської діяльності, діяльність яких суттєво впливає на економічні показники регіону за рахунок формування, просування та реалізації якісних, унікальних та конкурентоздатних туристичних продуктів та послуг [9].

Особливістю роботи туристичної сфери та індустрії гостинності є перманентна необхідність в кооперації між суб'єктами даної господарської діяльності з метою задоволення все зростаючих потреб та бажань туристів. Результатом такої кооперації є поява нового туристичного продукту, відтак сам розвиток даної сфери господарства на сьогодні передбачає відхід від традиційного та перехід на інноваційний шлях розвитку.

До категорії інновації відносимо: інноваційний підхід, інноваційні процеси та інноваційну діяльність. В класичній теорії під інноваційною діяльністю в індустрії туризму та гостинності розуміють такі зміни основних елементів, умов та факторів основної діяльності, за яких остання перетворюється у стійко працюючий механізм, який дозволяє забезпечити підвищення ефективності та конкурентоздатності послуг індустрії туризму та гостинності та технологічних способів їх надання клієнтам [7].

Основні елементи інноваційної діяльності – продуктові та процесні нововведення, що являють собою матеріалізовані знання сфери фундаментальної та прикладної науки, потужності експериментальних послуг, які пов'язані з підготовкою нового виробництва, засоби технологічного контролю тощо.

Інноваційна діяльність організацій сфери туризму та індустрії гостинності спирається на універсальну систему механізмів, проте може бути доповнена блоком, в якому відображені механізми інновацій гуманітарного характеру для основних функціональних процесів організації індустрії гостинності. На відміну від технічних та технологічних інновацій, гуманітарні спрямовані на покращення якості життя людей. Ми погоджуємося з вченими, які вважають, що культурні, інтелектуальні та духовні аспекти впливають на економіку на рівні з технічними та технологічними інноваціями, а загальна тенденція інноваційних економік характеризується новим співвідношенням різних видів капіталів, за яким саме людський стає пріоритетним в економічному розвитку [4; 6].

Сучасний вектор туристичних інновацій спрямований від масового та стандартного туризму до індивідуального, клієнтоцентрованого — інноваційного. Цього вимагає власне сучасний туристичний попит, оскільки на ринку туристичних послуг все більшої ваги набуває туристичний продукт зроблений під конкретний запит. Реальний шлях знаходження своєї власної ніші на сучасному ринку туристичних послуг та товарів — реалізований туристичною фірмою новий інноваційний туристичний продукт на запит клієнта. При цьому слід відмітити, що мова не завжди йде про появу абсолютно нового види туризму, а доволі часто попит існує і на традиційні (популярні) види туризму, але в яких з'явилися інновації чи новинки. Наприклад, серед значного різноманіття новітніх спеціалізованих видів туризму (екстремального, апітуризму, тощо), стійкі позиції утримує традиційний культурно-

пізнавальний туризм, але з елементами нововведень телекомунікаційного та електронного маркетингу. Інновації (наприклад, *e-tourism*, *e-travel*, пекідж-тур або так зване динамічне компонування туру) суттєво впливають на саму форму традиційного виду туристичної послуги, а відтак забезпечують нові можливості туристичного бізнесу. Так, згідно аналізу можливість запровадження пекідж-туру збільшилася на 20% продаж туристичних послуг оскільки при загальному зниженні на 13% кількості онлайн-споживачів, які надавали перевагу придбання класичних усталених турів, кількість тих, хто скористався динамічним компонуванням турів, зросло на 33% [16].

Таким чином, активна переорієнтація туристів та потенційних клієнтів туристичної галузі на отримання нових і нестандартних подорожей, форм відпочинку та розваг спонукає до реалізації інноваційної моделі ведення туристичного бізнесу.

Проблеми ринкового управління та регулювання міжнародного туризму висвітлені у працях зарубіжних вчених: Б. Бермана, Д. Боуена, А. Вайсмана, Ф. Котлера, Ж.-Ж. Ламбена, Д. Мейкенза, Г. Пратцеля. Туризм як системний об'єкт дослідження розглядали О.Х. Абуков, В.І. Азар, М.М. Амирханов, М.О. Анан'єв, С.І. Берлін, О.П. Дурович, В.І. Криворучко, В.В. Нелюбін, П.О. Рожков, А.Д. Чудновський та інші.

Розвитком теорії інноваційної діяльності активно займалися за кордоном В. Берис, Дж. Боуэн, Є. Грант, Р. Доллан, Ф. Котлер, Дж. Литнер, М. Макінтош, Г. Марковиц, Дж. Мейкенз, М. Міллер, С. Парі, А. Стрикленд, А. Томпсон, Дж. Уокер, П. Хавранек, Ф. Хайек, Е. Хансен, С. Харрис, Е. Холл, У. Шарп та інші. Дослідженням тенденцій, проблем та управління інноваційним розвитком, процесом формування та забезпечення інновацій – науковці дальнього та близького зарубіжжя: Є.М. Бухвальд, П.Л. Виленский, В.А.Гневко, П. Друкер, В. Зинов, В.В.Ковалев, І.Я. Лужинський, М. Портер, С.І. Самигін, В. Санто, Н.С. Шашина, Й. Шумпетер, Ю. Яковець та інші. Питання управління інноваційною діяльністю підприємств розглядаються і у працях українських науковців – О. Амоші, М. Войнаренка, А. Воронкової, С. Ілляшенка, В. Стадник, О. Орлова, Л. Федулової та інших.

Проблемам вивчення змісту та сутності інноваційної безпеки присвячені праці Ю.В. Краснощоківа, Т.С. Максимова, О.В. Філімонова, К.В. Лиштван, Є.Г. Магілова. Теоретичними та практичними питаннями економічної безпеки підприємств займаються чимало науковців, серед яких О.В. Березін, В.П. Василенко, О.С. Іванілов, Т.М. Іванюта, І.Н. Карпунь, А.О. Козаченко, В.І. Пономаренко, С.В. Шкарлет, І.І. Цигилук, О.П. Ястремська.

Цікаві дослідження науковців з питань класифікації туристичної діяльності за ступенем новаторства, обґрунтування критеріїв розмежування класичного та інноваційного туризму [6; 16]. П.П. Микитюк пропонує визначити інновацію як нову цінність, мірою

інновації вважати її вплив на середовище – за основу береться та новизна, яку інновація привносить у суспільство загалом та в процес господарської діяльності зокрема [15].

Світовий досвід вказує на вирішальне значення держави в успішному запровадженні та розвитку інноваційних процесів в туристичній галузі. Інноваційною політикою держави в галузі туризму є комплекс цілеспрямованих заходів, які провадяться державою з метою формування сприятливих умов для суб'єктів господарської діяльності з метою поживлення інноваційної активності [17]. В той же час управління інноваційною діяльністю з боку держави має сприяти не лише досягненню економічного зростання туристичних фірм, але й визначати оптимальний комплекс заходів та стратегій, реалізація яких здатна результативно забезпечити в цілому розвиток бізнесу у сфері туризму та індустрії гостинності.

Державна галузева інноваційна політика має базуватися на таких принципах: ранжування інновацій за їх послідовністю реалізації, виходячи з їх важливості та пріоритетності, обґрунтування інновацій, вибір надійних джерел та способів фінансування, врахування факторів ризику тощо [19; 20].

До механізмів державного регулювання розвитком інноваційною діяльністю відносимо [1; 14]: зменшення адміністративних бар'єрів для організацій туристичної сфери; будівництво об'єктів інфраструктури; регулювання тарифів існуючих монополій на регіональному рівні; розробка та затвердження регіональних та цільових програм розвитку підприємництва та туризму та нормативно-правових актів, які регулюють правовідношення в туристичній діяльності; взаємодія з регіональним банківським сектором з питань зменшення процентних ставок по наданим кредитам; введення пільгових податків; отримання субсидій частини процентних ставок по кредитах на наукові розробки та дослідження; покращення середовища ведення туристичного бізнесу; участь банків у регіональних програмах; формування держзамовлення на збір та обробку статистичних даних про діяльність туристичних компаній; розробка та запровадження програм навчання та підвищення кваліфікації кадрів сфери туризму, підтримка у сфері освіти персоналу; формування механізмів кредитно-фінансової підтримки туристичних організацій шляхом підтримання суб'єктів малого та середнього бізнесу; видання каталогів про туристичний потенціал регіону, поширення такої інформації через сучасні засоби комунікації; брендинг регіонального туризму, формування єдиного брендингу; підвищення ефективності суспільних інститутів та державного апарату; децентралізація державної підтримки; сприяння сертифікації продукції; надання туристичному бізнесу науково-технічної інформації та результатів наукових розробок, технологій тощо; формування регіональних експертних дорадчих та координаційних органів.

На сьогодні накопичено певний досвід щодо керування, спрямування та управління інноваційною діяльністю в туризмі в багатьох країнах світу через створення спеціалізованих національних організацій для просування різного типу інновацій в туризмі. Одним з дієвих механізмів управління інноваціями у туризмі вбачається створення робочого центру з обробки інноваційних питань, який зміг би поєднати у собі весь комплекс наукових підходів до управління інновацій (формування портфеля інновацій тощо) та мав би методологічне обґрунтування. Вищезначені питання, а також вибір органу, який має відповідати за реалізацію політики інновацій має бути врахований при розробці механізмів реалізації інноваційної політики з боку держави. Інфраструктурна основа функціонування ринку інновацій має бути у рамках світових процесів та у дусі інноваційного суспільства. Технологічний підхід має бути застосований при визначенні напрямків пріоритетного інноваційного розвитку галузі на рівні туристичного підприємства.

Таким чином, визначальними факторами запровадження інновацій туристичними фірмами є наступні фактори: економічні, технологічні, політико-правові, культурні та соціально-психологічні, які обумовлені зовнішніми та внутрішніми факторами економічного простору. Зовнішні — кон'юнктура ринку, робота органів влади, вимоги законодавчої бази як загальнодержавного, так і місцевого значення, інтенсивність та масштаб конкуренції, можливості мережі комунікації, альтернатива запровадження сучасних технологій в роботі туристичних фірм, час, який є необхідним для запровадження новинок ІЕ-технологій. Внутрішні фактори: стратегія туристичної компанії, можливості фінансування інноваційних змін, систематичне запровадження мотивації працівників, система управління персоналом. Туристичні підприємства мають “програмувати” співробітників на планування та вивчення у сфері інновацій, відтак, інноваційний менеджмент у туризмі — прогнозовані та сплановані зміни та новинки на рівні компаній та фірм, які займаються наданням туристичних послуг, суспільних організацій та держави, які спрямовані на удосконалення туристичної інфраструктури та формування пропозиції, що якісно відповідають своїми характеристиками на запити клієнтів [2, с. 217; 13].

Існує необхідність у розвитку механізмів взаємодії учасників інноваційного процесу. Якщо до “інсайдерів” відносять працівників різних рангів туристичних фірм та підприємств, то “аутсайдерами” виступають банки, представники місцевих та державних органів влади та суспільних та науково-дослідних організацій тощо [14]. Предметом розгляду мають виступати формальні та неформальні правила з регулювання взаємодії вищезначених груп учасників, ступінь участі в розробці, реалізації інноваційних програм, розподіл функцій контролю та оцінки результатів, соціальний ефект інновацій.

На сьогодні значної уваги набули питання причин та факторів, особливостей та ключових недоліків застосування інструментарію інноваційного менеджменту у туристичній сфері. Серед детермінант, які обмежують широке запровадження інновацій у сфері туризму, зазначають, як правило, несприйняття туристичними фірмами інноваційної діяльності та відсутність прагнення до реорганізації структури самих туристичних компаній, недостатня участь держави у підтримці фірм, які намагаються чи прагнуть запровадити інноваційні інструменти та елементи системного управління інноваційною діяльністю, та недостатній розвитку загальної системи управління інноваційною діяльністю [2, с. 216].

Можна окреслити причини запровадження інновацій у туризмі [2, с. 215]: зростання потреб населення у туристичних послугах; урізноманітнення інтересів та потреб туристів; підвищення споживчої кваліфікації туристів та вимогливості споживачів до туристичних продуктів; насичення множини базових напрямків поїздок; вихід на ринок туристичних послуг та товарів нових турпродуктів; небезпека втрати квоти ринку по в'їзду туризму; зростання конкуренції, пропозиції стандартизованих глобальних продуктів; потреба у стримуванні виїзду населення в зони, які є аналогами за умовами обслуговування та надання туристичних послуг у регіонах власної країни; можливість створення власного унікального турпродукту споживачами туристичних послуг, які найбільш повно задовольняють потреби туристів; поява більш ефективних інформаційних технологій для проектування унікальних турпродуктів, які наявні на сучасному ринку туристичних послуг; превалювання прямої (без посередників) взаємодії суб'єктів туристичного ринку; потреба в технологічному удосконаленні в умовах швидких змін розвитку туристичного ринку послуг та товарів, існування на ринку успішних інноваційних конкурентів.

Вищеозначені обставини обумовили той факт, що за кордоном запровадження інновацій в туристичних фірмах на сьогодні вже поставлено на потік, а наукові досягнення, історичні відкриття, технічні новинки виступають у ролі каталізатора для виходу на ринок новітніх турпродуктів, оскільки останні залучають та приваблюють все більше туристів та спрощують ведення туристичного бізнесу.

Інновації (інноваційний комплекс або портфель) в туризмі характеризуються наступними критеріями [2, с. 215]: значущість — інноваційний продукт чи послуга несе в собі такі переваги, дякуючи яким вони стануть необхідними для споживачів; унікальність — вигода від придбання товару чи споживання послуги має оцінюватися клієнтом як унікальна, оскільки лише за таких умов споживач відмовиться від буденної, звичної та масової послуги (товару) і зробить свій вибір на користь якісно нового товару; стійкість — неможливість або ж наявність перешкод у можливості дублювання чи прямого копіювання інноваційного

продукту конкурентами; інакше перспективи виходу та утримання позицій на ринку туристичних послуг є малоімовірною; ліквідність — з метою реалізації товару за вигідними цінами, інноваційний продукт має бути якісним та ефективним у використанні.

Інноваційний комплекс (або портфель інновацій) туризму – сукупність інновацій, які є необхідними для запровадження у туристичну систему з метою досягнення поставлених цілей та підвищення результативності її діяльності. В широкому розумінні формування інноваційного комплексу трансформується у завдання адаптації системи управління до швидкого та точного визначення напрямку підвищення конкурентоздатності туристичного підприємства до змінних умов конкурентного середовища. Забезпечивши процес адаптації в подальшому на меті є поставити на постійну основу умови для ефективного розвитку туристичної сфери. В інноваційному менеджменті на сьогодні використовується до тридцяти наукових підходів [20; 21, с. 109].

В Україні існує необхідність розбудови інноваційного процесу в туристичній індустрії, застосуванні інновацій та інноваційних продуктів як з метою ініціації позитивних змін в туристичних організаціях, так і для розвитку індустрії в цілому. Умовами інноваційної діяльності у сфері туризму і гостинності мають виступати інфраструктурні утворення, які стимулюють зближення інтересів інвесторів, суб'єктів інноваційної діяльності.

В той же час, слід звернути увагу, що перерозподіл інтересів у бік фінансової складової інноваційного успіху туристичної сфери ставить під загрозу як стійкість інших сфер господарства, так і збереженість ресурсної бази. Однобічна переорієнтація на прибуток туристичної індустрії та завдання збільшення частки іноземного туриста становить загрозу економічній безпеці України.

Питання економічної безпеки країни у галузі туризму є актуальними, оскільки на сьогодні спостерігаються доволі активні зміни характеру та структури туристично-рекреаційної сфери викликані інноваційною діяльністю. В значній мірі результати такої діяльності знаходять свій прояв у сегментації та диверсифікації турпродукту, який стає більш конкурентоздатним на ринку туристичних послуг та товарів ніж традиційний.

На думку Сухорукова А.І. та Олейнікова О.О. використання науково-технологічного потенціалу має розглядатися з позицій інноваційної безпеки [18]. Сучасними загрозами інноваційної безпеки України є [18]: недостатній рівень фінансування наукового-технічних робіт; слабкий розвиток інфраструктури трансферу технологій; зниження експорту та зростання імпорту наукоємних товарів; слабкий рівень інформатизації інноваційної сфери; недосконала стимулююча та податкова політика держави; повільний розвиток ефективних форм інноваційної діяльності.

На думку О.С. Кириченко, інноваційна безпека за своєю структурою має три основні групи ризиків (загроз та небезпек), які можна класифікувати як : технологічні, ринкові та проектні [10].

О.А. Дьяченко та Л.П. Артеменко виділяють наступні групи ризиків інноваційної діяльності: помилкового вибору інноваційних проектів, незабезпечення інноваційного проекту достатнім рівнем фінансування, невиконання господарських договорів, маркетингові ризики поточного постачання і збуту, ризик, пов'язаний із забезпеченням прав власності, підвищення конкуренції, ризики, пов'язані з недостатнім рівнем кадрового забезпечення [8].

За таких підходів механізми управління інноваційною складовою туристичної сфери можна представити як окремі функціональні групи, а саме: механізми організації інноваційної діяльності, розробки та впровадження інновацій, фінансування інноваційної діяльності, мотиваційні та стимулюючі інноваційні механізми, механізми технологічного трансферу, механізми планування інноваційних заходів та контролю, механізми взаємодії учасників інноваційного процесу [14].

Світова практика пропонує широкий спектр економічних інструментів інноваційної політики, за допомогою яких можна керувати інноваційним процесом в туристичній галузі та індустрії гостинності. Особливого інтересу набули дослідження інноваційних механізмів на рівні туристичних фірм.

За дослідженнями Ю.В. Краснощоків, в інноваційній безпеці вирішальною умовою є дотримання та реалізація інтересів підприємства [12]. До внутрішніх факторів, які впливають на інноваційний процес у сфері економічної безпеки туристичного підприємства, нами віднесені наступні з існуючих на сьогодні: адекватність існуючої системи економічної безпеки реальним і потенціальним небезпекам і загрозам, позиція керівництва щодо потреби у функціонуванні інформаційно-аналітичного підрозділу служби безпеки туристичної організації, фахові компетентності персоналу туристичного підприємства, а також технічні, фінансові та організаційні можливості туристичної фірми. Відповідно до зовнішніх факторів можна віднести: інноваційні технічні засоби забезпечення екобезпеки, інноваційні технології протидії ризикам та небезпекам, зміни в законодавчій базі, якою регламентується діяльність у сфері економічної безпеки, зміни у підготовці кадрів для сфери економічної безпеки туристичних підприємств.

Т. Іванюта, А. Заїчковський відзначають, що об'єктами економічної безпеки підприємства виступають види діяльності підприємства, його майно та ресурси, в тому числі людські [3, с. 94].

На думку В.О. Кравченко, загрози в інноваційній діяльності можна об'єднати за двома основними групами: перші – виникають в процесі забезпечення інноваційної діяльності, другі – можуть виникнути в процесі організації інноваційної діяльності [11].

М.П. Денисенко пропонує наступний алгоритм побудови системи економічної безпеки туристичного підприємства охоплює такі послідовні етапи [3, с. 94]: вивчення специфіки бізнесу підприємства, його сегмента на ринку туристичних послуг; аналіз зовнішніх і внутрішніх загроз економічної безпеки туристичного підприємства, вивчення інформації про потенційних кризових ситуаціях, їх причини та шляхи врегулювання; аудит наявних коштів із забезпечення безпеки та аналіз їх відповідності виявленим загрозам; розробка мети та стратегії економічної безпеки туристичного підприємства; моделювання нової системи економічної безпеки туристичного підприємства.

Об'єктивною закономірністю сучасного процесу глобалізації, який проявляється зокрема, і в активній інтеграції національної економіки у світову економічну систему туристичної індустрії, є все більша відкритість для конкурентів у галузі відпочинку, туризму та рекреації. Порівняно з іншими сферами світової економіки туристична галузь характеризується підвищеним ступенем мобільності, так званим мультиплікативним ефектом розвитку, а відтак, для даної галузі притаманні складність та непрогнозованість процесів, які можуть у майбутньому становити безпеку для суб'єктів господарської діяльності у даному секторі економіки та ініціюватися як у зовнішньому, так і внутрішньому соціально-економічному середовищі. Саме у формуванні інноваційної системи розвитку туризму вбачають можливі шляхи вирішення проблеми протистояння існуючим та можливим загрозам для суб'єктів господарської діяльності у туристично-рекреаційному секторі національної економіки. Завдяки активній інноваційній діяльності стане можливим створення конкурентоспроможних туристичних послуг, які матимуть комерційний успіх, а відтак, нівелюють загрози для даної галузі національної економіки. Суб'єкти господарської діяльності у даному секторі економіки, які в результаті впровадження інновацій досягнуть успіху, стануть привабливими для інвесторів, що, в свою чергу, складе потужну фінансову основу для подальших нових методів в організації туристичних підприємств та наданні якісних послуг.

Між тим, існує потреба в розробці та побудові інноваційної системи економічної безпеки суб'єктів туристичної діяльності, яка б попереджала та своєчасно виявляла ризики та загрози, або ж була у змозі спрогнозувати розвиток таких, а у разі потреби – адекватно їм протидіяти.

Можна вважати перспективними рішенняня щодо впровадження інноваційних технічних засобів захисту туристів, програмних продуктів для проведення інформаційно-аналітичного забезпечення подорожуючої особи, особливо іноземних гостей, які перебувають в новому для них середовищі. Важливого значення набувають питання конкретних механізмів управління системою безпеки окремих туристичних фірм, вдосконалення нормативно-законодавчої бази, розробки технологій протидії загрозам та ризикам, підготовки кадрів для підрозділів економічної безпеки туристичних підприємств.

До дієвих механізмів управління інноваційною складовою економічної безпеки слід віднести контроль технологічного трансферу. Технологічний трансфер визначається як процес передачі технологій (переважно значні фундаментальні та прикладні розробки), які отримані в державних установах або ж підприємницькому секторі. Реальними механізмами трансферу виступати можуть бути обміни науково-технічною інформацією на конференціях, ярмарках, під час спільних досліджень кількох фірм, а також шляхом придбання патентів та ліцензій для використання в спеціалізованих проектах, кооперації в розробках [14].

Важливого значення серед питань економічної безпеки шляхом регулювання інноваційної політики на державному рівні набуває підтримка малого бізнесу в сфері туризму, підвищення конкурентоспроможності внутрішнього та зовнішнього ринків туризму.

Дехтяр Н.А. зазначає, що невирішеною залишається проблема визначення довгострокового стратегічного пріоритету розбудови туристичної інфраструктури України з огляду на глобальні тенденції інноваційного розвитку галузей світової економіки. Інакше кажучи, на сьогодні переважає підхід, за якого вітчизняна туристична галузь намагається копіювати існуючі технології з огляду на повсякденні запити, а не ставить завдання розробки інновацій, які були б затребувані в майбутньому [5, с. 38].

Таким чином, механізм управління інноваційною діяльністю в індустрії туризму – складна система, яка визначається особливостями процесу відтворення економічного та виробничого потенціалів, введення інноваційної діяльності в конкретних економічних умовах. Формування інноваційної стратегії та подальшої реалізації інноваційних ідей у сфері туризму вимагає розбудови системи управління інноваціями, які відповідають вимогам галузі та ринку. Лише послідовна та активна інноваційна політика забезпечить нашій державі суттєвий прогрес у науково-технічному розвитку, забезпечить переведення її на якісно новий рівень життя.

1. Вартанова М.Л. Инновационная деятельность в туризме и ее государственное регулирование / М.Л. Вартанова // Экономические отношения. – 2017. – Том 7, № 2. – С. 209-222.
2. Ветров И.Н., Лапшин В.Ю. Инновационный механизм управления как фактор устойчивого и безопасного развития туристической отрасли [Электронный ресурс] / И.Н. Ветров, В.Ю. Лапшин // Лесотехнический журнал. Менеджмент. Экономика. Организация. – 2016. – № 1. – С. 211-222. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/v/innovatsionnyy-mehanizm-upravleniya-kak-faktor-ustoychivogo-i-bezopasnogo-razvitiya-turistskoy-otrasli>.
3. Денисенко М.П. Алгоритм формування системи економічної безпеки туристичного підприємства [Електронний ресурс] / М. П. Денисенко // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 24. – С. 92-95. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2013_24_23.
4. Дегтяр А.О. Методологічні підходи до формування інтелектуального капіталу для інноваційної промислової економіки [Електронний ресурс] / А. О. Дегтяр. // Державне будівництво. – 2010. – № 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2010_1_3.
5. Дегтяр Н.А. Вплив інноваційних технологій на розвиток світового ринку туристичних послуг [Електронний ресурс] / А.Н. Дегтяр // Економіка розвитку. – 2014. – № 3 (71). – С. 37-43. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecro_2014_3_10.
6. Дмитриев М.Н. Экономика и предпринимательство в социально-культурном сервисе и туризме: учебник / М.Н. Дмитриев. – М.: Изд-во «ЮНИТИ-ДАНА», 2006. – 398 с.
7. Доброжанская Е.Б. Управление инновационной деятельностью в сфере гостеприимства: автореф. дис. канд. эконом. наук : спец. 08.00.05 “Экономика и управление народным хозяйством” / Доброжанская Елена Борисовна. – Санкт-Петербург, 2011.
8. Дьяченко О.А., Артеменко Л.П. Інноваційна складова економічної безпеки підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/47233942.pdf>.
9. Калитвинцева М.В. Основные направления инновационной деятельности в туризме [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/index.php/uk/economy-311/innovation-economy-311/7693-main-areas-of-innovation-in-tourism>.
10. Кириченко О.С. Інноваційна безпека як невід’ємна складова економічної безпеки та ефективного проектно орієнтованого розвитку сучасних підприємств [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fkf.org.ua/article/viewFile/28783/25811>.
11. Кравченко В.О. Інноваційний розвиток як основа економічної безпеки підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2273>.
12. Краснощокowa Ю.В. Інноваційна безпека підприємства як запорука конкурентоспроможності в умовах інтеграції [Електронний ресурс] / Ю.В. Краснощокowa // Управління розвитком. – 2011. – № 4(101) – с. 177-178. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/upros/2011_4/u1104kr4.pdf.
13. Кучерява З.П. Правове забезпечення інноваційного розвитку в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/13958>.
14. Матвеева М.А. Механизмы управления инновационной деятельностью в экономических системах [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/mehanizmy-upravleniya-innovatsionnoy-deyatelnostyu-v-ekonomicheskikh-sistemah>.

15. Микитюк П.П. Інноваційний менеджмент: навч. посіб. / П. П. Микитюк. – Тернопіль: Екон. думка, 2006. – 295 с.
16. Новиков В.С. Инновации в туризме: учеб. пособие для студ. высш.учеб. заведений / В.С. Новиков. – М.: Издательский центр ИЦ "Академия", 2007. – 208 с.
17. Сурков С.Г. Совершенствование механизма управления инновационной деятельностью как фактор развития международного туризма в регионе: автореф. дис. канд. эконом. наук : спец. 08.00.05 “Экономика и управление народным хозяйством ” / Сурков Сергей Геннадьевич. – Сочи, 2001.
18. Сухоруков А.І. Олейніков О.О. Науково-технологічний потенціал та інноваційна безпека України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inventture.com.ua/main/analytics/security/invsecurity>.
19. Чабанюк О.В. Совершенствование механизмов инновационного развития индустрии туризма [Электронный ресурс] / О.В. Чабанюк // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал), Modern Research of Social Problems. – 2013. – № 9 (29). – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovershenstvovanie-mehanizmov-innovatsionnogo-razvitiya-industrii-turizma>.
20. Чабанюк О.В., Рябцева И.А. Технологический подход к формированию инновационного комплекса туризма [Електронний ресурс] / О.В. Чабанюк, И.А. Рябцева // Современные технологии управления. — № 6 (66). — Дата публикации: 2016-06-18.
21. Фатхутдинов Р.А. Инновационный менеджмент: учебник для вузов. 6-е изд. СПб.: Питер, 2012.

4.11 Комплексний підхід до безпеки інформаційних потоків туристичних підприємств

Діяльність туристичних підприємств є інформаційно насиченою внаслідок значної кількості необхідних взаємозв'язків із партнерами. Туристичні підприємства постійно зазнають ризиків і загроз, особливо стосовно своїх інформаційних ресурсів, оскільки діяльність таких фірм значною мірою залежить від зовнішнього середовища. Туризм є достатньо перспективним і прибутковим видом діяльності, яка впливає на соціально-економічний стан регіону або країни. Безпека туристичного підприємства є недостатньо вивченим явищем через динамізм виникнення нових загроз і ризиків, багатошаровість і специфічність цього бізнесу. Інформаційні небезпеки, які потребують наукової і практичної уваги, включають недостатній рівень інформування, своєчасність отримання і генерування інформації і слабкість формування репутації туристичних підприємств.

Інформаційна безпека туристичних підприємств бере початок з інформаційної природи цього бізнесу і його продукту. Якщо розглянути і проаналізувати специфічність внутрішньої організації туристичних підприємств і їх взаємозв'язків із зовнішнім середовищем, то можна визначити способи забезпечення безпеки їх інформаційних потоків. Інформаційна насиченість господарських процесів стає критично важливою і життєво необхідною умовою конкурентоспроможності економічних суб'єктів, оскільки вчасно

надана і використана інформація дозволяє створити економічно вигідні умови функціонування. Зростання попиту на інформацію, виникнення і функціонування нових форм віртуального підприємництва і бізнес-процесів з інформаційним підґрунтям зрівнює можливості підприємств у конкурентній боротьбі на національному і світовому рівнях.

Недостатність чи відсутність достовірної інформації призводить до необґрунтованості управлінських рішень, а несвоєчасне використання інформації значно впливає на якість окремої господарської операції і ефективність функціонування економічного суб'єкта у цілому. Поширеність використання інформації потребує чіткого визначення її сутності для розуміння механізму управління інформацією і, зокрема, інформаційними потоками. Згідно з Законом України «Про інформацію» інформація – це документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі [5, с. 1480].

Поняття «інформація» трактується по-різному, залежно від виконуваних функцій, змісту і особливостей застосування у господарському процесі. За О.Г. Лемешевим, інформація щодо підприємства – це повідомлення, відомості про внутрішні господарські процеси, стан і події у зовнішньому середовищі [13, с. 47]. На думку Б.М. Мізюка, відображаючи активні або пасивні події та явища, інформація є важливим елементом господарювання поряд із традиційними виробничими компонентами підприємницької структури [16, с. 8; 18, с. 89]. Становлення інформації як стратегічно і тактично важливого економічного ресурсу відбувається через гостру необхідність її використання в управлінських процесах підприємства.

Інформація виступає водночас джерелом і результатом управлінського рішення. Суб'єкти управління постійно корегують власну стратегічну і тактичну поведінку під впливом інформації. Трансформаційні процеси, необхідні для опрацювання чіткого обґрунтованого управлінського рішення, спрямовані на раціональне використання інформації і на здійснення управлінських функцій [4; 11, с. 19]. Збільшення часу на отримання і обробку інформації знижує якість вихідних даних внаслідок їх застарівання. Зміна якісних характеристик інформації зумовлює зміну ресурсного значення для формування і подальшого споживання туристичного продукту. Для досягнення актуальності, достовірності і об'єктивності інформації у швидко змінюваних зовнішніх умовах здійснюється аналіз відомостей із різних незалежних джерел, що зумовлює необхідність організації інформаційних потоків – економічних зв'язків, які утворюються внаслідок взаємодії туристичного підприємства із зовнішнім середовищем в епоху інтелектуалізації виробництва і використання прогресивних інформаційних технологій.

Сучасний стан національної економіки характеризується високим рівнем інформаційної насиченості і динамізму кількісних і якісних змін інформаційних ресурсів підприємства. Тому потреби туристичних підприємств у своєчасному забезпеченні господарських процесів актуальною, релевантною і цінною інформацією зростають. Однак ці інформаційні потреби підвищують вимоги до захищеності і поточної безпеки даних. Організована і достовірна інформація про стан туристичних атракцій, туристичної інфраструктури, туристичних послуг та форми туризму набирає оберти популярності. За її ефективним використанням стоять питання законодавчого, програмного, апаратного і організаційного захисту таких інформаційних потоків від несанкціонованого доступу, навмисних кібератак, інформаційних втрат, низького рівня актуальності інформаційних ресурсів постачальників туристичних послуг, занадто чутливого або слабкого контролю, недостатньо захищених інформаційних систем туристичних підприємств тощо.

Сутність інформаційних потоків, що насичують діяльність туристичних підприємств сама по собі зумовлює необхідність забезпечення економічної і інформаційної безпеки. Інформаційний потік складається із множини інформації, її носіїв, комунікаційних каналів, генераторів і отримувачів, тому можна припустити, що й інформаційні загрози виникають з боку кожної складової інформаційних потоків [7, с. 131]. Так, кожний елемент зумовлює можливість виникнення відповідної загрози для формування якісних інформаційних ресурсів туристичного оператора у взаємозв'язках із контрагентами (табл. 4.23).

Таблиця 4.23

Інформаційні загрози відповідно до складу інформаційного потоку

[1; 2, с. 3; 8, с. 67; 9; 15, с. 136; 14, с. 77]

Складова інформаційного потоку	Інформаційна загроза
Інформація	Семантичні помилки, низький рівень якості, несвоєчасність, несанкціоновані зміни
Носії інформації	Викрадення, застарілість, відсутність додаткових резервних носіїв інформації, несумісність різних носіїв і їх конфліктність із комунікаційними каналами
Комунікаційні канали	Перехоплення інформації, природні завади, збій у роботі локальних або глобальної комп'ютерних мереж, зловмисні інсайтери, дистанційне викрадення, шантаж, відсутність веб-сайту, віруси, мобільний зловмисник, застаріле програмне забезпечення безпеки
Генератори	Особисті бар'єри, суб'єктивізм, несанкціонований доступ, низький рівень компетентності, помилки у кодуванні, відсутність засобів зворотного зв'язку зі споживачами, використання застарілого програмного забезпечення безпеки
Отримувачі	Особисті бар'єри, несанкціонований доступ, низький рівень компетентності, помилки у декодуванні, використання застарілого програмного забезпечення безпеки

Туристичні оператори і агенти найчастіше зустрічаються із наведеними інформаційними загрозами, оскільки вони відповідають сучасним проблемам у сфері інформаційних технологій і особливостям формування і споживання туристичного продукту. Зазначені загрози спричинені конфліктами між інформаційним середовищем туристичного підприємства і зовнішніми потребами у безпеці інформаційних потоків. Більшість загроз виникає з технічних причин і зловмисного втручання сторонніх осіб, зацікавлених в інформації як об'єкту вчинення злочину. За ним можуть ховатися економічні або політичні причини. До загроз, які мають технічну першопричину, належать технічні складнощі, що, зокрема, спричиняють небажані зміни (припинення) руху інформаційних потоків, ускладнюють зв'язок підприємств із споживачами. Технічні загрози виникають, зокрема, внаслідок недостатньої забезпеченості туристичних підприємств технічним обладнанням чи несумісності технічного обладнання тих туристичних підприємств, які співпрацюють між собою.

Особистісні бар'єри обставини виникають, коли необхідно сформувати чи реалізувати туристичний продукт відповідно до тих побажань споживача, які не відповідають власним особистим настановам генератора, сформованим на основі досвіду здійснення ним туристичної діяльності. Суб'єктивною оцінкою працівника туристичного підприємства можуть викривлятися властивості туристичного продукту, що зумовлює зниження його попиту. Упереджене ставлення, невміння слухати, відсутність уваги, зацікавленості і особливості характерів (імпульсивність, нетерплячість) генератора інформації можуть ставати значним бар'єром між потенційними споживачами та туристичним підприємством, впливати на результат договірних відносин.

Семантичною загрозою для інформаційного потоку є різне тлумачення і сприйняття змісту інформаційного потоку. Імовірність семантичних помилок виникає внаслідок неправильного використання чи нерозуміння численних міжнародних туристичних термінів, зайвості, дублювання чи дезінформації щодо вхідних інформаційних потоків, диференціального трактування лінгвістичних даних. Перешкодою також є різне осмислення символів, знаків унаслідок відмінностей у рівні освіченості, кваліфікації туристичних менеджерів тощо [14, с. 77]. Семантичні шуми, як деякі викривлення смислу інформації під час комунікації, через особливості сприйняття повідомлення отримувачем є невід'ємною частиною інформаційних потоків, зменшення рівня яких сприятиме формуванню на підприємстві якісних інформаційних потоків [17].

Специфічні інформаційні чинники порушують інформаційну безпеку туристичного оператора, який є ключовою фігурою на туристичному ринку. Так як такі туристичні

підприємства створюють вартість завдяки сполученню безлічі інформаційних потоків, небезпека порушення їх якісних і кількісних характеристик впливатиме на успішність туристичного сегменту ринкової економіки.

У зв'язку із тим, що туроператори за своєю економічною специфікою мають більше зовнішніх взаємозв'язків, ці підприємства найбільш схильні до інформаційних загроз з боку відповідних ресурсів. Постійне співробітництво із постачальниками туристичних послуг і своїми агентами може зазнавати ризиків через широке використання глобальної мережі Інтернет і специфічної інформаційної системи, прив'язаної до онлайн режиму. Крім того, якщо туристичне підприємство використовує для поточної роботи з базами даних хмарні технології або комп'ютери, які просто мають доступ до Інтернету, то ризик виникнення несприятливих змін зростає.

Взаємовідносини зі споживачами, особливо потенційними, здійснюється через Інтернет. Зокрема, наявність сайту розглядається як одна із важливих критеріїв ефективності туристичного підприємства на ринку і привабливості для споживачів. Проведені дослідження засвідчили, що існування власного сайту туристичного підприємства відіграє одну із найбільш суттєвих ознак для задоволеного споживача [6, с. 147]. Більш того, усі опитані споживачі туристичних підприємств зазначили наявність інформації про сайт, вбудовані можливості on-line бронювання і on-line спілкування склали понад третину розрахованого індексу задоволеності споживачів. Ці результати цілком виправдані підвищеною увагою сучасних Інтернет-користувачів до отримання можливостей і додаткової довідкової інформації онлайн без додаткових, зокрема, фізичних зусиль. Популярність сайту туристичного підприємства у соціальних мережах, у тому числі наявність у них його власної сторінки, забезпечує активне генерування інформації про туристичне підприємство, отримувачами якої можуть бути потенційні споживачі його туристичних продуктів. За умови розповсюдження таких інформаційних потоків із позитивною інформацією про репутацію, підприємство має можливість отримати суттєве збільшення кількості споживачів та, відповідно, обсягів реалізації туристичних продуктів.

Наявність сторінки у соціальних мережах сигналізує про бажання туристичного підприємства максимально наблизитися до своїх споживачів, крім того, через неї можна передавати інформаційний сигнал. Це прямий контакт із споживачами, який дозволяє встановити прозорість і відкритість комунікаційних відносин із ними. Однак ці сторінки мають вразливість до третіх осіб, які можуть погіршити репутацію підприємства через злом профілю. Розвиток Інтернет-технологій і підвищення споживацьких вимог до діяльності туристичних підприємств призводить до тендітності системи захисту їх інформації.

Зростання серйозності і масштабності загроз для інформаційних ресурсів туристичного підприємства покликана сфокусувати увагу до проблем безпеки інформації. Так, за версією аналітичного сайту у сфері інформаційної безпеки csoonline.com/, витрати сфери кібербезпеки перетнуть межу у \$ 1 трильйон до 2021 [1]. Це зумовлено тим, що розвиваються нові сфери, які розширюють напрями використання Інтернету і відповідно поле для діяльності хакерів і інсайдерів. Ці сфери включають облік та виробництво із залученням Internet of Things, системи контролю інформаційні системи у сфері машинобудування, тощо [1]. На кожного працівника, який працює із інформаційними технологіями, базами даних, інформаційними системами на будь-яких підприємствах, покладається функція кібербезпеки у зв'язку із постійними ризиками втрати інформації. Прогнозують, що понад 6 мільйонів Інтернет-споживачів, які є потенційними клієнтами для туристичних підприємств, ризикують стати жертвами атак до 2022 [1]. Враховуючи глобальні тенденції у сфері інформаційної безпеки, туристичні підприємства мають забезпечувати споживачів, партнерів та інших зацікавлених осіб засобами захисту від небажаних інформаційних загроз.

Підходи до безпеки інформаційних потоків мають виникати в рамках загальноекономічної і інноваційної діяльності туристичних підприємств. Так як виникають нові ризики для функціонуючих інформаційних потоків, то туристичні підприємства мають відповідати їм інноваційними рішеннями, підтриманими завдяки фінансовим, матеріально-технічним, часовим, людським та інтелектуальним ресурсам. З урахуванням сучасних підходів до безпеки туристичних підприємств, можна представити узагальнений комплекс заходів щодо інформаційної безпеки такого підприємства (рис. 4.5).

Дослідження у сфері інформаційної безпеки туристичного підприємства включаються у заходи туристичного підприємства стосовно загальної економічної безпеки [12, с. 273]. Підхід до покращення стану безпеки інформаційних потоків туристичних підприємств має бути заснований на аналізі внутрішніх і зовнішніх причин інформаційних загроз [19, с. 82]. Підприємницька діяльність у сфері туризму має бути підкріплена механізмом державного управління, оскільки інформаційні потоки туристичних підприємств охоплюють взаємозв'язки із органами державної влади і потребують законодавчого захисту [10]. Попри важливість і складність інформаційної безпеки для туристичного підприємства, керівники мають дослідити імовірність виникнення інформаційних ризиків, інвестиційну привабливість туристичного підприємства і відповідність стандартам інформаційної безпеки [3, с. 369]. Ефективність запропонованого комплексу заходів визначається досягненням якісних характеристик інформації, технічної

прогресивності інформаційних технологій, високого рівня контролю над доступом до інформаційних ресурсів, інвестиційної привабливості і переваги, автономії внутрішніх інформаційних систем, інформаційної культури працівників, тощо.

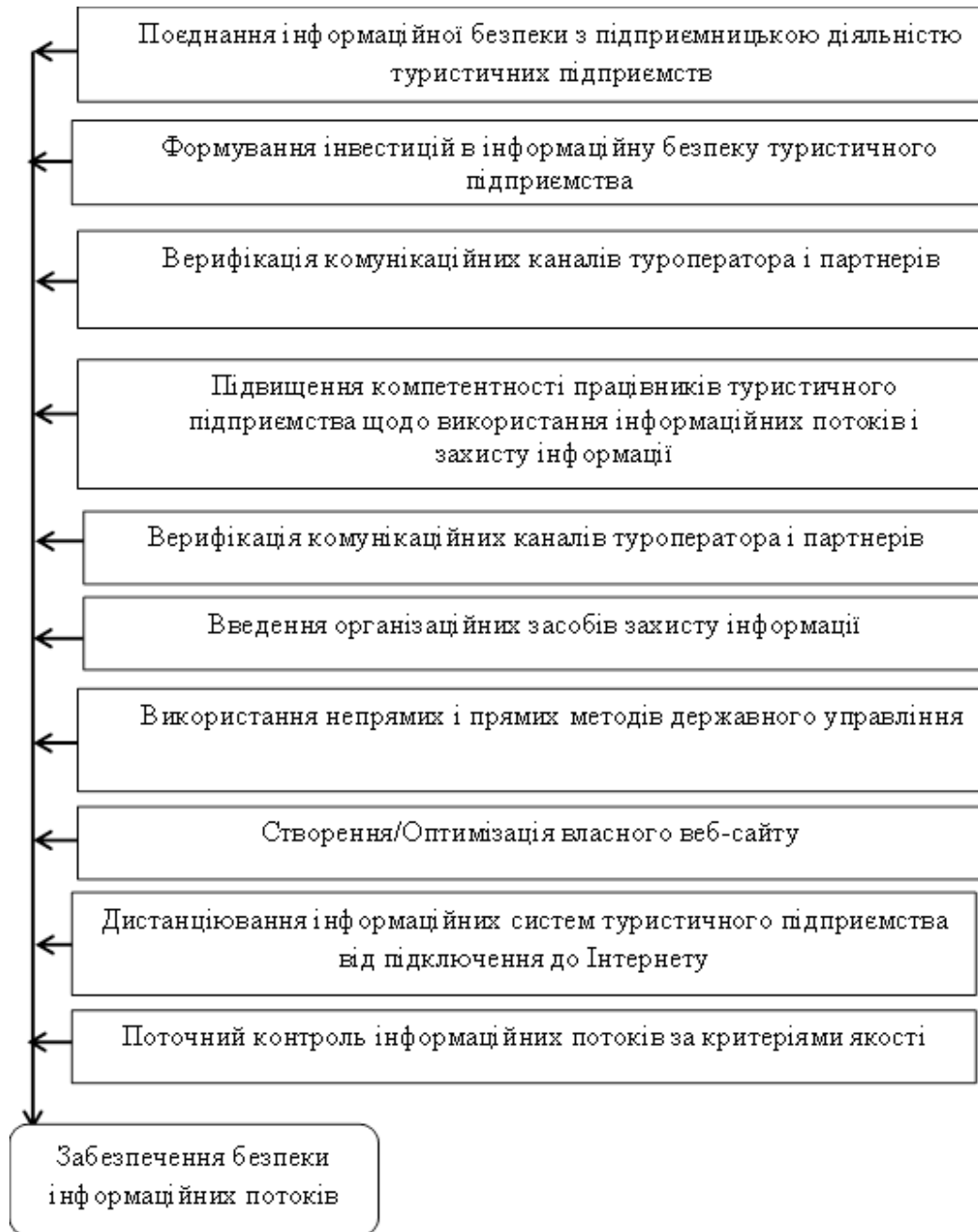

Рис. 4.5. Комплекс заходів безпеки інформаційних потоків туристичного підприємства (авторська розробка)

Отже, туристичні підприємства мають високий рівень насиченості інформацією. Постійний динамізм інформаційних потоків, які забезпечують господарську діяльність

туристичних підприємств взаємозв'язками із партнерами, споживачами та іншими зацікавленими особами, зумовлюють їх привабливість для об'єктів кіберзлочинності. Складові інформаційних потоків збільшують імовірність виникнення відповідних інформаційних загроз для туристичних підприємств. Найбільш інформаційно насичена діяльність у сфері туризму і тим не менш чутлива до інформаційних загроз є діяльність туристичного оператора. Сучасні тенденції у сфері інформаційної безпеки підвищують вимоги до її забезпечення у господарюванні туристичних підприємств. Формування і використання комплексного підходу до вирішення проблем інформаційної безпеки мають включати заходи організаційного, технічного і програмного характеру.

1. Morgan S. Top 5 cybersecurity facts, figures and statistics for 2017 [Electronic Resource]. – Access Mode: <https://www.csoonline.com/article/3153707/security/top-5-cybersecurity-facts-figures-and-statistics-for-2017.html>.
2. Wurzler J. Information Risks & Risk Management [Electronic Resource]. – Access Mode: <https://www.sans.org/reading-room/whitepapers/policyissues/information-risks-risk-management-34210>.
3. Архипов О. Інформаційні ризики: методи та способи дослідження, моделі ризиків і методи їх ідентифікації [Електронний ресурс] / О. Архипов, А. Скиба // Захист інформації. – 2013. – Т.15, №4. – С. 366-375.
4. Голячук Н. В. Процес інформатизації управління підприємствами [Електронний ресурс] / Н. В. Голячук // Економічний форум. – 2011. – № 1. – Режим доступу : www.archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekfor/2011_1/18.pdf.
5. Закон України «Про інформацію» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
6. Іванова О. М. Інформаційні потоки та розвиток туристичних підприємств / О. М. Іванова // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2012. – № 3. – С. 146-151.
7. Іванова О. М. Роль інформаційних потоків у діяльності туристичних підприємств / О. М. Іванова // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 8 (146). – С. 130-133.
8. Іванова О.М. Алгоритм управління інформаційними потоками туристичних підприємств / О. М. Іванова // Науковий вісник ПУЕТ. Серія «Економічні науки». – 2016. – № 2(74). – С. 65-69
9. Качан О.І. Інформаційна безпека підприємства в умовах глобалізації підприємствами [Електронний ресурс] / О.І. Качан. – Режим доступу: <http://eztuir.ztu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7088/1/234.pdf>.
10. Кокорева О.В. Економічна безпека туристичного підприємства в системі державного управління [Електронний ресурс] / О.В. Кокорева. – Режим доступу: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/2011/02/098.pdf>.
11. Кравчук В. В. Інноваційний вимір інформаційного забезпечення підприємств / В. В. Кравчук // Науково-технічна інформація. – 2010. – № 3. – С. 17–23.
12. Лазарева А.П. Особливості економічної безпеки туристичних підприємств [Електронний ресурс] / А.П. Лазарева // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2014. – Т.2, № 1 (10). – С. 271–276. – Режим доступу: <http://journals.uran.ua/index.php/2225-6407/article/viewFile/36423/32600>.

13. Лемешев О. Г. Структура внимания и информация / О. Г. Лемешев // Менеджмент и кадры: психология управления, соционика и социология. – 2012. – № 4. – С. 47-57.
14. Малімон В. І. Комунікаційна політика в діяльності державного службовця : навч. Посібник / В. І. Малімон. – 2-ге вид. доп. і розш. – Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2008. – 344 с.
15. Маркіна І.А. Загрози і небезпеки в діяльності підприємств туристичної сфери [Електронний ресурс] / І.А. Маркіна, В.М. Маховка // Проблеми економіки. – 2015. – № 3. – С. 135-142. – Режим доступу: http://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2015-3_0-pages-135_142.pdf.
16. Мізюк Б.М. Інформаційна природа управління / Б.М. Мізюк // Економіка та держава. – 2012. – № 2. – С. 8-13.
17. Модель комунікаційного процесу, її елементи та етапи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lubbook.net/book_308_glava_39_6.2._Modelkomun%D1%96ka%D1%81%D1%96jtnog.html.
18. Оліфіров А. В. Інформаційні ресурси і технології у формуванні знань сучасного суспільства / А.В. Оліфіров, А.О. Величко // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського : Серія : Гуманітарні науки. – 2011. – № 2. – С. 89-93.
19. Танцюра М. Аналіз інформаційних загроз туристичних підприємств АР Крим [Електронний ресурс] / М. Танцюра // Вісник ТНЕУ. – 2011. – № 2. – С. 81-87.

4.12 Інноваційні підходи до моделювання та впровадження інформаційних систем

Інновації змінюють умови та форми накопичення, обробки та передачі великих обсягів електронної інформації. Застосування інноваційних засобів телекомунікацій, Інтернет-технологій, інноваційних комп'ютерних програм на основі цифрових технологій та дистанційної освіти створює умови значного розширення аудиторій фахівців на місцевому, регіональному та національному рівнях [3, 5]. В цьому випадку створюються необмежені можливості залучення фахівців щодо користування інформацією, яка є відображенням результатів наукових досліджень та акумуляцією нових знань. Використання новітніх комп'ютерних систем і технологій сприяє ефективній діяльності консалтингових служб за рахунок оперативної, якісної обробки електронної інформації в комп'ютерних системах, достовірності інформації, яку отримують фахівці, зниженню ризиків та підвищенню надійності фактів та оцінок, які використовуються для обґрунтування ефективних управлінських рішень.

Пріоритет у прийнятті рішень та наданні консалтингових послуг в системі дорадчих служб належить експерту-дораднику, який володіє фаховими знаннями, має певний досвід, може стратегічно мислити, має здібності до відчуття та появи нових подій [2, 1]. Однак одним з недоліків людського інтелекту є те, що він не пристосований до виконання великого обсягу варіативних обчислень і розрахунків складних процесів, тому можна стверджувати,

що на якість і ефективність консалтингової діяльності істотно впливає певна обмеженість можливостей експерта-дорадника в роботі з великими обсягами різноманітної та змінної в часі інформації. В цьому аспекті практичну цінність і допомогу експерту-дораднику будуть надавати сучасні інформаційні системи.

Реалізація принципово нових інноваційних архітектурних підходів щодо моделювання та впровадження інформаційних систем і технологій в дорадчих службах буде сприяти: миттєвому реагуванню на зовнішнє середовище ринку та запити клієнтів; гарантованому наданню якісних консультаційних послуг з урахуванням індивідуального підходу до кожного клієнта; зниженню витрат в інформаційній діяльності, а також вивільненню додаткового часу для інтелектуальної роботи фахівців дорадчих служб.

Впровадження інноваційних інформаційних систем і технологій в мережі дорадчих служб організується на основі комплексного підходу, який орієнтований на потреби розвитку аграрного сектору; враховує стратегії розвитку національного і світових ринків, а також є прозорим для залучення вітчизняних та міжнародних джерел інвестування.

Для підвищення ефективності консультаційного проекту доцільно застосовувати різні інноваційні технології, зокрема: мозковий штурм, метод створення експертних груп, самостійний пошук, дослідницька діяльність тощо.

Функціонування консалтингових служб ґрунтується на діяльності, яка пов'язана з наданням консалтингових послуг та сприянням доведення нововведень до виробників. Для того, щоб ця робота була по-справжньому ефективною та конкурентоспроможною, необхідно вміло використовувати у діяльності такий інструмент як сучасні інформаційні комп'ютерні системи. Консалтингова діяльність на основі використання прогресивних комп'ютерних систем і технологій виходить на високий якісний рівень і стає більш динамічною, оперативно контролюваною та успішною. Важливою умовою забезпечення такої діяльності є розробка та впровадження інноваційних проєктів.

В контексті даного дослідження, консалтинг – це вид організаційно-економічно-інтелектуальної діяльності спеціалізованих установ у сфері маркетингових досліджень, яка спрямована на вирішення проблемних аспектів їх економічного та управлінського характеру на рівні проведення маркетингових досліджень.

Як зазначено вище, найбільш поширеним на сьогодні є класичний підхід, сутність якого полягає у використанні власних трудових, фінансових та інтелектуальних ресурсів для проведення підприємством маркетингових досліджень, що потребує наявності кваліфікованого персоналу. Проте наявність працівників необхідної специфікації на постійній основі вимагає значних витрат на персонал з боку підприємства.

В умовах обмеженості фінансових ресурсів, дані витрати не завжди є виправданими, а делегування конкретних специфічних повноважень суміжному відділу може призвести до зниження ефективності та якості проведених досліджень. Таким чином, класичний підхід потребує створення в організаційній структурі підприємства нового відділу. Виходячи із теоретико-практичних аспектів функціонування промислових підприємств, новий відділ маркетингових досліджень доцільно створювати на базі Департаменту маркетингу, у разі його наявності. Даний розподіл дозволить більш ефективно використовувати трудові, фінансові та часові ресурси. Департамент маркетингу тісно пов'язаний із всіма ключовими секторами підприємства, що детально представлена на рис. 4.6.

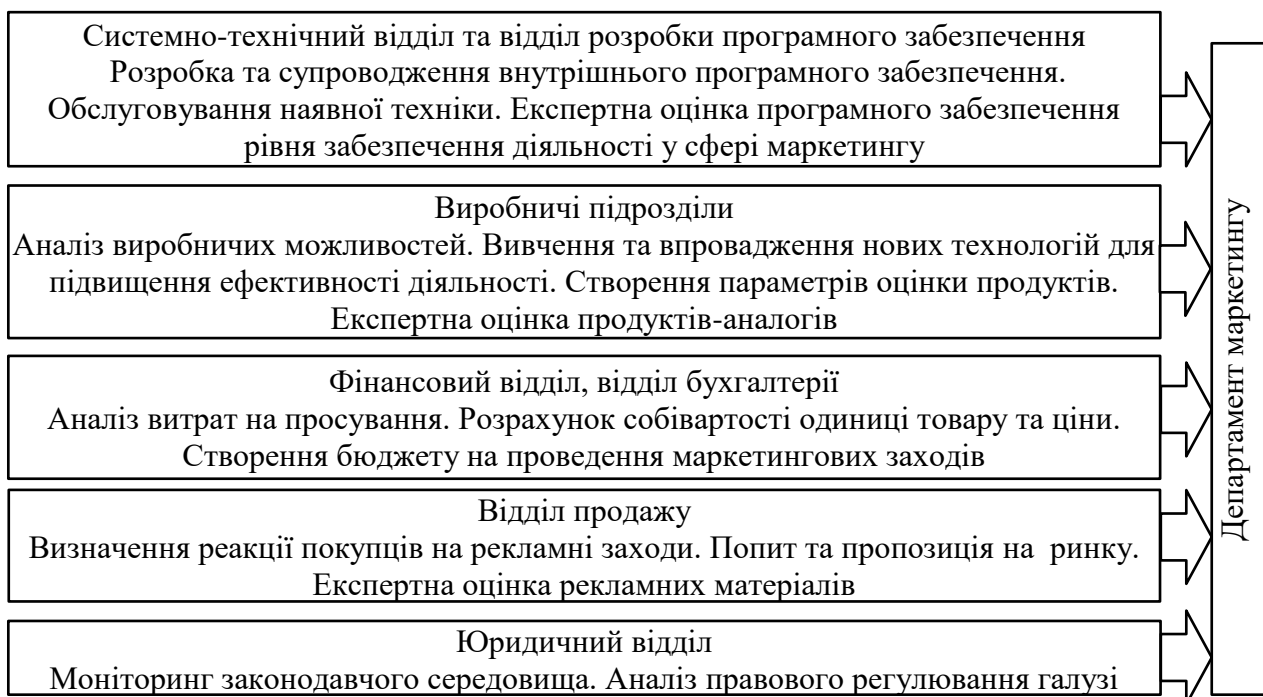

Рис. 4.6. Взаємозв'язок департаменту маркетингу з підрозділами підприємства [5]

Вибір виділених напрямів підбору персоналу для проведення маркетингових досліджень повинен узгоджуватися безпосередньо із вищим керівництвом підприємства, оскільки кожен з них потребує виділення значної суми коштів з бюджету. Для оптимального вибору напряму підбору персоналу доцільно провести комплексний аналіз всіх можливих напрямів, вирахувати їх вартість, ефективність та можливість застосування. Виходячи з того, що сучасні умови функціонування промислового підприємства вимагають швидкої реакції на зміни у ринковому середовищі та мінімізації витрат, що окреслює коло проблем, пов'язаних із вибором суб'єкта проведення маркетингових досліджень. У науковій літературі та серед практиків суб'єктами проведення маркетингових досліджень найчастіше вважаються безпосередньо промислове підприємство або маркетингові агенції.

В той же час існують й інші способи залучення персоналу для проведення маркетингових досліджень, що обумовлює необхідність трансформації поглядів на суб'єктів проведення маркетингових досліджень промислових підприємств, яких запропоновано обирати на основі матриці, представленої на рис. 4.7. Пропозиція автора відрізняється від існуючих підходів, по-перше, базовими критеріями прийняття рішень (стратегія підприємства, тривалість дослідження (швидкість прийняття рішення), методи складання маркетингового бюджету, наявність вільних трудових ресурсів, стадія розвитку підприємства, комерційна таємниця на виробництві) та, по-друге, переліком можливих варіантів вибору суб'єкта проведення односпрямованості стратегічних цілей як підприємства, так і маркетингового дослідження. Такий підхід дозволить підвищити ефективність процесу організації маркетингових досліджень промислових підприємств за рахунок оптимального вибору суб'єкта їх проведення. Для побудови матриці, перш за все, необхідно провести порівняння напрямів підбору персоналу за ключовими критеріями (табл. 4.24).

Таблиця 4.24

Порівняльна характеристика напрямів підбору персоналу для проведення маркетингового дослідження (авторська розробка)

Критерії	Класичний підбір	Аутсорсинг	Лізинг персоналу	Консалтинг
Вартість*	4	2	3	1
Тривалість залучення персоналу до співпраці*	4	2	3	1
Наявність вільних трудових ресурсів	Так	Так (мінімум 1 особа)	Ні	Так (без кваліфікації)
Життєвий цикл підприємства	Стабільний розвиток	Становлення	Зростання	Занепад
Комерційна таємниця на виробництві*	4	2	1	3

*1...4 – значення критерію від мінімального до максимального

Сутність матриці полягає у підвищенні ефективності діяльності підприємства в цілому. В основі матриці знаходяться наступні елементи: стратегія підприємства; тривалість дослідження (швидкість прийняття рішення); метод складання маркетингового бюджету; наявність вільних трудових ресурсів; стадія розвитку підприємства; комерційна таємниця на виробництві.

Вважаємо за доцільне окремо зупинитися на таких елементах побудови матриці як стратегія промислового підприємства та метод формування маркетингового бюджету.

4	CC	CC	CC	A	CC	CC	A	CC
3	A	A	CC	A	SL	CC	A	A
2	SL	SL	CC	A	K	SL		K
1	K	K	SL	K	A	K		SL
	Стратегія підприємства 1 – виживання; 2 – короткостроковий прибуток; 3 – постійне розширення ринку збуту; 4 – збереження позицій	Тривалість дослідження (швидкість прийняття рішення) 1 – до 1 місяця; 2 – до 3 місяців; 3 – до 1 року; 4 – більше 1 року	Метод складання маркетингового бюджету 1 – метод фіксованого бюджету / відсоток від продажів; 2 – орієнтація на конкурента / метод рівності часток на ринку; 3 – метод цільових орієнтирів; 4 – метод Дорфмана-Сеймана	Наявність вільних трудових ресурсів 1 – виділення додаткових штатних одиниць неможливе; 2 – можливе визначення відповідальної особи для роботи з результатами маркетингових досліджень; 3 – можливо надати відповідні повноваження існуючому відділу; 4 – можливе створення відділу	Стадія розвитку підприємства 1 – створення; 2 – становлення; 3 – стабільний розвиток; 4 – вихід на нові ринки	Комерційна таємниця на виробництві 1 – повна відсутність секретності 2 – частина інформації засекречена; 3 – більшість інформації засекречена; 4 – повна секретність		
Класичний підбір (CC)		Аутсорсинг (A)		Лізинг персоналу (SL)		Використання послуг консалтингових компаній (K)		

Рис. 4.7. Матриця вибору суб'єктів проведення маркетингових досліджень промислових підприємств (авторська розробка)

Стратегія промислового підприємства визначається такими можливими напрямками: виживання, отримання прибутку в короткостроковій перспективі, забезпечення постійного нарощування обсягів виробництва та збереження позицій на ринку. Наприклад, у разі використання стратегії виживання промислове підприємство має дуже обмежені фінансові ресурси, а також значно скорочений штат персоналу. Таким чином, відповідно до порівняльної таблиці напрямків підбору персоналу, використання послуг консалтингових компаній є найбільш дешевим та швидким способом проведення маркетингового дослідження. Також однією з переваг даного напрямку є можливість отримання незаангажованого висновку та рекомендацій щодо налагодження діяльності підприємства та його виходу зі стадії занепаду. Для проведення маркетингового дослідження промислове підприємство повинно виділити будь-якого працівника, який буде отримувати відповідні консультаційні послуги по проведенню маркетингового дослідження. Використання цього виду підбору персоналу не зобов'язує підприємство розкривати великий масив внутрішньої інформації, достатньо обмежитися лише загальними характеристиками.

Щодо методу формування маркетингового бюджету, варто зазначити, що автором було виділено наступні, які є найбільш прийнятними для умов функціонування ринку продукції промислових підприємств: метод фіксованого бюджету (не чутливий до змін у внутрішньому і зовнішньому середовищі); відсоток від продажів; орієнтація на конкурента (визначається відсоток від продажів на основі оцінок в грошовому виразі рекламної активності конкурентів); метод рівності часток ринку (бюджет розраховується на основі загального розміру рекламного ринку); цільових орієнтирів; метод Дорфмана-Стеймана (відношення маркетингового бюджету до загального обсягу продажів дорівнює відношенню еластичності попиту на рекламу до еластичності попиту за ціною) [4]. Доцільність диверсифікації суб'єктів проведення маркетингових досліджень обумовлена тим, що промислове підприємство стикається з необхідністю оптимізації власних фінансових потоків. Саме обрані методи формування маркетингового бюджету дозволяють врахувати його вартісну складову. Так, наприклад, метод фіксованого бюджету характеризується значною обмеженістю й, як правило, не передбачає відхилень від запланованих на початку року заходів. З огляду на це, використання методу класичного підбору персоналу або аутсорсингу стає неможливим, по-перше, виходячи зі значного обсягу витрат на їх імплементацію, а по-друге, виходячи з того, що кваліфіковані кадри все одно треба залучати для проведення маркетингових досліджень, тому обмеженість бюджету визначає можливість їх залучення лише на короткий проміжок часу, тобто використання лізингу персоналу та консалтингу.

Розглядаючи, такі методи підбору персоналу як класичний підбір та аутсорсинг, варто зауважити, що їх доцільно використовувати при формуванні маркетингового бюджету на основі методів орієнтації на конкурента / рівності часток на ринку; методу цільових орієнтирів та методу Дорфмана-Сеймана, що пов'язано з чітко сформульованою стратегією розвитку підприємства та необхідністю утримувати власний штат кваліфікованих спеціалістів або користуватися послугами перевірених партнерів на постійній основі.

Як видно з рис. 4.7, кожен елемент матриці має чотири можливих варіанти підбору персоналу: класичний, аутсорсинг, лізинг, консалтинг. Відповідно до виділених критеріїв або умов функціонування промислового підприємства кожен із запропонованих підходів до підбору персоналу може бути застосований лише у конкретних умовах. Використання матриці підбору персоналу дозволяє отримати можливі рішення проблеми за кожним окремим елементом. Для прийняття остаточного управлінського рішення керівництво підприємства повинно зважити всі елементи матриці на рівень їх важливості та зробити вибір відповідного напрямку підбору персоналу.

Таким чином, автором з'ясовано, що діаметрально різні підходи до трактування сутності маркетингових досліджень промислових підприємств обумовлюють значну диференціацію поглядів на їх мету, об'єкти, суб'єкти та принципи. Виходячи з цього, особливої актуальності сьогодні набуває ідентифікація концептуальних напрямків формування системного підходу під час поглиблення категоріально-понятійного апарату маркетингових досліджень промислових підприємств.

Обґрунтування функціональних та організаційних змін під час визначення мети, об'єктів, суб'єктів та принципів проведення маркетингових досліджень промислових підприємств дозволяє визначити маркетингові дослідження як базис клієнтоорієнтованої стратегії промислового підприємства, який передбачає цілеспрямовану, систематичну, комплексну та збалансовану за фінансовими ресурсами, часом та виконавцями діяльність з вивчення та аналізу ринків збуту промислового підприємства, ринків кінцевого споживача та ринків постачальників з метою розробки стратегічних підходів та тактичних заходів, орієнтованих на забезпечення зростання вартості бізнесу шляхом задоволення інтересів усіх стейкхолдерів.

На відміну від існуючих підходів, в даному визначенні увага акцентується на: цілеспрямованості досліджень; систематичності (це дозволяє оперативно приймати рішення в умовах набуття/втрати конкурентних переваг за рахунок отримання достовірної та своєчасної інформації); комплексності (дослідження всіх ринків, які є визначальними в процесі створення продукту для кінцевого споживача); збалансованості маркетингових досліджень за матеріальними, фінансовими, інформаційними та трудовими ресурсами;

формуванні підґрунтя для прийняття управлінських рішень, що формують стратегію й тактику діяльності промислового підприємства.

Інформаційне забезпечення у сучасному конкурентному бізнес-середовищі виступає стратегічним ресурсом, що має невичерпний потенціал і надає промислового підприємству конкурентні переваги на ринку. Поряд з цим підприємства постійно стикаються з проблемою нестачі інформації, вирішити яку покликані маркетингові дослідження шляхом побудови маркетингової інформаційної системи.

1. Дорофеев В.Д. Организационное поведение: Учеб. Пособие / В.Д. Дорофеев, А.Н. Шмелева, Ю.Ю. Частухина. – Пенза: Изд-во ун-та, 2004. – 142 с.
2. Литвак Б.Г. Экспертная информация: методы получения и анализа/ Б. Г. Литвак. – М. : Радио и связь, 1982. – 184 с.
3. Макарова М.В. Електронна комерція: посібник для студентів ЗВО / М.В. Макарова. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002. – 272 с.
4. Полякова Я.О. Формування рекламного бюджету підприємства в процесі маркетингових комунікацій / Я.О. Полякова // Проблеми економіки, 2012. – №1. – С. 86-91.
5. Роуз, Питер С. Банковский менеджмент : пер. с англ. / Питер С. Роуз. – М. : Дело ЛТД, 1995. – 768 с.

4.13 Інституційне забезпечення інноваційного розвитку підприємств водопровідно-каналізаційного господарства

Акцентуючи увагу на соціальному контексті концепції інноваційної безпеки держави, зазначимо, що її вагомість, з управлінського погляду, полягає у визначенні пріоритетності інноваційного розвитку тих сфер економіки, тих галузей та тих підприємств, від яких залежить відтворення життя й діяльності суспільства, а відтак – у стимулюванні, забезпеченні умов для переходу від екстенсивного до інтенсивного, а в ракурсі нашого дослідження – до інноваційного шляху розвитку господарюючих суб'єктів.

Динамічний соціально-економічний розвиток України та добробут громадян безпосередньо залежать від надійного, стабільного функціонування підприємств сфери водопровідно-каналізаційного господарства (надалі – ВКГ), адже саме вони забезпечують життєдіяльність суспільства та виробничі й господарські потреби підприємств окремих галузей економіки. Разом з тим, нинішній стан ВКГ характеризується рядом проблем, що полягають у високій зношеності основних засобів, підвищенні рівня аварійності у мережах, погіршенні якості надання комунальних послуг, посиленні негативного впливу на навколишнє природне середовище, недосконалій тарифній політиці, і, як наслідок, – у

незадовільному фінансовому становищі досліджуваних підприємств. Все це свідчить про необхідність впровадження інновацій задля модернізації застарілих основних засобів, технічного переоснащення на основі застосування вітчизняних і зарубіжних науково-технічних досягнень й розробок, зокрема, в енерго- та ресурсозбереженні, впровадження екологічно чистих технологій. Інноваційні перетворення дозволять підвищити якість надання послуг із водопостачання й водовідведення, поліпшити природоохоронну діяльність та при цьому розв'язати важливі соціально-економічні проблеми суспільства. Але неузгодженість управлінських дій правового, фінансового, інформаційного, кадрового та організаційного характеру гальмують інноваційний розвиток підприємств досліджуваної сфери господарювання. Вирішення зазначеної низки проблем у значній мірі знаходиться в площині інституційного забезпечення. Отже, зазначене вище засвідчує актуальність дослідження інституційного забезпечення інноваційного розвитку підприємств сфери ВКГ та пошук шляхів його удосконалення.

Значний внесок у дослідження проблем, пов'язаних управлінням та регулюванням інноваційним розвитком, внесли праці українських науковців та практиків: О. Амоші, Ю. Бажала, В. Геєця., Т. Гринько, Я. Жаліла, С. Ілляшенка, Т. Кужди, Л. Малюти, А. Пересади, В. Семіноженка, В. Соловйова, Л. Федулової, Д. Черваньова та багатьох інших. У свою чергу, окремі аспекти інституційного забезпечення розвитку та реформування підприємств житлово-комунального господарства в цілому та сфери ВКГ зокрема, розкриті у працях Г. Агаджанова, А. Бабак, Є. Градобоевої, О. Колодізева, М. Федірка, В. Рибачука, С. Смереки, Л. Шутенка та інших. Дослідженню інституціоналізму присвятили наукові праці як вітчизняні, так і зарубіжні вчені: В. Геєць, А. Олейник, О. Сухарев, А. Тарушкін, . Лісін, З. Ватаманюк, А. Чухно.

Незважаючи на значну кількість вітчизняних та зарубіжних наукових праць, питання удосконалення інституційного забезпечення інноваційного розвитку підприємств ВКГ потребують подальшого дослідження.

Не викликає сумнівів той факт, що якість та рівень життя громадян будь-якої країни, безпека життєдіяльності, добробут, умови для розвитку особистості; розвиток науки, освіти, культури, охорони здоров'я тощо безпосередньо залежать від своєчасності та якості послуг з питного водопостачання та водовідведення стоків, які надають підприємства ВКГ.

Сфера ВКГ, як «сектор критичної інфраструктури», включає об'єкти, водопровідно-каналізаційні системи, мережі та їх частини, порушення функціонування або ж руйнування яких може призвести до серйозних наслідків для соціальної, екологічної та економічної сфер держави, негативно вплине на безпечне існування населення України, а також на рівень її

національної безпеки. Крім того, функціонування та інноваційний розвиток підприємств ВКГ, як об'єктів сектору критичної інфраструктури, в сучасних фінансово-економічних умовах пов'язується із підтримкою базових, життєво важливих функцій в суспільстві, захистом первинних потреб його членів і формуванням у них відчуття безпеки і захищеності [1, с. 8-9]. Головною метою діяльності підприємств сфери ВКГ є надання якісних послуг із централізованого водопостачання та водовідведення населенню і комерційним споживачам у визначені терміни і у необхідних розмірах для повного забезпечення питних, господарських та виробничих потреб, а також зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище та забезпечення беззбиткової діяльності [9]. Наразі сфера ВКГ перебуває у досить кризовому стані, що надзвичайно загрозливо для економіки та населення України.

У житлово-комунальному комплексі проблеми фізичного та морального зносу існуючої інфраструктури з року в рік залишаються неподоланими. Так, протяжність ветхих та аварійних водопровідних мереж у середньому по Україні становить понад 34%, а теплових і парових мереж – понад 18% від загальної протяжності таких мереж, що впливає на втрати води та теплової енергії при їх доставці споживачам, підвищення тарифів, і як наслідок, провокує соціальну нестабільність [5].

Високі темпи зростання зношеності основних засобів та недостатній рівень фінансування підприємств ВКГ створюють ситуацію, за якої актуалізуються проблеми розробки та запровадження інновацій. Через відсутність коштів більшість підприємств ВКГ самотійно не спроможні реконструювати й модернізувати власну матеріально-технічну базу, наділивши її при цьому інноваційними характеристиками й тенденціями розвитку. Крім того, неузгодженість управлінських дій гальмують впровадження інновацій. Вирішення проблеми прискорення інноваційного розвитку підприємств ВКГ у значній мірі знаходиться в полі зору інституціональної теорії, а саме однієї із її аспектів – інституційного забезпечення. Інституціональна теорія є однією із сучасних перспективних методологічних теорій, яка спрямована на вивчення можливостей і меж управлінського впливу інституцій на соціально-економічний розвиток держави.

Стимулювання стабільного й ефективного функціонування підприємств ВКГ на основі активізації інноваційної діяльності, як об'єктів сектору критичної інфраструктури – це завдання, якому приділяється підвищена увага з боку держави. Успішне вирішення зазначеного завдання значною мірою залежить від інститутів, які існують у суспільстві, та інституцій, що створюються у процесі реалізації державної політики щодо прискорення інноваційного розвитку економіки країни в цілому та підприємств ВКГ зокрема.

У зв'язку із цим вивчення механізму впливу інститутів та інституцій на економічний розвиток стає надзвичайно актуальним. Багато вчених доводять доцільність застосування інституціональної теорії, як інструмента аналізу соціально-економічних явищ та процесів, для подальшого поглиблення теоретичних основ управління підприємствами у нових ринкових умовах. Науковці В. Геєць та В. Семиноженко підкреслюють надзвичайно важливу роль суспільних інституцій в економічному розвитку держави. Саме система інститутів, головними з яких є інститут держави, інститут власності, інститут права, інститут демократії, бізнесові інститути, забезпечує, за умови правильної побудови та організації роботи, стабільний та інтенсивний економічний зріст господарюючих суб'єктів. Сьогодні Україна має морально застарілу інституційну систему, що вимагає докорінного її реформування [7, с. 245].

Слід зауважити, що характерна особливість інституційного підходу до управління проявляється в тому, що економічні проблеми розглядаються не тільки відповідно до канонів класичної економічної науки, а значно ширше – через призму політичних, правових, соціальних, морально-етичних, екологічних подій, тому інституційний підхід, а саме інституційне забезпечення інноваційного розвитку підприємств ВКГ є надзвичайно важливим.

Доцільно звернути увагу на деякі особливості, якими характеризується господарська діяльність підприємств ВКГ, що й вирізняє їх від підприємств інших галузей економіки України: належність до природних монополій та відсутність конкуренції на ринку послуг із водопостачання та водовідведення; нееластичність наданих послуг із водопостачання й водовідведення, яка проявляється в тому, що споживачі при зростанні тарифів не відмовляються від споживання таких послуг; належність до особливо важливих факторів забезпечення національної безпеки України в умовах надзвичайних станів; високий ризик потенційної небезпечності негативного впливу наслідків природних катаклізмів на діяльність підприємств ВКГ з однієї сторони, а з іншої – впливу самих підприємств ВКГ на довкілля; високий рівень екологічної орієнтованості та соціальної значимості діяльності підприємств ВКГ, адже вони забезпечують фізіологічні потреби кожного члена суспільства, надаючи населенню життєво необхідні послуги.

На сьогодні немає однозначного тлумачення категорії «інституційне забезпечення». Провівши систематизацію методичних підходів окремих науковців до розуміння терміну «інституційне забезпечення» [1; 2; 5; 10; 11, с. 26 – 28; 12] та врахувавши характерні особливості підприємств сфери водопостачання та водовідведення, запропоновано інституційне забезпечення інноваційного розвитку підприємств ВКГ вважати сукупністю п'яти складових, сутність яких розкрита у таблиці 4.25.

**Сутність складових елементів інституційного забезпечення
інноваційного розвитку підприємств ВКГ (розроблено автором на основі [3])**

Назва складових	Сутність
Інституційно-законодавче забезпечення	Законотворча діяльність, яка визначає правові, економічні та організаційні засади державного регулювання діяльності у сфері ВКГ, а також у сфері інноваційної діяльності
Інституційно-нормативне забезпечення	Передбачає розробку та затвердження стандартів, норм і нормативів, необхідних для дотримання технологічних процесів
Інституційно-методичне забезпечення	Сукупність методичних рекомендацій органів виконавчої влади, які розробляються для підприємств ВКГ
Інституційно-інструктивне забезпечення	Сукупність інструкцій щодо техніко-технологічної, економічної, фінансової та інноваційної діяльності
Інституційно-організаційне забезпечення	Забезпечення розширення на суспільному, галузевому, регіональному, локальному та місцевому рівнях співробітництва між державою, приватним сектором та інститутами громадянського суспільства; створення умов, необхідних для впровадження і розвитку інноваційної інфраструктури
Інституційно-кадрове забезпечення	Забезпечення висококваліфікованими кадрами: розробниками, винахідниками, авторами промислових зразків, раціоналізаторських пропозицій
Інституційно-інформаційне забезпечення	Сукупність інформаційних ресурсів, необхідної інформації щодо стану інноваційної діяльності, інформаційних джерел, технологій та інформаційних процесів, що в перспективі забезпечать інтенсивний інноваційний розвиток підприємств ВКГ
Інституційно-фінансове забезпечення	Сукупність економічних відносин, що виникають з приводу пошуку, залучення і ефективного використання фінансових ресурсів для інноваційного розвитку, а також принципів, методів і форм впливу цих ресурсів на інноваційний розвиток підприємств ВКГ

Отже, найбільш прийнятним, на наш погляд, є таке визначення дефініції «інституційне забезпечення інноваційного розвитку підприємств ВКГ» – це сукупність правового, організаційного, кадрового, інформаційного та фінансового забезпечення, що сприяє процесу кількісних і якісних змін продуктивних сил і економічних відносин, виникаючих у результаті діяльності підприємств ВКГ за рахунок впровадження інноваційних технологій, реалізації інноваційних проектів і програм, яка спрямована на отримання позитивного економічного ефекту, поліпшення екологічної ситуації та покращення соціальних показників розвитку суспільства.

Дослідження стану і тенденцій інноваційного розвитку підприємств ВКГ засвідчили наявність проблем, до яких належать: технологічна відсталість; нерозвиненість і недовіра механізмів підтримки інноваційної діяльності; недосконалість раціональної фінансово-кредитної, податкової, тарифної й амортизаційної політики; відсутність передумов, які б сприяли широкому залученню приватних інвестицій; недостатній розвиток інноваційної інфраструктури та інші. Всі ці проблеми мають спільний знаменник – відсутність належного інституційного забезпечення інноваційного розвитку досліджуваних суб'єктів. Тому вдосконалення інституційного забезпечення дедалі частіше стає центральною темою наукових дискусій.

Вдосконалення правової діяльності повинне забезпечити видання таких нормативно-правових актів, які б віддзеркалювали прагнення держави стимулювати інноваційні процеси і були б спрямовані на активізацію інноваційного розвитку економіки України в цілому та підприємств ВКГ зокрема. Також варто звернути увагу на недосконалість існуючої організаційної структури інституційного забезпечення інноваційного розвитку, яка полягає в розподіленні обов'язків між кількома міністерствами та відомствами, що у свою чергу ускладнює процеси інституційного забезпечення розвитку господарюючих суб'єктів сфери централізованого водопостачання й водовідведення.

В Україні організаційна структура інституційного забезпечення діяльності підприємств ВКГ представлена Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, Міністерством освіти і науки України, Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, Державним агентством з питань електронного урядування України, Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, а також галузевими, регіональними та муніципальними інституціями. Така розпорошеність повноважень владних структур щодо інституційного забезпечення інноваційної діяльності не сприяє її активізації, оскільки не зазначено конкретну інституцію, відповідальну за впровадження інновацій в державі.

Інституційно-нормативне забезпечення потребує вдосконалення в плані розробки та затвердження таких стандартів, норм і нормативів, щоб підприємства були вмотивовані до впровадження інновацій під час надання послуг споживачам до економії ресурсів, підвищення якості питної води та очистки стоків. З огляду на це надзвичайно важливим є затвердження для підприємств ВКГ норм питомих витрат паливно-енергетичних ресурсів, нормативів використання води на технологічні потреби, нормативів втрат води у мережах, нормативів питного водопостачання населення тощо.

Велике значення в уніфікації підходів до вдосконалення техніко-технологічної, економічної, фінансової та інноваційної діяльності підприємств ВКГ мають інституційно-методичне та інструктивне забезпечення.

Сутність вдосконалення інституційно-організаційного забезпечення сфери ВКГ полягає у впровадженні засад державно-приватного партнерства, запровадженні нових форм управління, у налагодженні співробітництва між суб'єктами господарювання та споживачами послуг; вирішенні нагальних проблем, що виникають між органами місцевого самоврядування та господарюючими суб'єктами; вдосконаленні суспільно-економічних відносин з іншими інституціями; врівноваженні інтересів регіонів, територіальних громад, бізнесу та власників водопровідно-каналізаційної інфраструктури.

Удосконалення обігу інформації про наявність та реалізацію інноваційних проєктів, програм, проведення конференцій, семінарів, створення професійних асоціацій в перспективі забезпечать інтенсивний інноваційний розвиток підприємств ВКГ.

Вдосконалення інституційно-фінансового забезпечення полягає у пошуку і використанні нових джерел й інструментів фінансування інноваційного розвитку, формуванні тарифної політики на ринкових засадах із використанням принципів стимулюючого регулювання, як одного із найважливіших інструментів належного фінансування інновацій.

Для здійснення ґрунтовних досліджень щодо прискорення інноваційного розвитку підприємств ВКГ розроблено структурно-логічну схему інституційного забезпечення інноваційного розвитку (рис. 4.9), що спрямована на активізацію інноваційного розвитку та досягнення соціально орієнтованого, екологічно обґрунтованого й економічно вигідного функціонування господарюючих суб'єктів сфери водопостачання та водовідведення.

Запропонована структурно-логічна схема враховує тенденції розвитку підприємств сфери ВКГ, характерні особливості господарської діяльності таких господарюючих суб'єктів, конкретизує об'єкти та суб'єкти, ґрунтується на принципах та функціях інституційного забезпечення, передбачає удосконалення основних складових елементів інституційного забезпечення, є орієнтованою на активізацію інноваційного розвитку та отримання сумарного соціо-еколого-економічного ефекту від їх інноваційної діяльності.

Удосконалення інституційного забезпечення сприятиме активізації інноваційного розвитку підприємств ВКГ – дозволить сформувати сприятливе інституційне середовище, здійснити інвестування в екоінноваційні проєкти, новітні технології очистки питної води та знезараження стоків, прискорити зростання економіки підприємств ВКГ у довгостроковому періоді, підвищити якість надання послуг із водопостачання й водовідведення,

Рис. 4.8. Структурно-логічна схема удосконалення інституційного забезпечення інноваційного розвитку підприємств ВКГ (авторська розробка)

покращити стан здоров'я населення та добробут нації, поліпшити природоохоронну діяльність, створити умови для подальшого ефективного використання інноваційного потенціалу та розв'язати важливі соціально-економічні проблеми суспільства.

1. Бабак А. Ефективне регулювання цін природних монополістів (Теорія та практика міжнародного досвіду) / А. Бабак, О. Романюк // Аспекти тарифної реформи. – 2003. – №1. – С. 1–9.

2. Варналій З. Інституційне забезпечення конкурентного розвитку підприємництва в Україні [Електронний ресурс] / З. Варналій, О. Панасюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Економіка. – 2011. – №124/125. – С. 25–29. – Режим доступу : http://papers.univ.kiev.ua/ekonomika/articles/Institutional_providing_of_enterprise_competition_development_in_Ukraine_14373.pdf.

3. Варналій З. Державна регіональна політика України: особливості та державні пріоритети : монографія [Електронний ресурс] / за ред. З.С. Варналія – 2007. – К. : НІСД, – 820 с. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/book/Varnalij/index.htm>.

4. Геєць В. М. Інноваційні перспективи України / В. М. Геєць, В. П. Семиноженко. – Харків : Константа, 2006. – 272 с.

5. Загрози критичній інфраструктурі та їх вплив на стан національної безпеки (моніторинг реалізації Стратегії національної безпеки) [Електронний ресурс] : аналітична записка // Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/2532>.

6. Зелена книга з питань захисту критичної інфраструктури в Україні: аналітична доповідь [Електронний ресурс] / Д.С. Бірюков, С.І. Кондратов, О.І. Насвіт, О.М. Суходоля. – К. : НІСД, 2015. – 35 с. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_nauk_an_rozrobku/Green%20Paper%20-20dopovid.pdf.

7. Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика / за ред. З. Ватаманюка. – Львів : “Новий світ–2000”, 2005. – 648 с.

8. Колодізев О.М. Методологічні засади фінансового забезпечення управління інноваційним розвитком економіки : монографія / О.М. Колодізев. – Х. : ВД ІНЖЕК, 2009. – 278 с.

9. Мороз Е.Г. Управління інноваційним розвитком підприємств житлово-комунального сектору у рамках міських агломерацій: монографія / Е.Г. Мороз; за ред. С.В. Богачова, М.В. Мельникової, В.А. Устименка та ін. – К. : НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень – 2017. – 295 с. – С. 213–227.

10. Рибачук В. Обґрунтування доцільності використання партнерства в системі управління ринком житлово-комунальних послуг [Електронний ресурс] / В. Рибачук // Електронне наукове фахове видання “Державне управління: удосконалення та розвиток”. – Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=482>.

11. Смерека С. Б. Інституційна база антикризового управління розвитком галузі житлово-комунального господарства в Україні [Електронний ресурс] / С. Б. Смерека – Режим доступу : http://esteticamente.ru/portal/natural/Nvu/Ekon/2010_30/statti/3_6.htm.

12. Федірко М. Інституційно-економічні аспекти реформування ринку комунальної теплоенергетики України [Електронний ресурс] / М. Федірко, Н. Ліжанська // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – 2013. – Вип. 18. – С. 172–179 – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Un_msm_2013_18_22.pdf.

Наукове видання

УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ СКЛАДОВОЮ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Монографія

У 4-х томах

Том II.

Науково-практичні засади формування інноваційних компонентів забезпечення науково-технологічної та виробничої безпеки економічної системи

Робота містить результати досліджень, проведених за грантом
Президента України за конкурсним проектом Ф74
«Розвиток механізмів управління інноваційною складовою
економічної безпеки України» (номер державної реєстрації 0117U007024)

Відповідальні за випуск та редактори:

О.В. Прокопенко (головний редактор), В.Ю. Школа, В.О. Щербаченко
Комп'ютерна верстка та макетування: М.О. Прокопенко, О.В. Кочубей

Формат 60x84/16. Умовн.-друк. арк. _____. Обл.-вид. арк. _____ Тираж 100 прим.

ТОВ «Триторія»

майдан Незалежності, б. 3, оф. 420, м. Суми, 40030, Україна

<http://www.mt.co.ua/book>

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і книгорозповсюджувачів видавничої продукції:
серія ДК № 5222 від 28.09.2016 року